

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Том XXVIII

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

У збірнику наукових праць Національного університету «Одеська юридична академія» опубліковано статті провідних учених НУ ОЮА, докторів та кандидатів наук, а також відомих правників з інших вузів України.

Збірник статей розрахований на фахівців, що працюють у сфері юриспруденції, студентів-юристів, а також юристів-практиків, які цікавляться тенденціями розвитку правового життя сучасного суспільства.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 04.11.2021 р. (протокол № 3).**

Редакційна колегія:

Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, д-р юрид. наук, проф. (*головний редактор*);

М. Р. Аракелян, д-р юрид. наук;

Л. І. Аркуша, д-р юрид. наук, проф.;

В. В. Дудченко, д-р юрид. наук;

Т. А. Латковська, д-р юрид. наук, проф.;

В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф.;

Г. О. Ульянова, д-р юрид. наук, проф.;

Є. О. Харитонов, д-р юрид. наук, проф.;

О. І. Харитонova, д-р юрид. наук, проф.;

Lauri Mälksoo, PhD (Естонія);

Emre Sencer, PhD (США).

Сайт видання: www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.709>

М. Є. Александров

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Постановка проблеми. Від рівня патріотизму захисників залежить їх усвідомлення необхідності виконання бойових завдань та ступінь протистояння як фізичним, та і психологічним атакам ворога. Саме тому особливого значення набуває патріотичне виховання в секторі національної безпеки й оборони України, першим складовим суб'єктом якого є Міністерство оборони України (далі – Міноборони) [1].

Оцінка стану літератури. На сьогодні існує чимало досліджень, які визначають місце та роль держави в цілому, а також окремих органів державної влади в процесах патріотичного виховання. Зокрема, Е. Афонін, Є. Бородін, М. Головатий, В. Князев та ін. досліджували процеси формування та реалізації державної політики у цій сфері. Проблеми державної підтримки патріотичного виховання української молоді були предметом дослідження А. Ковалю. Але, попри значний внесок зазначених авторів у розроблення питання державного регулювання у досліджуваній сфері, неохопленими на сьогодні залишаються питання адміністративно-правового регулювання патріотичного виховання, а також питання ролі та місця суб'єктів такого регулювання, зокрема Міноборони.

Мета. Метою дослідження є визначення місця та ролі Міноборони як суб'єкта адміністративно-правового регулювання патріотичного виховання. Для досягнення мети дослідження пропонуємо виконати такі наукові завдання:

- з'ясувати визначення суб'єктів адміністративно-правового регулювання;
- визначити характерні особливості, властиві суб'єктам адміністративно-правового регулювання;
- проаналізувати складники статусу Міноборони як суб'єкта адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання;
- з'ясувати, яким чином Міноборони здійснює регулювання адміністративно-правових відносин у сфері патріотичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає К.С. Токарева, до системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання варто віднести таких суб'єктів, як держава, її органи та недержавні інституції, які реалізують повноваження у відповідній сфері адміністративно-правового

регулювання [2, с. 107]. Виділяючи окремих суб'єктів із системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання в конкретній галузі суспільних відносин, В.Й. Розвадовський визначає його (суб'єкта) як складову частину системи державних органів (їх посадових та службових осіб), яка наділена державно-владними, розпорядчими та організаційними повноваженнями, за допомогою яких вона виконує завдання та здійснює реалізацію функцій державної політики [3, с. 92] у певній галузі. Як бачимо, принципи відмінності у наведених вище визначеннях стосуються повноважень та дій зазначених суб'єктів, оскільки недержавні інституції не можуть бути наділеними державно-владними повноваженнями.

М.С. Козирев дотримується думки, що суб'єктом адміністративно-правового регулювання можуть бути як органи, наділені владними повноваженнями, так і органи та установи, що таких повноважень не мають [4, с. 3]. Натомість В.К. Колпаков відстоює ідею керуючого впливу суб'єктів адміністративно-правового регулювання, наголошуючи на можливості такого суб'єкта впливати на об'єкт [5, с. 9].

Щоб розв'язати це питання, пропонуємо звернутися до визначення адміністративно-правового регулювання. Так Ю.А. Козаченко, досліджуючи адміністративно-правове регулювання забезпечення прав пацієнта, надає таку дефініцію: «<...> цілеспрямований владно-організуючий вплив органів управління в межах їх повноважень на впорядкування суспільних відносин» [6, с. 17]. О.О. Сурілова визначає адміністративно-правове регулювання у сфері використання і охорони надр як вплив уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування на суспільні відносини [7, с. 21]. Таким чином, ключовим в адміністративно-правовому регулюванні є вплив, який здійснюється на відносини у певній сфері, для чого суб'єкти такого регулювання мають бути наділені владними й організаційними повноваженнями. Отже, суб'єкти адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання – це органи, наділені відповідними владними й організаційними повноваженнями, що здійснюють вплив на суспільні відносини у сфері патріотичного виховання.

Що стосується характеристики суб'єктів адміністративно-правового регулювання, то в юридичній літературі для об'єднання усіх складових характеристик найчастіше застосовується термін «статус». Н.В. Гречанюк до складників статусу відносить завдання та цілі, повноваження, компетенцію, відповідальність, порядок формування та процедуру діяльності органів тощо [8, с. 62]. На думку І.М. Риженко, обов'язковими ознаками адміністративно-правового статусу суб'єкта є сукупність його прав і обов'язків, а також правосуб'єктність, що визначені відповідними адміністративно-правовими нормами [9, с. 532]. Отже, для з'ясування статусу Міноборони як суб'єкта адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання необхідно проаналізувати нормативно-правові акти, які визначають зміст діяльності, структуру прав, обов'язків та відповідальності зазначеного міністерства.

Міноборони здійснює свою діяльність згідно з Положенням про Міністерство оборони України, яке затверджене відповідною постановою Кабінету Міністрів України [10]. Міноборони є головним органом у систе-

мі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та протягом особливого періоду [10]. У підпорядкуванні Міноборони перебувають Збройні сили України (ЗСУ) та Державна спеціальна служба транспорту (ДССТ). У сфері патріотичного виховання Міноборони здійснює заходи щодо розвитку культури і духовності у Збройних силах, а також щодо військово-патріотичного виховання громадян [10].

Також Міноборони розробляє в установленому порядку Стратегію воєнної безпеки України і зміни до неї та бере участь у підготовці і періодичному уточненні Стратегії національної безпеки України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки [10]. Відповідно до Стратегії національної безпеки України «Безпека людині – безпека країні» одним із шляхів зміцнення бойового потенціалу ЗСУ є модернізація системи військово-патріотичного виховання молоді [11].

Серед основних функцій Міноборони, які визначені Законом України «Про оборону України», також є функції з проведення державної військової кадрової політики та забезпечення розвитку військової освіти і науки, зміцнення дисципліни, правопорядку та виховання особового складу [12]. Оскільки відповідно до Концепції виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України військово-патріотичне виховання є складовою частиною інформаційно-пропагандистського забезпечення виховної роботи [13], Міноборони в межах своєї функції виховання особового складу здійснює також регулювання військово-патріотичного виховання.

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» на Міноборони покладена відповідальність за організацію та проведення підготовки громадян України до військової служби, складовою частиною якої є патріотичне виховання [14].

Крім того, Міноборони є учасником заходів щодо національно-патріотичного виховання. Ще у 2015 році у рамках Указу Президента України «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» на Міноборони було покладене завдання розробити за три місяці спільний план невідкладних заходів, спрямованих на налагодження взаємодії у питаннях національно-патріотичного виховання допризовної молоді та популяризації військової служби [15]. У 2017–2021 роках Міноборони було учасником плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників [16].

У 2020 році Кабінет Міністрів України затвердив новий план дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки [17]. Відповідно до затвердженого плану Міноборони є відповідальним за виконання 18 з 33 заходів щодо реалізації плану, що охоплюють такі напрями: удосконалення нормативно-правової бази щодо національно-патріотичного виховання; упорядкування та вдосконалення системи військово-патріотичного виховання; організацію та координацію інформаційно-просвітницької роботи у сфері національно-патріотичного виховання; забезпечення належної організації науково-дослідної та методичної роботи у сфері національно-патріотичного виховання;

забезпечення скоординованої діяльності у сфері національно-патріотичного виховання.

Як бачимо, Міноборони не тільки бере участь в безпосередній реалізації заходів, а й удосконалює нормативно-правову базу щодо національно-патріотичного виховання, зокрема й адміністративно-правові норми.

У червні 2021 року була затверджена Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року [18], виконавцем якої є, зокрема, Міноборони. Міноборони є відповідальним за виконання таких заходів: збільшення чисельності молоді, готової до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України; формування розуміння і підтримки громадянами України державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції та практичних кроків щодо зближення з НАТО на основі українських національних цінностей; формування оборонної свідомості населення України; популяризацію і підвищення престижу військової та спеціальної державної служби (в тому числі й розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, військової науково-технічної творчості та інновацій); сприяння створенню та реалізації нової системи військово-патріотичного виховання та громадського сприяння безпеці та обороні України [18].

Крім того, важливою складовою частиною адміністративно-правового статусу Міноборони як суб'єкта адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання є видання відповідних наказів, а також здійснення організації і контролю за їх виконанням [10]. Накази Міноборони, видані в межах повноважень, передбачених законом, є регуляторними актами, обов'язковими для виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими держадміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форми власності і громадянами [10]. У сфері національно-патріотичного виховання наказами Міноборони були затверджені такі документи: «Положення про організацію та проведення у Збройних силах України Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика» (Наказ Міністерства оборони України від 29.08.2014 р. № 580), «Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних силах України» (Наказ Міністерства оборони України від 17.07.2018 р. № 343) [19].

Очільником Міноборони є Міністр, який наділений відповідними повноваженнями. Зокрема, Міністр оборони організовує та контролює виконання в Міноборони Конституції України, законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України [10] щодо заходів національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання. Також Міністр оборони визначає пріоритети роботи Міноборони і відповідає за формування державної політики у сфері оборони, військову кадрову політику, всебічне забезпечення життєдіяльності, функціонування, розвиток та застосування Збройних сил [10], враховуючи потреби національно патріотичного виховання. Так, Міністр оборони затвердив Концепцію воєнної історії України, метою і завданням якої є національно-патріотичне виховання

широких верств українського суспільства. Ця Концепція, на думку розробників, надасть змогу використовувати здобуті воєнно-історичні знання для подальшого розвитку Збройних сил України, їх підготовки та військово-патріотичного виховання [20].

Висновки. Отже, Міноборони як суб'єкт адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання наділене відповідними владними й організаційними повноваженнями, правами та обов'язками, за допомогою яких воно впливає на суспільні відносини у сфері патріотичного виховання. Реалізація такого впливу здійснюється як Міноборони в цілому, так і окремими його посадовими особами (Міністром оборони) шляхом здійснення заходів щодо військово-патріотичного виховання громадян, розроблення в установленому порядку Стратегії воєнної безпеки України, забезпечення процесів виховання особового складу ЗСУ, відповідальності за підготовку громадян до військової служби, затвердження Концепції воєнної історії України тощо. Перелічені заходи мають на меті військово-патріотичне виховання як військовослужбовців і військовозобов'язаних, так і широких верств населення. Складники статусу Міноборони як суб'єкта адміністративно-правового регулювання у сфері військово-патріотичного виховання закріплені законами України, указами Президента України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України.

Література

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 29.10.2021).
2. Токарева К.С. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання медіації. *Наукові записки. Серія «Право»*. С. 106–111.
3. Розвадовський В.Й. Система суб'єктів адміністративно-правового регулювання правовідносин у транспортній сфері. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 25. С. 91–100.
4. Козырев М.С. Субъекты административно-правового регулирования : лекция учебной дисциплины «Государственное управление и публичная политика». Москва, 2016. 39 с.
5. Коллаков В.К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
6. Козаченко Ю.А. Адміністративно-правове регулювання забезпечення прав пацієнта в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 24 с.
7. Сурілова О.О. Адміністративно-правове регулювання у сфері використання і охорони надр : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 ; Держ. ВНЗ Запоріж. нац. ун-т М-ва освіти і науки України. Запоріжжя, 2017. 34 с.
8. Гречанюк Н.В. Статус суб'єктів адміністративно-правового регулювання становлення ринку землі в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 9–1. С. 62–64.
9. Риженко І.М. Статус суб'єктів адміністративно-правового захисту власності суб'єктів господарювання в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 531–537.
10. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 730). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n7> (дата звернення: 01.11.2021).
12. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 01.11.2021).

13. Про Концепцію виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України : Указ Президента України від 4 вересня 1998 року № 981/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981/98#Text> (дата звернення: 01.11.2021).

14. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 01.11.2021).

15. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді : Указ Президента України від 12 червня 2015 року № 334/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334/2015#Text> (дата звернення: 01.11.2021).

16. Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.11.2021).

17. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.11.2021).

18. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2021 року № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.11.2021).

19. Нормативно-правова база військово-патріотичного виховання Міністерства оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robota/normativno-pravova-baza-vijskovo-patriotichnogo-vihovannya/> (дата звернення: 01.11.2021).

20. Концепція воєнної історії України : затверджена Міністром оборони України 08 грудня 2017 року. URL: <https://dovidnykmpz.info/ipz/kontseptsiia-voiennoi-istorii-ukrainy-za/> (дата звернення: 01.11.2021).

Анотація

Александров М. Є. Міністерство оборони України як суб'єкт адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання. – Стаття.

У статті розглянуто особливості статусу Міністерства оборони України як суб'єкта адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання. Патріотичне виховання громадян України сьогодні є важливим завданням державної політики, до виконання якого залучені органи державної влади, зокрема й у сфері національної безпеки і оборони України.

Актуальність теми зумовлена реалізацією Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки, для успішного виконання завдань якої необхідно розробити усі питання, що стосуються патріотичного виховання (зокрема, адміністративно-правовий статус його учасників). Автор на основі аналізу наукової літератури визначає, які органи та посадові особи можуть бути суб'єктами адміністративно-правового регулювання, а також окреслює складники статусу таких суб'єктів, до яких належать повноваження, права, обов'язки та відповідальність таких суб'єктів. Застосовуючи метод документального аналізу, автор на основі чинних нормативно-правових актів визначає повноваження, які Міністерство оборони України має у сфері адміністративно-правового регулювання досліджуваної галузі; аналізує завдання відомства щодо військово-патріотичного та національно-патріотичного виховання; наводить приклади участі Міністерства оборони України в адміністративно-правовому регулюванні патріотичного виховання.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні авторського визначення суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання як органів, що наділені відповідними владними й організаційними повноваженнями, за допомогою яких вони впливають на суспільні відносини у сфері патріотичного виховання.

У висновках автор на підставі проведеного дослідження окреслює коло повноважень Міністерства оборони України щодо адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання на підставі чинних нормативно-правових актів. Подальше дослідження

можливе за напрямом визначення місця та ролі Міністерства оборони України в системі суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання.

Ключові слова: статус суб'єктів адміністративного права, адміністративно-правовий статус, повноваження, національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, нормативно-правові акти.

Summary

Aleksandrov M. Y. Ministry of Defense of Ukraine as a subject of administrative and legal regulation in the field of patriotic education. – Article.

The article considers the peculiarities of the status of the Ministry of Defense of Ukraine as a subject of administrative and legal regulation in the field of patriotic education. Patriotic education of the citizens of Ukraine today is an important task of state policy. There are public authorities in the field of national security and defense of Ukraine, which involved in implementation of policy of patriotic education.

The urgency of the topic is due to the implementation of the Strategy of national-patriotic education for 2020–2025. It is necessary to develop all issues related to patriotic education, including the administrative and legal status of its participants, for the successful implementation of this Strategy. The authors analysed scientific literature and determined which authorities and officials can be the subjects of administrative and legal regulation, outline the components of the status of such entities, which include the powers, rights, duties and responsibilities of such entities. Authors applying the method of documentary analysis and determined the powers that the Ministry of Defense of Ukraine has in the field of administrative and legal regulation of the study area, analyze the department's tasks of military-patriotic and national-patriotic education, and give examples of the Ministry of Defense Of Ukraine's participant in the administrative and legal regulation of patriotic education.

The scientific novelty of the study is to develop an author's definition of the subject of administrative and legal regulation in the field of patriotic education as authority's bodies endowed with appropriate governmental and organizational powers, with the help of influencing on public relations in the field of patriotic education.

In the conclusions, the authors on the basis of the research outline the scope of powers of the Ministry of Defense of Ukraine regarding administrative and legal regulation in the field of patriotic education on the basis of current regulations. Further development of the study is possible in the direction of determining the place and role of the Ministry of Defense of Ukraine in the system of subjects of administrative and legal regulation in the field of patriotic education.

Key words: status of subjects of administrative law, administrative-legal status, powers, national-patriotic education, military-patriotic education, normative-legal acts.

УДК 351.713 (477)

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.710>*І. М. Алмаші, М. М. Алмаші*

СТАРОСТА В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. В умовах розвитку місцевого самоврядування в Україні, імплементації європейських стандартів місцевого самоврядування, прагнення економічного розвитку територіальних громад на місцевому рівні впроваджуються численні реформи, які в кінцевому результаті спрямовані на децентралізацію публічної влади. Однією з таких умов децентралізації є забезпечення та гарантування права громадян на місцеве самоврядування, зокрема і впровадження інституту старости.

Фінансова децентралізація, що розпочалася шляхом прийняття змін до Бюджетного та Податкового кодексів України, є першочерговим завданням на даному шляху. Наступним кроком стало прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» і запровадження Методики формування спроможних територіальних громад, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України у 2015 році. Дана законодавча основа стала поштовхом для активізації в Україні процесу об'єднання територіальних громад, формування найбільш оптимального їх складу й удосконалення механізмів та інструментів формування нової системи місцевого самоврядування в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми діяльності старости як посадової особи органу місцевого самоврядування досліджувало багато науковців, а саме: М.М. Воронов, І.В. Дробуш, В.В. Ладиченко, Ю.П. Максименко, В. Пальчук та інші. Однак, зважаючи на велику значимість старости як посадової особи органу місцевого самоврядування у сфері представництва інтересів місцевого населення, а також численні законодавчі нововведення, зазначимо, що правовий статус даної посадової особи потребує подальших детальних наукових досліджень.

Метою статті є комплексне наукове дослідження старости як посадової особи органу місцевого самоврядування, аналіз змін та нововведень у сфері діяльності старости, з'ясування проблем та законодавчих прогалин у регулюванні інституту старости.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме з метою створення в громадах умов для належного представлення інтересів усіх жителів у вирішенні питань на місцевому рівні були внесені зміни до Закону України

«Про місцеве самоврядування в Україні». Була включена до системи місцевого самоврядування посадова особа місцевого самоврядування – староста. Така посадова особа є новелою для українського законодавства. Така посада є виборною і може бути створена місцевою радою об'єднаної територіальної громади в усіх населених пунктах в межах юрисдикції громади, за винятком тієї, яка є адміністративним центром об'єднаної територіальної громади. Запроваджений інститут старости із власними повноваженнями та звітністю, відповідальністю перед людьми, які його обрали, набуває сьогодні великого значення. Нівелювання дистанції між громадянином та органом, що має повноваження, є однією з основних цілей децентралізації. Староста є найбільш наближеним до людей представником органів місцевого самоврядування. Староста – це лідер, якому громадяни надали підтримку, це нова посадова особа, нова інституція, запроваджена для того, щоб інтереси всіх жителів населених пунктів в об'єднаних територіальних громадах були враховані, щоб соціальні, побутові та інші потреби мешканців населених пунктів були задоволені, а проблеми місцевого значення вирішувалися швидко, відкрито, зрозуміло.

Перші дії та рішення новообраного старости громади повинні відображувати його професійність, впевненість, стратегічне бачення і активну державницьку позицію стосовно розвитку села чи селища, націленість на впровадження сучасних стандартів, методів й інструментів розвитку території. Старости мають пропонувати для жителів села чи селища такі заходи, щоб кожен зміг зробити внесок у спільну справу, мав причетність до питань становлення та розвитку громади [1, с. 9–11].

На думку І.В. Дробуш найголовніше – це забезпечення представництва й захисту інтересів членів місцевих громад в органах місцевого самоврядування. Це може бути реалізовано через запровадження посади сільського старости, визнання його посадовою особою місцевого самоврядування та надання йому необхідних повноважень [2, с. 48].

Своєрідність історії становлення й розвитку інституту територіальної громади полягає не лише в тому, що вона має свої глибинні корені та прадавні історичні традиції. Періодично втрачаючи та виборюючи власну державність, український народ постійно підтримував місцеве самоврядування, розвивав територіальну громаду, органи її управління, втілював демократизм в їхній діяльності. Найвідомішими органами місцевої демократії в історії місцевого самоврядування за часів Київської Русі були віча (міські, територіальні) і збори (сходи) верв (жителів кількох сіл чи інших населених пунктів), на яких вирішувалися основоположні питання. З метою вирішення інших питань обиралися війти або посадові особи.

Нова основоположна посадова особа місцевого самоврядування – староста – в «Академічному глумачному словнику української мови» має різні залежно від історичного періоду та території трактування: «1. В Україні, Польщі і Литовському князівстві (у XV–XVIII ст.) ця посада — керівник місцевого міського або сільського управління чи самоврядування; війт. 2. В Західній Україні (до 1939 року) — начальник чи очільник повіту. 3. У царській Росії — голова сільської громади. У сільських громадах українських воєводств Речі Посполитої державне управління реалізовувалося

через представників тогочасного самоврядування – старост, війтів (солтисів, тивунів) та отаманів» [1, с. 14].

Під час дослідження походження та ролі, яку відігравав староста на різних етапах історичного минулого України, було встановлено, що започаткований цей інститут був за часів Київської Русі в XI–XII ст., коли свого розвитку набувало громадське самоврядування. У короткій редакції «Руської Правди» вперше згадуються посадові особи на чолі сільської громади (верві) – сільський та ратайний старости [3].

Можна констатувати, що інститут старост як посадових осіб у системі органів місцевого самоврядування не є новим для України. Еволюція розвитку старост поєднала у цій ланці представника громади (в тому числі місцевих інтересів перед державною владою) і адміністративну посадову особу – представника держави на місцях. Це підтверджується тим, як у різні періоди правового розвитку України чинна державна влада підходила до формування цих посад, тобто шляхом обрання населенням (як представника місцевого самоврядування) чи призначення або погодження державою (як державного керівника відповідної адміністрації). Поєднання самоврядних і державних функцій в одній ланці стало особливістю становлення і розвитку інституту старост [4, с. 14].

Згідно зі ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» староста затверджується сільською, селищною, міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови. Староста є членом виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради за посадою та працює в ньому на постійній основі.

До основних повноважень старости як посадової особи органу місцевого самоврядування Закон відносить такі: представлення інтересів жителів відповідного села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради; право участі і гарантованого виступу на пленарних засіданнях сільської, селищної і міської ради, засіданнях її постійних комісій із питань, які стосуються інтересів жителів відповідного села чи селища; сприяння жителям відповідного села чи селища в підготовці документів, які розглядаються органами місцевого самоврядування; участь в організації виконання рішень сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, розпоряджень сільського, селищного чи міського голови на території відповідного старостинського округу і у провадженні контролю за їх виконанням; участь в підготовці проєкту місцевого бюджету у частині фінансування програм, які впроваджуються на території відповідного старостинського округу; внесення пропозицій до виконавчого комітету сільської, селищної чи міської ради щодо діяльності на території відповідного старостинського округу виконавчих органів сільської, селищної чи міської ради, підприємств, установ і організацій комунальної власності і їх посадових осіб; участь у підготовці проєктів рішень сільської, селищної і міської ради, котрими регулюється правовий режим майна територіальної громади, яке розташоване на території відповідного старостинського округу; участь в провадженні контролю за використанням об'єктів комунальної власності, які розташовані на території відповідного старостинського округу.

Староста – це посадова особа місцевого самоврядування, на яку поширюється дія Закону України від 07.06.2001 р. «Про службу в органах місцевого самоврядування». Так, згідно зі ст. 10 зазначеного Закону прийняття на службу в органи місцевого самоврядування на посаду старости здійснюється шляхом затвердження відповідною радою. У статті 14 даного Закону посада старости віднесена до 6 категорії посад в органах місцевого самоврядування. Згідно з ч. 2 ст. 17 Закону старости не підлягають атестації. На старост поширюється обмеження щодо граничного віку перебування на службі в органах місцевого самоврядування. Таке обмеження передбачене у статті 18 Закону.

Оскільки посаду старости у статті 3 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р. віднесено до виборних посад, на котрі особи затверджуються відповідною радою, то до цієї посади не встановлюються вимоги щодо рівня освіти, досвіду роботи тощо. Не містять таких вимог щодо старост і Типові професійно-кваліфікаційні характеристики посадових осіб місцевого самоврядування, які затверджені Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 07.11.2019 року № 203. Таким чином, до старост застосовуються положення ч. 1 ст. 5 вищевказаного Закону. Отже, право на службу в органах місцевого самоврядування мають громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, релігійних, політичних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території. Положення ч. 2 ст. 5 Закону (щодо відповідної освіти й професійної підготовки, володіння державною мовою) до старост не застосовується, оскільки така норма поширюється на осіб, котрі призначаються на службу в органи місцевого самоврядування [5].

Чинний Закон № 280 відносить до компетенції рад об'єднаних територіальних громад затвердження старостинських округів так само, як і затвердження Положення про старосту [6].

Поняття «старостинський округ» визначає територію, на яку поширюються повноваження одного старости. На думку Я. Брусенцова, зазначене поняття заслуговує на окрему увагу. На початку реформи у нього був вкладений взагалі інший зміст, тому в пояснювальній записці до першої редакції проєкту Закону № 1848 законодавці визначили, що межі старостинського округу повинні збігатися з межами території юрисдикції рад тих громад, які об'єдналися. Сьогодні маємо зовсім іншу редакцію проєкту Закону, що містить тільки єдину заборону щодо територіальності обрання старости. Ідеться про адміністративний центр об'єднаних територіальних громад. Крім того, законодавець одразу наділив місцеві ради повноваженнями на власний розсуд «нарізати» старостинські округи [7].

На думку М.М. Воронова, вирішення питання щодо кількості та функціональності старост може відбуватися за моделлю, яка може бути названа як «один населений пункт – один староста». Вона особлива тим, що посади старост впроваджуються на рівні кожного периферійного населеного пункту, що входить в об'єднану громаду. Тільки ця модель потенційно здатна забезпечити найбільш широке представництво інтересів периферії,

але її застосування виправдане лише в тих об'єднаних громадах, де населені пункти є відносно великими за розміром [8, с. 51].

Що стосується відповідальності та підзвітності старост, то згідно з Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» під час здійснення наданих повноважень староста є відповідальним і підзвітним раді й підконтрольний сільському, селищному чи міському голові. Староста не рідше одного разу в рік звітує про свою роботу перед радою, а за вимогою не менше як третини депутатів – в визначений радою термін [9]. На думку авторів, в даному законодавчому положенні не враховані інтереси жителів населених пунктів. Староста як посадова особа органу місцевого самоврядування обов'язково повинен звітувати перед жителями населеного пункту (старостинського округу), які його обирали. Періодичність таких звітів та порядок їх проведення мають бути визначені в окремій статті Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Для удосконалення та покращення правового регулювання інституту старост, як зазначило Інформаційне управління Верховної Ради України, 02 березня 2021 року був прийнятий за основу проєкт Закону № 4535 «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку інституту старост» [10]. Так, у законопроєкті пропонуються зміни щодо визначення поняття «старостинський округ» у статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» із метою запровадження інституту старост, у тому числі й для міст – неадміністративних центрів громад. Пропонуються зміни до статті 5 Закону з метою збалансування системи місцевого самоврядування в Україні. Удосконалюються правові норми статті 26 Закону задля надання можливості органам місцевого самоврядування затверджувати старостинські округи та Положення про старосту. Вносяться зміни до статті 54¹ Закону з метою уточнення статусу старост. Вносяться зміни до статті 79¹ щодо дострокового припинення повноважень старости.

Так, зокрема, у даному законопроєкті пропонується внести зміни до ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в частині визначення поняття «старостинський округ», що створюється з метою надання відповідних послуг жителям такого округу і забезпечення представництва їх інтересів старостою. Однак у запропоновану проєкті Закону не визначений перелік цих відповідних послуг, які надаються жителям відповідного старостинського округу.

Також у вказаному проєкті пропонується виключити старосту з ч. 1 ст. 5 Закону України «Про органи місцевого самоврядування в Україні» з переліку органів та посадових осіб, що становлять систему місцевого самоврядування.

У зазначеному проєкті Закону пропонується ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування» викласти у новій редакції. Зокрема, уточнюється зміст ч. 1 ст. 54-1 щодо процедури затвердження старости. Згідно з ч. 1 ст. 54-1 староста затверджується сільською, селищною чи міською радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного чи міського голови, яку вносять за результатами громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян чи інших форм консультацій з громадськістю), проведеного в межах відповідного старостинського округу.

Крім того, ст. 54-1 Закону пропонується доповнити ч. 4 такого змісту: «Старостинський округ утворюється, як правило, в складі населеного пункту (населених пунктів), на території яких проживає не менше як півтори тисячі жителів».

На думку авторів, варто відзначити, що прийняття Закону саме з такою редакцією ч. 4 ст. 54-1 суттєво обмежить право жителів населених пунктів з кількістю до півтори тисячі осіб на місцеве самоврядування, яке гарантоване їм ст. 7 Конституції України, згідно з якою в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Необхідно звернути увагу на прогалини запропонованого положення проєкту Закону, які стосуються, зокрема, врахування інтересів жителів невеличких населених пунктів, яким можуть бути невідомі кандидатури старост. Зрештою, варто акцентувати увагу на тому, чи буде затверджений староста представляти якісно інтереси невеликих населених пунктів, які увійшли до старостинського округу, якщо староста був обраний не з числа їх жителів. На думку авторів, існує ризик, що староста надаватиме перевагу в задоволенні інтересів жителів того населеного пункту, де проживає він сам.

У контексті законодавчих ініціатив із закріплення повноважень старости аргументовано зауважив В. Негод про те, що староста має бути в кожному селі, селищі об'єднаної громади (або один староста надаватиме послуги жителям кількох сіл). Це рішення має приймати рада об'єднаної громади, а не визначати центральна влада, бо на місцях більш зрозуміло, як ефективніше на своїй території організувати надання послуг [11].

Наступним суттєвим нововведенням, яке зазначене в п. 4 ч. 5 ст. 54-1 проєкту Закону № 4535 «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку інституту старост», є те, що за рішенням органу місцевого самоврядування староста може виконувати окремі завдання адміністратора центру надання адміністративних послуг в разі утворення такого центру. На думку авторів, тут варто зауважити, що у законодавстві України передбачені певні вимоги до адміністраторів. Ідеться про вищу освіту та володіння державною мовою. А в чинному Законі України «Про органи місцевого самоврядування в Україні» та в запропонованому проєкті Закону № 4535 вимоги, яким повинен відповідати староста, не встановлені. Щоб жителі відповідного старостинського округу мали можливість бути представленими в органах місцевого самоврядування на якісному рівні, необхідно в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» вказати вимоги, яким повинен відповідати староста відповідного старостинського округу, а саме: вимоги щодо віку, освіти, володіння державною мовою, а також вимоги щодо строку проживання на території населеного пункту, який входить до старостинського округу.

У ст. 79-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначені такі виключні підстави дострокового припинення повноважень старости: його звернення із особистою заявою до сільської, селищної чи міської ради про складення ним повноважень старости; припинення громадянства України ним або його виїзд на постійне проживання за межі України; набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього тощо.

Повноваження старости достроково можуть бути припинені за рішенням сільської, селищної чи міської ради, якщо він порушує Конституцію чи закони України, права й свободи громадян, не забезпечує здійснення повноважень, наданих йому. Рішення про дострокове припинення повноважень старости рада приймає таємним чи відкритим голосуванням більшістю голосів від загального складу відповідної ради.

Ще одна суттєва новела, яку варто проаналізувати, запропонована у проєкті Закону № 4535. Зокрема, пропонується вищезгадану ст. 79-1 чинного Закону виключити. Натомість пропонується доповнити ч. 1 ст. 26 пунктом 6-1: «...віднести підстави дострокового припинення повноважень старости до виключної компетенції органів місцевого самоврядування». На думку авторів, законодавча неврегульованість на рівні Закону створить підґрунтя для прийняття рішень органами місцевого самоврядування з особистих мотивів щодо тієї чи іншої особи старости. Статтю 79-1 Закону України «Про органи місцевого самоврядування в Україні» потрібно залишити в чинній редакції.

Висновки. З огляду на проведене наукове дослідження слід зробити висновок про те, що староста як елемент системи органів місцевого самоврядування є однією з найважливіших інституцій у реалізації жителями територіальної громади свого права на місцеве самоврядування. Сьогодні деякі аспекти правового регулювання інституту старост потребують подальшого дослідження та вдосконалення. Так, на думку авторів, потребує закріплення в Законі «Про місцеве самоврядування» питання звітності старост перед жителями відповідного старостинського округу. Враховуючи важливість діяльності старости для розвитку громади та зважаючи на значимість для територіальної громади його компетенції, зазначимо, що необхідно внести зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Потрібно встановити вимоги щодо віку, освіти, володіння державною мовою та строку проживання на території відповідного старостинського округу. Автори дійшли висновку, що будь-який законодавчий акт, який спрямований на регулювання правового статусу старости, його діяльності, утворення старостинських округів, повинен сприяти «зближенню» старости з жителями територіальної громади, інтереси яких він представляє.

Література

1. Становлення інституту старости: перші кроки : науково-практичний посібник / за заг. ред. М.І. Баюка. Хмельницький : ПП «Мельник А.А.», 2017. 225 с.
2. Дробуш І.В. Староста як нова організаційна форма місцевого самоврядування та його участь у реалізації соціальної функції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 10–2. Том 1. С. 48.
3. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / укл. С. Юшков. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/ys.htm> (дата звернення: 10.09.2021).
4. Ладиченко В.В., Максименко Ю.П. Старости як посадові особи системи органів місцевого самоврядування в Україні: історико-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 14.
5. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
6. Староста: короткі відповіді на актуальні запитання URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12951ov.ua> (дата звернення: 28.10.2021).

7. Брусенцова Я. Староста та його повноваження: вивчаємо заново. *Місцеве самоврядування*. 2017. № 4. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2017/april/issue-4/article-26734.html> (дата звернення: 14.09.2021).

8. Воронов М.М. Інститут старости у системі муніципального права України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 51.

9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку інституту старост : проект Закону № 4535. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/204185.html> (дата звернення: 25.09.2021).

11. Пальчук В. Верховна Рада України законодавчо закріпила статус старост сіл, селищ. URL: http://www.nbuvip.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2726:status-starosti (дата звернення: 04.10.2021).

А н о т а ц і я

Алмаші І. М., Алмаші М. М. Староста в реалізації права на місцеве самоврядування: окремі аспекти законодавчого регулювання. – Стаття.

У даній статті досліджено окремі аспекти правового регулювання старости як інституції, спрямованої на забезпечення реалізації права жителів територіальних громад, які не є адміністративним центром, на місцеве самоврядування. Розкрито історико-правовий аспект виникнення посади старости, компетенцію старости за чинним законодавством. Проаналізовано пропозиції щодо зміни законодавства в даній сфері, досліджено поняття старостинського округу та запропоновано зміни до законодавства в частині регулювання правового статусу старости.

Із метою створення у громадах умов для належного представлення інтересів всіх жителів у вирішенні питань місцевого значення були внесені зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» і включена до системи місцевого самоврядування України нова посадова особа місцевого самоврядування – староста. Така посада є виборною і може бути утворена місцевою радою об'єднаної територіальної громади в усіх населених пунктах у межах її юрисдикції, за винятком поселення, що є адміністративним центром об'єднаної територіальної громади.

Інститут старости з власними повноваженнями і відповідальністю перед людьми, які його обрали, набуває нині великого значення. Зменшення дистанції між громадянином і уповноваженим органом є однією із головних цілей децентралізації. Староста у багатьох селах України є найближчим до людей представником місцевого самоврядування. Це лідер, якому громадяни виразили підтримку, і нова інституція, утворена для того, щоб інтереси усіх жителів сіл в об'єднаних територіальних громадах були враховані, щоб соціальні, побутові й інші потреби мешканців села були задоволені, щоб проблеми місцевого значення вирішувалися відкрито, швидко і зрозуміло.

З огляду на важливість діяльності старости для розвитку громади та значимість для територіальної громади його компетенції необхідно внести зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Зокрема, потрібно встановити вимоги щодо віку, освіти, володіння державною мовою та строку проживання на території відповідного старостинського округу.

Ключові слова: староста, посадова особа місцевого самоврядування, старостинський округ, децентралізація, вимоги до старост, підзвітність старост.

S u m m a r y

Almashi I. M., Almashi M. M. The headman in the realization of the right to local government: certain aspects of legislative regulation. – Article.

This article examines certain aspects of the legal regulation of headman as an institution aimed at ensuring the realization of right of residents of territorial communities, which are not the administrative center, to local self-government. The historical and legal aspect of the position of the headman, the competence of the headman under the current legislation are revealed, the proposals on changes of the legislation in this sphere are analyzed, the notion of the headman's district is investigated and the changes to current legislation are proposed.

In order to create conditions in the communities for the proper representation of the interests of all residents in addressing issues of local importance, amendments were made to the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" and a new local government official was included in the system of local self-government. Such a position is elective and may be created by the local council of the united territorial community in all settlements within its jurisdiction except for the settlement, which is the administrative center of the united territorial community. The institute of headman, with its own powers and responsibilities to the people who elected them, is gaining great importance today.

Reducing the distance between the citizen and the authority has one of the main goals of decentralization. The headman is the closest representative of local self-government bodies to the people, he is a leader to whom citizens have expressed support, it is a new official, a new institution created to ensure that the interests of all villagers in the united territorial communities are taken into account, that the social, household and other needs of the villagers are met, that problems of local significance be solved quickly, openly, clearly.

Given the importance of the headman for the development of the community, given the importance for the territorial community of its competence, it is necessary to amend the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" to establish requirements for age, education, state language and residence in the relevant district.

Key words: headman, local government official, headman's district, decentralization, requirements for headmen, accountability of headmen.

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.711>

І. І. Батарчук, М. Ю. Якимчук

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ (КОРДОНУ) В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. У ХХІ ст. повітряний транспорт став одним з найпопулярніших, найшвидших та найкомфортніших видів. Значна кількість населення земної кулі користується повітряним перевезенням, але в зв'язку з поширенням пандемії COVID-19 і введенням карантинних обмежень у всьому світі кількість авіаперельотів суттєво зменшилася.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу нашого дослідження склали праці Ю.В. Дуброва, В.П. Кононенка, М.М. Микієвича, В.М. Репецького, Л.Д. Тимченка, А.А. Цюсьмак, де були проаналізовані основні проблеми міжнародного повітряного права.

Метою статті є дослідження актуальних проблем правового регулювання повітряного кордону в міжнародному праві.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) уточнити значення поняття «міжнародне повітряне право» в юридичній науці;
- 2) дослідити історичний розвиток міжнародного повітряного права;
- 3) охарактеризувати нормативно-правове регулювання повітряного простору на території України в міжнародному праві;
- 4) виокремити актуальні проблеми правового регулювання повітряного кордону в міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першочергово необхідно провести етимологічний аналіз ключових понять. Згідно із чинним законодавством України міжнародне повітряне право – це галузь міжнародного права, яка регулює відносини між суб'єктами міжнародного права щодо використання повітряного простору з метою здійснення міжнародних повітряних сполучень і забезпечення їх безпеки [1].

На думку В.М. Репецького, міжнародне повітряне право – це галузь міжнародного права, яка охоплює систему норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з приводу використання повітряного простору з метою здійснення міжнародних повітряних сполучень і гарантування їх безпеки [2].

Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко визначають міжнародне повітряне право як галузь міжнародного права, що складається з норм і принципів, які

регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права у зв'язку з використанням повітряного простору цивільною авіацією [3].

Аналіз наукових досліджень дав можливість уточнити визначення поняття «міжнародне повітряне право», яке ми будемо розуміти як *галузь міжнародного права, яка регулює відносини між суб'єктами міжнародного права (держави, міжнародні організації, народи, що борються за цивілізацію) з приводу використання їх повітряного простору для здійснення мети (наприклад, перевезення вантажу та пасажирів, здійснення навчань тощо)*.

Зазначимо, що міжнародне повітряне право – це одна з молодих галузей міжнародного права, яка активно почала розвиватися в ХХ ст. Наголосимо, що першим нормативно-правовим актом, який регулював відносини у сфері повітряного простору, була Паризька конвенція про повітряну навігацію 1919 р., в якій був закріплений принцип суверенітету держави на її повітряний простір (над сухопутною і водною територією). Після прийняття Конвенції в 20–30 рр. ХХ ст. на її основі держави почали приймати спеціальні закони, які регламентували правила перетину повітряного простору, відповідальність за їх порушення та визначили його правовий режим [3].

Зауважимо, що історія розвитку міжнародного повітряного права в Україні розпочалася в ХХ ст. У 1930 р. бурхливого розвитку набула цивільна авіація. Саме в цей період відбувалася реструктуризація влади, але це не завадило 27 квітня 1932 року прийняти Повітряний кодекс СРСР (єдиний кодифікований акт – збірник законів з повітряного права). 6 грудня 1961 р. Указом президії Верховної Ради СРСР був затверджений новий Повітряний кодекс, що набув чинності з 1 січня 1962 р. [4].

Зазначимо, що під час правління Катерини II був виданий перший нормативний акт заборонного характеру – «Указ про заборону запускати повітряні кулі» на період з 1 березня до 1 грудня у зв'язку з небезпекою пожеж, що свідчить про те, що питання правового регулювання повітряного простору поставало ще у XVIII ст.

Відповідно до Повітряного кодексу України не регламентувалася законами СРСР така діяльність: діяльність державної авіації; використання авіації для проведення дослідно-конструкторських, експериментальних робіт і випробувань авіаційної техніки; інші види діяльності в повітряному просторі (стрільба, пуски ракет тощо). Це часто призводило до інцидентів як у повітряному просторі, так і під час обслуговування повітряних суден різних відомств на аеродромах [5].

Для доповнення Паризької конвенції 1929 року була прийнята Варшавська конвенція, яка містить норми щодо уніфікації правил, які стосуються міжнародних повітряних перевезень. Зокрема, були встановлені умови міжнародних перевезень (документи, які необхідні для перевезення, відповідальність перевізника) [3].

Зазначимо, що за Варшавською конвенцією був прийнятий не менш важливий нормативно-правовий акт – Римська конвенція 1933 р., яка уніфікувала правила повітряних перевезень, що стосувалися попереджувального арешту повітряного судна. У доповнення до Конвенції в 1938 р. був

прийнятий Брюссельський протокол, що визначав правила надання допомоги повітряним суднам, які потрапили в скрутне становище, та їх рятування або допомоги й рятування за допомогою повітряних суден на морі.

На нашу думку, до важливих міжнародних нормативно-правових актів варто віднести Чиказьку конвенцію про міжнародну цивільну авіацію, яка була прийнята у 1944 р. Цей акт встановлював основні принципи розвитку роботи авіації, міжнародні стандарти польотів та рекомендовану практику. Зокрема, документ встановлював, що здійснення регулярних рейсів в іншу країну неможливе без спеціальних дозволів [6]. Зауважимо, що за Конвенцією 1944 р. держава може дозволяти виконувати внутрішні повітряні перевезення не тільки пасажирів, а також вантажів та пошти. Такі дозволи видаються як українським, так й іноземним авіакомпаніям.

Зазначимо, що на сучасному етапі Чиказька конвенція потребує реформування та удосконалення, адже її норми вже застаріли, їм необхідне реформування та удосконалення.

Питання регламентації повітряного простору над державою також відображені в нормативно-правових актах ООН, зокрема в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1979 р., де містяться рекомендації про укладення міжнародного договору з норми про делімітацію повітряного та космічного простору. У Резолюції рекомендується встановити нижню межу космічного простору (100–110 км над рівнем моря), яка б стала верхньою межею повітряного простору для транспорту.

Зауважимо, що період Другої світової війни вніс свої корективи в розвиток міжнародного повітряного права, але в 1944 році була проведена конференція в Чикаго, на якій було вирішене питання комерційної діяльності у сфері міжнародного повітряного права (двосторонні угоди як метод регулювання комерційної діяльності). До заключного акту конференції були внесені рекомендації про типову форму угоди про надання повітряних ліній. Така форма одержала назву «чиказький тип». На думку Л.Д. Тимченка, В.П. Кононенка, в угоді передбачалося здійснення комерційної діяльності в обсязі п'яти «свобод повітря» [3].

Під час війни цивільна авіація почала активно використовуватися. Доказом цього є вирізка з газети «Правда» від 5 липня 1941 року: «Пілоти цивільної авіації самовіддано несуть свою службу. Десятки польотів на день здійснюють вони на фронт: доставляють вантажі військам, перевозять важкопоранених і кров для переливання. Під час польотів їм часто доводиться витримувати запеклі атаки німецько-фашистських винищувачів».

Доктрини кваліфікованих юристів ХХ століття сприяли розробленню проєктів міжнародних договорів, резолюцій міжнародних організацій, правильному тлумаченню та застосуванню міжнародних правових норм. Значний внесок концепцій у науку міжнародного повітряного права, на думку О.І. Коведи, полягає в тому, що вони вдосконалили методологію, сформували фундаментальні ідеї розвитку міжнародного повітряного права [7].

Аналіз наукової літератури, нормативно-правових актів дав можливість з'ясувати, що розвиток повітряного права на території України активізувався в 1993 р. (з моменту прийняття Повітряного кодексу України). Зазначимо, що після прийняття Кодексу Україна приєдналася до Європейської

конференції цивільної авіації, стала членом Європейської організації з безпеки аеронавігації та кандидатом у члени об'єднаних авіаційних влад тощо – усі ці події призвели до того, що Кодекс застарів і 19.05.2011 р. був прийнятий новий Повітряний кодекс України [6]. Оновлення Кодексу призвело до полегшення сполучення через повітряний простір між Україною та ЄС, США та іншими країнами світу.

Зазначимо, що Україна є членом таких організацій:

- 1) Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО);
- 2) Європейської конференції цивільної авіації (ЄКЦА);
- 3) Європейської організації з безпеки аеронавігації «Євроконтроль».

Беззаперечно, цей перелік є неповним, адже Україна ратифікувала 39 міжнародних договорів у сфері міжнародного повітряного права, підписала понад 60 двосторонніх міжурядових угод про повітряне сполучення.

Студіювання правової літератури дає можливість нам констатувати, що українське законодавство у сфері повітряного права є досить розгалуженим. Зокрема, воно містить такі нормативно-правові акти:

- 1) Конституцію України;
- 2) Кримінальний кодекс України;
- 3) Повітряний кодекс України;
- 4) Кодекс України про адміністративні правопорушення;
- 5) Закон України «Про державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації»;
- 6) Конвенцію про міжнародну цивільну авіацію (Чикаго, 1944 р.);
- 7) Конвенцію про злочини та інші акти, вчинені на борту повітряних суден (Токіо, 1963 р.);
- 8) Конвенцію про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (Гаага, 1970 р.);
- 9) Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, що спрямовані проти безпеки цивільної авіації (Монреаль, 1971 р.) тощо.

У міжнародному повітряному праві джерела варто розділити на дві важливі групи (див. рис. 1).

Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко зазначають, що сфера дії міжнародного повітряного права реалізується як дворівнева система:

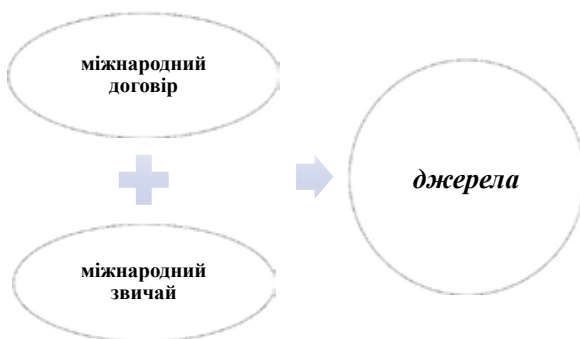

Рис. 1. Джерела Міжнародного повітряного права

1) правове регулювання міжнародних польотів у повітряному просторі певних держав;

2) правове регулювання польотів у міжнародному повітряному просторі [3].

Аналіз нормативно-правових актів, наукових праць в галузі міжнародного повітряного права дав можливість нам виокремити такі проблеми правового регулювання повітряного простору:

1) невизнання деякими країнами існування повітряних кордонів іншої держави, зокрема й незаконні вторгнення в повітряний простір (наприклад, Російської Федерації в Україну, США в Сирію);

2) недостатня міра відповідальності за порушення міжнародного повітряного законодавства (нечітка міра покарання у зв'язку з тим, що важко притягнути суб'єкта до відповідальності);

3) застарілість законодавства (наприклад, Чиказька конвенція).

Висновки. Міжнародне повітряне право – це відносно молода галузь права, яка регламентує правовідносини у сфері повітряного простору держави. Державне регулювання діяльності в галузі міжнародного повітряного права набуває стрімкого розвитку. Метою такого регулювання є вдосконалення та приведення норм до сучасних стандартів. Попри те, що ця галузь права є розвинутою, існує певний перелік проблем, які необхідно вирішити для ефективного функціонування міжнародного повітряного права в майбутньому.

Проведене дослідження не претендує на остаточне розв'язання усіх аспектів обраної проблеми. Перспектива подальшого наукового вивчення може бути спрямована на дослідження проблем реалізації міжнародного повітряного права у сфері цивільної авіації.

Література

1. Довідкова інформація від 16.05.2007 р. Ліга закон : вебсайт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TS001334.html
2. Репецький В.М. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.
3. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право : підручник. Київ, 2012. 631 с.
4. Даценко Т.В. Історія розвитку повітряного права за радянських часів. XIV Міжнародна науково-практична конференція молодих учених і студентів, м. Київ, 2–3 квітня 2014 р. / Національний авіаційний університет. Київ : НАУ, 2014. 19 с.
5. Повітряний кодекс України : Закон України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#n442>
6. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 року : Міжнародний документ від 7 грудня 1944 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text
7. Цюсмак А.А., Дуброва Ю.В. Правове регулювання повітряного кордону України. *Молодїжний науковий юридичний форум* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки / Національний авіаційний університет. Київ, 2019. С. 271–273.

А н о т а ц і я

Батарчук І. І., Якимчук М. Ю. Актуальні проблеми правового регулювання повітряного простору (кордону) в міжнародному публічному праві. – Стаття.

Питання регулювання повітряного простору (кордону) в міжнародному публічному праві пов'язане з певним переліком проблем, що заважають повноцінному розвитку галузі. За наявності величезної кількості наукових праць, присвячених дослідженню різних аспектів міжнародного повітряного публічного права, серед науковців досі не досягнуто єдності у визначенні дефініції галузі, що призводить до певної дисгармонії та відсутності точності.

Метою статті є дослідження актуальних проблем правового регулювання повітряного кордону в міжнародному публічному праві як одного зі складників міжнародного повітряного права – відносно нової галузі міжнародного публічного права. Відповідно до мети ми сформулювали завдання, які протягом роботи були виконані, що свідчить про проведення ефективного дослідження.

У ході дослідження було встановлено, що нормативно-правова база у сфері регулювання правовідносин в міжнародному повітряному праві не є достатньо повною, щоб встановити потрібну міру відповідальності за порушення його норм. Це породжує низку проблем, які необхідно вирішити задля ефективного функціонування галузі в майбутньому та відсутності дисбалансу в її інститутах. Міжнародне повітряне право тісно пов'язане також з іншими галузями (наприклад, міжнародним гуманітарним правом, міжнародним морським правом тощо).

Як яскраві приклади джерел міжнародного повітряного права в роботі були використані Чиказька конвенція, Варшавська конвенція, Брюссельський протокол, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН, внутрішні нормативно-правові акти України (наприклад, Повітряний кодекс України), а також доктрини кваліфікованих юристів ХХ ст.

Однією із основних проблем цієї галузі міжнародного публічного права є невизнання іншими країнами повітряних кордонів, що призводить до конфліктів.

Ключові слова: повітряне право, міжнародне публічне право, міжнародний договір, повітряний простір, міжнародні польоти.

S u m m a r y

Batarchuk I. I., Yakymchuk M. Y. Current problems of legal regulation of airspace (border) in international public law. – Article.

The issue of airspace (border) regulation in public international law is related to a number of issues that hinder the full development of the industry. With a large body of research on various aspects of public international air law, there is still no consensus among scholars on the definition of the field, leading to some disharmony and inaccuracy.

The aim of the article is to study the current problems of legal regulation of the air border in public international law, as one of the components of international air law – a relatively new branch of public international law. In accordance with the goal, we formed the tasks that were performed during the work, which led to an effective study.

The study found that the regulatory framework for the regulation of legal relations in international air law is not complete enough to establish the necessary degree of responsibility for violating its rules, this factor raises a number of problems that need to be addressed for effective functioning in the future and lack of imbalance in its institutions. International air law is also closely linked to other areas (such as international humanitarian law, international maritime law and others).

The Chicago Convention, the Warsaw Convention, the Brussels Protocol, the UN General Assembly Resolution, domestic legal acts of Ukraine (for example, the Air Code of Ukraine), and the doctrine of qualified lawyers of the 20th century were used as vivid examples of sources of international air law.

One of the main problems in this area of public international law is the non-recognition of air borders by other countries, which leads to conflicts.

Key words: air law, international public law, international agreement, airspace, international flights.

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.712>*І. Л. Беспалько, М. О. Конюхова, М. Я. Мельник*

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ГІПНОЗУ ЯК НЕТРАДИЦІЙНОГО ЗАСОБУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. Традиційні форми збирання доказів регламентовані чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) у статті 93 [1]. Проаналізувавши положення даної статті, можна дійти висновку, що основними традиційними способами збирання доказів є такі: збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом; збирання доказів здійснюється шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (для сторони захисту). Однак чинний КПК законодавчо не регулює питання застосування нетрадиційних способів доказування у кримінальному провадженні. На нашу думку, необхідно приділити увагу дослідженню даного питання, з'ясувати поняття, ознаки, правила застосування та проблематику нетрадиційних способів доказування.

Оцінка стану літератури. Досліджуючи питання нетрадиційних способів доказування, варто зазначити, що в криміналістиці поняття «нетрадиційні методи розслідування» з'явилося в кінці 80-х років минулого століття. В. Калугін визначає, що під нетрадиційними методами розслідування розуміють прийоми та засоби, які використовуються лише в одиничних ситуаціях з метою розслідування злочину [2, с. 197].

Питання нетрадиційних методів розслідування злочинів досліджували такі науковці, як К. Беляєва, М. Данкевич, В. Калугін, С. Книженко, Є. Макаренко, З. Пшенічнова, А. Севастьянова та інші. Дане питання потребує подальшого дослідження, адже застосування нетрадиційних засобів доказування все частіше трапляється у слідчо-судовій практиці, однак досі воно є законодавчо не врегульованим та має як свої переваги, так і недоліки.

Метою статті є дослідження питання нетрадиційних методів доказування у кримінальному провадженні, зокрема можливості застосування такого методу, як гіпноз. Необхідно дослідити наукові напрацювання вчених із даного питання та проаналізувати можливість і перспективи використання такого методу.

А. Севастьянова та З. Пшенічнова визначають поняття нетрадиційних методів розслідування як знання та методи, що спираються на дослідження природничих, технічних та суспільних наук, які не є традиційно визнаними та загальновідомими, але можуть стати ефективними та перспективними засобами отримання інформації, яка має важливе значення для кримінального провадження [3, с. 312].

Є. Макаренко визначає нетрадиційні методи як «такі знання та методи, які ще не здобули достатнього визнання і поширення, тому їх не можна віднести до загальнонаукових, усталених і впроваджуваних у практику. З огляду на це нетрадиційні криміналістичні знання і методи можна визначити як такі, що не здобули достатнього визнання в теорії криміналістики та впровадження в практику і які криміналістика пристосовує й використовує у своїх цілях для розкриття та розслідування злочинів <...> Якщо в основі наукових криміналістичних знань лежать філософські знання, то в основі нетрадиційних – звичайні, донедавна практичні знання» [4, с. 247–248].

С. Книженко визначає, що загальними умовами використання нетрадиційних методів є такі: 1) недостатність інформації, зібраної під час проведення досудового розслідування, для розкриття кримінального правопорушення; 2) залучення відповідних фахівців; 3) неупередженість використання таких методів; 4) відомості, отримані нетрадиційними методами розслідування злочинів, не можуть бути визнані доказами у кримінальному провадженні, а виступають лише як орієнтуюча інформація [5, с. 374].

Одним із нетрадиційних засобів доказування у кримінальному провадженні є гіпноз, на визначенні поняття, значення та можливостей використання у доказуванні якого ми зосередимо нашу увагу далі. А. Севастьянова та З. Пшенічнова визначають поняття «гіпноз» як короткочасний стан уваги на певному предметі за повного ігнорування всього іншого, який викликається сторонньою людиною, в якому можуть спонтанно виникати феномени (зміни свідомості та пам'яті) у відповідь на об'єкт концентрації – голос гіпнолога, та з'являтися реакції, які не були властиві в звичайному стані певній особі [3, с. 313].

Пропонуємо визначити поняття «гіпноз» (в перекладі з грецької «гіпноз» означає «сон») через перерахування його значущих ознак. Гіпноз – це особливий сноподібний психічний стан людини, який характеризується такими ознаками:

1) зниженням активності (частоти) мозкових хвиль, що призводить до втрати можливості свідомо реагувати на слова гіпнотизера, критично їх оцінювати й аналізувати;

2) підвищеною сприйнятливістю особи до цілеспрямованих навіювань ззовні;

3) звуженням фокусу уваги людини та її концентрацією виключно на діях гіпнотизера;

4) значним зниженням порогу чутливості особи до зовнішніх сторонніх подразників;

5) тимчасовим «розмиттям» ідеальних меж між свідомістю й підсвідомістю реципієнта, унаслідок чого стає можливим як закладання в його підсвідомість потрібних гіпнотизеру програм постгіпнотичних дій, так і акти-

візація забутих особою психічних енгам, що перебувають у підсвідомості, шляхом впливу цілеспрямованих зовнішніх подразників (слів гіпнотизера).

Сьогодні у науці розрізняють два таких основних різновиди двокомпонентного гіпнозу: гіпноз класичний, або павловський (названий так на честь відомого фізіолога І.П. Павлова), і некласичний, або прихований.

Перед проведенням допиту із застосуванням класичного гіпнозу допитувана особа обов'язково має надати добровільну згоду на здійснення такої слідчої дії й повинна бути позитивно налаштована на співробітництво з органами розслідування та на гіпнотизування, інакше ввести допитуваного у стан гіпнозу буде дуже важко, а часто навіть неможливо. Крім того, проведення допиту в гіпносеансі без згоди на це допитуваного є грубим порушенням установлених міжнародним і національним законодавством прав людини та кримінально караним діянням – примушуванням до надання показань.

На відміну від класичного, навіювання гіпнотичного стану некласичним способом характеризується непомітним для особи впливом на її психіку, що передбачає маскування навіювань, які приймають неявну форму й не розпізнаються реципієнтом. Прихований гіпноз офіційно не застосовується в практиці слідчих органів у жодній країні світу. Натомість можливість застосування класичного гіпнозу під час проведення слідчих дій закріплена в кримінальному процесуальному законодавстві деяких розвинутих зарубіжних країн – США, Канади, Ізраїлю, Великобританії, Австралії тощо.

У деяких країнах гіпноз застосовують доволі часто. Зокрема, його було використано в низці гучних справ. Так, цей метод застосовувався у частині допиту бостонського душителя Альберта Десалво, який під гіпнозом описав вбивство Евелін Корбін, пригадавши подробиці, в тому числі й стосовно її здоров'я, які вона називала під час розмови з ним. Гіпноз дав поштовх і розслідуванню у справі Теда Банді, визнаного винним у вбивстві 36-ти жінок. Свідок Ніта Нері, яка бачила вбивцю, проте на встигла його роздивитись, у стані гіпнозу безпомилково вказала на його фото серед багатьох інших осіб. [6, с. 143]. Так, гіпноз був використаний під час розслідування вбивства Роберта Кеннеді й у справі про викрадення Джиммі Хоффа, а також в низці інших гучних справ [7, с. 143].

Говорячи про мету проведення допиту очевидців злочину з використанням гіпнозу, необхідно зазначити, що вона полягає у введенні допитуваного суб'єкта в такий стан, за якого він знову «переживає» раніше сприйняту подію, тобто відчуває себе в певній обстановці, в певному відрізку часу минулого для уточнення послідовності та особливостей розвитку обставин події, уточнення ознак матеріальних об'єктів, характеру і спрямованості дій учасників події тощо [7, с. 142].

До загальних правил і умов застосування гіпнозу під час допитування особи можна зарахувати такі:

- по-перше, вирішувати питання про доцільність проведення допиту під час гіпносеансу треба лише після того, як будуть використані всі традиційні методи розслідування злочину;

- другою умовою доцільності проведення допиту під гіпнозом є наявність у слідчих органів обґрунтованих підстав uważати, що особа дійсно могла

бачити або чути щось криміналістично значуще для досудового розслідування, але просто не може це пригадати чи не бажає про це розповідати;

- третім загальним правилом застосування гіпнозу в слідчих діях є те, що всі гіпносеанси повинні проводитися досвідченими спеціалістами, які володіють достатнім рівнем теоретичних знань і практичних вмінь у сфері гіпнології й мають офіційний дозвіл на здійснення такої діяльності;

- четвертою умовою проведення допиту особи під час гіпносеансу є обов'язкова фіксація ходу цієї процесуальної дії на відеоплівку за допомогою відповідних технічних засобів;

- п'ятою умовою застосування гіпнозу під час допитування особи є відсутність у неї відповідних медичних протипоказань у вигляді деяких психічних хвороб і відхилень. Це має бути встановлено шляхом проведення судово-психіатричної й судово-психологічної експертиз.

Допустимість гіпнозу як одного із засобів встановлення істини під час розслідування кримінального правопорушення бентежить тим, що гіпноз, який цілком базується на навіюванні, є «вторгненням» гіпнотизера в людську свідомість та активним впливом на неї. Оскільки вплив є обов'язковою умовою спілкування як взаємодії, у слідчій практиці постає питання про застосування його у рамках положень закону, що забороняють обман, фальсифікацію, приниження людської гідності, утиск законних прав та інтересів [6, с. 143].

У статті 28 Конституції України зазначено, що «жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам» [8]. Ця ідея повинна відбиватися у кожному можливому засобі отримання доказів.

В.В. Вапнярчук у своїй роботі «Зміст об'єктивної сторони кримінально-процесуального доказування» зазначає, що не є доказуванням поведінка, яка здійснюється поза контролем свідомості, а саме отримання доказової інформації в результаті застосування гіпнозу, оскільки під час гіпнозу відсутній свідомо-вольовий характер об'єктивної сторони доказування [9, с. 109].

Ми частково погоджуємось із даним твердженням, оскільки застосування системи гіпнозу не вписується в порядок перевірки достовірності показань свідка, передбаченої ст. 96 КПК, у якій законодавець регламентував, що сторони кримінального провадження мають право ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка [1]. Однак під час проведення допиту з використанням гіпнозу реалізувати положення даної норми неможливо, оскільки дану слідчу дію повинен проводити лише гіпнотизер.

Висновки. Успіх закордонного допиту з застосуванням гіпнозу зумовлює потребу розгляду питання щодо можливості введення до національного законодавства гіпнозу як слідчої дії з огляду на всі гарантії кримінально-процесуально законодавства. Також потрібно розуміти, що навіть у разі дотримання всіх правил та умов проведення гіпнозу слід враховувати те, що показання, отримані в ході цієї слідчої дії, повинні базуватись на фактичних матеріалах та підлягати ретельній перевірці.

Підсумовуючи викладене, ми можемо додати, що наразі головною проблемою застосування гіпнозу як нетрадиційного засобу доказування є безсвідомість отримання показань та велика небезпека, якій піддається реципієнт.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. / Верховна Рада України. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 99.
2. Калугін В.Ю. Нетрадиційні спеціальні знання як засоби отримання значимої для розслідування інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 196–199.
3. Севастьянова А.Ю., Пшенічнова З.І. Проблеми використання доказів, отриманих нетрадиційними способами, у кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2017. № 12(52). С. 311–315.
4. Макаренко Є.І. Використання в розслідуванні злочинів нетрадиційних методів і знань природознавчих наук. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 246–255.
5. Книженко С.О. Актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 372–375.
6. Беляєва К.В. Нетрадиційні методи розслідування злочинів. Гіпноз. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 142–146.
7. Данкевич М.С. Правомірність застосування гіпнозу під час допиту потерпілих і свідків та процесуальне значення відомостей, отриманих за його результатами. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 140–147.
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Голос України*. 1996. № 128.
9. Вапнярчук В.В. Зміст об'єктивної сторони кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 21. Ч. II. Т. 3. С. 108–112.

А н о т а ц і я

Беспалько І. Л., Конюхова М. О., Мельник М. Я. Проблематика застосування гіпнозу як нетрадиційного засобу доказування у кримінальному процесі. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню питання нетрадиційних засобів доказування. Проаналізовано наукові надбання вчених на цю тему та визначено поняття нетрадиційних засобів доказування. Обрано для дослідження такий вид нетрадиційного засобу доказування, як гіпноз. У статті досліджено гіпноз як засіб доказування. Крім того, досліджено можливість впровадження такої слідчої дії у національне законодавство України. Визначено поняття гіпнозу, його характерні ознаки та правила застосування, дотримання яких є необхідним під час застосування такого нетрадиційного засобу доказування у кримінальному провадженні. Проаналізовано міжнародну практику застосування даного нетрадиційного засобу доказування. Зазначено справи, які набули розголосу, у яких застосовувався гіпноз як один із нетрадиційних засобів доказування у кримінальному провадженні. Розглянуто загальні умови та порядок застосування гіпнозу під час проведення допиту. Проаналізовано можливості застосування гіпнозу, його законодавчу незакріпленість як нетрадиційного засобу доказування у чинному КПК України, перспективи закріплення даного засобу доказування та питання, які виникають з приводу застосування такого методу. Зазначено поділ гіпнозу на відкритий та прихований, наведено характерні ознаки відкритого та прихованого гіпнозу як нетрадиційного засобу доказування у кримінальному провадженні. Зокрема, детально проаналізовано питання застосування такого виду гіпнозу, як прихований, оскільки використання його як засобу доказування буде однозначно суперечити основним правам, які закріплені як на національному, так і на міжнародному рівні у нормативно-правових актах. Вказано на неможливість проведення прихованого гіпнозу, оскільки такі дії призводять до суттєвих порушень прав і свобод людини та приниження її гідності. Наведено приклади невідповідності загальних правил застосування традиційних засобів доказування застосуванню гіпнозу. Проаналізовано практику застосування гіпнозу під час проведення допиту за кордоном України та питання доцільності розгляду питання щодо можливості введення до національного законодавства гіпнозу як слідчої дії з урахуванням усіх гарантій

кримінально-процесуального законодавства. Зазначається необхідність врахування того, що показання, отримані в ході цієї слідчої дії, повинні базуватись на фактичних матеріалах та підлягати ретельній перевірці.

Ключові слова: засоби доказування, традиційні засоби доказування, нетрадиційні засоби доказування, гіпноз, відкритий гіпноз, прихований гіпноз.

S u m m a r y

Bespalko I. L., Koniukhova M. O., Melnik M. Ya. Problems of using hypnosis as a non-traditional means of proof in criminal proceedings. – Article.

The article is devoted to the study of non-traditional means of proof, analyzes the scientific achievements on this topic and defines the concept of non-traditional means of proof. A type of non-traditional means of proof, such as hypnosis, was chosen for the study. The article examines hypnosis as a means of proof and the possibility of introducing such an investigative action into the national legislation of Ukraine. The concept of hypnosis, its characteristic features and rules of application, observance of which is necessary when using are defined. The international practice of using this non-traditional means of proof is analyzed. The cases that became public and in which hypnosis was used are mentioned. The general conditions and procedure for the use of hypnosis during interrogation are considered. The question of the possibility of using hypnosis, its legislative non-consolidation, the prospects of consolidating this means of proof and the questions that arise about the use of such a method are analyzed. The classification of hypnosis into open and hidden is indicated, the characteristic features of open and hidden hypnosis are given. The impossibility of carrying out covert hypnosis is pointed out, as such actions lead to significant violations of human rights and freedoms and humiliation of dignity. Examples of inconsistency of general rules of application of traditional means of proof to application of hypnosis are resulted. The practice of hypnosis application during interrogation abroad and the expediency of considering the possibility of introducing hypnosis into national legislation as an investigative action, taking into account all the guarantees of criminal procedure legislation, are analyzed. It is noted that it is necessary to take into account that the testimony obtained during this investigative action must be based on factual materials and be subject to careful verification.

Key words: means of proof, traditional means of proof, non traditional means of proof, hypnosis, open hypnosis, hidden hypnosis.

УДК 341.232:620.9

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.713>*С. Д. Білоцький*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИДОБУТКУ ЕНЕРГІЇ ІЗ СОНЯЧНОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ В КОСМІЧНОМУ ПРОСТОРІ

Актуальність дослідження. Космічний простір, Місяць та інші небесні тіла мають великий потенціал у сфері видобутку природних ресурсів. Енергія і пов'язаний із нею природно-ресурсний потенціал цих позаземних районів становить інтерес не тільки через те, що вони означають для споживачів на самій Землі, але й через те, що вони можуть бути однією із причин, щоб розширити поселення людства за межами нашої планети. Тому проблема їх правового регулювання періодично актуалізується серед нагальних для міжнародного співтовариства. Остання така актуалізація відбулася у зв'язку з виданням Виконавчого наказу Президентом США Д. Трампом у квітні 2020 р., у якому він наголосив, що космос і його ресурси не є спільним надбанням людства, а мають бути доступними як для приватного, так і для державного комерційного використання, за відповідної міжнародної підтримки.

Мета статті. Нам би хотілося у своїй статті зупинитися на аспектах міжнародно-правового регулювання перспективного перероблення сонячного випромінювання на електроенергію (далі – сонячна енергія) безпосередньо в космічному просторі. Потенціал сонячної енергії, що добувається в космосі, був визнаний ООН та його двома комітетами з космічних питань. Ще в 1975 р. голова цього комітету, посол Австрії при ООН, зазначив, що деякі з найбільш важливих майбутніх джерел енергії можуть бути знайдені в космічному просторі.

Виклад основного змісту. Нині на практиці сонячна енергія безпосередньо використовуються у зв'язку з діяльністю людини в космічному просторі для вироблення електроенергії в космічному кораблі, окрім того, найбільш часто обговорюються енерго- і ресурсозберезувальні заходи вироблення енергії із сонячної енергії (системи SPS) [1] і супутникові сонячні електростанції [2, с. 533]. Використання космічної сонячної енергії є привабливою ідеєю, оскільки це є невичерпним і чистим видом енергії. На відміну від сонячних станцій на Землі, орбітальні сонячні станції можуть працювати 24 години на добу і не мають перешкод від хмар або атмосферних пилу чи газів. Основними компонентами системи SPS є сонячна панель для збору енергії в космосі, здатна до перетворення її на

електроенергію, СВЧ-пристрої для генерування, здатні передавати мікрохвилі на землю, а також гестепна (поєднання випрямляча й антени), що служить для збирання мікрохвильових передач і повторного їх перетворення на електричну енергію для кінцевого споживання на землі [3, с. 1233]. Так, EADS Astrium, найбільша космічна компанія в Європі, планує запустити на орбіту супутник для збору сонячної енергії і світла, передачі її на Землю. Супутник буде працювати цілодобово, буде передавати електроенергію на Землю через інфрачервоний лазер [4, с. 165]. Існує також можливість того, що в космосі на основі системи збору сонячної енергії обслуговуватиметься поселення на Місяці.

Розміщення таких станцій у космосі перед розміщенням на Землі має декілька переваг: вони отримують в 4–11 разів більше сонячної енергії; вона зможе переробляти сонячну енергію практично безперервно; відсутні атмосферні явища, що заважають отриманню енергії; не займаються площі землі; під час перероблення сонячної енергії тепловіддача не буде збільшувати загальну температуру Землі і кількість CO₂ в її атмосфері. Водночас постане низка правових питань, як-от: специфіка створення і функціонування енергетичних станцій, їхня приналежність (міжнародна, державна, державна за участю приватних компаній, приватна), спосіб експлуатації (комерційний або некомерційний), спосіб створення (мононаціональна станція або космічний комплекс), місце розташування (геостационарна або інша орбіта), гарантування безпеки передачі одержуваної в космосі енергії, перетворення її на мікрохвильове випромінювання і передача на Землю; запобігання можливості використання одержуваної енергії у військових цілях тощо. Залежно від цих особливостей по-різному будуть вирішуватися питання, що стосуються міжнародно-правового статусу космічних енергетичних станцій (реєстрація, юрисдикція і контроль, права власності і доступу, відповідальність за збитки і правове становище екіпажу).

У всіх випадках, коли використовується сонячна енергія або здійснюється видобувна діяльність в космічному просторі, можуть виникнути питання щодо застосовності положень Договору про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космос) (1967 р.) [5], Угоди про діяльність держав на Місяці й інших небесних тілах (Угода про Місяць) (1979 р.) [6], а також інших міжнародних договорів і угод, що стосуються діяльності людини в космосі. Договір про космос (1967 р.) установив декілька основоположних стандартів: забезпечення свободи використання космічного простору і небесних тіл¹, а також для застосування міжнародно-правових норм та Статуту ООН у заходах, що проводяться в космічному просторі і на небесних тілах. Варто відзначити, що в доктрині Договір про космос вважається складовою частиною звичаєвого міжнародного права [7].

Постають питання, чи може вважатися сонячне випромінювання в космічному просторі природним ресурсом, чи може на нього поширюватися відповідний правовий режим, що існує для природних ресурсів? Варто відзначити, що прямо договори, що регулюють діяльність у космічному

¹ У рамках дослідження термін «небесні тіла» буде вживатися щодо природних утворень в космосі, а «космічні об'єкти» – щодо штучних.

просторі, сонячну енергію не згадують. У доктрині зазначена думка Р. Зедаліса, що сонячні викиди можна вважати одним із «природних ресурсів» у сенсі ст. 11 Угоди про Місяць (1979 р.) як ресурс Сонця, як одного з небесних тіл Сонячної системи [8, с. 216–217], що має передбачати поширення на неї правового режиму Угоди і відповідну низку правових наслідків (сумісність видобутку з вимогами ст. 11 п. 7 і ст. 6 п. 2 [6] тощо). Це, на нашу думку, є дещо перебільшеним висновком, зважаючи на цілу низку відсилок Угоди про Місяць 1979 р. саме до мінеральних природних ресурсів, розташованих на поверхнях небесних тіл. З іншого боку, ніщо в Угоді про Місяць 1979 р. не вказує на те, що природні ресурси небесних тіл мають експлуатуватися безпосередньо на такому тілі, а не в рамках іншого небесного тіла (сонячні викиди не на Сонці безпосередньо, а на інших тілах Сонячної системи, чи безпосередньо в космічному просторі), ст. 1 п. 3 Угоди встановлюють такі обмеження лише щодо Землі. Але в будь-якому разі сонячна енергія являє собою невичерпне джерело енергії, будь-яка заборона її використання буде проти здорового глузду [9, с. 349–50].

Щодо використання енергії сонця для руху космічних об'єктів або передачі на землю варто відзначити таке. По суті, у доктрині міжнародного права доходять висновку, що використання енергії Сонця в космосі на борту об'єктів або для передачі її для використання на самій Землі є правомірним [10, с. 49]. Як ми зазначали, Договір 1967 р. передбачає використання космосу в мирних цілях та встановлює, що космічний простір відкритий для вільного дослідження і використання всіма державами. Використання сонячної енергії на борту об'єкта збору або наступна передача її на землю здаються абсолютно правомірними в області того, що Договір 1967 р. вважає допустимим.

Деякі правові питання виникають і в рамках регулювання процесу передачі енергії з космосу на Землю. Зокрема, де межа зміни режиму космічного простору, що є не суверенним, на повітряний простір, що є суверенним (окрім того, що над територіями з міжнародним режимом), отже, і сонячної енергії, що передається на землю. Окрім того, будь-яке визнання загальної свободи щодо використання сонячних енергетичних ресурсів у космічному просторі має бути з урахуванням обмежень згідно з нормами Договору про космос 1967 р. щодо питань ексклюзивності. Хоч це і не є проблемою в контексті вироблення сонячної енергії на космічних об'єктах, які постійно рухаються в космічному просторі, але щодо фіксованих форм розміщення об'єктів збору сонячної енергії та супутників передачі на геостационарній орбіті такі норми могли б мати значення. Розрахунки показують, що, оскільки супутники для передачі мають бути відсунуті один від одного, по суті, доступні лише приблизно 120 орбітальних позицій. Зокрема, розгортання системи SPS на геостационарній орбіті, що нині є найбільш економічно вигідним, не мало б суперечити нормам щодо неприсвоєння (ст. II), блага всіх (ст. I п.1) і стандартів, що випливають зі ст. IX Договору про космос 1967 р. Отже, свобода використання енергетичного потенціалу Сонця може, насправді, бути дещо обмеженою свободою. Водночас спроба країн, що розвиваються, висунути претензії «першості володіння» геостационарною орбітою (далі – ГСО) як власним природним ресурсом: «сегменти

ГСО є частиною території, над якою екваторіальні держави здійснюють свій національний суверенітет» [11, с. 2], у рамках Боготинської декларації про встановлення суверенітету на ділянці ГСО (1976 р.) була слушно відкинута міжнародним співтовариством, базуючись на нормах Договору 1967 р. щодо «національного не присвоєння космічного простору», частиною якого є також ГСО. Передбачене в Боготинській декларації право для країн, що розвиваються, на резервування ділянок ГСО для використання їх у перспективі для космічної діяльності, суперечить принципу ефективності використання ГСО, закладеному у ст. 44 Статуту Міжнародного союзу електрозв'язку (далі – МСЕ) (1992 р.), яка має відповідати «справедливому доступу <...> з урахуванням особливих потреб країн, що розвиваються, і географічного положення деяких країн» [12, с. 265]. Варто пам'ятати, що все ж «справедливий доступ» аж ніяк не означає «рівний доступ» [13, с. 389]. Навіть нації із супутниковими технологіями термін «доступ» не надає права власності на ГСО.

Незважаючи на загальне розуміння дотримання обмежених ресурсів і справедливого доступу, які лежать в основі процедури МСЕ, «Всесвітня адміністративна конференція радіозв'язку <...> не застосовувала напряду принцип (спільної спадщини людства – С. Б.) до геостационарної орбіти і пов'язаних з нею радіочастот, обидві з яких становлять обмежені природні ресурси» [14, с. 263]. Конвенція МСЕ регулює ресурс за допомогою планування і координації, розробленої в 1988 р. Всесвітньою адміністративною радіоконференцією.

Дослідники, які аналізують статус природних ресурсів небесних тіл, доходять висновку про потребу відділення публічно-правового статусу тіл (заборона встановлення суверенітету ст. 11.2 Угоди 1979 р і ст. II Договору 1967 р.) від приватноправового (можливість експлуатації ресурсів у сенсі їх видобутку (ст. 11.3 Угоди 1979 р.)): ці норми «свідчать принаймні про те, що держави не мали наміру встановити заборону на присвоєння видобутих ресурсів і, зокрема, на переведення їх у власність тих держав або господарських організацій, які забезпечили їх видобуток» [15, с. 89]. Насправді, порівняно з аналогічним питанням у Конвенції з регулювання діяльності з мінеральних ресурсів Антарктики (1988 р.) питання комерційної діяльності щодо ресурсів небесних тіл фактично залишається поза увагою [16, с. 11]. Базуючись на не сприйнятті абсолютно більшістю держав Угоди про Місяць 1979 р., дослідники вбачають, що статус небесних тіл і їхніх ресурсів є врегульованим лише Договором 1967 р., як «спільне надбання людства» (режим *res communis*) (ст. I), суть якого полягає у прийнятності активної експлуатації таких ресурсів усіма суб'єктами [17, с. 98], є на практиці або *res nullius* (нічийна річ), отже, їх використання буде врегульоване національним законодавством держав, що добудуть ресурси і відправлять їх на Землю [18, с. 241], або *res humanitatis* (загальна річ), через що законною буде сама експлуатація природних ресурсів небесних тіл [19, с. 14].

Останній не заважає навіть проголошенню небесних тіл «спільною спадщиною людства» (*Common Heritage of Mankind*) у рамках Договору про Місяць. Так, у спеціальній Доповіді Комітету з космічного права АМП

(Нью-Делі, 2002 р.) зазначено, що «розроблена сьогодні концепція спільної спадщини людства також дозволяє комерційне використання космічного простору на благо людства, деяке коригування ст. 11 Угоди про Місяць щодо міжнародного режиму, який буде створений для експлуатації ресурсів Місяця, зроблять його більш реалістичним в сьогоднішньому міжнародному сценарії» [20, с. 14].

Дослідники припускають, що із загального змісту положень Угоди про Місяць 1979 р. впливає той факт, що у проміжок між початком фактичної експлуатації ресурсів небесних тіл і створенням спеціального міжнародного режиму правомірною буде експлуатація ресурсів небесних тіл державами самостійно або комерційна експлуатація [21]. Можливо, правильніше було б встановити мораторій на таку експлуатацію, до розроблення спеціального режиму, щоб не позбавляти такий договір його об'єкта. Правильною буде радше думка, що, незважаючи на наявність аргументів на користь правомірності комерційної експлуатації ресурсів небесних тіл, як-от гелій-3, реальність така, що вона навряд чи відбудеться без чіткого вповноваження [22, с. 611]. Це тим більше важливо, що сама Угода про Місяць встановлює, що вся діяльність на небесних тілах відбуватиметься «з належним урахуванням відповідних інтересів всіх інших держав-учасниць» (ст. 2).

Треба зазначити, що загалом Угода про Місяць 1979 р. особливо не допомогла врегулювати питання функціонування системи SPS та інших механізмів передачі і використання сонячної енергії з космосу, хоча до сфери її регулювання входять орбіти і траєкторії навколо небесних тіл, але не Землі. Наявні деякі перспективи вважати саму сонячну енергію в рамках космічного простору природним ресурсом у сенсі Угоди 1979 р. У разі позитивного визнання до сонячної енергії мають також застосовуватися вимоги щодо неприсвоєння (ст. 11.2–3), справедливого розподілу в сенсі ст. 11.7 з урахуванням інтересів суб'єктів, що практично здійснювали проєкт із перероблення сонячної енергії чи фінансували його. На практиці це може втілитися в передачу частини енергії між поселеннями різних держав на небесних тілах. Щодо питання національного неприсвоєння ресурсів у рамках діяльності станцій із перетворення сонячної енергії на орбітах небесних тіл, то її суть може полягати в зайнятті певних вигідних орбітальних позицій на місцевих ГСО. Усі станції з перетворення сонячної енергії, як і відповідні об'єкти в космосі, не мають заважати одна одній (ст. 8.3). Надалі питання розташування в космосі таких об'єктів та запобігання їх зіткненню обговорювалося у 2008 р. в рамках Комітету з використання космічного простору в мирних цілях, де намагалися ухвалити «правила дорожнього руху», щоб запобігти зіткненням супутників [23]. Окрім того, норми Угоди 1979 р. не мають застосування до станцій із перероблення енергії Сонця, що будуть збудовані на навколоземній орбіті (ст. 1.2–3), вони залишаються у сфері регулювання Договору 1967 р. Застосування ж вимог Угоди про Місяць до сонячної енергії створює практичні проблеми. Наприклад, як треба здійснювати передбачений справедливий розподіл щодо сонячної енергії, що здійснює живлення різного роду космічних апаратів (супутники, МКС), що літають уже зараз? Вірогідно, під час

ухвалення нового договору щодо розроблення ресурсів небесних тіл цей момент треба буде врегулювати окремо, розділивши правове регулювання сонячної енергії, що використовується для руху космічних об'єктів, живлення наукових станцій, та сонячної енергії, що використовується для генерування електроенергії.

Останнім часом, беручи до уваги активну практичну діяльність із запусків супутників та інших штучних об'єктів у космічному просторі з боку приватних підприємств, низка юристів-міжнародників кажуть про виникнення міжнародного космічного приватного права (далі – МКПП) [24, с. 13; 25, с. 201; 26, с. 4]. Його визначають як сукупність матеріальних і колізійних норм, що регулюють пов'язані з космічною діяльністю майнові й особисті немайнові відносини, ускладнені «іноземним елементом», які могли б забезпечити адекватне правове регулювання комерційної космічної діяльності, оскільки таке право найбільш ефективним чином здатне врахувати як приватноправову природу регульованих відносин, так і особливості міжнародного космічного права, міжнародного права загалом [26, с. 5]. Можливо, на даному етапі буде перебільшенням казати про такий факт, зважаючи на те, що в регулюванні комерційної космічної діяльності завжди буде мати місце особливе співвідношення публічно-правових та приватноправових аспектів, що випливає з норм ст. ст. VI та VII Договору про космос (1967 р.).

Важливу роль у визначенні питань власності на комерційні космічні об'єкти може відіграти також Кейптаунська конвенція про міжнародні гарантії щодо рухомого обладнання (2001 р.) [27] та Берлінський протокол до неї з питань, що стосуються космічного майна (2012 р.) [28]. Метою цих документів є встановлення міжнародно-правового режиму і полегшення фінансування придбання і використання космічного майна. Та в разі ухвалення Протокол може насправді стати першим спеціальним міжнародно-правовим джерелом МКПП. Протокол встановлює спеціальну (третю) систему міжнародної реєстрації правового регулювання космічної діяльності (попередні – за Конвенцією про реєстрацію 1975 р. та системи реєстрації частот у рамках Міжнародного союзу електрозв'язку). Важливо зазначити, що в будь-якому разі переважатимуть норми міжнародного космічного права як публічної сфери, що зазначено й у Протоколі: переважний характер договорів ООН із космосу і документів Міжнародного союзу електрозв'язку над нормами Протоколу (ст. XXIbis).

Висновки. Отже, можна констатувати, що сама собою ресурсна діяльність у космосі і на небесних тілах не заборонена. Прямо дозволеною є наукова діяльність, пов'язана з видобутком позаземних речовин. Не заборонена також діяльність із використання сонячної енергії для вироблення електричної енергії в космосі або передачі її на Землю. Водночас є низка обмежень на всі ці види ресурсної діяльності: неприсвоєння просторів через проголошення суверенітету (у формі «спільного надбання людства») тощо за ст. II Договору про космос (1967 р.); обмеження «благом усіх країн» за ст. I.1 Договору про космос; належне урахування обмежень ст. IX Договору про космос щодо екологічної шкоди. Міжнародний режим «спільної спадщини людства», установлений Угодою про Місяць (1979 р.) для природних ресурсів небесних тіл (ст. 11), має лише договірне походження

і не є нині звичаєвою нормою. Суттєвою його прогалиною є відсутність спеціального органу, призначеного регулювати таку діяльність. Можливо, правильніше було б встановити мораторій на експлуатацію ресурсів, до розроблення спеціального режиму, щоб не позбавляти такий договір його об'єкта.

Література

1. O'Neill G.K. The World's Energy Future Belongs in Orbit. *Trilogy*. 1992. URL: <http://ssi.org/reading/papers/the-worlds-energy-future-belongs-in-orbit/>
2. Gorove S. Solar Energy and Space Law. *International Lawyer*. 1976. Vol. 10. № 3. P. 531–535.
3. Glaser P.E. An overview of the solar power satellite option. *IEEE Transactions on Microwave Theory and Techniques*. 1992. Vol. 40. № 6. P. 1230–1238.
4. Sgroso G.C. International space law. Florenc e: LoGisma editore, 2011. 511 p.
5. 2222 (XXI). Договор о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела. URL: http://www.unoosa.org/oosa/ru/SpaceLaw/gares/html/gares_21_2222.html
6. Соглашение о деятельности государств на Луне и других небесных телах (1979 г.). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/moon_agreement.shtml
7. Hofmann M. Moon and Celestial Bodies. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. URL: http://www.mpepil.com/sample_article?id=/epil/entries/law-9780199231690-e1198&recno=5&
8. Zedalis R.J. International Energy Law. Rules governing future exploration, exploitation and use of renewable resources. Ashgate Publishing Ltd, 2000. 354 p.
9. Gorove S. Interpreting Article II of the Outer Space Treaty. *Fordham Law Review*. 1969. Vol. 37. P. 349–353.
10. Rosenfield S.B. Solar Energy from Outer Space. *University of Pittsburgh Law Review*. 1981. Vol. 50. P. 40–67.
11. Declaration of the First Meeting of Equatorial Countries, Dec. 3, 1976. *Space Law: Basic Legal Documents* / Dr. Karl-Herz Bochstiegel, Dr. Marietta Benko eds., 1990. B. IV.1. P. 2.
12. Устав Международного союза электросвязи 1992 г. *Действующее международное право : в 3-х т.* Москва : Междунар. отношения, 1997. Т. 3. С. 255–280.
13. Lyall F. Telecommunications and the Outer Space Treaty. *Proceedings of the Fortieth Colloquium on the Law of Outer Space*, Turin, October 6–10, 1997. Los Angeles : American Institute of Aeronautics and Astronautics, 1997. P. 385–392.
14. Danilenko G. The Concept of the “Common Heritage of Mankind” in International Law. *Annals of Air and Space Law*. 1988. Vol. 13. P. 262–6.
15. Даниленко Г.М., Постышев В.М. Концепция общего наследия человечества в современном международном праве. *Советское государство и право*. 1988. № 6. С. 89–106.
16. Dula A. Free Enterprise and the Proposed Moon Treaty. *Houston Journal of International Law*. 1979. Vol. 2. № 3. P. 3–33.
17. Мельник О.І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. Київ : Наукова думка, 2008. 285 с.
18. Международно-правовые основы недропользования : учебное пособие / под ред. А.Н. Вылегжанина. Москва : Норма, 2011. 528 с.
19. Ferrer M. Activities on celestial bodies including the exploration of natural resources. *Proceedings of the 12th colloquium on the law of outer space*. Davis (Cal.), 1970. P. 12–16.
20. Resolution 1/2002. The Report of the ILA Space Law Committee to the 70'th Conference. New Delhi, 2002. P. 14.
21. Oversight Hearings on the Activities of the U.N. Committee on the Peaceful Uses of Outer Space: Hearings Before the Subcomm. on Space Science and Technology, 96'th Cong., 1'st Sess. at 90–100 (1979) (Statement of Neil Hosenball at 6–7).
22. Wassenbergh H.A. Speculations on the Law Governing Space Resources. *Annals of Air and Space Law*. 1980. Vol. 5. P. 611–633.
23. Hitchens T. COPUOS Wades into the Next Great Space Debate. *The Bulletin of the Atomic Scientists*. 2008. URL: <http://www.thebulletin.org/web-edition/features/copuos-wades-the-next-great-space-debate>

24. Кунц О. Международное космическое право и международное частное право. *Новое в космическом праве (на пути к международному частному космическому праву)* / отв. ред. В.С. Верешетин. Москва, 1990. С. 10–23.

25. Монсеррат Фильо Ж. Правовые аспекты коммерческой деятельности в космос. *Статус, применение и прогрессивное развитие международного и национального космического права*. Материалы Симпозиума (Практикума) ООН – Украина по космическому праву, 6–9 ноября 2006 г., г. Киев, Украина. Киев : Актика-Н, 2007. С. 200–211.

26. Юзбашян М.Р. Международно-правовые основы решения экономических проблем использования космоса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2009. 30 с.

27. Конвенция о международных гарантиях в отношении подвижного оборудования, 2001 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a24#Text

28. Протокол по космическому имуществу к Конвенции о международных гарантиях в отношении подвижного оборудования, Берлин, 9 марта 2012 г. URL: https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/07/Space-Protocol_Russian.pdf

А н о т а ц і я

Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання діяльності з видобутку енергії із сонячного випромінювання в космічному просторі. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу наявних міжнародно-правових норм щодо правового регулювання видобутку енергії із сонячного випромінювання в космічному просторі. Наявне нині міжнародно-правове регулювання зосереджено навколо Договору про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космос) (1967 рік) і Угоди про діяльність держав на Місяці й інших небесних тілах (Угода про Місяць) (1979 рік). Ці акти не містять прямих згадок про сонячну енергію, її видобуток, використання, транспортування чи перетворення, проте низка їхніх норм можуть використовуватися за аналогією.

Питання комерційної діяльності щодо ресурсів небесних тіл фактично залишаються поза увагою міжнародного права. Наприклад, сонячні викиди можна вважати одним із «природних ресурсів» у сенсі статті 11 Угоди про діяльність держав на Місяці й інших небесних тілах (1979 рік) як ресурс Сонця, одного з небесних тіл Сонячної системи, що має передбачати поширення на неї правового режиму Угоди і відповідну низку правових наслідків (сумісність видобутку з вимогами статті 11 параграфу 7 і статті 6 параграфу 2). З норм міжнародного права випливає, що використання енергії Сонця в космосі на борту об'єктів або для передачі її для використання на самій Землі є правомірним. У процесі проведення аналізу статусу природних ресурсів небесних тіл треба відділяти їхній публічно-правовий статус (заборона встановлення суверенітету статтею 11.2 Угоди 1979 року і статтею II Договору 1967 року) від приватноправового (можливість експлуатації ресурсів у сенсі їх видобутку (стаття 11.3 Угоди 1979 р.).

Із загального змісту положень Угоди про діяльність держав на Місяці й інших небесних тілах 1979 року випливає той факт, що у проміжок між початком фактичної експлуатації ресурсів небесних тіл і створенням спеціального міжнародного режиму правомірною буде експлуатація ресурсів небесних тіл державами самостійно або комерційна експлуатація. Водночас, можливо, правильніше було б установити мораторій на таку експлуатацію, до розроблення спеціального режиму, щоб не позбавляти такий договір його об'єкта.

Ключові слова: міжнародне космічне право, міжнародно-правове регулювання відновлюваних джерел енергії, спільна спадщина людства, правовий статус геостационарної орбіти, міжнародно-правовий режим природних ресурсів.

S u m m a r y

Bilotsky S. D. International legal regulation of energy production from solar radiation in outer space. – Article.

The article analyzes of the existing international legal norms concerning the legal regulation of energy production from solar radiation in outer space. Currently, existing international law focuses on the Treaty on the Principles Governing the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (Space Treaty) (1967) and the Agreement on the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (Moon Agreement) (1979).

These acts do not contain the direct mention of solar energy, its extraction, use, transportation or conversion; however, a number of their rules can be used by analogy.

The very issues of commercial activities in relation to the resources of celestial bodies are in fact outside the scope of international law. For example, solar emissions can be considered one of the "natural resources" in the sense of Art. 11 of the Moon Agreement (1979) as a resource of the Sun, as one of the celestial bodies of the solar system, which should provide for the extension of the legal regime of the Agreement and the corresponding legal consequences (compatibility of extraction with the requirements of Article 11, paragraph 7 and Article 6 paragraph 2). It follows from the norms of international law that the use of solar energy in space on board of objects or its transfer for use on Earth is legitimate. When analyzing the status of natural resources of celestial bodies, it is necessary to separate their public-legal status (prohibition of establishing sovereignty of Article 11.2 of the Moon Agreement 1979 and Article II of the Space Treaty 1967) from private law (possibility of exploitation of resources in terms of their extraction Article 11.3 of the Moon Agreement 1979)).

From the general content of the provisions of the Moon Agreement 1979 it follows that in the interval between the beginning of the actual exploitation of celestial resources and the creation of a special international regime the exploitation of celestial resources by states independently or commercial exploitation will be legitimate. At the same time, it may be more appropriate to establish a moratorium on such exploitation, pending the development of a special regime, so as not to deprive such an agreement of its object.

Key words: international space law, international legal regulation of renewable energy sources, common heritage of mankind, legal status of geostationary orbit, international legal regime of natural resources.

К. В. Бориченко

ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ ДОСТУПНОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Постановка проблеми. Право на соціальний захист є одним з основних прав людини, що належить їй від народження. Ефективна реалізація відповідного суб'єктивного права є умовою збереження соціальної справедливості, економічної стабільності, політичної рівноваги в державі. В умовах розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини в якій є її головним обов'язком, належний захист права на соціальний захист є важливою його гарантією, а тому має посідати одне з пріоритетних місць у переліку цілей державної політики.

Однією з юрисдикційних форм захисту права на соціальний захист є судова, основу правового регулювання якої становить ст. 55 Конституції України. Відповідне положення Основного закону України у сфері судового захисту права на соціальний захист конкретизоване низкою нормативно-правових актів у цій сфері. Так, у ст. 23 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. закріплене право на оскарження рішень, дій та бездіяльності органу, що призначає і здійснює виплату державної допомоги сім'ям із дітьми, зокрема й у судовому порядку, у ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 р. серед основних прав отримувачів соціальних послуг визначено право на захист своїх прав і законних інтересів, зокрема й у судовому порядку тощо.

Закріплення в законодавстві України можливості здійснення судового захисту права на соціальний захист – це не що інше, як гарантія ефективного забезпечення цього права. Однак реалії реалізації судового захисту права на соціальний захист різко відрізняються від положень чинного національного законодавства. Так, право на судовий захист права на соціальний захист передбачене численними нормативно-правовими актами, проте доступ до його реалізації дещо обмежений, зокрема й вимогами законодавства щодо сплати судового збору за подання до суду позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги тощо.

Ступінь наукової розробки теми. Питання економічної доступності судового захисту права на соціальний захист неодноразово досліджувалися такими науковцями, як В.М. Андріїв, С.С. Богля, Н.Б. Болотіна, Ю.В. Васильєва, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, О.В. Москаленко,

С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, М.М. Шумило й інші, проте з огляду на кількість порушень соціально зобов'язаними суб'єктами права людини чи сім'ї на соціальний захист, звернень до суду по захист відповідного права, що не лише не зменшується, а навпаки, кожного року збільшується, щорічне зростання рівня базового державного соціального стандарту, від якого залежить розмір судового збору, що сплачується в разі звернення до суду, вони не втрачають своєї актуальності.

У зв'язку з вищевикладеним **метою** цієї статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів економічної доступності захисту права на соціальний захист в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено вище, забезпечення можливості звернення до суду по захист своїх невизнаних, оспорюваних чи порушених прав, свобод та законних інтересів є найбільш ефективною гарантією їх належної реалізації. До такого висновку приводить ознайомлення з позицією В.М. Андріїва, відповідно до якої «гарантії прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина слід визначати як сукупність умов та засобів, що забезпечують їх охорону і захист» [1, с. 186]. Як зазначає вчений, такі права мають двоякий характер, тому що виступають і як право, і як гарантія. Саме можливість здійснення судового оскарження неправомірного рішення, дії чи бездіяльності посадових осіб органів соціального захисту та фізичних осіб, діяльність яких спрямована на здійснення соціального захисту, є однією з найбільш ефективних гарантій у сфері реалізації права на запобігання несприятливим наслідкам соціальних ризиків та захист від них.

Нині третина всіх справ в адміністративних судах пов'язані із захистом права на соціальний захист. Це свідчить про те, що законодавство, яке захищає права громадян у соціальній сфері, недосконале, а соціально зобов'язані суб'єкти не повною мірою забезпечують права громадян застосуванням норм права.

Якщо говорити мовою цифр, то у 2020 р. до місцевих адміністративних судів надійшло майже 73 тисячі позовних заяв у спрах щодо реалізації публічної політики у сфері праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян.

Левову частку з них становлять позови щодо обов'язкового державного пенсійного страхування – приблизно 50 тисяч справ, а це 68% усіх соціальних спорів. На розгляд до суду надходить й велика кількість справ щодо внутрішньо переміщених осіб (у 2020 р. – понад 10 тисяч). На жаль, не втрачають актуальності спори щодо соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (у 2020 р. було розглянуто майже 9 тисяч справ цієї категорії).

Суди першої інстанції задовольняють приблизно 84% позовів у соціальних спрах. Це досить високий показник, який свідчить про масовість порушення державою права громадян на соціальний захист. Лише 1% відповідних судових рішень про відмову в задоволенні позовних вимог уповноважених суб'єктів не оскаржується. У 15% соціальних спорів позивач ініціює апеляційне провадження, приблизно половина з них розглядається у Верховному Суді [2, с. 12].

Незважаючи на таку істотну кількість судових справ щодо реалізації публічної політики у сфері праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян, усе ж таки на ефективність судового захисту права на соціальний захист опосередковано впливає передбачена законодавством необхідність сплати судового збору за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень.

На думку С.С. Боглі, судовий збір як складова частина судових витрат виконує компенсаційну, превентивну і соціальну функції. Компенсаційна функція полягає у відшкодуванні коштів, витрачених державою на здійснення правосуддя, а також коштів, витрачених особами, що звертаються до суду або вчиняють певні процесуальні дії. Необхідність сплати судового збору запобігає необґрунтованим зверненням до судів, забезпечує виконання зацікавленими у вирішенні спору особами своїх процесуальних обов'язків, у чому полягає превентивна функція. Соціальна ж функція проявляється в тому, що судові витрати покликані забезпечити фактичну доступність правосуддя [3, с. 12].

Однак саме реалізація соціальної функції судового збору викликає сумніви у сфері соціального захисту. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. мінімальною ставкою судового збору за подання адміністративного позову (а більшість спорів у сфері соціального захисту розглядаються за правилами адміністративного судочинства) становить 0,4 розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб станом на 1 січня календарного року, у якому відповідна заява або скарга подається до суду. У 2021 р. за кожну позовну вимогу немайнового характеру адміністративного позову, поданого з метою захисту права на соціальний захист, особа повинна сплатити 908,00 грн судового збору (2 270,00 грн x 0,4). У 2022 р. відповідний судовий збір буде не менш ніж 992,40 грн (2 481,00 грн x 0,4).

Конституційний Суд України в рішенні № 12-рп/2013 від 28 листопада 2013 р. зазначив: «Гарантією реалізації права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є встановлення законом помірною судового збору для осіб, які звертаються до суду» [4]. Це відповідає Рекомендації R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, від 14 травня 1981 р., якою у пп. 12 п. D передбачено, що тією мірою, у якій судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити або скасувати [5].

Але відповідно до ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. від сплати судового збору за подання позовних заяв із метою захисту права на соціальний захист звільняються лише: особи з інвалідністю внаслідок Другої світової війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи; особи з інвалідністю I та II груп, законні представники дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю; громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції гідності, Герої України; заявники у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне зна-

чення, поданих у зв'язку з збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення.

З огляду на загальний рівень доходів населення, кількість малозабезпечених сімей, сімей із дітьми, одиноких громадян, бездомних осіб та безпритульних дітей, пенсіонерів, право на соціальний захист яких порушується, надання пільг зі сплати судового збору лише визначеним категоріям суб'єктів є суттєвим обмеженням доступу цих та інших осіб до судового захисту визначеного вище права.

Відповідне переконання зумовлене тим, що, наприклад, мінімальний розмір пенсії за віком в Україні станом на жовтень 2021 р. становив 1 854,00 грн. Пенсійну виплату в такому розмірі отримують майже 15% усіх пенсіонерів у державі. Середній розмір пенсії, який отримується 35,2% пенсіонерів, ледь сягає 2 500,00 грн. [6]. Тобто в разі порушення права такої особи на соціальний захист протиправними діями/бездіяльністю, рішеннями управління Пенсійного фонду України їй у разі звернення до суду потрібно буде витратити понад половину свого місячного доходу, що в такій ситуації нівелює значення соціальної функції судового збору в Україні.

Варто зауважити, що і в Цивільному процесуальному кодексі України, і в Кодексі адміністративного судочинства України, і в Законі України «Про судовий збір» справді передбачена можливість відстрочення або розстрочення сплати судового збору з урахуванням майнового стану сторони.

Зокрема, п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір» передбачено, що під час вирішення питання про відстрочення/розстрочення сплати судового збору суд досліджує, чи не перевищує його розмір 5% розміру річного доходу позивача – фізичної особи за попередній календарний рік.

У цьому аспекті доцільно зауважити, що, по-перше, досить вірогідно, що з урахуванням «складності» отримання інформації про доходи за попередній рік значний відсоток потенційних позивачів відмовиться від реалізації гарантованої їм законом відповідної можливості захистити порушене, невизнане чи оспорюване право на соціальний захист у судовому порядку. По-друге, зміст цитованого положення не враховує тієї обставини, що позивач може бути єдиним годувальником у сім'ї, а тому навіть 5% його річного доходу за попередній рік можуть суттєво відобразитися на можливості задоволення базових потреб його утриманців.

З іншого боку, п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір» визначено окремі категорії позивачів, які з огляду на їхній статус можуть звертатися до суду з відповідним клопотанням, серед яких військовослужбовці, батьки, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, якщо інший із батьків ухиляється від сплати аліментів, одинокі матері (батьки), які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, члени малозабезпеченої чи багатодітної сім'ї, особа, яка діє в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

З огляду на ту обставину, що цитовані положення законодавства закріплюють надто вузьке коло суб'єктів, які можуть ініціювати вирішення судом питання про відстрочення / розстрочення сплати судового збору в разі звернення до суду в соціальних спорах, а також виходячи із судової практики, варто констатувати, що визначення майнового стану сторони як умова для задоволення відповідного клопотання є оціночним та залежить від доказів, якими обґрунтовується рівень майнового стану сторони.

На необхідності ретельно перевіряти реальну спроможність заявників – фізичних осіб сплатити судовий збір у спорах із суб'єктами владних повноважень у разі, якщо вони ставлять питання про звільнення, зменшення та/чи розстрочення/відстрочення сплати судового збору, наполягає й Верховний Суд, який зауважує, що за наявності таких звернень суди повинні вказувати, які конкретно докази заявник має надати на підтвердження факту свого незадовільного майнового стану, у разі, якщо наданих доказів не досить або вони не є належними; повинні надати їм належну оцінку й ухвалити вмотивоване рішення, беручи до уваги, зокрема, суть спору, статус особи заявника, обставини, що призвели до неможливості сплатити судовий збір [7].

Водночас із десяти випадків подання клопотання до суду про звільнення, зменшення та/чи розстрочення/відстрочення сплати судового збору за наявності об'єктивних підстав для відстрочення/розстрочення сплати судового збору суди задовольняють лише одне, тим самим обмежують доступ особи, чие право на соціальний захист порушене чи невизнане, на захист цього права.

В аспекті дослідження співвідношення компенсаційної та соціальної функцій судового збору в соціальних спорах в Україні доцільно зауважити, що відповідно до ст. 12 Кодексу адміністративного судочинства України справи щодо оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг визнаються справами незначної складності, які можуть розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження, що не передбачає повідомлення та виклику сторін, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше.

Варто також зауважити, що з 5 жовтня 2021 р. почала свою роботу Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, яка забезпечує обмін документами (надсилання й отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу й участь учасників судового процесу в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Проте й до цього моменту в поточному році у зв'язку з обмеженням кошторисних призначень судів на 2021 р. для сплати послуг поштового зв'язку судами процесуальні документи надсилались на електронні адреси учасників справи у форматі електронних документів.

Тобто під час вирішення соціальних спорів держава витрачає мінімум коштів на здійснення правосуддя, проте жодним чином не знижує відповідні ставки судового збору, щоб тим самим забезпечити доступність судового захисту права на соціальний захист.

Водночас, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» позивачі у справах про стягнення заробітної плати звільняються від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях. Така позиція законодавця ґрунтована на тому, що винагорода за виконану працівником роботу є джерелом його існування та має забезпечувати для нього достатній, гідний життєвий рівень. Це визначає обов'язок держави створювати належні умови для реалізації громадянами права на працю, оптимізації балансу інтересів сторін трудових відносин, зокрема і шляхом державного регулювання оплати праці.

Водночас у справах, пов'язаних із захистом права на соціальний захист, у частині стягнення неотриманої з вини органів, які призначають та здійснюють грошові виплати, сум цих виплат, особливий порядок сплати судового збору за звернення до адміністративного суду законодавством не визначений.

Висновки. Отже, у сучасних умовах незадовільним є рівень дотримання принципу безперешкодності доступу до суду у процесі захисту права на соціальний захист в Україні через високі ставки судового збору та неадекватний механізм звільнення, розстрочення або відстрочення його сплати. Подолати ситуацію, що склалася, можна лише шляхом реформування відповідного законодавства.

З огляду на схожу правову природу грошових виплат у системі соціального захисту та заробітної плати видається, що доцільно поширити практику звільнення від сплати судового збору позивачів – у справах про стягнення заробітної плати, і на позивачів – у справах про стягнення належних людині грошових виплат у сфері соціального захисту.

Література

1. Андріїв В.М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2012. 402 с.
2. Данішевська В.І. Вітальне слово голови Верховного Суду. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4 вересня 2020 р. Київ : 2020. С. 11–13.
3. Богля С.С. Судові витрати в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 20 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням асоціації «Дім авторів музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень п. 7 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» у взаємозв'язку з положеннями п. «г» ч. 1 ст. 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 28 листопада 2013 р. № 12-рп/2013. *Офіційний вісник України*. 2013. № 95. Ст. 3532.
5. Рекомендация R (81)7 Комитета министров государствам-членам относительно путей обеспечения доступа к правосудию от 14 мая 1981 г. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/>
6. Дані про середній розмір пенсії станом на 01.10.2021 р. *Офіційна сторінка вебпорталу Пенсійного фонду України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2149086-dani-pro-serednij-rozmir-pensiyi-stanom-na-01-10-2021/>
7. Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 р. у справі № 821/1896/15-а (адміністративне провадження № К/9901/14384/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83378805>

А н о т а ц і я

Бориченко К. В. Щодо економічної доступності судового захисту права на соціальний захист. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів економічної доступності захисту права на соціальний захист в Україні в сучасних умовах. Встановлено, що з огляду на визначені ставки судового збору, належного до сплати в разі звернення до суду в соціальних спорах із заявами, скаргами, за видачею документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, зростання рівня прожиткового мінімуму, від якого залежить грошовий вираз судового збору, і стабільно низький рівень пенсійного забезпечення та забезпечення грошовими соціальними допомогами за збільшення кількості порушень права на соціальний захист доступ до суду у процесі захисту права на соціальний захист не можна вважати безперешкодним з економічного погляду. З огляду на загальний рівень доходів населення, кількість малозабезпечених сімей, сімей із дітьми, самотніх громадян, бездомних осіб та безпритульних дітей, пенсіонерів, право на соціальний захист яких порушується, надання пільг зі сплати судового збору лише обмеженому колу суб'єктів є суттєвим обмеженням доступу цих та інших осіб до судового захисту досліджуваного права.

Доведено, що з огляду на схожу правову природу грошових виплат у системі соціального захисту та заробітної плати доцільно поширити практику звільнення від сплати судового збору позивачів – у справах про стягнення заробітної плати, на позивачів – у справах про стягнення належних людині грошових виплат у сфері соціального захисту.

Встановлено, що доцільність звільнення від плати судового збору фізичних осіб у справах щодо захисту права на соціальний захист зумовлена також тим, що відповідні спори вирішуються за правилами спрощеного позовного провадження, що зазвичай не передбачає повідомлення й участі учасників справи в разі її розгляду судом, що значно економить витрати на здійснення правосуддя. Із започаткуванням роботи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи відповідні витрати будуть скорочені ще більше.

Ключові слова: право на соціальний захист, юрисдикційна форма захисту, судовий захист, доступ до суду, судовий збір.

S u m m a r y

Borychenko K. V. Regarding the economic affordability of judicial protection of the right to social protection. – Article.

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of economic affordability of protection of the right to social protection in Ukraine in modern conditions. It is established that in view of certain rates of court fees payable when applying to the court in social disputes with applications, complaints, issuance of documents, as well as in the case of individual court decisions, the growing subsistence level on which depends the monetary value of the court collection, and a consistently low level of pensions and cash social benefits with a growing number of violations of the right to social protection, the access to court in the process of protection of the right to social protection cannot be considered unimpeded from an economic point of view. Given the general income level of the population, the number of low-income families, families with children, single citizens, homeless people and homeless children, pensioners whose right to social protection is violated, the provision of benefits to court fees only a limited number of entities is a significant restriction other persons to judicial protection of the investigated right.

It is proved that in view of the similar legal nature of cash benefits in the system of social protection and wages, it is expedient to extend the practice of exemption from payment of court fees to plaintiffs – in cases of wages and to plaintiffs – in cases of recovery of due social benefits in the field of social protection.

It is established that the expediency of exemption from payment of court fees for individuals in cases of protection of the right to social protection is also due to the fact that the disputes are resolved under the rules of summary proceedings, which usually does not involve notification and participation of participants in its consideration, that significantly saves the cost of justice. With the launch of the, the corresponding costs will be further reduced.

Key words: right to social protection, jurisdictional form of protection, judicial protection, access to court, court fee.

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.715>*М. Д. Василенко, В. М. Слатвінська*

**РИЗИКИ ЩОДО МОЖЛИВОГО РОЗПАДУ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ІМОВІРНОСТЯХ ПОДІЙ
ТА ПОДОЛАННІ СВІТОВИХ ВИКЛИКІВ
(МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Постановка проблеми. Існування держав та їх великих об'єднань у всіх аспектах їхньої діяльності завжди схильне до ризиків. Від створення до зникнення є безліч чинників, що негативно впливають на ризики щодо їхнього стану загалом. Варто зазначити, що досі немає однозначного тлумачення терміна «ризик». Найбільш поширеним стало судження про ризик як про можливість небезпеки або невдачу. У науковій літературі можна знайти велику кількість тлумачень ризику саме в багатьох сферах діяльності (див. [1]). Унаслідок цього виникають різні неоднозначності, асоційовані з розкриттям сутності самого ризику та пов'язаних із ним понять. Якщо в технічних галузях суперечностей щодо ризиків залишилось не так багато [2; 3], то в гуманітарній сфері, включаючи інституціональну та правову галузі, відбуваються серйозні дискусії. Водночас не викликає сумніву, що будь-який юридичний інститут не може володіти абсолютною самодостатністю і розумінням ризиків. Він лише відображає те, що вже має місце в об'єктивній дійсності. Так, у роботі [4], присвяченій загальним проблемам теорії ризиків в різних сферах діяльності (від правової до інформаційної), надається порівняльний аналіз визначень ризику в нормах права різних галузей права (міжнародне, господарське, фінансове тощо) та встановлено відповідність стандарту ISO 31000, який встановлює можливі ризики в різних галузях діяльності людини, виявляє їхні основні властивості, зокрема й у галузі суспільних ризиків, а також обговорено питання виникнення та розвинення ризикових ситуацій та механізмів формування ризику [5]. Під час проведення аналізу історії створення і розвитку Європейського Союзу (далі – ЄС) варто відзначити, що ризики стосовно існування великих об'єднань у ньому наявні. Від економічного об'єднання шести країн згодом ЄС перетворився на об'єднання країн із величезною надбудовою, без верховенства національного законодавства, з різними національними економічними можливостями й інтересами країн-членів. Очевидним залишається той факт, що за підсумками Другої світової війни Європа остаточно втратила позиції світового гегемона, ставши ареною для радянсько-американського протистояння, а натепер протистояння США і Китаю з Росією. Реальні

втрата ЄС почалися з 1991 р., коли система отримала фатальний перекид, стрибкоподібно поглинувши несумісні із собою східноєвропейські країни. На початку свого існування об'єднання складалося лише із шести країн, де не передбачалося, що настануть часи великого розширення з купою проблем, які мають вирішуватися. Розширення ЄС після розпаду СРСР породило надії та ризики щодо невизначеності, незважаючи на систему заходів, зокрема створення Єврозони «двох швидкостей», а фактично двох різних зон (див. [6–8]). В умовах невизначеності важко прогнозувати події щодо можливих ризиків об'єднання з досить великою кількістю різних за ментальністю і з помітною різнобічністю країн. Проблема оцінки й управління ризиками через можливість великих втрат за реалізації правової, управлінської й інших видів діяльності є актуальною і потребує додаткових досліджень. Водночас зауважимо, що вчення про ризики в різних галузях знань розвиваються практично автономно. У рамках економічної доктрини сформувалася самостійна дисципліна, яку визначають як ризик-менеджмент. У юриспруденції активно застосовується умовно міжгалузевий інститут ризику (кожна галузь права наповнює цей інститут своїм змістом). У психологічній науці розроблені такі напрями, як психологія ухвалення ризикованого рішення та психологія екстремального мислення. Передбачається, що вчення про ризик у юриспруденції, економіці та психології мають бути взаємопов'язані: економіка визначає потреби розвитку даного інституту, психологія розробляє закономірності процесу мислення в ситуації ризику й ухвалення ризикованого рішення, юриспруденція надає форми економічного змісту з урахуванням психологічних закономірностей. Насправді ж спостерігається інший стан справ. Згадані галузі людського знання не тільки ігнорують більшість досягнень одне одного, а й у поодиноких випадках «кооперації» здійснюють «запозичення» вельми некоректно. У технічних галузях ризик теж пов'язують із конкретикою відповідних галузей науки. Тому в обговоренні зазначеної теми варто використовувати узагальнене розуміння ризику у проявах імовірності подій.

Метою статті є аналіз та оцінка ризиків щодо розвитку й існування ЄС в умовах виникнення ризиків у ЄС, з можливим їх подоланням.

Виклад основного матеріалу. Проведення аналізу ризиків у ЄС треба визначати послідовними взаємопов'язаними процедурами, які входять у процес управління, а сам ризик, за визначенням авторів [2], розкривати як процес ідентифікації ризиків із визначенням їхньої величини і виділенням областей, що потребують захисту. Під ризиком розуміється можливість (імовірність) виникнення умов, які призведуть до негативних політичних і економічних наслідків. Ризик можна розглядати як тривимірний механізм, наприклад, ризик як загрозу, ризик як невизначеність, ризик як можливість [9]. Ризик, пов'язаний із настанням ризикових ситуацій (сукупністю подій (обставин) і умов), що створюють обстановку невизначеності, яка може як сприяти, так і перешкоджати досягненню цілей. Невизначеність зумовлює ситуацію, яка не має однозначного результату, якщо є можливість кількісно і якісно визначити ступінь імовірності появи того чи іншого варіанта, це і буде ситуація ризику. Наявність елементів невизначеності зумовлює виникнення ситуацій, які не мають однозначного

результату (рішення). Якщо існує можливість оцінки ймовірності будь-якого з варіантів, то можна говорити про ризикову ситуацію, яка пов'язана зі статистичними процесами і характеризується такими умовами, як: наявність невизначеності, що проявляється у відсутності достовірної та повної інформації про майбутнє; наявність кількох альтернативних варіантів результатів (розвитку майбутнього); оцінка ймовірності здійснення альтернативних варіантів; необхідність вибору альтернативи (зокрема, відмова від вибору); можливість втрат, пов'язаних із настанням ризикової ситуації. З іншого боку, ситуація ризику якісно відрізняється від ситуації невизначеності. Ситуація невизначеності (тобто неповноти і неточності інформації про майбутнє) характеризується тим, що ймовірність настання результатів рішень або подій невідома, тобто фактично ситуація ризику стає різновидом невизначеної ситуації. Інакше кажучи, ризик виникає в умовах вибору у прагненні визначити найкращий результат, коли в разі невдачі існує можливість (ступінь небезпеки) опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору (чим у разі нездійснення цієї дії). У цьому разі пагубною подією стає доступність до самої події, яка розглядається як вірогідніша за ту, що спливає не відразу, за ймовірності сприймання її відповідно до доступності інформації. У таких випадках важливішою стає безпека, яка має власну внутрішню структуру – вона включає як гарантування фізичної безпеки, так і досягнення почуття захищеності від загроз. Воно радше близьке до почуття захищеності від хвороби, що не сприяє відчуттю комфортності в такі часи, як пандемія. Потреба в емоційній безпеці значною мірою визначає сприйняття ризику. Отже, сприйняттям ризику управляють складні процеси, що мають більше соціально-психологічну природу, ніж правову або іншу. Дослідження з вивчення чинників, що визначають сприйняття ризику, спрямовані на встановлення зв'язку між двома процесами: сприйняттям ризику та виробленням рішень щодо прийнятності (допустимості) ризику. Далі від сприйняття ризику залежить його оцінка, управління ним (ужиття заходів щодо запобігання йому або зниження), а також вибір шляху інформування людей про той чи інший ризик.

У явищі «ризик» усе ж варто виділяти такі елементи, взаємозв'язок яких і становить його сутність: можливість відхилення від передбачуваної мети, заради якої здійснювалася обрана альтернатива; ймовірність досягнення бажаного результату; відсутність упевненості в досягненні поставленої мети; можливість матеріальних, моральних та інших втрат, пов'язаних із здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи. У цій ситуації можлива криза була би вельми допустимою в умовах погіршення економічної ситуації.

До того, що стосується ЄС, доречно зауважити, що процес формування ризикових ситуацій реально почав формуватися із прийняттям досить відчутної кількості нових країн-членів. Однак навіть у разі розгойдування їхніх економік у часи підйому економіки ЄС, зокрема через розвал економіки СРСР після його знищення, економіка ЄС залишалася на підйомі. Нині можна констатувати, що ЄС через коронавірусну пандемію зіткнувся із глибокою кризою, що спричинило загострення низки економічних суперечностей між більш і менш потужними країнами-членами, порушивши

стабільність самої системи ЄС. Так, Німеччина останні десятиліття була і залишається центром тяжіння, адже німці експортують понад половину свого ВВП, і половина цього експорту припадає на інші країни ЄС. Німеччина створила виробничу базу, яка набагато перевищує її власні потреби, навіть за умови стимулювання національної економіки. Цьому сприяло також і те, що таку економіку було створено деякою мірою завдяки руйнуванню промисловості нових країн – членів ЄС зі Східної та Центральної Європи, а також завдяки економічно більш слабким країнам – членам ЄС. Отже, були «розчищені» їхні ринки збуту для країн-членів «першої швидкості», насамперед Німеччини. Добре відомо, що від експорту цілком залежать зростання, повна зайнятість і соціальна стабільність будь-якої країни. Чинні структури ЄС тільки підсилюють залежність інших країн від експорту із країн «першої швидкості», що сприяє зростанню суперечностей між «багатими» і «бідними» країнами-членами, виходячи з їхньої поведінки й потреб, але за різниці інтересів. Це було і залишається головною проблемою ЄС, але тепер наближається переломний момент: інтереси одних країн-членів шкодять інтересам інших країн-членів, але, всупереч очікуванням, рівноправного об'єднання не сталося. Західні країни-члени поглинули східноєвропейських новачків, не прийняли їх до свого складу, пограбувавши й викачавши їхні ресурси, зруйнувавши промисловість, побудовану там ще за часів СРСР. Можна говорити, що вони вбили непотрібного конкурента, підсадивши його на голку дотацій, а лояльність населення цих країн купили дотаціями і кредитами. Було надано багатомільярдні кредити і дотації для підтримки згаданих країн, які формально західні країни-члени мали «підтягнути», щоб нові країни-члени своїми силами могли існувати на рівні країн-членів із Західної Європи. Однак ці дотаційні заходи провалилися. Про жодну самостійність і підтримку нинішнього рівня без дотацій із Брюсселю не йдеться, а більшість програм допомоги закінчилася ще у 2020 р. Це означає, що потрібні нові дотації. По суті, у цьому і полягає основна передумова для занепаду (розпаду) ЄС, адже склалася «патова» ситуація. З економічного погляду самому ЄС для його динамічного розвитку досить тих країн, з яких він і починався (Німеччина, Франція, країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди і Люксембург), а також Італія). Усі інші країни-члени, як уже відзначалося, фактично живуть на дотації, їхнім коштом і лише гальмують систему ЄС. Уся Східна Європа свого часу реально просто віддалася за гроші, продаючи свій суверенітет. Тепер же економічні реалії стали такими, що політика дотацій у колишньому вигляді припиняється. Однак свого часу провідні країни – члени ЄС зруйнували промисловість і економіку слабших країн-членів менш розвинutoї зони, поглинувши їхні ринки, робочу силу і науковий потенціал, «підсадивши їх на голку» дотацій. Розкривати нові ринки для фінансового паразитування ЄС та США тепер заважає Китай, а запалювати локальні конфлікти і перевороти у світі – Російська Федерація, яка, як би ми цього не хотіли, дуже посилилась у принципово нових видах озброєнь. Доречно відзначити, що саме економічними негараздами можна пояснити бажання ЄС переглянути Угоду про асоціацію України та ЄС [10], яка і так втягнула Україну в серйозні економічні труднощі. Водночас у краї-

нах – членах ЄС нині спостерігається небувалий підйом націоналістичних сил у політиці, на законодавчому рівні, в економіці. Причин цього явища чимало – від занепаду ідей, що домінували в ЄС протягом десятиліть, до великої кількості нелегальних мігрантів, які осіли та продовжують осідати в Німеччині, інших розвинених країнах. Реально вони ніякі не біженці, а звичайні мігранти, які шукають достатку після того, як були знищені їхні країни і стабільні режими за участю країн – членів ЄС у рамках їхньої участі в операціях НАТО. І тут виникають соціокультурні ризики. Вони тісно пов'язані з демографічними викликами, за якими корінне населення Європи старіє, зменшуючи загальну кількість населення, а потреби збереження досягнутого рівня розвитку вимагають зростання кількості трудових ресурсів. Однак такі ресурси повинні мати відповідну кваліфікацію та бажання адаптуватися в європейському середовищі, що породжує «соціокультурні» ризики, а водночас і бажання зберегти свою національну самобутність. Проте ці процеси легше досягаються через «відгородження» від «чужих» з іншого (соціокультурного і релігійного) середовища, породжуючи нові ризики. Така диференціація була передбачуваною, оскільки позиції залишаються конфронтаційними, а причини полягають насамперед у конфлікті соціокультурних цінностей, хоча до чужого монастиря зі своїм законом не пхайся. Процес диференціації в Союзі продовжується: особливо після виходу зі складу ЄС Великобританії (Брекзит). Вихід Британії зі складу ЄС супроводжувався величезною увагою як британського суспільства, так і європейського загалом. Широку суспільну та медійну увагу привернули складні переговори британського уряду з керівництвом ЄС щодо умов виходу, а також подальшого статусу британсько-ірландського кордону та перспектив подальшого існування Єдиного міграційного простору. Брекзит став кроком на шляху унеможливлення перетворення ЄС на «нехристиянське» об'єднання, на яке він перетворюється з великою мусульманською складовою частиною, що може запустити «ланцюгову» реакцію в майбутньому. Так склалося, що Брекзит збігся з міграційною, економічною та «ковідною» кризами, що було заздалегідь не передбачено, але створило додаткові ситуаційні ризики. На нашу думку, міграційна криза повинна проявитися в повному обсязі в найближчі роки. Уже сьогодні є очевидним, що криза стала загрожувати безпеці та стабільності країн-членів, посилила інші кризові явища в ЄС загалом, цей процес набуває незворотного характеру. Автори [11] оптимістично вважають, що процес подолання «міграційної кризи» у ЄС є досить важким та довготривалим, зважаючи на непримиренні позиції держав-членів, але він є реальним, варто лише знайти спільну позицію та, що найголовніше, встановити чітку та довгострокову стратегію.

На початку 2020 р. служба досліджень Європейського парламенту опублікувала документ про 10 викликів, на які ЄС варто звернути увагу в цьому році. Серед них, зокрема, були зазначені демографічно-соціальні, безпекові питання, економічно-фінансові, міграційні, питання сусідства тощо [12].

Ситуація ще погіршилася після спалаху коронавірусу в більшості країн світу. Так, під час пандемії коронавірусу у країнах-членах першою жертвою стала Італія, яка відчувала недостатню солідарність та відповідне

ставлення держав – членів ЄС до спільної проблеми. На початку пандемії Італія зверталася до ЄС із проханням активувати механізм із цивільного захисту ЄС – систему з надання оперативної допомоги в надзвичайних ситуаціях, щоб отримати необхідне медичне обладнання. Незважаючи на заклик Єврокомісії до країн – членів ЄС відгукнутися на це прохання, на жаль, жодна країна, попри невелику кількість хворих на той момент, не відправила Італії потрібне обладнання та засоби індивідуального захисту. Натомість першим допомогу країні надав Китай, проти якого колективний Захід сьогодні провокує товарний саботаж. Уже згодом Німеччина послала свою заборону на експорт медичної продукції та відправила найнеобхідніші засоби захисту до Італії. Також країна погодилась прийняти на лікування хворих із найбільш уражених вірусом районів Італії та Франції. Однак проблеми більш слабких країн-членів «другої швидкості» знову посилюються, нагадуючи про необхідність нових дотацій через міграційну кризу на кордоні Польщі з Білоруссю.

Зрозуміло, що суперечності в середині ЄС вигідні насамперед Росії, яка має купу претензій до ЄС і від якої ЄС теж енергетично залежить.

Зрештою лідерами ЄС досягнуто домовленості, які вирішують основну проблему, пов'язану з підтримкою їхньої економіки в короткостроковій перспективі. Щоправда, сьогодні перед ЄС постали виклики, масштаб яких невідомий, адже криза лише розростається, а темпи росту найбільшої економіки ЄС (німецької) скорочуються через скорочення загальносвітових, спрямованих на стримування Китаю. Економічний спад у Німеччині та Франції є поганою новиною для інших країн-членів, а особливо для Італії й Іспанії. Саме вони найбільше постраждали від пандемії коронавірусу, а їхні економіки зазнали ще більшого удару від наслідків кризи. В Україні також занепокоєні подальшими перспективами ЄС, адже Україна вже тісно співпрацює із цією організацією. В Україні розуміють, що швидке поширення пандемії COVID-19 стало глобальним викликом, що не лише поставило під питання базові принципи функціонування Євросоюзу, але й стає стрес-тестом для всіх інституцій ЄС. Пошук індивідуальних шляхів протидії вірусу загострив внутрішньополітичні дискусії та відкрив вікно можливостей для інших геополітичних гравців. Усе це створює низку нових викликів для України, якій треба якнайшвидше визначитися, як саме їм протидіяти.

Попри те, що загальноєвропейська відповідь на пандемію нині має обмежений характер, частково через брак компетенції, частково через динамізм ситуації, з яким важко оперативно впоратися бюрократичним структурам Євросоюзу. У цих умовах Україна може розраховувати на підтримку окремих країн – членів ЄС. Проте криза може стати й можливістю посилення солідарності як всередині Євросоюзу, так і між ЄС і Україною. Ще 15 років тому на конференції у Стамбулі турецькі модератори доводили одному з авторів цієї статті, чому Україна, як і Туреччина, ніколи не стане повноцінним членом ЄС. І тут постають нові питання як до можливостей країн – членів ЄС, так і до можливостей щодо вирішення нових викликів, що продукують нові ризики. Спроби замінити економічну інтеграцію політичною призводять до вимивання цілей інтеграції та тільки посилюють

ризиків. Так, один з активних аналітиків євроінтеграції, Луук ван Міделлаар, який аналізував можливі майбутні шляхи розвитку ЄС, писав: «Великі події та кризи щоразу розбивають закритий горизонт очікування <...> Так вони руйнують ілюзію, що всі головні риси майбутнього начебто визначено. Але це не має нас дивувати: адже історична реальність по своїй суті є непередбачуваною. Ненавмисні наслідки людських дій, неочікувані ланцюгові реакції, поспішні рішення – усе це робить майбутнє нескінченно непевним. Жодний план і жодна угода не можуть передбачити всієї креативності історії, не кажучи вже про те, щоб наперед визначити адекватні відповіді на виклики майбутнього» [13, с. 465]. У якому напрямі рухатиметься Європейський Союз, покаже тільки час.

Висновки. Отже, існують ризики зниження привабливості ЄС як універсального і найбільш дієвого механізму поширення процвітання, стабільності та добробуту у світі. Вони виходять з основних положень теорії ризиків. На реалізацію своїх планів досягнення відповідного рівня гомогенності європейського економічного, соціального і соціокультурного простору ЄС може розраховувати за умови врахування інтересів усіх країн-членів і адекватної реалізації їхніх культурно-національних запитів. З початком пандемії коронавірусу світ занурився в гібридну глобальну війну із загостренням національних і союзних протистоянь, які підсилюються популізмом, радикалізмом і націоналізмом, створюючи ризики щодо можливого розпаду ЄС у ймовірностях подій реальності.

Література

1. Индеева В.В. К вопросу об определении понятия «риск». *Сборник заочных электронных конференций*. Москва : Российская академия естествознания, 2009. URL: <http://www.rae.ru/arj/2007/02/Indeeva/pdf>
2. Бойко В.Д., Василенко М.Д. «Розумне місто» у контексті кібербезпеки: інциденти, ризики, загрози. *Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. Серія «Технічні науки та архітектура»*. Харків, 2020. Т. 4. Вип. 157. С. 184–191.
3. Кібербезпека у проявах ризиків у період пандемії: стан та генеза / М.Д. Василенко та ін. *Вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія «Технічні науки»*. 2020. Вип. 3. С. 30–39.
4. Василенко М.Д., Козін О.Б. Право в теорії ризиків: генеза ризиків від правової до інформаційної складових (інституційний підхід). *Юридичний вісник*. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. № 4. С. 43–51.
5. ИСО 31000:2018 Менеджмент риска : руководство. Международный Стандарт. Перевод АНО ДПО «ИСАР». 2-е изд. 2018. 19 с.
6. Правове обмеження суверенітету держав-членів у рамках Європейського Союзу. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса : Юридична література, 2005. Т. 4. С. 80–88.
7. Диференціація та просунута співпраця в рамках Європейського Союзу. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса : Юридична література, 2006. Т. 5. С. 268–275.
8. Василенко Н.Д. Особенности углубленного сотрудничества стран – членов Европейского Союза: инновационная сфера. *Молдавский журнал международного права и международных отношений*. 2013. № 1(27). С. 138–145.
9. Vasilenko N.D., Slatvinskaja V.M. Priority areas for development of scientific research: domestic and foreign experience : collective monograph / edited by authors. 3rd ed. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 66–88.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

11. Алгаш В., Піттель А. Сучасна міграційна криза як виклик для Європейського Союзу. *Міжнародне право*. 2019. № 12. С. 334–338.

12. Ten issues to watch in 2020 / European Parliamentary Research Service URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/home.html> (дата звернення: 22.11.2021).

13. Луук ван Мідделаар. Перехід до Європи: Як континент став союзом / пер. з англ. О. Панича. Київ: Дух і літера, 2018. 576 с.

А н о т а ц і я

Василенко М. Д., Слатвінська В. М. Ризики щодо можливого розпаду Європейського Союзу в ймовірностях подій та подоланні світових викликів: міждисциплінарне дослідження. – Стаття.

У статті надаються аналіз і оцінка ризиків щодо розвитку й існування Європейського Союзу в умовах виникнення ризиків у Європейському Союзі, з можливим їх подоланням. Підхід до аналізу ризиків щодо розпаду Європейського Союзу зроблено, виходячи з положень теорії ризиків, що обговорюються в роботі. Показано, яким чином ризик, пов'язаний із настанням ризикових ситуацій, що створюють обстановку невизначеності, впливає на досягнення цілей. Наявність елементів невизначеності зумовлює виникнення ситуацій, які не мають однозначного результату. Ситуація невизначеності характеризується тим, що ймовірність настання результатів рішень або подій невідома. Процес формування ризикових ситуацій реально почав формуватися із прийняттям досить відчутної кількості нових країн-членів. З економічного погляду самому Європейському Союзу для його динамічного розвитку досить тих шести країн, з яких він і починався. Усі інші країни-члени фактично живуть на дотації, їхнім коштом і лише гальмують систему Європейського Союзу. Провідні країни – члени Європейського Союзу зруйнували промисловість і економіку слабших країн-членів менш розвинутої зони, поглинули їхні ринки і створили передумови кризових ситуацій. Брекзит унеможливив перетворення Європейського Союзу на об'єднання країн із досить великою мусульманською складовою частиною, що може запустити «ланцюгову» реакцію в майбутньому. Так склалося, що Брекзит збігся із глобальною кризою, що створило додаткові ситуаційні ризики. Обговорюється також роль соціокультурних ризиків у Європейському Союзі. Встановлено, як ризики не тільки знижують привабливість Європейського Союзу, а й ведуть до його можливого занепаду в ймовірностях подій реальності, аж до розпаду Європейського Союзу.

Ключові слова: розпад, ризики, економічні, ситуаційні, соціокультурні, ЄС, COVID-19, криза, Брекзит, занепад.

S u m m a r y

Vasilenko M. D., Slatvinska V. M. Risks of a possible collapse of the EU in the probability of events and overcoming global challenges: an interdisciplinary study. – Article.

The article provides an analysis and assessment of risks related to the development and existence of the EU in the context of the emergence of risks in the EU and with their possible overcoming. The approach to risk analysis regarding the collapse of the EU is made based on the provisions of the risk theory discussed in the paper. It shows how the risk associated with the occurrence of risky situations that create an environment of uncertainty affects the achievement of goals. The presence of elements of uncertainty causes situations that do not have an unambiguous result. A situation of uncertainty is characterized by the fact that the probability of occurrence of the results of decisions or events is unknown. The process of creating risk situations really began to take shape with the adoption of a fairly significant number of new member countries. From an economic point of view, the EU itself is enough for the dynamic development of the six countries from which it began. All other member states live on subsidies at their expense and only slow down the EU system. The leading EU member states have destroyed the industries and economies of the weaker member states of the less developed zone, absorbing their markets and creating the prerequisites for crises. Brexit made it impossible to transform the EU into an association of countries with a sufficient Muslim component, which could trigger a “chain” reaction in the future. It so happened that Brexit coincided with the global crisis, which created additional situational risks. The role of socio-cultural risks in the EU is also discussed. It is established how risks not only reduce the attractiveness of the EU but also lead to its possible decline in the probabilities of real events, up to the collapse of the EU.

Key words: disintegration, risks, economic, situational, socio-cultural, EU, COVID-19, crisis, Brexit, decline.

Н. Г. Габлей

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗАСУДЖЕНОГО
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
З ВИПРОБУВАННЯМ ЯК ОДНІЄЇ З ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Постановка проблеми. В Україні досить поширеною є тенденція щодо застосування покарання без позбавлення волі. У кримінальному законі передбачена можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням як одна з форм реалізації кримінальної відповідальності. У юридичній літературі дотепер точаться дискусії щодо того, чи є даний вид звільнення покаранням, чи формою реалізації кримінальної відповідальності, чи заходом кримінально-правового примусу. Важливо розглянути окремі аспекти застосування до засудженого даного виду звільнення, оскільки це є проявом гуманізму до особи та можливістю не відбувати реальне покарання, водночас мати статус засудженого, отже, комплекс усіх кримінально-процесуальних прав, що впливають із нього.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи українських та зарубіжних учених і практиків: І.М. Гальперіна, О.А. Горайнової, І.Г. Богатирьова, В.М. Дрьоміна, М.А. Єфімова, І.І. Карпця, Г.А. Кригера, В.А. Ломако, Д.В. Ривмана, М.Ф. Саввіна, С. Сабаніна, В.В. Скибицького, Ю.М. Ткачевського й інших.

Метою статті є з'ясування порядку застосування до засудженого звільнення від відбування покарання з випробуванням, висунення пропозицій щодо вдосконалення норм кримінального та кримінально-процесуального закону щодо цього.

Виклад основного матеріалу. Ст. 62 Конституції України визначає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [1, с. 21]. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України визначив момент набуття особою статусу засудженого в ч. 2 ст. 43 [2], де зазначено, що засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили [3, с. 280]. Відтоді особа набуває статусу засудженого, вона може вступати у відповідні кримінально-процесуальні правовідносини, зокрема, має право оскаржувати обвинувальний вирок в апеляційній чи касаційній інстанціях. Відповідно

до ч. 2 ст. 373 КПК України, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання чи від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність. Як бачимо, кримінальна відповідальність реалізовується у трьох формах: а) засудження особи в обвинувальному вирокі, але без призначення покарання; б) засудження особи в обвинувальному вирокі із призначенням покарання та його реальним відбуванням; в) засудження особи в обвинувальному вирокі із призначенням покарання, але без його реального відбування – звільнення від відбування покарання з випробуванням необхідно визнати самостійним інститутом Загальної частини кримінального права.

Отже, виносячи обвинувальний вирок, що набирає законної сили, можна звільнити вже засудженого від відбування покарання з випробуванням, це є однією з форм реалізації кримінальної відповідальності. Варто зауважити, що законодавцю треба узгодити конституційну норму зі змінами, що стосуються видів кримінального правопорушення. У 2018 р. введені зміни у КПК України, 1 липня 2020 р. вони набрали чинності, у кримінальному праві є кримінальні проступки та злочини як види кримінальних правопорушень. Тому вважаємо за необхідне внести корективи в конституційно-правову норму ст. 62 Конституції України та вжити в ній термін «кримінальне правопорушення», а не тільки «злочин».

Звільнення від відбування покарання з випробуванням полягає в тому, що суд виносить обвинувальний вирок у справі, призначає засудженому конкретний вид покарання, визначає його розмір, але доходить висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, тобто не приводить вирок у виконання, за умови виконання засудженим упродовж іспитового строку визначених обов'язків, які покладаються судом на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням [4, с. 155].

Підставою для застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням є визнання судом можливості виправлення засудженого без реального відбування призначеного покарання. Такий висновок ґрунтується на підставі врахування тяжкості кримінального правопорушення, особи винного й інших обставин справи. До інших обставин справи, які можуть враховуватися судом під час застосування звільнення від відбування покарання, належать обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання. Можливість виправлення засудженого є важливою умовою, оскільки це впливає на те, є особа небезпечною чи навпаки.

За вироком Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 12 листопада 2020 р. особу засуджено за ч. 3 ст. 186 Кримінального кодексу (далі – КК) до покарання у виді позбавлення волі на строк 4 роки. На підставі ст. 75 КК особу засудженого звільнено від відбування призначеного покарання, якщо він протягом трьох років не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки, передбачені п.п. 1, 2 ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 76 КК [5]. Даний суд виніс такий обвинувальний вирок з урахуванням того, що засуджений раніше не був судимий, скоїв злочин упер-

ше, своєю поведінкою доводить те, що він став на шлях виправлення, працевлаштувався, виконував обов'язки, покладені судом під час застосування запобіжного заходу, демонстрував належну процесуальну поведінку під час викликів до суду, займався спортом до вчинення кримінального правопорушення, за місцем фактичного проживання характеризується позитивно.

Перевіряючи вказаний вирок, суд апеляційної інстанції 17 лютого 2021 р. ухвалив новий вирок, яким скасовано вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 12 листопада 2020 р., і призначив покарання у виді позбавлення волі строком на 4 роки. Надалі колегія суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України підтримала вирок апеляційного суду, зазначивши, що загальні засади призначення покарання наділяють суд правом вибору однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності – призначити покарання або звільнити від покарання чи від його відбування. Ця функція за своєю правовою природою є дискреційною, оскільки потребує врахування й оцінки конкретних обставин справи, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного, обставин, що впливають на покарання. Скасовуючи вирок першої інстанції в частині звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням, апеляційний суд виходив із того, що засуджені вчинили тяжкий корисливий злочин із застосуванням насильства, вони проти волі потерпілого проникли до його оселі, завдали йому тілесних ушкоджень та викрали належне йому майно, інформація про місцезнаходження потерпілого була отримана ними також із застосуванням насильства. Наведені обставини, на переконання апеляційного суду, свідчать про високу суспільну небезпеку вчиненого кримінального правопорушення та самих засуджених, що вказує на неможливість їхнього виправлення без ізоляції від суспільства. Колегія суддів цілком погоджується з висновком апеляційного суду та вважає, що призначена міра примусу до засудженого узгоджується з вимогами закону, є необхідною та достатньою для його виправлення, справедливою та такою, що не суперечить положенням закону України про кримінальну відповідальність і відповідає ступеню тяжкості кримінального правопорушення й особі засудженого [6].

Як убачається із практики, визнання судом можливості виправлення засудженого без реального відбування призначеного покарання не може бути, якщо наявна висока суспільна небезпека вчиненого кримінального правопорушення та самих засуджених, що вказує на неможливість їхнього виправлення без ізоляції від суспільства.

Також важливим аспектом даного виду звільнення є те, що протягом іспитового строку на особу засудженого можуть покладатись обов'язки, що визначені у ст. 76 КК України. Зокрема: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробачії; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробачії про зміну місця проживання, роботи або навчання.

А також суд може додатково покласти такі обов'язки: 1) попросити публічно або в іншій формі пробачення в потерпілого; 2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробачії; 3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу

з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); 4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; 5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; 6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля [7].

Виникає запитання щодо обов'язку дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, які саме дії може вчиняти засуджений на вимогу суду. Цікавою є практика Малиновського районного суду м. Одеси, який 20 жовтня 2021 р. виніс обвинувальний вирок, звільнивши засудженого від відбування покарання з випробуванням (справа № 521/4558/21). Призначаючи покарання обвинуваченим, і встановлюючи ступінь їх вини у вказаному злочині, суд дав оцінку не окремому вчинку обвинувачених, а і їхній особистості, наскільки вона проявилася у злочинних діях, наскільки вони мають нахили до скоєння правопорушень. Окрім того, суд урахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, характер, мотиви й обставини вчиненого злочину, а також наявність обставин, що пом'якшують покарання та відсутність обставин, що обтяжують покарання. Суд дійшов висновку, що вони не є суспільно небезпечними особами, які здатні на системне вчинення кримінальних правопорушень проти власності. Під час допиту обвинувачених у судовому засіданні судом встановлено, що вони фактично за своїм розвитком ще неповнолітні діти, хоча і мають відповідний вік. Суд призначив обвинуваченим обвинувальний вирок та застосував звільнення від відбування покарання з випробуванням, окрім загальних обов'язків, передбачених у ч. 1 ст. 76 КК, наклав обов'язок, передбачений п. 6 ч. 3 ст. 76 КК, у вигляді дотримання встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, які будуть полягати в читанні книжок, а саме треба прочитати такі твори: 1) повість (за іншими виданнями роман) «Пригоди Тома Соєра», 1876 р., автор Марк Твен; 2) роман «Пригоди Гекльберрі Фінна», 1884 р., автор Марк Твен; 3) пригодницьку повість (за іншими виданнями роман) «Біле Ікло», 1906 р., автор Джек Лондон; 4) вірша Тараса Шевченка «Минають дні, минають ночі <...>», 1845 р. [8]. Як бачимо, суддя підійшов до вирішення даної справи досить креативно і врахував, що можливість виправлення також може проявлятися у підвищенні рівня інтелектуального розвитку під час іспитового строку. Варто зауважити, що така практика є досить розумною і корисною, зважаючи на те, що обидва засуджені мають ще досить юний вік (19 та 23 роки).

Висновки. Отже, у результаті проведеного аналізу положень законодавства, що стосуються порядку застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, варто зауважити, що обвинувальний вирок, що набирає чинності, звільняє вже засудженого від відбування покарання з випробуванням, це є однією з форм реалізації кримінальної відповідальності. Уважаємо за необхідне внести корективи в конституційно-правову норму ст. 62 Конституції України, а саме вжити в ній термін «кримінальне правопорушення», а не тільки «злочин», оскільки із 2018 р.

введені зміни у КПК України щодо видів кримінальних правопорушень. Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням можливе, по-перше, щодо тих осіб, суспільна небезпечність яких є невеликою, по-друге, дані, які характеризують винного, мають давати підстави для висновку про можливість досягнення цілей кримінальної відповідальності без відбування основного покарання. Обставини справи, що характеризують суспільну небезпечність учиненого діяння й особу винного, лежать поза межами конкретного складу злочину, однак їх наявність чи відсутність має бути з'ясована з огляду на зміст КПК України. Лише за наявності поєднання підстав, зумовлених суспільною небезпечністю вчиненого злочину й особи, яка його вчинила, суд може дійти висновку про можливість виправлення останньої без відбування призначеного покарання.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.: чинне законодавство станом на 20 вересня 2017 р. : офіційний текст. Київ : Алерта, 2017. 80 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651<...>VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.11.2021).
3. Габлей Н.Г. Засуджений як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. № 1(3). С. 280<...>290.
4. Резніченко Г.С., Мурадян Г.Р. Правова природа звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2020. С. 154<...>158.
5. Кримінальна справа № 235/689/20 провадження № 51-1411км21. *Кримінальні справи (до 01.01.2019 р.) ; Злочини проти власності*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99009843>
6. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України (актуальна практика) : рішення, внесені до ЄДРСР, за серпень 2021 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_August_2021.pdf
7. Кримінальний кодекс України : Закон від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n522> (дата звернення: 22.11.2021).
8. Вирок від 20.10.2021 р. № 521/4558/21 Малиновського районного суду м. Одеси. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/100432616?q=%20сера%20>

А н о т а ц і я

Габлей Н. Г. Окремі аспекти застосування до засудженого звільнення від відбування покарання з випробуванням як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності. – Стаття.

У статті досліджуються окремі аспекти застосування до засудженого звільнення від відбування покарання з випробуванням. Варто зауважити, що останнім часом у державі спостерігається тенденція розширення сфери застосування покарання без позбавлення волі як один із напрямів кримінальної політики нашої держави. Звільнення від відбування покарання з випробуванням ввібрало в себе найкращі якості умовного засудження й відстрочки виконання вироку, які передбачалися у Кримінальному кодексі 1960 року. Інститут звільнення від відбування покарання поєднує в собі водночас принципи призначення і звільнення від покарання, відстрочки виконання покарання, даючи можливість засудженому самому відхилити відбування призначених за вироком суду виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження або позбавлення волі. У статті відображено сутність звільнення від відбування покарання з випробуванням, визначено його мету, доцільність покладення на засуджених обов'язків і додаткових покарань, а також з'ясовано, які саме підстави є достатніми й необхідними для звільнення від відбування покарання з випробуванням. Зауважено також, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є одним із заходів кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, тому з'ясування його правової природи є неможливим без

звернення до визначення кримінальної відповідальності та форм її реалізації. Підставою для застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням є визнання судом можливості виправлення засудженого без реального відбування призначеного покарання. Такий висновок ґрунтується на підставі врахування тяжкості кримінального правопорушення, особи винного й інших обставин справи. До інших обставин справи, які можуть враховуватися судом під час застосування звільнення від відбування покарання, належать обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання. Можливість виправлення засудженого є важливою умовою, оскільки це впливає на те, є особа небезпечною чи навпаки. Аналізуючи обов'язки, що можуть покладатись на засудженого під час застосування цього виду звільнення від відбування покарання, дійшли висновку, що перелік зазначених обов'язків є вичерпним, суд на власний розсуд не може покладати на особу, до якої застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, інших обов'язків, а також скасовувати повністю або частково, доповнювати раніше покладені на засудженого обов'язки.

Ключові слова: засуджений, звільнення від відбування покарання, випробування, кримінальна відповідальність, обов'язки засудженого.

S u m m a r y

Hablei N. G. Some aspects of application to the convict of release from serving a sentence with probation as one of the forms of realization of criminal responsibility. – Article.

The article examines some aspects of the application to the convict of release from serving a probation sentence. It should be noted that recently in the state the tendency to expand the scope of application of punishment without imprisonment as one of the directions of criminal policy of our state has become widely used. Probation with probation absorbed the best qualities of probation and postponement of execution of the sentence, which were provided by the Criminal Code of 1960. Sentenced by a court to correctional labor, restriction of service for servicemen, restriction or imprisonment. The article reflects the essence of release from probation, defines its purpose, the expediency of imposing on convicts duties and additional punishments, as well as clarifies what are the sufficient and necessary grounds for release from probation. It is also noted that release from probation is one of the measures of criminal law influence on a person who has committed a criminal offense, and therefore it is impossible to clarify its legal nature without recourse to the definition of criminal liability and forms of its implementation. The basis for the application of release from probation is the recognition by the court of the possibility of correction of the convict without actually serving the sentence. This conclusion is based on taking into account the gravity of the criminal offense, the identity of the perpetrator and other circumstances of the case. Other circumstances of the case that may be taken into account by the court when applying the release from serving include circumstances that mitigate or aggravate the punishment. The possibility of correcting a convict is an important condition, as it affects whether a person is dangerous or not. Analyzing the responsibilities that may be imposed on the convict during the application of this type of release from serving a sentence, it was concluded that the list of these responsibilities is exhaustive and the court at its discretion cannot impose on a person to who release from serving a sentence. Probation, other duties, as well as to cancel in whole or in part or supplement the previously assigned duties of the convict.

Key words: convict, release from serving sentence, probation, criminal liability, duties of convict.

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.717>

В. О. Галан, С. В. Фоміна

**МЕЖІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОЛІТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я:
ПРАВА ЛЮДИНИ, ВАКЦИНАЦІЯ І COVID**

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку медичної науки вакцинація стала звичною превентивною дією щодо запобігання поширенню інфекційних і вірусних захворювань, яка довела свою ефективність. Основною відмінністю вакцинації від інших видів медичного втручання є те, що вакцинацію можна вважати медичною процедурою з найвищим рівнем нормативного врегулювання, про що свідчить наявність низки спеціальних нормативно-правових актів.

І, незважаючи на тривалий досвід застосування, ґрунтовне опрацювання в розрізі медичних наук і розгалужене нормативно-правове регулювання, вакцинація продовжує сприйматися суспільством досить суперечливо, а особливо упередженим є ставлення до такого явища, як обов'язкова вакцинація. Відповідна упередженість передусім пов'язана із тим, що таке поняття, як «обов'язкова вакцинація», певним чином суперечить принципу верховенства права, невід'ємним елементом якого є невтручання держави в особисте життя особи, до якого належить заборона будь-якого медичного впливу на особу проти її волі. У разі, якщо законом встановлено обов'язок неухильно вакцинуватися від переліку захворювань, за недотримання якого передбачено призначення певних обмежень, постає питання про відповідність таких законодавчих норм принципу недоторканності особи й практичної реалізації позитивних і негативних соматичних прав людини.

Актуальність питання полягає в тому, що існує нагальна потреба зупинення інфекційних і вірусних захворювань, зокрема вірусу Sars-Cov2 (далі – коронавірус), доцільним методом превенції поширення та мутації якого є саме вакцинація. Міжнародна спільнота спонукає осіб до вакцинації шляхом застосування прямих чи низки опосередкованих обмежень для невакцинованих осіб, зокрема відсторонення від роботи без збереження заробітної плати, примусу до самоізоляції, штрафів, обмеження пересування, обмеження в доступі до різних видів послуг та інших заходів впливу. Такі заходи правової регламентації, з одного боку, спрямовані на захист інтересів громадськості й національної безпеки у сфері охорони здоров'я, з іншого, – природно, вступають у колізію з гарантуванням окремих прав людини. Постає питання про обґрунтованість і пропорційність такого

впливу на особу, яка, усвідомлюючи свої соматичні права, відмовляється від введення вакцини, так само як і невизначене питання щодо ефективності саме такого підходу заохочення осіб до вакцинації. Також у роботі буде приділено увагу примусовій вакцинації проти коронавірусу як актуальній проблемі правовідносин із приводу медичного впливу на особу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти теми розглядали І. Сопілко й Н. Семчук [24], О. Гуцуляк [25], Н. Хадеєва [2], І. Сенюта [27], І. Демченко й Н. Дубицька [30] Висновки за результатами досліджень варіюються від тез про невідповідність примусової вакцинації до необхідності внесення змін у чинне законодавство України щодо закріплення санкцій за відмову від проведення щеплень.

Метою статті є визначення пропорційності обов'язкової вакцинації щодо верховенства права й прав людини, а також аналіз наявного нормативно-правового регулювання вакцинації в праві Європейського Союзу й послідовному формулюванні проблем такого регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою створення Європейського Союзу (далі – ЄС, Союз) було забезпечення сталого розвитку й добробуту Європейської спільноти у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Таким чином, ЄС було засновано не лише у відповідь на потребу в зростанні економіки за допомогою інтернаціональної інтеграції та в запобіганні масштабних міждержавних конфліктів, а й задля гарантування людині її особливої соціальної цінності. Можна вважати, що концепція прав людини є наскрізною ідеєю ЄС, адже під час логічного вивчення будь-якої мети створення Союзу виявляється, що ідеальної кінцевою точкою діяльності ЄС є гарантія прав людини. Так, наприклад, створення єдиного внутрішнього ринку має кінцевою метою забезпечення можливості примноження фінансової забезпеченості кожного громадянина ЄС поряд із можливістю вільного розпорядження коштами (зокрема, у формі створення громадянами суб'єктів господарювання), можливістю вільних вкладів, формування наявності в громадян джерел як активного, так і пасивного доходу й інших прав економічного характеру. Відповідно, навіть суто економічна, на перший погляд, мета створення Союзу за її поверхневого огляду виявляє свою ідеологічну сутність, яка полягає в забезпеченні прав людини й рівних можливостей осіб у досягненні власного економічного добробуту, в той час, як «сукупність» економічних можливостей громадян складатиме добробут держав і загальний добробут і реалізацію цілей Європейського Союзу. Економічна мета створення ЄС є найбільш «віддаленою» від концепції прав людини, а інші цілі створення Союзу простіші до сприйняття як гарантії прав людини. Так, бажаним результатом встановлення спільного кордону й відсутності внутрішніх кордонів також є реалізація права людини на вільне пересування та вибір місця проживання чи перебування, а мета розвитку демократичних загальносоюзних інститутів має забезпечити право людини на захист її прав державою через сукупність органів із визначеними компетенціями, а також наявність системи наднаціональних інститутів, показники діяльності яких наочно демонструватимуть їхню ефективність, опосередковано забезпечуватимуть право людини на справедливий суд, у той час, як прямо забезпечить вказане право наявність судових інституцій.

Згадані вище цілі створення Європейського Союзу вказані в статті 3 Договору про Європейський Союз від 7 лютого 1992 року (далі – ДЄС), саме формулювання якої свідчить про її антропоцентричність: частина перша статті містить норму про те, що Союз створено з метою сприяння миру й добробуту своїх народів. Така мета прямо корелює з гарантією права людини на життя, адже наявність такої норми продиктована трагічним історичним минулим країн – членів Союзу, які пройшли крізь світові війни й були змушені переконатися в тому, що людина та її життя є найвищою цінністю суспільства, права й держави, а сприяння миру й штучне створення неможливості держав розпочати війну забезпечить непорушення права людини на життя. Європейський Союз покликаний забезпечувати соціальну справедливість і соціальну рівність, відсутність дискримінації та нівелювання маргіналізації, що також свідчить про мету беззаперечного гарантування прав людини, так само як і мету забезпечення культурного й мовного різноманіття та розвитку культурної спадщини народів країн-членів, що належить до права людини на свободу слова й думки, свободу творчості й самовираження громадян. Метою ЄС є надання прихистку й забезпечення можливості імміграції для осіб, які мають відповідну потребу, а причини відмови в імміграції до Союзу мають бути обґрунтованими положеннями європейських нормативно-правових актів. Така мета також забезпечує право людини на життя, так само як і вже згадані свободи слова й думки, а також її реалізація забезпечить політичний плюралізм як в європейській політичній спільноті, так і в міжнародному співтоваристві.

Таким чином, можна вважати, що гарантування прав людини є наскрізною метою створення та функціонування Європейського Союзу, а порушення реалізації такої мети потягне невідворотні порушення кожної нормативно закріпленої мети діяльності ЄС.

Європейський Союз є неповторною наднаціональною структурою, яка має власні унікальні цінності, які перераховані в статті 2 ДЄС. Перелік цінностей не вичерпний, проте стаття 2 згадує такі правові поняття, як повага до людської гідності, демократія, правова держава, і такі морально-соціальні категорії, як гендерна рівність, недискримінація, толерантність і солідарність. Окремо стаття 2 ДЄС згадує додержання прав людини загалом і додержання прав представників меншин, що підтверджує вказану вище думку про те, що права людини є наріжним каменем функціонування Європейського Союзу. Таке поняття, як цінності ЄС, згадане в Преамбулі ДЄС, яка визначає загальносоюзні цінності як недоторканні й невідчужувані права людської особистості: свобода, демократія, рівність і правова держава. Преамбула ДЄС не суперечить іншим положенням Договору й так само вказує на виняткову значущість прав людини й необхідність їх гарантування, про що може свідчити й те, що поняття «цінності» визначається через застосування категорії недоторканих і невідчужуваних прав людської особистості. Оскільки Преамбула містить норми-принципи й установлює певний стандарт для подальшого формулювання положень Договору й реалізації таких положень, можемо спостерігати додаткове підтвердження тези про те, що саме існування Європейського Союзу присвячене реалізації прав людини,

а Європейський Союз як наднаціональне утворення покликаний бути гарантом прав і свобод людських особистостей [1].

Іншим установчим документом ЄС є Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року, яка надає правам громадян країн – членів ЄС значення особливої цінності й установлює невичерпний перелік таких прав [2].

Як відомо, традиційно загальна теорія права поділяє права людини на три покоління, проте сучасні науковці, зокрема А.В. Cornescu, виділяють четверте покоління прав людини, до якого належать соматичні права, під якими слід розуміти будь-які права, що стосуються панування людини над власним організмом і «вільного розпорядження» людини її тілом. Так, соматичними правами вважаються право на евтаназію, на здійснення абортів, зміну статі або зовнішності й інші права, що мають безпосереднє відношення до взаємодії особи зі своїм тілом і панування особи над власним життям [3, с. 8].

Виходячи із зазначеної вище тези про певну «біологічність» четвертого покоління прав людини, можна вважати, що до таких прав слід віднести також і позитивне право на здійснення вакцинації, яке належить розглядати в сукупності з відповідним правом на утримання від вакцинації, заснованого на обґрунтованих особистих поглядах особи. Виходячи з того, що четверте покоління прав людини формується на засадах визнання високого статусу особи й прагнення до єдності норм права і моралі, що передбачає повагу до особливих потреб людини, і надання людині можливості відрізнятися від інших, особиста думка людини стосовно визначення порядку її життєдіяльності повинна бути певним орієнтиром для нормативного регулювання суспільних відносин, у тому числі в регулюванні обов'язковості тих чи інших медичних процедур.

Як відомо, провідною міжнародною організацією, до компетенції якої віднесено діяльність у сфері медицини й охорони здоров'я населення, є Всесвітня Організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ). На території Європейського Союзу діє Європейське регіональне відділення ВООЗ, до компетенцій якого віднесено забезпечення належного медичного обслуговування населення, зокрема впровадження загальної вакцинації. З метою досягнення стану загальної імунізації європейської спільноти в межах європейського регіонального відділення ВООЗ діє постійний проєкт із вакцинації та імунізації населення, а стратегічний порядок відповідних дій зазначено в спеціальному акті ВООЗ – The European Vaccine Action Plan, де чітко визначено пріоритет діяльності Організації, який полягає в забезпеченні колективного імунітету від найнебезпечніших інфекційних захворювань, таких як кір, поліомієліт, туберкульоз та інші. Для належної реалізації плану ВООЗ створено відповідний виконавчий орган – Експертний комітет із вакцинації та імунізації, на який покладено обов'язок із фінансування та контролю коректної епідеміологічної поведінки держав. ВООЗ презюмує, що загальна імунізація є пріоритетом усіх європейських держав, а, відповідно, уряди таких держав зобов'язані контролювати виконання процедур обов'язкової вакцинації та неухильну імунізацію населення за допомогою визначеного на міжнародному й національному рівнях переліку вакцин, до

яких (на території, віднесений до компетенції Європейського регіонального відділення ВООЗ) належить вакцина від дикого вірусу поліомієліту (зокрема, згідно з планом 95% населення повинно бути забезпечено вакциною), адсорбоване кашлюково-дифтерійно-правцеве щеплення, вакцина від вірусу кору й інші вакцини, необхідність введення яких затверджена на рівні національного законодавства.

Беручи до уваги надання провідною міжнародною організацією охорони здоров'я такої значної уваги досягненню колективного імунітету й наявність обов'язку держав щодо забезпечення втілення проєкту з вакцинації, можемо зробити висновок про виняткову значущість вакцинації, яка зумовлена тісним зв'язком такого виду медичного втручання з безпекою населення, його належним розвитком і здоровим відтворенням і загальним суспільним інтересом. Стурбованість міжнародних організацій імунізацією населення та вплив таких організацій на національні правопорядки є підставою до висновку про те, що вакцинація є одним із показників інтеграційних процесів.

Європейський Союз є глибоко інтегрованою структурою з ознаками федеративності, що також відтворено в спільній політиці держав-членів у сфері медицини й охорони здоров'я, про що свідчить загальний для держав режим вакцинації населення.

Вакцинація населення ЄС регулюється одночасно Європейською Комісією, Радою Європи як загальносоюзними органами й національними правопорядками, що свідчить про об'єднання в досягненні єдиної мети суверенних компетенцій держави й делегованих інституціям ЄС повноважень, тому такий спосіб охорони здоров'я населення повинен відповідати цілям і цінностям Європейського Союзу.

Для кожної держави – члена ЄС встановлено обов'язок виконання вакцинації проти вірусу гострого дифтериту, інвазійного пневмококового захворювання та поліомієліту, а проведення вакцинації з метою запобігання іншим інфекційним і вірусним захворюванням залишається на розсуд окремих держав. Зокрема, в обов'язковому порядку від вірусу папіломи людини здійснюється вакцинація в Чеській Республіці, а в Королівстві Нідерланди характер імперативної норми має припис про вакцинацію від грипу. Причому останнє заслуговує на увагу, адже Королівство Нідерланди є однією з небагатьох держав, в яких вакцинація обов'язкова для дорослих, у той час, як у більшості держав характер обов'язковості має лише вакцинація дітей.

Особливістю регламентації юридичних аспектів охорони здоров'я загалом і подолання наслідків пандемії Covid-19 зокрема є існування в рамках ЄС чотирьох правових режимів: міжнародної системи охорони здоров'я, регіональної правової системи в рамках Ради Європи, регламентації окремих аспектів у рамках власне Європейського Союзу й національного законодавства його держав-учасниць.

Майже із часу виникнення першої вакцини проти віспи політика деяких держав у сфері запобігання епідеміям застосовувала методи обов'язкового щеплення та накладення штрафів за відмову від вакцинації. Зокрема, Закон Пруссії про вакцинацію 1835 року передбачав обов'язкову вакцинацію під

загрозою покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі, а також ревакцинацію для осіб, мобілізованих до армії. Цікава думка Арнольда Лаптона, який, аналізуючи практику Пруссії в застосуванні примусової вакцинації та ревакцинації для мобілізованих осіб проти віспи й наслідки епідемії 1872 року, висловлює певні сумніви щодо практичної дієвості загальнообов'язкової вакцинації на відміну від практики ізоляції (у тому числі з використанням госпітальних суден) і, погоджуючись із Dr. Creighton та іншими, доходить висновку, що проведення щеплення вимагає безспірності застосування, а її примусове проведення є злочином [4, с. 517].

У Великобританії, починаючи з 1853 року, також було прийнято закон, спрямований на обов'язкову вакцинацію немовлят у ранньому віці від віспи й на встановлення штрафу за його невиконання. Згодом в акт двічі вносили зміни (у 1967 та 1871 роках), удосконалюючи порядок його застосування шляхом наділення повноваженнями у сфері нагляду опікунських рад, призначенням спеціальних офіцерів, запровадженням у кожній профспілці посади спеціаліста з вакцинації та реєстрації перебігу щеплень у немовлят [5, с. 887].

Правова регламентація охорони здоров'я в рамках права ЄС із моменту утворення перших співтовариств розглядалось суто з боку економічного аспекту інтеграції. Так, у статті 69 Договору про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі (далі – ЄСВС) 1951 року говорилося, що «держави – члени ЄСВС вживають заходів, спрямованих на усунення будь-яких обмежень за національною ознакою під час прийому на роботу у вугільній і сталеливарній промисловості працівників, які є громадянами держав-членів, що мають визнану кваліфікацію у вугледобувному або сталеливарному виробництві, з урахуванням обмежень, зумовлених основними вимогами охорони здоров'я та публічної політики» [6].

Договір про Європейське економічне співтовариство (Римський договір) 1957 року хоча й заклав фундаментальні основи функціонування інтеграційного об'єднання та основні напрями співпраці держав-учасниць, не зробив суттєвого вкладу в наділення інтеграційних утворень компетенцією в галузі охорони здоров'я. Галузь згадується в Договорі 1957 року декілька разів, але в кожному випадку як підстава для обмеження прав, що не закріплюють за інститутами Співтовариства додаткових повноважень у сфері охорони здоров'я [7].

З прийняттям Договору про ЄС 1992 року сприяння досягненню високого рівня захисту здоров'я населення шляхом заохочення співробітництва між державами-членами було вказано вже як один із напрямів діяльності ЄС [8]. Згодом зміни, внесені до установчих договорів Співтовариства, не внесли ясності у визначення чітких повноважень ЄС з охорони здоров'я, однак надали можливість приведення всіх політик інтеграційного об'єднання у відповідність до політики у сфері охорони здоров'я [9].

Таку тезу згодом підтвердив і Суд ЄС у рішенні *British American Tobacco (Investments) and Imperial Tobacco* (2002 рік), указуючи на те, що під час посилення на статтю 95 Договору про ЄС як на підставу прийняття законодавчого акту слід враховувати охорону здоров'я як правовий базис, у тому числі в разі здійснення заходів щодо гармонізації [10].

Натепер компетенцію у сфері охорони здоров'я мають основні інституції ЄС: Комітет Регіонів і Соціально-економічний комітет (у межах своїх повноважень), спеціалізована Європейська медична агенція, що займається оцінкою та спостереженням за використанням лікарських засобів у межах Європейського Союзу, Європейський центр із запобігання хвороб і контролю за ними, можливості якого обмежується збором та аналізом інформації, діючи спільно з державами-членами [11], та інші.

Повноваження ЄС у сфері охорони здоров'я можна окреслити такими напрямками: створення системи обміну інформацією між ЄС та його державами-членами щодо сфер охорони здоров'я; зосередження уваги на основних шкідливих чинниках для здоров'я (наркотики, психотропні речовини, тютюн та інше); регламентація та сертифікація лікарських засобів. Європейською Комісією, зокрема, було сформульовано стратегію вакцинації проти коронавірусу (legislative act FS/20/1913), в якій перераховані групи населення, що першочергово підлягають вакцинації.

Рада Європи також визначає стратегічну політику держав – членів Союзу в запобіганні пандемії, сформувавши План із відновлення економіки Європи від 5 жовтня 2020 року (A recovery plan for Europe), увага якого приділена питанням фінансування держав-членів, що постраждали від пандемії та її наслідків [3; 4].

Доцільно буде звернути увагу на те, що акти ВООЗ та ЄС спрямовані на врегулювання загальних питань вакцинації та формування колективного імунітету, натомість галузеві міжнародні нормативні акти, присвячені вакцинації проти коронавірусу, відсутні, а вакцинація від захворювання проводиться на основі зауважень ВООЗ, що видаються у формі рекомендацій, а фактичне надання рекомендаціям сили закону може вважатися порушенням принципу формальної визначеності, який є невід'ємною складовою частиною верховенства права й із метою досягнення якого й існують міжнародні організації різного рівня інтегрованості, адже такі відчутні прояви впливу на населення, як обов'язкова вакцинація, повинні бути врегульовані у відповідних галузевих актах як на національному, так і на міжнародному рівні. Оскільки наявність в особи статусу вакцинованої від Covid-19 прямо впливає на її транскордонне переміщення, недоцільно буде вважати, що така вакцинація є виключно питанням національного правопорядку й що реалізація політики імунізації може вважатися проявом суверенітету держав, адже мета видання загальносоюзних актів полягає в уподібненому врегулюванні суспільних відносин, що виникають серед населення усіх чи більшості країн – членів Союзу. До таких суспільних відносин належать і прояви поведінки суб'єктів із метою припинення та запобігання пандемії, які актуальні для Європейського Союзу загалом, а отже й врегульовані такі суспільні відносини мають бути на загальносоюзному рівні. Не можна оминати увагою принцип субсидіарності рішень інституцій ЄС до національних органів, проте зважаючи на те, що проблема обов'язкової вакцинації від коронавірусної хвороби потребує розв'язання на наднаціональному рівні. Наявність відповідного врегулювання, поєднаного із заходами контролю щодо держав-членів, була б доцільною та могла б наблизити правопорядок ЄС до досягнення правової визначеності.

Одним з основоположних нормативних актів, що визначають напрям діяльності Європейського Союзу, є Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), яка відіграє роль своєрідної «Конституції» ЄС і містить норми-принципи виняткового значення, адже саме Конвенція містить перелік невідчужуваних прав і свобод людини, реалізація котрих має неухильно забезпечуватись відповідними інституціями.

Установчим документом ЄС, яким гарантовані права людини, є Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року (далі – Хартія).

Тому доцільно буде загальними рисами проаналізувати відповідність такого явища, як примусова вакцинація, положенням вищеперелічених документів.

По-перше, звернемося до статті 3 Конвенції, якою закріплено фактично єдине абсолютне право – право людини на повагу до її честі й гідності, що є повноцінно реалізованим лише в тому разі, якщо сама особа суб'єктивно не відчуває себе приниженою, не відчуває на собі надмірний вплив владного регулювання та відсутні правові ознаки применшення гідності людини.

Недоторканність гідності людини також гарантована статтею 1 Хартії, яка встановлює обов'язок захисту честі особи від будь-яких обмежень.

У випадку вакцинації право людини на повагу до її честі й гідності можна вважати реалізованим, якщо особу було належним чином проінформовано про підстави необхідності такої медичної дії, про її можливі наслідки й про запобігання можливим негативним наслідкам, у той час, як примусову вакцинацію можна вважати такою, що загалом порушує право людини на повагу до її гідності, адже примусова вакцинація фактично не лишає особі вибору й можливості самостійно вирішити, яким способом вона запобігатиме інфікуванню та як розпоряджатиметься своєю біологічною оболонкою, а встановлення санкцій за відмову від обов'язкової вакцинації, як це наразі відбувається у випадку відмови від вакцинації проти коронавірусної хвороби (зокрема, 16 липня 2021 року Національною Асамблеєю Французької Республіки (далі – Національна Асамблея) за поданням Президента Республіки було прийнято рішення про те, що працівники, які не мають сертифіката про вакцинацію (*passe-sanitaire*) будуть звільнені з робочих місць без виплати вихідної компенсації), суперечить Конвенції та порушує право людини на повагу до її гідності, адже, таким чином, людину розглядають як суб'єкта, який характеризується наявністю низки обов'язків, проте не користується еквівалентною кількістю прав, а найнегативнішим аспектом є те, що значення особистої згоди людини на медичне втручання щодо її тіла нівелюється.

Відсторонення невакцинованих осіб від роботи також порушує статтю 1 Європейської соціальної хартії 1996 року, адже такі заходи впливу суперечать встановленому в статті обов'язку ЄС забезпечити високий і стабільний рівень зайнятості. Також наявне порушення статті 2 Європейської соціальної хартії. Хоча стаття не вказує на заборону відсторонювати від роботи осіб, спираючись на стан їхнього імунітету, проте з її змісту й поняття «справедливі умови праці» можемо зробити висновок про те, що

особам мають бути забезпечені необхідні для стабільної праці й прибутку умови, які порушені вимогами щодо вакцинації.

Але законопроект Національної Асамблеї № 4389, яким було запропоновано ввести загальнообов'язкову вакцинацію проти коронавірусної хвороби всіх повнолітніх громадян і дозволити вакцинацію неповнолітніх осіб, не був прийнятий у першому читанні й наразі перебуває на стадії доопрацювання [4].

Той факт, що законопроект, присвячений обов'язковій вакцинації, було відправлено на доопрацювання, може свідчити про прагнення Національної Асамблеї певним чином вирішити конфлікт між необхідністю подолання пандемії та правами людини.

Незважаючи на те, що медичне втручання в організм людини не є прямим об'єктом регулювання статті 3 Конвенції та примусову вакцинацію не можна прирівнювати до катувань чи нелюдського поводження, все ж таки положення статті слід розуміти ширше, внаслідок чого їх доцільно буде застосувати до суспільних відносин, що виникають із приводу будь-якого медичного впливу на життєдіяльність людини.

Примусова вакцинація суперечить статті 5 Конвенції, статті 3 й статті 6 Хартії, адже такий вид впливу на людини прямо суперечить поняттю особистої недоторканності, яка полягає в непорушенні особистих меж людини без її на те згоди. У разі примусу особи до вакцинації, особливо якщо такий примус забезпечується призначенням санкцій, її особисті переконання стосовно відсутності необхідності проведення щодо неї заходів медичного характеру втрачає свою обов'язковість, унаслідок чого такі поняття, як свобода й особиста недоторканність, із керівних засад формування відносин між правопорядками й людськими особистостями перетворюються на нежиттєздатні декларації, що тягне за собою порушення інших конвенційних прав, адже, як відомо, основоположні права й свободи людини взаємопов'язані.

Хоча стаття 3 й стаття 5 Конвенції прямо не регулюють відносини у сфері взаємодії системи охорони здоров'я з людиною, свобода людини від імперативного медичного впливу й право людини відмовитися від медичних процедур, проходити через які особа не вважає за необхідне, гарантовані частиною 2 статті 3 Хартії, яка вимагає добровільної згоди особи на вжиття щодо неї медичних заходів.

Тож примусова вакцинація вступає в колізію зі статтею 8 Конвенції та статтею 8 Хартії, адже шляхом імперативної імунізації населення державні й наддержавні інституції здійснюють фактичне втручання в особисте приватне життя людини, принижуючи її статус вищої соціальної цінності й заперечуючи право людини на реалізацію свого приватного життя в тому форматі й із тими медичними процедурами, які сама людина вважає необхідними. Під час виконання заходів обмеження поширення пандемії коронавірусу, які увінчалися проведенням масової вакцинації, держави суттєво обмежили право людини на невтручання в її приватне життя, що унеможливило реалізацію принципу верховенства права.

Обмеження прав людини, таких як право на пересування, працю, освіту й інші, що накладаються за критерієм наявності в людині певної сукупності

біологічних речовин (у зазначеному випадку – антитіл до коронавірусу), і вимога підтверджувати статус вакцинованої особи шляхом демонстрації сертифікату про вакцинацію є прямим втручанням в особисте приватне життя людини через порушення медичної таємниці, адже в такому випадку людина зобов'язана проінформувати про стан свого здоров'я невизначене коло осіб, водночас у повному обсязі не усвідомлюючи необхідність такого інформування, що також тягне порушення статті 3 через обмеження особистої гідності людини.

Директива Європейського Парламенту № 95/46/EC і Patients Rights Act, виданий Європейською Комісією, надають медичній таємниці значення однієї з керівних засад забезпечення охорони здоров'я населення ЄС [6; 7].

Можна вважати, що право на медичну таємницю належить до прав, установлених статтею 8 Хартії, а перехід особистих відомостей про стан здоров'я людини до третіх осіб, не уповноважених на отримання такої інформації, може вважатися порушенням статті.

Медична таємниця є складовою частиною конвенційного права на приватне життя, про що вже було згадано вище, а її реалізація полягає в тому, що право доступу до інформації про стан здоров'я особи мають виключно представники медичних установ. Отримання такої інформації може відбуватися лише за згодою особи й за наявності відповідної необхідності, а порушення таємниці не лише спричинює необґрунтоване обмеження прав людини, а й суперечить сутності європейської політики охорони здоров'я.

Продовжуючи розгляд проблеми примусової вакцинації крізь призму Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, зазначимо, що такий вид впливу на населення суперечить також і статтям 9 і 10 Конвенції та статтям 10 та 11 Хартії, адже цінність особистої думки людини, її поглядів і їх вільного вираження зводиться до безґрунтовної норми.

Також примусова вакцинація суперечить положенням Лісабонської декларації стосовно прав пацієнта 1981 року, пункт В якої встановлює право вибору особи надання чи ненадання згоди на медичний вплив щодо її організму й на отримання ґрунтовної інформації про запропоновані медичні заходи.

Згадані вище тези стосовно певної «сегрегації» людей на вакцинованих і невакцинованих можуть бути обґрунтовані статтями 13 і 14 Конвенції поряд зі статтею 21 Хартії, порушеними шляхом насадження загальнообов'язкової вакцинації, в той час, як саме існування статей зумовлено необхідністю забезпечити реалізацію всіх інших положень Конвенції. Стаття 14 Конвенції та стаття 21 Хартії встановлюють приблизний перелік критеріїв дискримінації, проте не згадують дискримінацію за ознакою складу імунних клітин людини. І хоча перелік не вичерпний, у сучасних умовах вважаємо за необхідне прямо передбачити запобігання дискримінації осіб, що не вважають за необхідне піддаватися вакцинації.

Помилковим буде незвернення уваги на статтю 15 Конвенції, адже нею передбачено розумне обмеження конвенційних прав у необхідному для поставленої суспільно значущої мети обсязі. Проте загальнообов'язкова вакцинація від коронавірусної хвороби не узгоджена в нормах міжнародного права, а для можливості застосування статті для обґрунтування

обмеження перелічених вище прав необхідне вжиття будь-яких доступних засобів для зменшення обсягу порушення права людини. До того ж частина друга статті встановлює заборону будь-якого обмеження права на людську гідність, натомість примусова вакцинація порушує таке право, про що вже було згадано вище, і, таким чином, такі заходи медичного впливу не можуть вважатися доцільними з боку статті 15 Конвенції.

Зазначимо, що стаття 15 Конвенції присвячена забезпеченню суспільного інтересу, який у такому контексті полягає у формуванні колективного імунітету, що надалі зумовить припинення існування відповідних вірусів та інфекцій. Дійсно, конфлікт особистих інтересів осіб і суспільного інтересу з приводу вакцинації потребує вирішення, а вакцинація на сучасному етапі розвитку медицини є найефективнішим засобом формування колективного імунітету, завдяки наявності якого буде відсутньою небезпека виникнення епідемій відомих захворювань і подолано пандемію коронавірусної хвороби, проте необхідні превентивні заходи повинні бути демократичними, пропорційними й правовими й ґрунтуватися на суб'єктивному усвідомленні людиною потреби застосування тих чи інших медичних процедур, у тому числі й вакцинації.

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у питаннях дотримання прав людини у сфері надання юридичних послуг загалом підтверджує необхідність балансу між дотриманням прав людини, на які може посягати примусова вакцинація (особиста недоторканість, невтручання в приватне життя, повна поінформованість про лікарські засоби й можливі наслідки їх застосування, право на нерозголошення особистої медичної інформації тощо). Про таке, зокрема, йшлося у рішенні у справі «Претті проти Сполученого Королівства»: необхідність установлення балансу між інтересами держави й інтересами окремих громадян й «проведення аналізу, що дозволив би зважити докази на користь здоров'я населення та національної безпеки, з одного боку, і принцип особистої автономії, – з іншого» (пункт 74 Рішення Європейського суду у справі) [12].

У справі про примусове проведення аналізу крові А. проти Австрії 1979 року судом було констатовано, що навіть незначне примусове медичне втручання є порушенням права на приватне життя та автономію у сфері фізичної недоторканості особи [13].

Подібне міркування вказано й у рішенні у справі Свідків Єгови проти Російської Федерації 2010 року (справа про відмову особи від медичної допомоги з релігійних міркувань) [14]. Суд зауважив, що примусове лікування особи є втручанням у право на особисту недоторканість. Одночасно було зазначено, що свобода вибору є фундаментальною основою права людини й держава **за умов відсутності будь-яких ознак необхідності забезпечення захисту третіх осіб, наприклад, шляхом примусової вакцинації населення в період епідемії**, повинна утримуватися від втручання у свободу вибору громадян у питаннях охорони здоров'я, оскільки таке втручання може лише зменшити, а не збільшити життєві цінності (пункт 136 рішення). Схожі висновки містять й судові рішення у справах «Малетт проти Шульмана» й «Фосмаєр проти Ніколо» [15; 16].

Підтримуючи зайняту позицію, Європейський Суд із прав людини у справі Карло Боффа проти Сан-Марино 1998 року визнав право держави встановлювати обов'язковість щеплення як засобу запобігання розповсюдження небезпечних захворювань [17].

Інше підтвердження такої позиції вбачалося в рішенні Соломахін проти України 2012 року, де ЄСПЛ зазначив, що втручання в особисту недоторканість у вигляді обов'язкового щеплення не є порушенням статті 8 Конвенції (право на приватне життя), оскільки воно було передбачене законодавством України й ставило собі за легітимну мету охорону здоров'я [18].

У справі «Ваврічка й інші проти Республіки Чехія» 2021 року Суд, з одного боку, визнав наявність втручання в права заявників у вигляді встановлення обов'язкової вакцинації, однак, з іншого боку, одночасно визнав таке втручання законним, пропорційним і необхідним у демократичному суспільстві. Відповідальність у вигляді штрафу за недотримання вимог обов'язкового щеплення, на думку Суду, може вважатись допустимим за умов, якщо санкції матимуть захисний, а не каральний характер [19].

Проте зазначене рішення присвячено обов'язковій вакцинації дітей, і Суд указує вичерпний перелік інфекційних хвороб, імунізацію проти яких держави повинні забезпечити, а положення рішення не можуть бути застосовані до примусової вакцинації дорослих чи обмежень, що виникають унаслідок самостійної відмови особи від такої процедури.

Наразі знаходяться на розгляді в ЄСПЛ зареєстровані заяви № 43375/21 (Какалетрі й інші проти Греції), подана 24 заявниками у вересні поточного року (з яких 18 – незалежні лікарі, а шість – працюють у державних медичних установах), і № 43910/21 (Теофанопулу й інші проти Греції), подана шістьма державними працівниками, які працюють у державних медичних установах (лікарями / медсестрами / фельдшерами). Указані заяви обґрунтовуються порушенням статей Конвенції, зокрема статей 2 (право на життя), 3 (заборона нелюдського поводження або такого, що принижує гідність), 4 (заборона рабства й примусової праці), 5 (право на свободу й безпеку), 6 (право на справедливий розгляд), 8 (право на повагу до приватного й сімейного життя) та 14 (заборона дискримінації). Заявники скаржаться на положення статті 206 Закону Італії № 206, яка передбачає обов'язкову вакцинацію медичних працівників від Covid-19 як умову можливості продовжувати виконувати свою роботу. Разом із цим заявники просили Суд застосувати тимчасові заходи в порядку статті 39 Регламенту Суду й негайно призупинити застосування закону. 7 вересня 2021 року Суд вирішив відхилити клопотання про тимчасові заходи, постановивши, що вони виходили за рамки правила 39. Однак питання щодо прийнятності досі знаходиться на розгляді в Суді [20].

Що стосується Суду Справедливості ЄС, то наразі він не наділений юрисдикцією розглядати справи від приватних осіб проти держави-члена. Водночас Суд є вищою судовою установою, яка забезпечує дотримання законності під час застосування установчих договорів Союзу, в тому числі прав людини, закріплених Хартією 2000 року. Ураховуючи таке й особливості розподілу й реалізації компетенції ЄС у сфері охорони здоров'я, очікувати навали позовів щодо обов'язкової вакцинації до Суду ЄС не варто.

Так, заява на попереднє рішення від Ufficio del Giudice di Pace di Lanciano (Італія), подана 28 травня 2020 року (Справа С-220/20) із питання відповідності статтям 2, 4 (3), 6 (1) і 9 ДЄС і статтям 67(1) і (4), 81 і 82 ДФЄС разом зі статтями 1, 6, 20, 21, 31, 34, 45 і 47 Хартії основних прав Європейського Союзу, положенням актів національного законодавства (статтям 42, 83 і 87 Декрету Закону Італії № 18 від 17 березня 2020 року; Рішенню Ради Міністрів Італії від 31 січня 2020 року про введення надзвичайного стану в країні на шість місяців до 31 липня 2020 року; статтям 14 і 263 Декрету Закону № 34 від 19 травня 2020 року про продовження надзвичайного стану в країні щодо COVID-19), на думку позивачів, викликала не тільки параліч цивільного й кримінального судочинства й адміністративної роботи італійських судів до 31 січня 2021 року, а й підірвала незалежність суду й порушила принцип належного процесу, а також пов'язані із цим права на особисту гідність, свободу й безпеку, рівність перед законом, недискримінацію, справедливі умови праці, доступ до пільг із соціального забезпечення та свободу пересування та проживання [21].

Натепер у провадженні Суду ЄС знаходиться справа Т-503/21 Lagardiere, unité mîdico-sociale v Commission про визнання недійсним Регламенту 2021/953 від 14 червня 2021 року про систему видачі, верифікації та прийняття сумісних сертифікатів вакцинації, тестування та відновлення проти COVID-19 (Цифровий сертифікат ЄС про COVID-19) для полегшення вільного пересування під час пандемії COVID-19 [22]. Позов, поданий 15 серпня 2021 року, аргументується такими твердженнями:

- порушення статті 9 (1) Регламенту (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту й Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних і щодо вільного переміщення таких даних і скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних), оскільки оскаржуваний захід не враховував заборону на обробку персональних даних і даних про стан здоров'я фізичної особи;

- порушення статті 21 (1) ДФЄС, яка надає громадянам ЄС право вільно пересуватися та проживати на території держав-членів;

- порушення статей 168 і 169 ДФЄС і статей 3, 35 і 38 Хартії основних прав Європейського Союзу [23].

Натомість у правовому регулюванні вакцинації Європейським Союзом та його членами наявні примітні риси патерналізму, який суперечить сутності сучасних правопорядків і меті демократичного правового регулювання. Цінність демократичності Європейського Союзу в поєднанні з відповідним принципом його діяльності повинна відігравати роль певного обмеження інституціонального патерналізму. Відповідно до принципу демократизму правотворча й правозастосовча діяльність повинна відповідати наявним потребам суспільства, підлаштовуючись під такі потреби й здійснюючи розумний вплив на суспільні відносини. Таким чином, за умови здійснення демократичного правового регулювання інституції за допомогою наданих ним правом і законом повноважень лише вказують особам напрям правильної з боку суспільного інтересу поведінки, водночас не порушуючи конвенційні права й свободи людини.

Також не слід оминати увагою Резолюцію 2361 (2021) Парламентської асамблеї Ради Європи, в якій зазначено про необхідність дотримання загальних правових стандартів захисту прав людини під час впровадження загальнообов'язкової вакцинації. Зокрема, підпунктом 7.1.1 Резолюції встановлено норму про відповідність таких медичних заходів положенням Конвенції, а пункт 7.3 містить вимогу про належний рівень обізнаності громадян про необхідність вакцинації, а також про її процедуру й наслідки. На окрему згадку заслуговує пункт 7.3.1. Резолюції, яким задекларовано, що громадяни мають бути поінформовані про те, що жодна особа не може бути піддана дискримінації за ознакою наявності чи відсутності вакцинації та що вакцинація має відбуватися у виключно добровільному порядку [24].

Така виняткова структура, як Європейський Союз, повинна створювати умови для розвитку плюралізму думок як на політичному, так і на суспільно-побутовому рівнях і забезпечувати можливість людини діяти відповідно до її особистих переконань, а демократичні інституції ЄС, зважаючи на їхню правову природу й мету досягнення верховенства права, мали б докладати зусиль не до всебічного ускладнення вираження людиною власної думки хоча б з приводу життєдіяльності її біологічної складової частини, а навпаки, до дотримання інститутами й правом незалежного волевиявлення особи.

Основа дилема в розгляді регулювання загальнообов'язкової вакцинації полягає в такому: з одного боку, такі заходи медичного впливу є порушенням прав людини, не відповідають цілям і цінностям Європейського Союзу й принципу верховенства права, проте, з іншого боку, загальна імунізація є запорукою сталого розвитку європейської спільноти, що є основоположною ідеєю функціонування ЄС. Саме загальнообов'язкова вакцинація є найбільш вірогідним способом подолання пандемії коронавірусу й найефективнішим засобом протидії відомим інфекціям і вірусам, тому применшення значення такого виду медичного втручання буде помилковим.

Таким чином, перед Європейським Союзом постає завдання здійснювати загальнообов'язкову вакцинацію та забезпечувати повсюдну імунізацію населення без порушення прав людини. Така мета може бути досягнута лише за умови суб'єктивного усвідомлення особами необхідності здійснення вакцинації, чого можливо досягти двома шляхами: спонуканням осіб до вакцинації за допомогою встановлення певних заохочувальних заходів за відсутності дискримінації невакцинованих осіб (таким заходом, зокрема, може бути надання грошової винагороди), а також спонуканням осіб брати участь у загальній імунізації може стати підвищення рівня обізнаності осіб про небезпечність інфекційних і вірусних захворювань, довготривалі ризики перенесення таких захворювань і про вакцинацію як ефективний і безпечний спосіб запобігання таким захворюванням. Можемо зробити припущення, що саме освітні заходи могли б нівелювати конфлікт між правами людини й необхідністю вакцинації, адже в разі достатньої обізнаності осіб про вакцинацію та її особливості необхідність застосування примусу з метою імунізації буде відсутньою.

Висновки. Європейський Союз є унікальним правовим явищем і першим в історії глибоко інтегрованим наднаціональним утворенням, метою та сенсом існування якого є забезпечення багатоаспектного сталого роз-

витку й гарантування прав людини в усіх сферах життєдіяльності суспільства, тому загальна імунізація може вважатися однією з галузевих цілей функціонування ЄС і потребує належного правового врегулювання. Натепер примусова вакцинація може бути порушенням прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року й Хартією основних прав Європейського Союзу 2000 року, незважаючи на те, що вакцинація є необхідним заходом забезпечення охорони здоров'я населення, тому існує необхідність усунення неузгодженостей між доцільністю проведення примусової загальної імунізації та правами людини. Тож пошук балансу між обов'язковою вакцинацією як позитивним обов'язком держави в аспекті пропорційного забезпечення охорони громадського здоров'я в умовах пандемії та належним захистом особистих прав людини (в тому числі й права на відмову від щеплення, права на медичну таємницю, права на недоторканість особи й так далі) триває.

Література

1. Договір про Європейський Союз : Міжнародний документ від 07 лютого 1992 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 20.10.2021).
2. Хартія основних прав Європейського Союзу : Міжнародний документ від 07 грудня 2000 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 20.10.2021).
3. Cornescu A.V. The generations of human's rights. Dny prava. Days of Law : the Conference Proceedings. 1 edition. Brno : Masaryk University, 2009. P. 2482–2492. URL: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Cornescu_Adrian_Vasile.pdf (дата звернення: 20.10.2021).
4. Lupton A. The Prussian Vaccination Law of 1835. British Medical Journal. 1904. Feb. 27. No. 1(2252). P. 517. URL: <https://www.bmj.com/content/1/2252/517.1> (дата звернення: 02.11.2021).
5. Seaton E C. On the Working of the Vaccination Laws. British Medical Journal. 1878. Jun 22. No. 1 (912). P. 887–889. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2221349/pdf/brmedj05305-0005.pdf> (дата звернення: 29.10.2021).
6. Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі : Міжнародний документ від 18 квітня 1951 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_026#Text (дата звернення: 29.10.2021).
7. Договір про заснування Європейської Спільноти : Міжнародний документ від 25 березня 1957 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 29.10.2021).
8. Treaty on European Union (consolidated version 1992). EUR-Lex : web-site. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT> (дата звернення: 29.10.2021).
9. Treaty of Amsterdam (consolidated version 1997) URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.1997.340.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A1997%3A340%3ATOC. EUR-Lex : web-site (дата звернення: 29.10.2021).
10. British American Tobacco (Investments) and Imperial Tobacco. EUR-Lex : web-site. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0491> (дата звернення: 29.10.2021).
11. Regulation №851/2004 of the European Parliament and of the Council. EUR-Lex : web-site. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32004R0851> (дата звернення: 29.10.2021).
12. Case of Pretty v. The United Kingdom. HUDOC : web-site. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=003-542432-544154> (дата звернення: 30.10.2021).
13. Case of X. v. Austria. 1979. HUDOC : web-site. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74223> (дата звернення: 01.11.2021).

14. Case of Jehovah's witnesses of Moscow and others v. Russia. 2010. HUDOC : web-site. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-145420> (дата звернення: 25.10.2021).
15. Case of Malette v. Shulman. *Global Health & Human Rights* : a free online database of health and human rights law. URL: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2016/05/MalettevShulman.pdf> (дата звернення: 30.10.2021).
16. Case of Fosmire v. Nicoleau. Casetext : web-site. URL: https://casetext.com/case/fosmire-v-nicoleau?__cf_chl_jschl_tk__=VPaJgVD4vxdoDoQ_gSg_6qa3vUeefg469aaVswPdG4w-1636234088-0-gaNycGzNB6U (дата звернення: 30.10.2021).
17. Boffa et 13 autres contre Saint-Marin. 1998. HUDOC : web-site. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-29194> (дата звернення: 02.11.2021).
18. Case of Solomakhin v. Ukraine. 2012. HUDOC : web-site. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109565> (дата звернення: 28.10.2021).
19. Case of Vavrichka and others v. The Czech Republic. HUDOC : web-site. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-209039> (дата звернення: 01.11.2021).
20. Refusal of requests for interim measures in respect of the Greek law on compulsory vaccination of health-sector staff against Covid-19. ECHR 266 (2021) 09.09.2021. *EU LAW LIVE* : web-site. URL: <https://eulawlive.com/app/uploads/request-for-interim-measures-against-greece-concerning-compulsory-vaccination-for-health-staff.pdf> (дата звернення: 03.11.2021).
21. Request for a preliminary ruling from the Ufficio del Giudice di Pace di Lanciano (Italy) lodged on 28 May 2020 — XX v OO. Case C-220/20. *InfoCuria* : web-site. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=Covid&docid=230245&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=22574977#ctx1> (дата звернення: 03.11.2021).
22. Order of the Court (Tenth Chamber) of 10 December 2020. Case C-220/20. *EUR-Lex* : web-site. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62020CB0220&qid=1635939327906#ntr1-C_2021079EN.01001701-E0001 (дата звернення: 03.11.2021).
23. Case T-503/21: Action brought on 15 August 2021 – Lagardère, unité médico-sociale v Commission OJ C 422, 18.10.2021. P. 23–23. *EUR-Lex* : web-site. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62021TN0503&qid=1634714868332> (дата звернення: 03.11.2021).
24. Covid-19 vaccines: ethical, legal and practical considerations. Parliamentary Assembly Resolution 2361 (2021). *Parliamentary Assembly* : web-site. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29004/html> (дата звернення: 07.11.2021).
25. Сопілко І.М., Семчук Н.О. Щодо окремих питань забезпечення обов'язкової вакцинації : історичний аспект. *Український науково-медичний молодіжний журнал*. 2020. Т. 3. № 118. С. 67–68.
26. Гуцуляк О.І. Правове регулювання обов'язкової вакцинації як засобу забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя. *Публічне право*. 2020. № 4(40). С. 50–61.
27. Ходєєва Н.В. Здоров'я фізичної особи – право чи обов'язок вакцинування. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої 96-й річниці від дня народження Олександра Анатолійовича Пушкіна, м. Харків, 21 травня 2021 р. / Міністерство внутрішніх справ України, Харківський національний університет внутрішніх справ ; Харківський обласний осередок Всеукраїнської громадської організації «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2021. С. 249–252.
28. Сенюта І.Я. Право на згоду та право на відмову від медичної допомоги: особливості та межі здійснення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 15–19.
29. Губанова О.В. Щодо механізму правового регулювання відносин у сфері імунізації населення. *Форум права*. 2017. № 1. С. 32–38.
30. Миронов Г.А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги. Київ : НДППП ім. Ф.Г. Бурчака, 2015. 308 с.
31. Демченко І.С., Дубицька Н.Т. Нормативно-правове регулювання обов'язкової вакцинації: аргументи «за» та «проти». *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 133–138.

А н о т а ц і я

Галан В. О., Фоміна С. В. Межі правової регламентації політики ЄС у сфері охорони здоров'я: права людини, вакцинація і Covid. – Стаття.

У процесі роботи досліджується проблематика примусової вакцинації в праві Європейського Союзу. Розглянуто співвідношення суспільної необхідності примусової вакцинації та неприпустимості обмежень прав людини. Прослідковано суперечність між недоторканими

правами людини як цінністю Європейського Союзу й введенням заходів примусового медичного впливу на осіб. Досліджено зв'язок примусової вакцинації з такими елементами принципу верховенства права, як законність і пропорційність, окреслено відповідну практику Європейського Суду з прав людини, Суду Справедливості й деяких інших інстанцій, проаналізовано нормативні акти, якими регламентується примусова вакцинація, а також указано на проблеми реалізації положень таких нормативних актів, запропоновано шляхи подолання неузгодженості між правами людини й необхідністю повсюдної імунізації.

У результаті дослідження було зроблено висновки про необхідність зміни загального підходу до правового регулювання примусової вакцинації, а саме вказано на доцільність заміни санкцій за відмову від вакцинації на відповідні заохочення, а також висунуто припущення про ефективність проведення освітніх заходів із метою інформування осіб про вакцинацію, її необхідність і наслідки, а також про те, що загальна імунізація на сучасному етапі розвитку медичної науки є єдиним засобом захисту людства від інфекційних і вірусних хвороб.

Оскільки метою діяльності Європейського Союзу є забезпечення сталого розвитку європейського суспільства, європейське нормативне регулювання вакцинації потребує подальшого вдосконалення задля досягнення балансу між публічним інтересом та індивідуальними правами окремої людини й відповідності таких медичних заходів положенням Конвенції про захист прав та основоположних свобод і Хартії основних прав Європейського Союзу.

Зважаючи на проведений протягом роботи аналіз практики Європейського суду з прав людини, можемо вказати на те, що на відміну від практики Європейського суду з прав людини попередніх років у сучасних рішеннях Європейський суд із прав людини або не визнає примусову вакцинацію порушенням прав людини, або ж визнає таке порушення виправданим і пропорційним.

Ключові слова: Європейський Союз, примусова вакцинація, верховенство права, охорона здоров'я, імунізація, права людини, обмеження прав людини, Європейський Суд із прав людини.

Summary

Halan V. O., Fomina S. V. The Boundaries of EU Health Policy Regulation: human rights, vaccination and Covid. – Article.

This article analyzes the legal regulation of compulsory vaccination in the European Union law. During this study, we carried the research of the correlation between the necessity of the compulsory vaccination and the inadmissibility of human rights' limitation. There was made a point about a certain contradiction between human rights as a value of European Union law and existing medical intervention actions. We decompound the correlation of the compulsory vaccination and the specific elements of the rule of law principle, such as supremacy of law and proportionality, – in this contest we analyzed the practice of the European Court of Human Rights, Court of Justice of the European Union and other judicial instances, the corresponding normative acts were also dissected, as well as the difficulties which occur in the practical application of the relevant regulations. As a result, we indicated certain methods in order to level the compulsory vaccination necessity to human rights.

In this research we concluded that the general approach to compulsory vaccination ought to be changed, notably that it would be appropriate to replace sanctions for refusal of vaccination with appropriate incentives, it was also suggested that of educational initiatives aiming to inform the community about vaccination, its necessity and consequences could be efficient. It was mentioned that general immunization is at this stage of scientific progress the only method to protect the population against infectious and viral diseases.

Considering the fact that the basic objective of the European Union is to guarantee the sustainable development of the European community, the legal regulation of compulsory vaccination requires further improvement in order to achieve a balance between the public interest and the individual rights of private persons, as well as the compliance of such medical procedures with the rules of the Convention for the Protection of Fundamental Rights and Fundamental Freedoms and the Charter of Fundamental Rights of the European Union.

Proceeding the analysis of the practice of the European Court of Human Rights in this article, it is possible to point that in recent decisions of the ECtHR either does not consider the forced vaccination a violation of human rights, or considers such a violation as justified and proportionate, in contrast to the practice of the ECtHR of previous years.

Key words: European Union, compulsory vaccination, rule of law, health care, immunisation, human rights, human rights limitation, European Court of Human Rights.

П. Д. Гуйван

КРИТИЧНІ МІРКУВАННЯ З ПИТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ ЛИШЕ ЗА ЗАЯВОЮ СТОРОНИ У ПРОЦЕСІ

Вступ. Загальноновизнаним є той факт, що право на звернення до суду про розгляд спору та винесення відповідного рішення не обмежене позовною давністю. Таке правило закріплене в ч. 2 ст. 267 Цивільний кодекс України (далі – ЦКУ) і фактично характеризує той факт, що право на позов в процесуальному сенсі не задавнюється: особі не може бути відмовлено у прийнятті позовної заяви у зв'язку з пропуском давнісного строку. Обов'язок прийняття судом до розгляду заяви про захист цивільного права чи інтересу незалежно від впливу позовної давності повністю узгоджується з положеннями цивільного закону про необхідність захисту права у разі поважності причин її пропуску. Однак, прикметно, що зазначена взаємодія двох вказаних норм може бути порушеною з урахуванням нового положення закону про застосування давності лише за заявою сторони у спорі про її вплив (ч. 3 ст. 267 ЦКУ). Тож у ситуації, коли пропуск позивачем давнісного строку є загальноочевидним, за такої юридичної конструкції питання про задоволення вимог взагалі може не виникнути під час розгляду справи судом. Давайте детальніше розглянемо коментований правовий інструментарій. В Україні наразі діє закон, за яким суд не вправі відмовити у позові позивачеві, що прострочив позовну давність, якщо відповідач упродовж процесу до винесення рішення по суті не зробить відповідної заяви. Ми виступали й продовжуємо категорично виступати проти такого підходу, бо вважаємо, що він не ґрунтується на реальній сутності взаємин, що насправді відбуваються, мало того, він спотворює одне з основоположних понять цивілістики – суб'єктивного матеріального права та його змісту.

Виклад основного матеріалу. Правило про судове застосування позовної давності виключно на підставі заяви сторони у спорі (читай - відповідача) Україна сприйняла із закордонних цивільних кодифікацій, згідно з якими питання про давність не порушується судом, якщо про це не заявляє сторона у спорі (пар. 1501 Загального цивільного укладення Австрії, ст. 200 білоруського ЦК, ст. 199 ЦК Російської Федерації тощо). Подібне правило запроваджене також для відносин міжнародної купівлі-продажу (ст. 24 Конвенції про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів). Тим прикріше, що неправильна за суттю юридична конфігурація набула міжнародного розвит-

ку. Ще можна було б вести мову про доцільність такого механізму у межах доктрини єдиної десятилітньої позовно-набувальної давності, що була закріплена у законодавстві понад століття тому [1, с. 4–5]. Адже, вказана концепція застосовувалася виключно для задоволення речового права, і позиція нетитульного набувача щодо застосування давності мала істотне значення. Як вказував І.Є. Енгельман, «десятилітній строк є лиш мінімум, зі впливом якого для давнісного володільця проявляється можливість так чи інакше проявити своє рішення скористатися давністю. Поки ж воно не виявлене у якійсь формі, давність не може здійснити своєї юридичної дії, бо відсутня наявність для того умови – прояву волі володільця» [2, с. 137]. У наш же час, коли інститути позовної та набувальної давностей регулюються різним правовим інструментарієм і не пов'язані один з одним, правило про обов'язковість посилення на давність є, щонайменше, невиваженим.

Попри недосконалість та незручність самого коментованого механізму, що, зрештою, можна було б усунути законодавчо, він має такі вади, котрі коригуванню чи зміні не підлягають. Йдеться про його вплив на загальнотеоретичне обґрунтування правової природи цивільних матеріальних строків та їх значення для здійснення суб'єктивних прав та обов'язків. Цивільно-правовий строк це проміжок часу, із настанням чи спливом якого відбуваються юридично значущі явища. Водночас строк є елементом суб'єктивного матеріального права особи, а його сплив, як і вичерпаність інших характеристик останнього (щодо обсягу повноважень, способу поведінки тощо) призводить до припинення суб'єктивного права. Про це детальніше вже вказувалося у наших попередніх роботах [3, с. 101–131; 4, с. 19–23]. Скажімо, початок перебігу позовної давності забезпечує появу у особи охоронного повноваження – позовного домагання, а закінчення її перебігу разом з фактом непред'явлення позову означає припинення охоронного права на позов. Новація чинного цивільного законодавства не тільки знівелювала значення позовної давності як межі існування такого охоронного права, вона поставила його в залежність від реалізації наявного у сторін процесу суб'єктивного права на заяву про сплив позовної давності. Таке право, як і право сторони у спорі робити будь-які інші заяви, є процесуальним, оскільки воно не може бути реалізованим поза межами процесу. Відтак, існування матеріального повноваження на судовий захист поставлене в залежність від факту реалізації чи нереалізації певного процесуального повноваження. Інакше кажучи, якщо процес не розпочався, позовне домагання має невизначений строк існування.

Приміром, особа протягом тридцяти років не звертається з наявною вимогою до суду. У неї продовжує існувати матеріальне право на позов, позаяк його закінчення пов'язане з дією, котра може бути вчинена тільки у ході судового розгляду спору. Так як сплив позовної давності сам по собі не впливає на дієвість домагання, а заяву про її закінчення можна зробити лише в процесі, мусимо вважати матеріальне право на позов існуючим протягом всього строку від моменту його виникнення (правопорушення) до, як мінімум, пред'явлення позову. Це означає, що позовна давність фактично не впливає на життєздатність домагання, стосовно якого існує лиш певна вірогідність визнання його в майбутньому втраченим. Погодьтеся,

у правоволодільця немає жодних підстав вважати належне йому право на судовий захист погашеним, хоча, з іншого боку, він протягом всього часу після закінчення давнісного перебігу не може бути певним щодо належності йому права на позов. Адже рішення суду про втрату права на позов буде прийняте «заднім числом». Такий підхід навряд чи задовольнить суспільні потреби у стабільності цивільних відносин, які були покладені в основу запровадження давнісного інституту.

Як ми щойно зазначали, процесуальне право на позов не підлягає дії позовної давності, тоді як абсолютно усі доктринальні авторитети переконані у задавненні матеріальних домагань. Однак, за нових умов коментована норма починає тлумачитися як правило про безстроковість і матеріального права на позов. Бо саме так виглядає правило закону, в котрому вказується на обов'язковість здійснення права, що припинилося, якщо боржник чомусь забув чи не зміг повідомити кредиторів та суду про факт його нечинності. Тривалість реалізації охоронного повноваження вже не обмежується нормативним строком, адже зовсім не виключено, що кредитор, пред'явивши позов поза межами давнісного строку і не маючи жодних поважних причин для його відновлення, все ж отримає судовий захист з огляду на відсутність заяви відповідача про застосування позовної давності до заявлених вимог. Фактично, відповідач тепер наділений правом не тільки визначати долю судового спору після спливу давності, а й встановлювати кінцевий термін права на позов, який буде залежати від його заяви. В сучасних умовах, як бачимо, право на позов в матеріальному сенсі не тільки не припиняється після закінчення давнісного перебігу, а й взагалі може існувати вічно, поза як відповідної заяви не зробить сторона у спорі.

Запровадження правила про обов'язковість заяви сторони у спорі для застосування судом позовної давності надало нового забарвлення судовому аналізу заперечень проти зазначеної заяви. Тепер заперечення надаються лише після отримання вказаної заяви, ба навіть клопотання про відновлення давнісного строку за явності його пропуску в разі пред'явлення позову втратило сенс. Під час розгляду спору позивачем може бути спростований викладений у заяві відповідача факт спливу давнісного строку з урахуванням певних обставин, що зумовили зупинення, переривання його перебігу чи відстрочення початкового терміну. Але потреба у дослідженні вказаних обставин виникає лише тоді, коли є підстави вважати, що давність закінчилася на час пред'явлення позову. Звичайно, необхідні аргументи має надавати позивач, який зацікавлений у дієвості свого матеріального права на судовий захист. Але закон не визначає ці повноваження як виключні.

На відміну від судового застосування давності, яке здійснюється лише за заявою сторони спору, питання про її спростування може бути вирішене і за ініціативою суду. Тому, вважаємо, якщо відповідач заявляє про застосування давності, суд зобов'язаний дати їй юридичну оцінку і таким чином дослідити питання про давність, навіть якщо позивач про це спеціально не просить. Скажімо, якщо відповідач неналежно обґрунтував свою заяву про застосування давності (до прикладу, навів неправильний арифметичний розрахунок чи зазначив помилкову дату початку її перебігу тощо), юрисдикційний орган має залишити поза увагою обставини,

що заперечують вплив давності. Власне, у такій процедурі зміни відбулися незначні — замість необхідності в обов'язковому порядку доводити суду поважність причин пропуску давнісного строку чи інші обставини, що посвідчують його незакінчення, як то було раніше, наразі подібний обов'язок покладається на позивача лише у разі надходження відповідної заяви від відповідача. У цьому деякі дослідники вбачають прояв принципу диспозитивності. Застосування позовної давності лише за заявою відповідача вони вважають проявом такого принципу в процесі [5, с. 96].

Давайте проаналізуємо, чи так це насправді. Закон надає заяві відповідача про вплив давнісного строку за пред'явленими вимогами статусу будь-якого іншого факту, яким обґрунтовується вимоги позивача й заперечення проти них: оскільки вони не доводяться сторонами, такі обставини не мають значення для справи. Адже, суд вправі лише оцінювати надані сторонами аргументи, а не збирати їх [6, с. 111–115]. Отже, коли сторона, яка має можливість заперечувати проти позову з посиланням на давність, цього не робить, такий аргумент, навіть за умов його безспірності, втрачається. Така позиція обґрунтовується у наукових публікаціях як диспозитивне правило про надання доказів сторонами, що беруть участь у розгляді справи [5, с. 96–97]. Та справа у тому, що із застосуванням вказаного принципу в такій ситуації погодитися не можна.

Бо, по-перше, в такому випадку йдеться не про збирання доказів, а про їхню оцінку. Адже, як відомо, будь-які інші обставини справи, крім фактів, що посвідчують пропуск давності, навіть якщо про них не заявляє сторона, можуть бути з'ясовані юрисдикційним органом. По-друге, посилання сторони на давність має принципову відмінність від інших доказів, що надаються нею під час вирішення спору. Диспозитивність полягає у вільному виборі сторонами процесу доказів, які вони використовують в обґрунтування своїх вимог чи заперечень. Однак, як правильно вказує Г.Г. Гордієнко, позовна давність не є доказом у справі, доказами можуть бути будь-які фактичні дані, що свідчать про вплив позовної давності [7, с. 50]. Для оцінки перебігу позовної давності достатньо сукупності аргументів, які дозволяють встановити факти наявності правовідношення, його порушення зобов'язаною особою тощо. Отже, коли відповідач навіть не посилається на давність у разі заперечення позовних вимог, із змісту наданих ним та іншою стороною доказів можна достеменно встановити вплив позовної давності, чи ні. Під час розгляду справи суд повинен ретельно дослідити надані сторонами докази. Це означає, що юрисдикційний орган мусить проаналізувати їх всебічно і прийти до висновків, які, можливо, не вказувалися у вимогах та запереченнях сторін.

З наявних у справі матеріалів, як правило, досить легко зробити висновок про момент виникнення у позивача права на позов. Здебільшого термін співпадає з часом правопорушення (особливо це стосується договірних відносин), а факт порушення цивільного права є тією обставиною, що підлягає обов'язковому з'ясуванню під час розгляду спору, інакше просто унеможливиться юрисдикційний захист. Відтак, суд, встановивши час початку перебігу, а отже, і момент впливу позовної давності, не має наразі можливості застосувати його наслідки без відповідної заяви сторони у спорі. Як ми вже неодноразово зазначали, строк є істотною складовою частиною

змісту матеріального права, існування такого права за його межами неможливе. Отже, якщо з матеріалів справи з усією очевидністю витікає, що строк давності на час пред'явлення позову минув, то видається нелогічним позбавлення судового органу права надати оцінку встановленому ним факту.

Та, якщо все ж погодитися, що посилення сторони в процесі на вплив позовної давності є проявом диспозитивності, то неодмінно мусимо здійснити ширше застосування такого принципу. Тож, користуючись принципом диспозитивності, а точніше – тим правилом, котре хочуть видати за даний принцип, отримаємо ситуацію, коли суд не вправі розглядати питання, очевидні для сторін і правозастосовного органу, але не підняті однією з них під час розгляду справи, отже мусить задовільнити вимоги повністю. Абсурд? Звісно, та до нього ми прийшли шляхом буквального тлумачення коментованого квазіпринципу.

Отже, вельми непереконливою виглядає теза, за якою застосування позовної давності лише за заявою сторони спору є проявом загальноцивільністичних принципів диспозитивності та здійснення цивільних прав своєю волею та у своєму інтересі. Адже диспозитивність як один з головних принципів – це можливість осіб, що беруть участь у справі, за активною допомогою суду розпоряджатися правами [8, с. 275], а не одноосібно встановлювати їхні межі. Багато дослідників питання виступали проти розширеного тлумачення диспозитивності у цивільному процесі. Так, П.Ф. Єлисейкін зводить її до права заінтересованої сторони під час розгляду спору добиватися захисту або відмовитися від нього та право вибору форми захисту у встановлених законах межах [9, с. 90]. М.А. Гурвич також визначав поняття диспозитивності у цивільному процесуальному праві як одне з положень, за яким виникнення, розвиток і закінчення процесу відбувається за вимогами і заявами сторін та інших учасників судового розгляду з метою захисту прав та інтересів як сторін, так і держави, і суспільства в цілому [10, с. 29–30]. Диспозитивність є основоположною ідеєю, що втілює свободу зацікавленого суб'єкта визначати форми і способи захисту порушеного права, предмет судового розгляду та долю предмета спору і процесу у різних правозастосовних циклах.

Насправді, заявлення чи незаявлення відповідачем про вплив давності аж ніяк не виглядає як здійснення права. Посилання на позовну давність, строго кажучи, не є доказом у справі, тоді як диспозитивність у процесі передбачає виключне право учасника посилаючись саме на докази, в тому числі і такі, що мають значення для застосування позовної давності [7, с. 50]. Слід також згадати думку із цього приводу Г.П. Тимченка, який присвятив низку ґрунтовних досліджень питанню диспозитивності у цивільному процесі. Він, зокрема, підкреслює значення диспозитивності як можливості учасників процесу інтерпретувати приписи чинного процесуального законодавства таким чином, щоб їхня діяльність стосовно здійснення своїх прав за самостійним вибором своєї поведінки, заснована.

На цих принципах, успішно вела до виконання по конкретній справі загальних завдань цивільного судочинства [11, с. 214].

Відтак автор цілком слушно вказує, що у цивільному судочинстві та науці закріпився погляд, відповідно до якого принцип диспозитивності, будучи

одним із безумовних та непорушних засад цивільного процесу, як і будь-який інший принцип права, має свої межі і тільки в них може вважатися непорушним. Він дає такий зміст принципу диспозитивності у процесі. Це насамперед право заінтересованої особи на позов, і тим самим на порушення цивільної справи. Другим складником є право позивача визначати предмет позову і розмір позовних вимог. Третім – виступає право сторін розпоряджатися своїми вимогами безпосередньо в ході розгляду спору, тобто об'єктом процесу. Воно виражається у таких їхніх правомочностях, як відмова від позову, визнання позову та укладення сторонами мирової угоди. Також до групи прав сторін, що належать до сфери дії принципу диспозитивності, входять їхні права оскаржити ухвалене судове рішення повністю або частково [12, с. 155]. Як бачимо, у ч. 3 ст. 267 ЦКУ йдеться не про диспозитивність, а про необхідність подання певної заяви, сам формальний факт існування якої впливатиме на обсяг повноважень особи щодо захисту в судовому порядку. І вже перші проблеми таке правило про застосування наслідків спливу давності зустрічає за відсутності в судовому засіданні одного чи обох учасників. Як враховувати їх волю, коли вони її не виявили? Приміром, у наказному провадженні, коли закон передбачає розгляд спору взагалі без участі відповідача.

З огляду на викладене, можемо дійти висновку, що новітнє цивільне законодавство, надаючи зобов'язаній особі право на заперечення проти позову з посиланням на пропуск давнісного строку та визначаючи факт реалізації такого права як підставу для судового застосування позовної давності, порушує доктринальні положення щодо сутності змісту матеріального права, зокрема в частині його темпоральних критеріїв та певною мірою нівелює ті публічно-правові чинники, котрі були покладені в основу запровадження такого інституту: забезпечення визначеності та впорядкованості приватно-правових відносин, підвищення дисципліни їх учасників. Враховуючи зазначене та інші проблеми правозастосовного порядку, пов'язані з запровадженням вказаної законодавчої новели, її слід кваліфікувати як таку, що не відповідає сутності опосередковуваних взаємин.

Література

1. Калачов Н.В. О давности по русскому гражданскому праву. По поводу сочинения г. Энгельмана: Die Verjährung nach russischem Privatrecht. Dorpat, 1867 г. *Юридический вестник*. Москва, 1867. Кн. 1 (Июль). С. 1–18.
2. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву. Историко-догматическое исследование. 3-е изд. Санкт-Петербург, 1901. 411 с.
3. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 632 с.
4. Гуйван П.Д. Строк суб'єктивного матеріального права як характеристика його змісту. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 8. С. 19–23.
5. Цікало В.І. Імперативність та диспозитивність при застосуванні правових наслідків закінчення строку позовної давності. *Право України*. 2001. № 11. С. 95–97.
6. Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ : Істина, 2006. 944 с.
7. Гордієнко Г.Г. Процесуальні аспекти застосування позовної давності судами загальної юрисдикції. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 12. С. 50–52.
8. Шутенко О.В. Развитие принципа диспозитивности в истории отечественного судопроизводства. *Вісник університету внутрішніх справ*. Харків, 1999. Вип. 6. С. 274–277.
9. Елисейкин П.Ф. Предмет и принципы советского гражданского процессуального права : Учебное пособие. Ярославль, 1974. 107 с.

10. Советский гражданский процесс / Ред. М.А. Гурвич. Москва : Высшая школа, 1975. 399 с.
11. Тимченко Г.П. Поняття диспозитивності у цивільному процесуальному праві. *Вісник господарського судочинства*. 2003. №. 3. С. 209–214.
12. Тимченко Г.П. Історико-правові аспекти принципу диспозитивності у цивільному праві. *Вісник господарського судочинства*. 2003. № 2. С. 150–155.

А н о т а ц і я

Гуйван П. Д. Критичні міркування з питання про застосування позовної давності лише за заявою сторони у процесі. – Стаття.

У роботі проведено наукове дослідження питання про правову обґрунтованість і доцільність нормативного правила щодо застосування позовної давності лише за заявою сторони в спорі. Автор обстоює тезу, за якою такий підхід є невиваженим і таким, що суперечить основним засадам цивілістики. Так, спотворюється одне з основоположних понять цивілістики – щодо змісту суб'єктивного матеріального права. Адже строк є елементом суб'єктивного права особи, а його вплив у зв'язку з вичерпаністю часових характеристик останнього приводить до припинення суб'єктивного права. У разі ж невизначеності із часом позовного домагання (він залежить від волі відповідача й може бути як завгодно довгим або взагалі вічним) втрачається ключова ознака права – його визначеність. Бо заявити про вплив давності можна лише в судовому процесі, а його може взагалі не бути. Тож ставити дієвість матеріального права в залежність від процесуальних діянь недоцільно й сутнісно невірно. Подібна позиція була прийнятою в час, коли існувала концепція єдиної давності, але наразі вона відкинута правовою наукою та законодавством. Критично оцінене правило, яке означає фактичну безстроковість і матеріального права на позов. Тривалість реалізації охоронного повноваження за ним уже не обмежується нормативним строком, адже зовсім не виключено, що кредитор, пред'явивши позов поза межами давнісного строку й не маючи жодних поважних причин для його відновлення, все ж отримає судовий захист з огляду на відсутність заяви відповідача. І така концепція методологічно неправильна. У статті вивчено питання про можливість кваліфікації заяви про вплив давності як прояв принципу диспозитивності. Піддано обґрунтованій критиці подібні підходи сучасних науковців. Указується, що диспозитивність полягає у вільному виборі сторонами процесу доказів, які вони використовують в обґрунтуванні своїх вимог чи заперечень. Однак позовна давність не є доказом у справі, а факт впливу позовної давності є звичайним запереченням проти позову, який має розглядатися незалежно від заяви сторони.

Ключові слова: позовна давність, заява про вплив строку, правова визначеність.

S u m m a r y

Guyvan P. D. Critical considerations on the application of the statute of limitations only at the request of a party to the proceedings. – Article.

The research of the issue of legal validity and expediency of the normative rule on the application of the statute of limitations is carried out only on the application of the party to the dispute. The author defends the thesis that this approach is ill-considered and contrary to the basic principles of civilization. Yes, one of the fundamental concepts of civilization is distorted – the content of subjective substantive law. After all, the term is an element of a person's subjective right, and its expiration due to the exhaustion of the time characteristics of the latter leads to the termination of the subjective right. In the case of uncertainty with the time of the claim (it depends on the will of the defendant and can be arbitrarily long or even eternal), the key feature of the right is lost – its certainty. Because it is possible to declare the expiration of the statute of limitations only in court, and it may not be at all. Therefore, to make the effectiveness of substantive law dependent on procedural acts is impractical and essentially incorrect. Such a position had a right to exist at a time when the concept of a single statute of limitations existed, but now it has been rejected by legal science and legislation. The article examines the possibility of qualifying the application for the expiration of the statute of limitations as a manifestation of the principle of dispositiveness. Similar approaches of modern scientists have been subjected to reasonable criticism. It is stated that dispositiveness consists in the free choice of the parties to the process of evidence, which they use to substantiate their claims or objections. However, the statute of limitations is not evidence in the case, and the expiration of the statute of limitations is a common objection to the claim, which should be considered regardless of the party's application.

Key words: statute of limitations, application for expiration of term, legal certainty.

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.719>*В. С. Дмитришин*

ЩОДО ПРЕДМЕТА ТА ОБ'ЄКТУ ДОГОВОРУ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. «Технологія» є комплексними правовим явищем, що містить та органічно поєднує в собі як права інтелектуальної власності з різним правовим режимом, так і права на інформацію, дані, знання та досвід, про організаційні рішення, послідовність дій і процесів а також інші різноманітні елементи, що значно ускладнює визначення предмету та об'єкту договору трансферу технологій, правильне застосування цивільно-правових механізмів передання чи ліцензування таких прав і потребує наукового опрацювання та осмислення.

Оцінка стану літератури. Загальні аспекти предмету та об'єкту договорів у сфері інтелектуальної власності у різний час опрацьовувались у роботах О.І. Харитонові, О.О. Тверезенко, І.А. Безклубого. Серед іноземних авторів можна відзначити роботи А.А. Амальгенди, Г.Р. Тлявгулова, І.А. Близнеца, В.А. Дозорцева, Г. Штумпфа й інших авторів. До конкретної тематики розпоряджання правами на технології звертались такі науковцями, як А.А. Мазаракі, Ю.М. Капіца, О.П. Орлюк, Н.В. Загіршева, К.Ю. Іванова й інші. Проте детально питання предмету та об'єкту договору трансферу технологій в його цивільно-правовому аспекті, практично не досліджувалось.

Метою статті є наукове дослідження складу і змісту предмету договору трансферу технологій, визначення і конкретизація його об'єкту, виявлення системних недоліків нормативного забезпечення регулювання правовідносин трансферу технологій, внесення пропозицій щодо їх подолання та удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глава 75 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України «Розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності» не називає предмету договорів у сфері інтелектуальної власності й лише аналізуючи положення ч. 5 ст. 1109 ЦК України, яка каже, що: «предметом ліцензійного договору не можуть бути права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, які на момент укладення договору не були чинними», можна логічно дійти висновку, що предметом такого договору є права на використання об'єкта права інтелектуальної власності. Законодавством також не визначено предмета договору трансферу технологій, і мало того, ст. 19 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [1]

(далі – Закон), серед істотних умов таких договорів, навіть не визначено предмет договору, як його істотну умову.

За визначенням Закону, технологія – це результат науково-технічної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік, строк, порядок та послідовність виконання операцій, процесу виробництва й / або реалізації та зберігання продукції, надання послуг, а договір про трансфер технології – договір, укладений у письмовій формі між особами, яким належать та / або яким повністю чи частково передаються майнові права на технологію або її складові частини.

Логічно випливає, що предметом договору трансферу технологій є майнові права на технологію. Проте, якщо законодавством перелік майнових прав інтелектуальної власності чітко визначений статтею 424 ЦК та посиланням на «інші майнові права, встановлені законодавством» (і насправді, встановлені профільними законами в такій сфері), то «технологія», як така, не є об'єктом інтелектуальної власності і до неї не можуть бути застосовані ці правила.

Ураховуючи, що під трансфером технології згідно із законодавством розуміється передача технології, яка оформляється шляхом укладення між особами двостороннього або багатостороннього договору, яким установлюються, змінюються або припиняються майнові права й обов'язки щодо технології та / або її складових частин, не зрозуміло, каже законодавець про відчуження технології (передання прав) чи надання дозволу на використання технології (надання прав і у тимчасове користування). З одного боку – прямо зазначено – «передача технології». І це логічно. Продаж технології, передання прав на технології – це один із найвагоміших аспектів технологічного обміну та науково-технічного прогресу. Проте далі законодавець готує нам сюрприз.

Ч. 5 ст. 19 Закону встановлює серед істотних умов договору, розмір, порядок та умови виплати винагороди за використання технологій, а також вид виплат (разові платежі - паушальні, періодичні відрахування – роялті або інші види виплат). Виходячи зі змісту цього пункту та його комплексного правового аналізу, з використанням норм податкового законодавства, стає зрозумілим, що договір про трансфер технологій передбачає лише надання права на використання технологій (тобто – ліцензію) та сплату платежів, які є актуальними лише для ліцензійних договорів.

А положення ч. 2 зазначеної статті вносить ще більше невизначеності в таке питання. Так, законодавець встановлює імперативну норму, про те, що «Договори про трансфер технологій повинні містити також умови щодо: ліцензії та її умови на використання технологій та їх складових частин (пп. 1); <...> порядку надання субліцензій на складові частини технології третім особам (пп. 4); <...> передачі прав на ноу-хау, техніко-економічні обґрунтування, плани, інструкції, специфікації, креслення та інші інформаційні матеріали про технології та їх складові частини (пп. 5)» [1]. Тобто, в одній нормі Закону, яка має бути обов'язково врахована під час укладення договорів трансферу технологій, присутні вимоги, які можуть бути реалізовані лише у двох, принципово різних правовідносинах – або ліцензійних (пп. пп. 1 і 4), або про передання прав (пп. 5).

Ураховуючи такі досить діаметральні підходи до змісту договору трансферу технологій, можна припустити, що зазначений договір, за домовленістю сторін і враховуючи принцип свободи договору, може мати характер, як ліцензійного договору, так і договору про передання прав. Відповідно до цього буде відрізнятися і предмет договору.

Предметом ліцензійного договору деякі дослідники, вважають права на використання об'єкта права інтелектуальної власності [2; 3; 4]. Такої ж позиції дотримується і І.А. Зенін, який вважає, що предметом договору патентної ліцензії є не винахід, а право його використання. Предметом безпатентної ліцензії також служить право використання, але вже не винаходу, а необхідної покупцеві інформації, що не охороняється (ноу-хау) [5]. М.М. Богуславський вважає, що як предмет патентної ліцензії слід розглядати не патент, а сам винахід (не виняткове право, що випливає з патенту, а право використання винаходу, що випливає з договору) [6, с. 4]. За думкою В.О. Бажанова, предметом ліцензійного договору є майнові права на використання об'єктів авторського права. [7]. На думку інших авторів, предметом договору названо дозвіл на використання об'єкта інтелектуальної власності. Дозвіл пов'язаний з наданням права на використання відповідного об'єкта і розкриває в цьому контексті спосіб передачі права — шляхом надання юридичного дозволу на використання, а не фактичного передання об'єкта, як це відбувається, наприклад, під час передання речі за договором оренди [6, с. 33].

Технологія як узагальнений, складений об'єкт, може складатись із цілого комплексу прав, зокрема це можуть бути права на інформацію, на об'єкти авторського права, комерційні таємниці, «ноу-хау», винаходи, корисні моделі, тощо. Відповідно, можна вважати, що предметом договору трансферу технологій можуть бути права на усі ці об'єкти що складають технологію, як сума прав на інформацію, на об'єкти інтелектуальної власності, та прав на об'єкти, які не є (або не можуть бути) об'єктами інтелектуальної власності.

Всесвітня організація інтелектуальної власності виокремлює три основні юридичні методи, які можуть бути використані для комерційної передачі та купівлі технології. Це:

1) продаж володільцем всіх виключних прав на запатентований об'єкт промислової власності, юридичним шляхом договору «уступки» патенту;

2) ліцензування, яке полягає у наданні патентовласником іншій особі дозволу на здійснення у визначеній країні у визначений період часу однієї або декількох дій, на здійснення яких має виключне право патентовласник, на підставі ліцензійного договору;

3) передача та набуття технологій, як ноу-хау, яке може бути зафіксовані окремим документом — договором про передачу ноу-хау [8].

Тобто можна констатувати, що технологія є комплексним об'єктом, який містить:

1) захищені охоронними документами об'єкти (винаходи, корисні моделі, промислові зразки);

2) не захищені охоронними документами об'єкти, які своєю чергою можуть бути:

а)об'єкти, які не є патентоспроможними за своєю сутністю та чинним законодавством (комерційна таємниця, ноу-хау);

б) об'єкти, які не є патентоспроможними внаслідок неможливості отримання правової охорони внаслідок невідповідності умовам патентоздатності;

в)об'єкти, які отримують захист внаслідок факту їх створення (об'єкти авторського права);

г)об'єкти, які за своєю сутністю є патентоспроможними, проте, не отримали правової охорони патентами або через незавершену процедуру розгляду патентної заявки, або внаслідок відмови власника від їх патентування;

3) наукові та науково-прикладні результати. Загалом, кожний з цих об'єктів самостійно та усі вони у комплексі можуть бути об'єктом цивільних правовідносин.

На нашу думку, специфікою предмету договору трансферу технологій є те, що трансфер технологій може відбуватись у вигляді двох альтернативних дій – або правовласник передає права на технологію, або – надає право на використання технології. Відповідно, у першому випадку наслідком, який сторони хочуть досягти в результаті такої угоди, є відчуження прав на технологію, а у другому – надання прав у тимчасове використання з зобов'язанням повернення їх власнику. Відповідно, щодо договорів, які передбачають передання (відчуження) прав, то в такому випадку можна погодитись з авторами, які вважають об'єктом таких договорів права, що передаються. Стосовно ж договорів, за яким право не відчужується, а надається у тимчасове користування, то на нашу думку, предметом, тобто правовим змістом правовідносин, в які вступають сторони такого договору є дозвіл на використання прав на об'єкт цього договору. І якщо для ліцензійних договорів загалом, зміст цих правовідносин може бути як негативний (коли власник прав бере на себе зобов'язання не забороняти набувачу прав використовувати об'єкт), так і позитивний (коли правовласник окрім дозволу, приймає на себе певні зобов'язання щодо створення право набувачеві умов, для використання об'єкту і досягнення мети договору), договір трансферу технологій характеризується виключно позитивним характером зобов'язань правовласника.

Науковцями висловлюються різні думки, щодо належності «технології» до об'єктів права інтелектуальної власності. На думку одних дослідників, технологію не можна вважати об'єктом інтелектуальної власності, оскільки вона не передбачена, як такий об'єкт, чинним законодавством і на технологію не поширюється режим виключних прав [9]. Інші автори відносять технологію до об'єктів виключних прав (тобто, права інтелектуальної власності), вважаючи, що виключне право на технологію належить особі, яка організувала її створення [10]. Є також думка, що за своєю природою технологія є складеним об'єктом, який поєднує у своєму складі об'єкти інтелектуальної власності та дає новий результат, який не можливо досягнути у разі використання кожного з об'єктів інтелектуальної власності окремо [11].

Об'єктом технології, за визначенням Закону, є наукові та науково-прикладні результати, об'єкти права інтелектуальної власності (зокрема винаходи, корисні моделі, твори наукового, технічного характеру, комп'ютерні програми, комерційні таємниці), ноу-хау, в яких відбито перелік, стро-

ки, порядок та послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації і зберігання продукції, надання послуг [1]. Усі ці об'єкти, об'єднує одна спільна риса – усі вони є результатом творчої, інтелектуальної діяльності людини. Навіть, якщо формально не усі вони є об'єктами інтелектуальної власності і права на них виникають з різних підстав, ці об'єкти можуть і повинні бути з правової точки зору трансформовані у об'єкти права інтелектуальної власності. Наприклад, наукові та науково-прикладні результати – у об'єкти авторського права; ноу-хау, інформація, знання, рішення – у комерційну таємницю, патентоспроможні об'єкти – у винаходи чи корисні моделі тощо.

Визначення предмету та об'єкту договору технології, проте, не дає розуміння про предмет самої технології. Ці поняття, хоча і видаються близькими, не є тотожними. Якщо під предметом договору ми розуміємо правовідносини, в які вступають сторони, то самим предметом технології є той результат, на досягнення якого вона спрямована, об'єкт матеріального світу, який створюється завдяки використанню технології. Викладене в Законі визначення технології, як знання «про перелік, строк, порядок та послідовність виконання операцій, процесу виробництва», створює значні перешкоди для встановлення предмету, власне, самої технології. Згідно із зазначеним визначенням технологія тлумачиться виключно, як процес, але жодним чином законодавець не враховує необхідність передання інформації, знань, прав на власне об'єкт, який створюється у результаті застосування цієї технології.

Документація, за визначенням Закону, є лише зафіксованою на матеріальному носії інформацією про технологію та її складові частини (нормативна, науково-технічна, проєктна, конструкторська, технологічна документація, звіти про результати виконання патентно-кон'юнктурних, наукових, науково-дослідних, конструкторських і проєктних робіт, державних випробувань складових частин технології), наявність якої забезпечує її використання. Тобто, документація технології визначає (описує, деталізує) не об'єкт, на створення якого спрямована технологія, а лише дані про «технологію», тобто про процес створення цього об'єкту. Але все-ж, сам по собі процес є важливим, але не вирішальним для мети договору трансферу технології – отримання конкретного результату у вигляді готової продукції. Проте, передавати за договором трансферу технологій права на результат технологій – не можна, через те, що технологія визначена виключно, як процес. Зазначена колізія значно ускладнює процес укладення договору трансферу технології, розуміння предмету і об'єкту договору та потребує законодавчого вирішення.

Ст. 20 Закону до особливостей укладення договорів про трансфер технологій відносить ту обставину, що під час передачі (трансферу) технологій укладаються договори, визначені ЦК України, щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності з урахуванням вимог статті цього Закону. Тут також потрібно уточнити. Укладатися мають договори про розпоряджання правами інтелектуальної власності лише у такій формі, у якій сторони домовились розпорядитись технологією. Якщо договором трансферу технології передбачено відчуження прав на технологію, то

усі права на об'єкти інтелектуальної власності, які входять до її складу мають також бути передані. Якщо ж трансфер передбачає надання технології у тимчасове використання, то мають укладатись ліцензійні договори на об'єкти інтелектуальної власності – складові частини технології. Відповідно, відрізняються і правові наслідки таких дій, наприклад, пов'язані з необхідністю державної реєстрації передання прав на об'єкти промислової власності, права на які виникають з факту державної реєстрації.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи можна зазначити, що предметом договору трансферу технологій, змістом якого є передання (відчуження) технології, є права на об'єкти, які у своїй сукупності складають технологію, а договору, змістом якого є надання права на використання технології, – є дозвіл на використання комплексу таких прав. Зазначений дуалізм має бути врахований і деталізований на нормативному рівні й закріплений шляхом відбиття в нормах законодавства індивідуальних специфічних вимог до суттєвих умов цих договорів залежно від їх предмету. Необхідно також внести зміни до законодавства, якими передбачити віднесення до складу технології не лише процесу, але і об'єкта, який є метою застосування технології, шляхом деталізації відповідного визначення у термінах «об'єкт технології» та «технологія» статті 1 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій».

Література

1. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України № 143-V від 14 вересня 2006 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 45. Ст. 434.
2. Чорна Ж.Л. До питання про істотні умови ліцензійного договору. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 106–116.
3. Кирилюк А.В. Особливості ліцензійного договору на використання об'єктів інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 43. Одеса : Юридична література, 2008. С. 98–104.
4. Коваль І.Ф., Ткачук Г.В. Щодо істотних умов ліцензійного договору на використання торговельної марки. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 2. С. 31–38.
5. Зенин І.А. Лицензионный договор на изобретения и ноу-хау. *Советское государство и право*. 1983. № 6. С. 54–59.
6. Богуславский М.М. Покупка и продажа лицензий в СССР. *Советское государство и право*. 1968. № 5. С. 53–61.
7. Бажанов В.О. Загальна характеристика ліцензійного договору. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. С. 125–131.
8. Право интеллектуальной собственности : торговые аспекты / Г.А. Андрощук, П.П. Крайнев, И.М. Кавасс. Киев : Издательский дом «Ин Юре», 2000. 164 с.
9. Право интеллектуальной собственности : учебник / под ред. И.А. Близнаца. Москва : Проспект, 2015. 846 с.
10. Свит Ю.П. Коммерческое право. Краткий курс лекций. Москва : Юрайт, 2011. 171 с.
11. Загрішева Н.В. Щодо сучасних підходів використання прав інтелектуальної власності. *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку* : матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 31 березня 2011 р. Київ : Вид-во Європейського університету, 2011. С. 41–45.

А н о т а ц і я

Дмитришин В. С. Щодо предмета та об'єкту договору трансферу технологій. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду питання щодо предмета й об'єкту договору трансферу технологій як комплексного явища, що містить елементи різних правовідносин. Виявлено

колізію законодавства, яка не дає правової визначеності змісту договору, що дозволяє тлумачити його і як договір про передання прав, і як договір про надання прав у тимчасове користування (ліцензування). Відповідно до мети, яку ставлять сторони договору під час його укладення, договір трансферу технологій може передбачати або відчуження прав на технологію, або надання прав у тимчасове використання із зобов'язанням повернення їх власнику. У випадку надання такому договору форми ліцензійного договору ліцензія має позитивний характер, що передбачає обов'язковість активних дій ліцензіара зі створення ліцензіату можливостей для реалізації мети договору. Установлено, що предметом договору трансферу технологій, змістом якого є передання (відчуження) технології, є права на об'єкти, котрі у своїй сукупності є технологією, а договору, змістом якого є надання права на використання технології, – дозвіл на використання комплексу зазначених прав. Опрацьоване питання співвідношення понять «предмет» та «об'єкт» договору трансферу технології та «предмета самої технології» як мети її застосування. Звернуто увагу на недоліки законодавства, які тлумачать технологію виключно як процес, виводять за межі об'єкту договору «предмет технології», тобто кінцевий продукт, на створення якого технологія і спрямована, що значно ускладнює передання прав на інформацію, знання, об'єкти інтелектуальної власності, які визначають мету застосування технології. Висловлено пропозицію щодо внесення змін до законодавства, зокрема щодо необхідності відбиття в нормах законодавства індивідуальних специфічних вимог до суттєвих умов договорів залежно від їх предмету. Запропонована думка про необхідність внесення змін до законодавства, якими потрібно передбачити віднесення до складу технології не лише процесу, але й об'єкта, який є метою застосування технології, шляхом деталізації відповідного визначення в термінах «об'єкт технології» та «технологія».

Ключові слова: ринок технологій, розпоряджання правами на технологію, ліцензування технологій, істотні умови договору трансферу технологій, передання технології, комерціалізація технології,

S u m m a r y

Dmytryshyn V. S. Regarding the subject and the object of the technology transfer agreement. – Article.

The article is devoted to the issue of the subject and object of the technology transfer agreement as a complex phenomenon that includes elements of various legal relations. A conflict of laws was revealed, which does not provide legal certainty of the content of this agreement, which allows interpreting it as an agreement on the transfer of rights and as an agreement on the provision of rights for temporary use (licensing). In accordance with the purpose set by the parties to the agreement when concluding it, the technology transfer agreement may provide for either the alienation of rights to the technology or the granting of rights for temporary use with the obligation to return them to the owner. In the case of providing such an agreement in the form of a license agreement, the license has a positive character, which implies the obligation of active actions of the licensor to create opportunities for the licensee to achieve the purpose of the agreement. It is established that the subject of the technology transfer agreement, the content of which is the transfer (alienation) of technology, are the rights to objects that together are technology, and the agreement, the content of which is the right to use technology – is permission to use right. The question of the relationship between the concepts of “subject” and “object” of the technology transfer agreement, and “the subject of the technology itself” as the purpose of its application. Attention is drawn to the shortcomings of the legislation, which interpret technology solely as a process, take out of the object of the contract “subject of technology”, the final product to which the technology is aimed, which greatly complicates the transfer of rights to information, knowledge, objects intellectual property, which determine the purpose of the technology. A proposal was made to amend the legislation, in particular the need to reflect in the legislation of individual specific requirements to the essential conditions of these agreements, depending on their subject. The opinion is expressed about the need to amend the legislation to include in the technology not only the process but also the object, which is the purpose of the technology, by detailing the relevant definition in the terms “object of technology” and “technology”.

Key words: technology market, disposal of technology rights, technology licensing, essential terms of the technology transfer agreement, technology transfer, technology commercialization.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32837/npuuola.v28i29.720>*М. О. Довга, О. П. Мельник*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. Одним із найважливіших інструментів управління фінансовою системою кожної країни вважають фінансовий контроль. Фінансовий контроль полягає в тому, що «...це один з елементів управління фінансами, особлива діяльність з перевірки правильності вартісного розподілу валового національного продукту, створення й витрачання фондів коштів» [3, с. 28]. Важливу роль у створенні умов для фінансової стабільності держави та можливостей розвитку бізнесу в країні належить саме фінансовому контролю. Завдяки йому відбувається поєднання даних фінансового планування та прогнозування з даними статистичних та економічних досліджень.

На сучасному етапі дієвість фінансового контролю може знижуватися шляхом впливу економічної ситуації, реформування контролюючих органів, змін до чинного законодавства та інших факторів. Проте виявлення проблем та удосконалення фінансового контролю повинно відбуватися не автоматично, а з урахуванням механізму управління фінансовою системою та завдань, які ставляться перед контролем на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень. Проблема фінансового контролю висвітлювалися в роботах науковців різних часів: Л.К. Воронової, Л.М. Касьяненко, О.П. Орлюк, Л.А. Савченко, М.Т. Білухи та інших. Їх дослідження були своєчасними та стосувалися дослідження проблем фінансового контролю свого часу. Разом з тим, проблеми удосконалення фінансового контролю не втрачають своєї актуальності й потребують подальшого дослідження та вирішення.

Мета статті полягає в тому, що на основі аналізу існуючих проблем у сфері фінансово контролю розробити напрямки удосконалення фінансового контролю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «контроль» розглядають як порівняння (зіставлення чи протиставлення) кількох тверджень [2, с. 11] або як протидія чомусь небажаному [1, с. 8]. Це може бути як різновид зв'язку, зміст якого полягає у: відношенні суб'єкта до власної господарської діяльності або до діяльності інших суб'єктів на предмет дотримання певних норм; діями, зміст яких полягає у порівнянні кількох показників, що характеризують норми та ступінь їх досягнення [2, с. 12].

На думку вітчизняних дослідників, метою державного фінансового контролю є встановлення та прийняття правових норм, які визначають порядок використання суб'єктами господарської діяльності фінансових ресурсів, оцінка економічної ефективності господарської діяльності, забезпечення процесу державного управління. Контроль передбачає і виявлення помилок конкретних працівників, і їх успіхів, аналіз причин, а також обговорення дій, які могли б виправити помилки і закріпити успіхи [5, с. 15].

Контроль нині стає основним незалежним джерелом інформації для виявлення причин порушень у бюджетній сфері, а також прийняття рішень щодо запобігання тим чи іншим порушенням [5, с. 15].

Фінансовий контроль є інструментом фінансового права та являє собою сукупність матеріальних і процесуальних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають в результаті встановлення відповідності фактичному стану справ у сфері фінансової діяльності держави [3, с. 28]. В Україні система державного фінансового контролю не забезпечує належного рівня фінансової та бюджетної дисципліни, про що свідчить зростання кількості порушень та зловживань. Водночас у державі сформовано сукупність контролюючих органів, діяльність яких інколи є неузгодженою та протирічливою нормам чинного законодавства, відсутня єдина інформаційно-комунікаційної інфраструктура їх взаємодії.

Правовий статус суб'єктів фінансового контролю визначають нормативні акти різної юридичної сили. Загалом в Україні існує велика кількість законодавчих актів, які регламентують питання державного фінансового контролю. Але необхідно зазначити, що на сьогодні контролюючими органами доводиться приймати відомчі правові акти, що деталізують законодавчі акти з питань фінансового контролю.

Найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів має Конституція України, яка визначає правовий статус і повноваження у сфері контролю органів законодавчої та вищих органів виконавчої влади, як Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Крім цього, Конституція України також визначає контрольні функції Президента як глави держави. Контрольні повноваження державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, їх правовий статус визначає Конституція України, які деталізуються в окремих нормативних актах. Що стосується спеціальних органів фінансового контролю, то у Конституції України зазначається тільки Рахункова палата, правовий статус усіх інших контролюючих органів визначається відповідними законами або підзаконними актами.

Аналізуючи чинне законодавство та нормативно-правові акти, можна зробити висновок, що в Україні відсутній єдиний закон, норми якого б, чітко визначили предмет, форми, види, способи і методи фінансового контролю, порядок його проведення, дали б однозначні визначення контрольної перевірки, контрольної-аналітичного заходу, експертизи, регламентували порядок координації їх діяльності та здійснення спільних контрольних-ревізійних, контрольних-аналітичних та експертних заходів [6, с. 86].

Отже, кожен контролюючий орган на власний розсуд встановлює для себе межі компетенції, трактує зміст контрольних заходів, усіма доступними засобами відстоює свою перевагу у сфері державного фінансового

контролю та не бажає ділити свої дії з іншими учасниками контролю за формуванням і використанням коштів бюджетів різних рівнів, фінансуванням національних, державних і міжгалузевих програм, формуванням державного боргу, використанням державного майна. В той же час, це спричиняє дублювання діяльності різних контролюючих органів [6, с. 86].

З метою вдосконалення правового регулювання фінансового контролю та усунення недоліків та невідповідностей, необхідно чітко врегулювати функції, обов'язки та права органів фінансового контролю органів під час затвердження кошторису витрат, внесенні змін до них, впровадженні нових та удосконалити існуючі нормативи планування видатків та використання коштів та матеріальних цінностей, законодавчо визначити предмет і обсяг фінансового контролю, встановлювати відповідальність посадових осіб за неналежне виконання цих функцій [7, с. 42].

Необхідно відзначити відсутність єдиного системного правового регулювання державного фінансового контролю. Окремі повноваження органів державного фінансового контролю мають правове закріплення нормативно-правовими актами різного рівня, внаслідок чого контроль фінансової діяльності й управління державними ресурсами здійснюється на основі різних принципів, з використанням непогоджених методів тощо. Спостерігається й дублювання функцій як на державному, так і на регіональному рівнях, або виникають прогалини в правовому регулюванні діяльності органів державного фінансового контролю і, як наслідок, – правова ніша, що дозволяє законним шляхом привласнювати державні кошти.

Існуюча система фінансового контролю є недосконалою. Це пов'язано з неповнотою формування всієї системи фінансового контролю в Україні. Зокрема, немає єдиних засад його організації, відсутня методологічна цілісність і ясність, допускається дублювання функцій органів державного фінансового контролю. Все це зумовлює необхідність радикальної реформи системи правового регулювання державного фінансового контролю в Україні. Є ще багато недоліків системи фінансового контролю в державі, які проявляються у відсутності зв'язку між результатами контролю і узагальненими результатами контрольних дій, що стратегічно не передбачає створення сприятливих умов для ефективного розвитку національної економіки.

Відповідно до законодавства, в Україні практично сформовані всі необхідні елементи системи державного фінансового контролю. Елементи є, але не сформована належна їх система. Не розроблені єдині правові та методологічні засади здійснення державного фінансового контролю.

Порушення чинного законодавства, нецільове використання коштів, крадіжки і тому подібне, стають, на жаль, нормою нашого життя. Незважаючи на посилення певних етапів фінансового контролю, слід зазначити, що кількість фінансових порушень з року в рік не зменшується, а лише збільшується.

Результати діяльності Державної аудиторської служби свідчать про динаміку зростання сум виявлених збитків та фінансових порушень загалом. Чинна установа фінансового контролю не може повністю запобігти розтраті бюджетних коштів, зловживанню і маніпулюванню фінансовими і матеріальними ресурсами держави та окремих регіонів, і, відповідно, не

здатна оптимізувати бюджетний процес і поступовий розвиток соціально-економічних відносин.

Аналіз наявної організаційної системи державного фінансового контролю в Україні на центральному та регіональному рівнях підтверджує, що всі елементи цієї системи потребують вдосконалення: суб'єкти, об'єкти та самі контрольні заходи.

Вивчення методів контролю діяльності органів фінансового контролю в Україні дозволило зробити висновок, що єдиної впорядкованої системи методів контролю як в законодавстві України, так і у сучасній науці немає, а це негативно позначається на організації процесу контролю. Відсутність єдиних методів, деяких стандартів контрольної діяльності є фактором, що сприяє поділу і різноспрямованості дій контролюючих органів на всіх рівнях, що значно знижує ефективність контролю, уповільнює розвиток контрольної функції.

Висновки. За останні роки в Україні було прийнято багато нормативно-правових документів, які регламентують порядок здійснення державного фінансового контролю. Проте, це не вирішило всіх проблем у сфері організації державного фінансового контролю та стану дотримання фінансової дисципліни.

Усі проблеми у сфері фінансового контролю необхідно поділити на дві групи: перша – пов'язані з організацією та проведенням контрольних заходів; друга – виявленням порушень та посиленням фінансової дисципліни.

Таким чином, система державного фінансового контролю в Україні повною мірою не забезпечує відповідного рівня фінансово-господарської дисципліни у державі. Це є наслідком численних проблем, які зумовлюють зростання кількості фінансових порушень. Серед основних можна виокремити існування слабкої взаємодії органів фінансового контролю між собою та з правоохоронними органами, низький рівень ефективності адміністративних стягнень, наявність прогалин в законодавстві й інше. Це своєю чергою є наслідком ряду проблем, які тягнуть за собою тенденцію до зростання кількості фінансових правопорушень.

Стосовно вдосконалення системи фінансового контролю, варто провести такі заходи:

- покращити законодавче врегулювання питань формування системи державного фінансового контролю, зокрема прийняття єдиного базового нормативного акту;
- визначення єдиних концептуальних засад організації фінансового контролю;
- оптимізації організаційної структури суб'єктів державного фінансового контролю,
- завершити роботу в напрямі чіткого розмежування повноважень контролюючих органів за одночасної їх взаємодії.

Література

1. Аудит і ревізія підприємницької діяльності / Ф.Ф. Бутинець, Б.Ф. Усач, Н.Г. Виговська. Житомир : ПП «Рута», 2001. 416 с.
2. Державний фінансовий контроль : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій, М.М. Коцупатрий. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 424 с.

3. Фінанси : конспект лекцій. Частина 1 / укладачі : К.В. Ілляшенко, Т.О. Ілляшенко. Суми : Сумський державний університет, 2011. 195 с.
4. Піхоцький В.Ф. Зарубіжний досвід організації державного фінансового контролю та можливість його використання в Україні. *Економіст*. 2016. № 1. С. 31–34.
5. Робсон А.П. Финансовое планирование и контроль. Москва : Инфра-М, 1996. 480 с.
6. Основи єдиної системи державного фінансового контролю в Україні (макроекономічний аспект) / В.К. Симоненко, І.О. Барановський, П.С. Петренко. Київ : Знання України, 2016. 280 с.
7. Шкарупа В.К. Финансовое право : навчальний посібник. Київ : Істина, 2007. 148 с.

А н о т а ц і я

Довга М. О., Мельник О. П. Проблеми правового регулювання фінансового контролю в Україні та шляхи їх вирішення. – Стаття.

У статті розкрито основні питання побудови й запровадження дієвої та єдиної системи фінансового контролю держави. Розглянуто базові законодавчі акти, що регулюють здійснення державного фінансового контролю. Проаналізовано думки провідних вітчизняних учених, які досліджують проблеми фінансового контролю за ефективного використання коштів Державного й місцевих бюджетів, а також реформування в галузі.

Звертається увага, що державний фінансовий контроль перебуває в процесі постійного розвитку й удосконалення, а його зміст і спрямованість змінюються залежно від рівня розвитку суспільства, а також завдань, які суспільство ставить перед собою. Сучасні умови розвитку економіки й фінансово-економічна криза, яка охопила багато країн світу, показали, що державний фінансовий контроль потребує постійного вдосконалення. Процеси, які відбуваються в сучасній економіці, не можуть бути впорядковані застарілими формами й методами фінансового контролю.

У статті розкривається думка, що розвиток державного фінансового контролю забезпечить розвиток всієї фінансової системи й економічної безпеки країни.

Проведено аналіз сучасного стану державного фінансового контролю, що надало можливість визначити характерні недоліки функціонування елементів системи державного контролю; покращення законодавчого врегулювання питань формування системи державного фінансового контролю на основі прийняття єдиного нормативного акту, що допоможе визначити єдині концептуальні засади організації фінансового контролю; оптимізації організаційної структури суб'єктів державного фінансового контролю та інше.

У роботі акцентується, що наявні проблеми у сфері фінансового контролю негативно впливають на реалізацію контролюючими органами покладених на них повноважень. Це спонукає до найшвидшого вирішення виявлених недоліків на основі запропонованих напрямів удосконалення фінансового контролю.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, нормативно-правова база, правовий статус контролюючих органів, взаємодія, оптимізація системи контролю.

S u m m a r y

Dovga M. O., Melnik O. P. Problems of legal regulation of financial control in Ukraine and ways to solve them. – Article.

The article reveals the main issues of building and implementing an effective and unified system of financial control of the state. The main legislative acts regulating the implementation of state financial control are considered. The opinions of leading domestic scientists who study the problems of financial control over the effective use of state and local budgets, as well as reforms in this area are analyzed.

Attention is drawn to the fact that public financial control is in the process of constant development and improvement, and its content and direction change depending on the level of development of society, as well as the tasks that society sets itself. The current conditions of economic development, and the financial and economic crisis that has affected many countries around the world, have shown that public financial control needs constant improvement. The processes that take place in the modern economy cannot be regulated by outdated forms and methods of financial control.

The article reveals the opinion that the development of state financial control will ensure the development of the entire financial system and economic security of the country.

An analysis of the current state of public financial control in the state, which provided an opportunity to identify the characteristic shortcomings of the elements of the state control system, namely the need to strengthen the procedures of previous and current financial control; to improve the legislative regulation of the issues of formation of the system of state financial control on the basis of the adoption of a single normative act, which will help to determine the common conceptual principles of the organization of financial control; optimization of the organizational structure of the subjects of state financial control and others.

The article draws attention to the fact that the existing problems in the field of financial control negatively affect the implementation of the supervisory authorities of their powers. This encourages the fastest solution to the identified shortcomings on the basis of the proposed areas for improving financial control.

Key words: state financial control, normative-legal base, legal status of controlling bodies, interaction, optimization of control system.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.721>*О. В. Дроздова, К. Г. Заріцька*

**СЛІДЧИЙ СУДДЯ ЯК ГАРАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ
ТА ОБҐРУНТОВАНOSTІ ОБМЕЖЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

Постановка проблеми. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) в Україні запроваджено інститути негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) та судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Враховуючи той факт, що в судовій практиці часто трапляються випадки, коли основними доказами у кримінальному провадженні є саме результати, отримані від проведення НС(Р)Д, дотримання процесуального порядку їх здійснення та правильність їх оформлення часто впливає на допустимість їх як доказів.

Метою статті є розкрити роль та особливості здійснення слідчим суддею судового контролю за дотриманням прав людини під час проведення НС(Р)Д.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумніву той факт, що забезпечення судового контролю слідчими суддями за проведенням НС(Р)Д відіграє неабияке значення у процесі проведення досудового розслідування, оскільки вони часто пов'язані з обґрунтованим втручанням у приватне життя осіб, тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод громадян.

Відповідно до статті 12 Загальної декларації прав людини «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію» [1]. У статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції» [2]. Ці положення знаходять своє відбиття і в Конституції України, зокрема: кожному гарантується недоторканість житла (стаття 30), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31), не втручання в його особисте і сімейне життя (стаття 32) [3]. Як міжнародні договори, так і Конституція України гарантують забезпечення цих прав за винятком випадків, коли

втручання здійснюється згідно із законом з метою запобігання злочинам чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Відповідно до чинного КПК України якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, слідчі під час досудового розслідування уповноважені проводити НС(Р)Д. Рішення про проведення НС(Р)Д приймає слідчий, прокурор, а в окремих випадках слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором [4]. Звідси випливає, що для проведення НС(Р)Д суб'єкти їх проведення повинні мати законні підстави (юридичні та фактичні), що є гарантією дотримання законності в їх проведенні, і подальше використання результатів проведених НС(Р)Д у доказуванні [5, с. 305]. Конфіденційний характер НС(Р)Д об'єктивно зумовлює виникнення проблеми підтвердження достовірності отриманих у їх результаті відомостей, їх оцінки з погляду належності та допустимості та, як наслідок, обґрунтування легітимності використання як доказів у кримінальному провадженні [6].

Відповідно до КПК України на підставі ухвали слідчого судді проводяться такі НС(Р)Д як: втручання у приватне спілкування (статті 260, 261, 263, 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (стаття 267) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (стаття 268), спостереження за особою, річчю або місцем (стаття 269), аудіо-, відеоконтроль місця (стаття 270), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (стаття 274) [4].

Слідчий суддя уповноважений здійснювати судовий контроль і забезпечувати законність і обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового слідства в кримінальному провадженні (прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, надання дозволу на проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини) [4]. Для такої діяльності слідчого судді притаманні інституційна автономність, незалежність, незаінтересованість у результатах провадження, особиста відповідальність, усебічне й неупереджене дослідження й оцінка отриманих доказів [7, с. 14].

У цілому судовий контроль у сучасній юридичній літературі визнається самостійною організаційно-правовою формою реалізації судової влади [8, с. 367], системою передбачених кримінально-процесуальним законом засобів, спрямованих на реалізацію конституційних функцій судової влади, покликаних, у кінцевому підсумку, до недопущення незаконного та необґрунтованого обмеження прав особистості у кримінальному процесі, до її поновлення у цих правах або можливої їх компенсації засобами права [9, с. 220], законодавчо регламентованою, неупередженою діяльністю, що здійснюється за наявності процесуальної підстави у визначених межах спеціальним суб'єктом – слідчим суддею з метою перевірки дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» Такий судовий контроль є засобом обмеження свавілля з боку держави (державних органів і посадових осіб), у зв'язку із чим застосування будь-якого

державного примусового заходу процесуального характеру поза судовим рішенням є неприпустимим [10, с. 452].

Судовий контроль здійснюється за трьома процесуальними формами:

- 1) ухвалення рішення про застосування до обвинуваченого (підозрюваного) заходів забезпечення кримінального провадження;
- 2) розгляду скарг учасників досудового розслідування на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора;
- 3) надання дозволу на здійснення НС(Р)Д [11, с. 144].

Судовий контроль слідчим суддею під час проведення НС(Р)Д здійснюється не за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (це конституційний обов'язок (функція) прокурора), а лише за дотриманням прав людини під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності владними суб'єктами кримінального провадження – слідчим і прокурором.

Судовий контроль за дотриманням прав людини під час проведення НС(Р)Д вирізняється своєю специфікою, яку зумовлюють такі ознаки:

а) це суворо регламентована законом кримінально-процесуальна діяльність, сутність якої полягає у перевірці й оцінюванні законності та обґрунтованості певних дій і (або) рішень органів та осіб, які здійснюють досудове розслідування, а також у вирішенні питання про допустимість обмеження певних прав і свобод конкретної особи;

б) суб'єктом контролю виступає лише слідчий суддя;

в) метою контролю є захист конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян;

г) судовий контроль виступає для громадян гарантією законності діяльності органів і осіб, які здійснюють досудове розслідування;

г) ця діяльність не пов'язана із вирішенням питання про винуватість особи, яка притягується до кримінальної відповідальності;

д) такий вид контролю здійснюється виключно на стадії досудового розслідування;

е) результатом цього контролю є внесення загальнообов'язкового, забезпеченого примусовою силою держави судового акта (ухвали);

є) межі судового контролю зводяться до таких основних вимог: він не повинен перетворюватися на управління розслідуванням; за його здійснення неприпустиме порушення прав та основоположних свобод людини [12, с. 44–45].

Звичайно, слідчий суддя є досить новітньої процесуальною фігурою для кримінального судочинства України, який здійснює свої повноваження саме на досудовому провадженні, у тому числі, щодо реалізації такої функції як судовий контроль. Введення такого суб'єкту у кримінальний процес слід розглядати як процесуальний інститут, що спрямований на створення додаткових гарантій для учасників кримінального провадження [13, с. 184].

Особливістю діяльності слідчого-судді є те, що під час здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб не вирішує питання про винність або невинуватість особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, а здійснює перевірку правомірності застосуван-

ня до осіб заходів процесуального примусу, які обмежують конституційний принцип недоторканності особи [9, с. 20], а також запобігає неправомірним діям і рішенням, що порушують конституційні права і свободи громадян.

Нині до основних проблем правового регулювання судового контролю слідчих суддів під час проведення НС(Р)Д слід віднести:

1) невизначеність чіткого розуміння у нормах кримінального процесуального закону статусу втручання у приватне спілкування у системі НС(Р)Д: як самостійної НС(Р)Д, яка може проводитись у визначених законом різновидах, чи узагальнюючого поняття, що містить у собі чотири самостійні НС(Р)Д, визначені нормами КПК України як різновиди втручання у приватне спілкування [14];

2) невизначеність і відсутність чітких меж судового контролю, зокрема в разі задоволення клопотання та надання дозволу на проведення НС(Р)Д слідчий суддя безпосередньо не здійснює подальшого контролю чи нагляду за її виконанням, не отримує від слідчого чи прокурора повідомлення про результати їх проведення [15, с. 279];

3) невизначеність правового статусу та повноважень слідчого судді, оскільки в КПК України не передбачено жодної статті, яка б окремо регламентувала повноваження слідчого судді навіть у загальному характері, що призводить до того, що повноваження слідчого судді досить обширні та різнопланові [16];

4) невизначеність і відсутність чіткого порядку відбору кандидатів на виконання судово-контрольної функції [17, с. 325].

Враховуючи ступінь втручання у права людини, вимоги законодавства і обмежувальні критерії, що висуваються до цього виду отримання інформації, під час розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних заходів слідчими суддями, з урахуванням вимог законодавства, застосовується певний алгоритм, тобто послідовність перевірки інформації, наданої слідчим, прокурором на відповідність вимогам закону і фактичним обставинам справи [18].

Відповідно до статті 238 КПК України слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д протягом 6 годин з моменту його отримання і ухвалити рішення відповідно до загальних вимог досудових рішень, тобто таке рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим [4]. А звідси впливає, що слідчий суддя повинен здійснювати судовий контроль під час проведення НС(Р)Д шляхом перевірки поданих сторонами доказів обґрунтованості клопотання про здійснення НС(Р)Д, доказів (матеріалів), отриманих за результатами НС(Р)Д. Наприклад, виходячи зі змісту частини 2 статті 248 КПК України під час задоволення клопотання на проведення НС(Р)Д, слідчий суддя має переконатися в повноті даних, наведених у такому документі. Водночас варто звернути увагу й на те, що слідчий суддя має враховувати специфіку дії та ту обставину, що в певних випадках неможливо вказати всі відомості, передбачені частиною 2 статті 248 КПК України [19, с. 22]. Однак жодна НС(Р)Д не може бути проведена за відсутності певного кола передбачених законом підстав, від наявності яких залежить законність та обґрунтованість рішення щодо провадження НСРД і, як наслідок,

допустимість одержаних за такої умови доказів [20, с. 121]. Під час ухвалення слідчим суддею рішення про дозвіл на проведення НСРД, такий суддя має переконатися, що його рішення є законним, тобто ухвалене згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження; обґрунтованим, тобто ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 КПК України; вмотивовані, тобто є рішенням, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення [4].

Відповідно до пункту 2.4 Інструкції про НС(Р)Д прокурором вивчаються матеріали кримінального правопорушення, які є підставою для прийняття рішення про погодження клопотання слідчого про надання дозволу на проведення НС(Р)Д, водночас під час ухвалення рішення слідчим суддею про надання дозволу на проведення НС(Р)Д не встановлено обов'язок досліджувати такі матеріали кримінального провадження, лише право вимагати такі матеріали для підтвердження необхідності проведення НС(Р)Д [21]. На думку О.В. Соколова, під час прийняття Інструкції про НС(Р)Д Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Адміністрація державної прикордонної служби України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, передбачивши не обов'язок, а право слідчого судді досліджувати матеріали кримінального провадження, які підтверджують необхідність проведення НС(Р)Д, віднесли вказані повноваження до зони дискреції суду [22, с. 36], що є сукупність прав та обов'язків суб'єкта на власний розсуд визначати повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів рішень, кожне з яких є правомірним [23]. Звідси випливає, що розробники намагалися зменшити навантаження на суддів та мінімізувати строк розгляду відповідного клопотання через те, що передача кримінального провадження, насамперед його таємної частини, слідчому судді значно б затягувала строк досудового розслідування, а в деяких випадках призводила б до не актуальності проведення певної НС(Р)Д та, як наслідок, втрати необхідних доказів проти-правної діяльності особи (осіб). Однак такий підхід зумовлений інтересами сторони обвинувачення та необхідністю дотримання розумних строків під час проведення відповідних процесуальних дій [22, с. 36]. Наприклад, на момент звернення з клопотанням не завжди може бути відома конкретна інформація про особу (прізвище, ім'я, по батькові), стосовно якої планується проведення НС(Р)Д, що створює необхідність у такому разі слідчому (прокурору) у своєму клопотанні обґрунтувати причини ненадання відомостей, а слідчому судді перевірити і переконатися, що ці відомості є об'єктивними. Викладене, зокрема, зумовлене тим, що необхідність проведення НС(Р)Д може виникати до встановлення особи, підозрюваної у скоєнні злочину, за наявності обмежених даних і відсутності конкретних відомостей про таку особу [24, с. 31]. Із цього приводу О.І. Полюхович зазначає, що за буквальною змістом ч.3 статті 248 КПК предметом доказування під час розгляду слідчим суддею відповідного клопотання слідчого (прокурора) є доведення факту вчинення злочину відповідної тяжкості та продук-

тивності використання НС(Р)Д як інструмента для отримання доказової інформації, а нормативним орієнтиром глибини дослідження суддею фактів та аргументів органів слідства є категорія «достатність підстав», яка має оцінювальний характер [25, с. 175]. Однак питання про проведення НС(Р)Д є суб'єктивним питання для прокурора чи слідчого, адже саме ці особи вирішують чи є можливість зібрати докази завдяки гласним слідчим діям чи варто звертатися до негласних [26, с. 568].

Водночас цілком погоджуємося з думкою О.І. Полюховича, що ситуація ухвалення слідчим суддею рішення про дозвіл на проведення НС(Р)Д без ознайомлення з матеріалами кримінального провадження є свого роду нонсенсом, а тому у чинному КПК повинно бути закріплене положення про обов'язок слідчого надавати слідчому судді для ознайомлення матеріали кримінального провадження, якими підтверджується обґрунтованість клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д [27, с. 103–104]. Варто звернути увагу на практику Вищого антикорупційного суду, зокрема слідчі судді досліджують матеріали кримінальних проваджень, які стосуються обставин, зазначених у клопотанні про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, наприклад, у 2020 році до слідчих суддів Вищого антикорупційного суду надійшло 2 201 клопотань (1995 (90,5%) – клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д, 206 (9,5%) – про надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів), з яких задоволено 1 784 (81%), задоволено частково – 208 (9,5%), відмовлено – 207 (9,5%) [18]. Утім, не всі слідчі судді інших судів досліджують матеріали кримінальних проваджень. Наприклад, у звіті «Роль слідчого судді у кримінальному провадженні 2019–2020 роки» з 599 вивчених ухвал лише в 78 ухвалях (13%) слідчі судді посилалися на докази обґрунтованості з їх аналізом, у 287 ухвалях (48%) посилання на докази були, але без їх аналізу, а у 231 ухвалях (38,5%) посилання на докази обґрунтованості взагалі не було [12, с. 155].

Влучно зазначає М.І. Шевчук щодо того, що суд не може бути стороннім спостерігачем за змаганням сторін, бездушним формалістом, який індиферентно ставиться до всебічного, повного та неупередженого з'ясування всіх обставин кримінального провадження, а отже, до встановлення істини, оскільки саме суд, а не прокурор чи захисник несе повну відповідальність за прийняте рішення (в тому числі і за неповноту судового розгляду, яка зумовлена пасивністю сторін у дослідженні доказів) [28, с. 135]. Така позиція слідчого судді не гарантує передбачені Конституцією України та міжнародними договорами захисту прав та законних інтересів для фізичних чи юридичних осіб, а кримінальне провадження не виконує тоді тих завдань, про які йдеться у статті 2 КПК України [4]. Для підтвердження цього слід навести статистичні дані офісу Генеральної прокуратури та судову статистику розгляду скарг на дії, рішення чи бездіяльність слідчого, прокурора та інших осіб під час досудового розслідування. Так, зокрема, впродовж 2020 року до слідчих суддів надійшло 159 366 клопотань суб'єктів розслідування щодо проведення НСРД. За результатами розгляду клопотань судами задовільнено 147 888, відмовлено в задоволенні – 11 478 [29]. Відповідно до звіту судів першої інстанції

про розгляд матеріалів кримінального провадження № 1-к за 2020 рік із загальної кількості 105 301 скарг, що надійшли до судів на дії, рішення чи бездіяльність слідчого, прокурора та інших осіб під час досудового розслідування 77 113 скарг подано на бездіяльність слідчого чи прокурора, з яких задоволено 40 070 скарг, а 2826 скарг стосувалися рішень слідчого, прокурора про відмову у задоволенні клопотання про проведення слідчий (розшукових) дій та НС(Р)Д, з яких 1063 задоволено [30].

До того ж ми погоджуємося з думкою С.Р. Тагієва, що під час здійснення судового контролю слідчим суддею важливим є збільшення строку розгляду клопотань про проведення НС(Р)Д з 6 годин до 24 годин. Адже в більшості випадків слідчий суддя повинен мати фізичну можливість здійснити повноцінний аналіз поданих йому матеріалів та визначити необхідність застосування конкретної НСРД та конкретного технічного засобу, вивчити матеріали і встановити законність ініціювання НС(Р)Д, процесуальну необхідність проведення такого виду заходів, гарантії невтручання у приватне життя інших осіб, збалансованість обсягу проведення НСРД з урахуванням вчиненого і можливість використання інших доказів; впевненість у тому, що інформація буде отримана від конкретної особи [31, с. 152].

Висновок. Резюмуючи все вищесказане, потрібно зазначити, що слідчий суддя є гарантом забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, адже саме судовий контроль є тим контролем, що захищає кожну особу від неправомірних дій і рішень суб'єктів владних повноважень, які обмежують конституційні права і свободи громадян під час проведення НС(Р)Д. Однак для забезпечення дієвого судового контролю за дотриманням прав і свобод особи під час проведення НС(Р)Д до чинного КПК України слід внести зміни, зокрема: закріпити положення про обов'язок слідчого чи прокурора надавати слідчому судді для ознайомлення матеріали кримінального провадження, якими підтверджується обґрунтованість клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д, здійснення судового контролю і за результатами проведення НС(Р)Д, збільшення строку розгляду клопотань із 6 годин до 24 годин.

Література

1. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 квітня 1950 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Нескоромний Д.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: юридичні та фактичні підстави їх провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 303–312. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/pvsvy/02_2015/15ndapyip.pdf
6. Дрозд В.Г. Судова практика щодо допустимості доказів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 185–190. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.32>

7. Бондюк А.Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.
8. Гловюк І.В. Судовий контроль як категорія теорії судової діяльності у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 367–371.
9. Волошина В.К. Судовий контроль як специфічний принцип досудового провадження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 220–224.
10. Фаринник В.І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2017. 548 с.
11. Марчак В.Я. Судовий контроль за дотриманням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 141–147.
12. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні. 2019–2020 роки : Звіт за результатами дослідження / Автор. кол. : Ю.Л. Белоусов, В.М. Венгер, А.М. Ореан, Є.О. Крапивін, С.В. Шапутько, В.В. Яворська. Київ, 2020. 252 с. Відродження : вебсайт. URL: https://www.irfi.ua/wp-content/uploads/2020/05/rol_slsuddya_web-2.pdf?fbclid=iwar3r1_t9ii_8mumqkumorawbvapcrmyihvfu3xrnnmoxfittz4ooov7eli
13. Лисеюк А.М., Мулявка Д.Г., Гончарова А.О. Доказування на досудовому етапі кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері незаконного обігу підакцизних товарів: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2019. 326 с.
14. Phenomenon of interference with private communication as the category of theory and practice of criminal proceedings / V. Teremetskyi, I. Tataryn, V. Kovalenko, M. Yakovenko, Zh. Udovenko, O. Salmanov. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. No. 24 (Special Issue 1). P. 1–9.
15. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В.Г. Дрозд, А.В. Пономаренко, С.Є. Абламський, Л.В. Гаврилюк та ін. ; Державний науково-дослідний інститут. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.
16. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Право. 2014. № 1(9). С. 145–153. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Choasp_2014_1_15
17. Лісовий О.О. Межі судового контролю під час проведення НС(Р)Д, пов'язаних із використанням технічних засобів. *Юридичний електронний журнал*. 2021. № 3. С. 323–327.
18. Узагальнення судової практики з розгляду слідчими суддями Вищого антикорупційного суду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів (за 2019, 2020 роки) / Вищий антикорупційний суд. Київ, 2021. 41 с. URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/reviews/review_CIA_OSM.pdf
19. Комарницька О.Б. Організаційні та процесуальні аспекти діяльності прокурора при погодженні клопотання на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 1. С. 17–26.
20. Мирошніченко Ю.М. Негласні слідчі (розшукові) дії: підстави проведення. *Проблеми правоохоронної діяльності*. 2019. № 2(23). С. 117–121.
21. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 / Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Адміністрація державної прикордонної служби України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>
22. Соколов О.В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 240 с.
23. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів : Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 р. № 1380/5 / Міністерство юстиції України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>

24. Відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням : методичні рекомендації / С.С. Чернявський та ін. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2016. 122 с.

25. Полюхович О.І. Проблемні питання судового розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 1. Т. 2. С. 172–176.

26. Левандаренко О.О., Івашенко Д.В. Негласні слідчі дії в контексті захисту конституційних прав і свобод учасників кримінального провадження. *Форум права*. 2012. № 4. С. 567–571. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_92

27. Полюхович О.І. Судовий контроль при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 231 с.

28. Шевчук М.І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Львівський національний університет імені І. Франка. Львів, 2015. 244 с.

29. Звіт про роботу прокурорів за січень – грудень 2020 року. *Портал відкритих даних* : вебсайт. URL: <https://data.gov.ua/dataset/c150bc1b-54c0-4fd5-b7a6-d7e1df6acb34/resource/bd043eb4-8d02-498e-9cd9-b2a10e0584e6>

30. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження № 1-к за 2020 рік. *Судова влада України* : вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020

31. Тарієв С.Р. Процесуальні дії слідчого судді при наданні дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 145–155.

А н о т а ц і я

Дроздова О. В., Заріцька К. Г. Слідчий суддя як гарант забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. – Стаття.

У статті розглянуто поняття «судовий контроль за дотриманням прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій», ознаки й особливості здійснення слідчим суддею такого контролю під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Акцентовано на тому, що судовий контроль за дотриманням прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється з метою перевірки правомірності застосування до осіб заходів процесуального примусу, які обмежують конституційний принцип недоторканості особи, а також запобігання неправомірним діям і рішенням, що порушують конституційні права й свободи громадян.

Виділено основні проблеми правового регулювання судового контролю слідчих суддів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, до яких віднесено: невизначеність чіткого розуміння в нормах кримінального процесуального закону статусу втручання в приватне спілкування в системі негласних слідчих (розшукових) дій як самостійної негласної слідчої (розшукової) дії, яка може проводитись у визначених законом різновидах, чи узагальнюючого поняття, що містить у собі чотири самостійні негласні слідчі (розшукові) дії, визначені нормами Кримінального процесуального кодексу України як різновиди втручання в приватне спілкування; невизначеність і відсутність чітких меж судового контролю; невизначеність правового статусу й повноважень слідчого судді; невизначеність і відсутність чіткого порядку відбору кандидатів на виконання судово-контрольної функції.

Зроблено висновок, що для забезпечення дієвого судового контролю за дотриманням прав і свобод особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій до чинного Кримінального процесуального кодексу України слід внести зміни, зокрема закріпити положення про обов'язок слідчого чи прокурора надавати слідчому судді для ознайомлення матеріали кримінального провадження, якими підтверджується обґрунтованість клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, здійснення судового контролю та за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій, збільшення строку розгляду клопотань із 6 годин до 24 годин.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчий суддя, негласні слідчі (розшукові) дії, законність, обмеження прав і свобод людини.

S u m m a r y

Drozdova O. V., Zaritska K. G. Investigating judge as a guarantor of ensuring the legality and justification of restrictions on constitutional human rights and freedoms during covert investigative (search) actions (CISA). – Article.

The article considers the concept of judicial control over the observance of human rights during the CISA the signs and features of the investigative judge's exercise of such control during the CISA.

Emphasis is placed on the fact that judicial control over the observance of human rights during the CISA is carried out in order to verify the legality of coercive measures that limit the constitutional principle of inviolability, as well as to prevent illegal actions and decisions that violate constitutional rights and freedoms of citizens.

The main problems of legal regulation of judicial control of investigative judges during the CISA are highlighted, which include: the ambiguity of clear understanding in the norms of the criminal procedural law of the status of the interference with private communication within the system of CISA: as an independent CISA, which can be carried out in the statutory varieties, or a general concept containing four independent CISAs defined by the norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine of Ukraine as types of the interference with private communication, uncertainty and lack of clear boundaries of judicial control, the uncertainty of legal status and powers of the investigator judges, uncertainty and lack of a clear procedure for selecting candidates for judicial control. It is concluded that in order to ensure effective judicial control over the observance of individual rights and freedoms during the CISA, the current the Criminal Procedural Code of Ukraine should be amended, in particular: to establish provisions on the duty of investigators or prosecutors to provide, which confirms the validity of the request for permission to conduct of CISA, judicial review and the results of the CISA, increasing the period of consideration of applications from 6 hours to 24 hours.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative judge, covert investigative (search) actions, legality, restriction of human rights and freedoms.

УДК 342.95:35.08

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.722>*І. Н. Зарубіна***ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВСТУПУ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ**

Постановка проблеми. Відповідальність за організацію проведення конкурсів на зайняття вакантних посад державної служби категорій «Б» і «В», забезпечення об'єктивності та прозорості їх проведення є однією з основних завдань і функцій керівника державної служби (суб'єкта призначення) державного органу. Належна та якісна організація роботи з персоналом, добір професійних кадрів є складовими частинами повсякденної діяльності керівника державної служби (суб'єкта призначення) і органу в ілому. Останнім часом виконання функції з добору кадрів досить ускладнено з об'єктивних причин, незалежно від службової діяльності керівників державної служби (суб'єктів призначення) державних органів.

Мета. Метою дослідження є виявлення на основі аналізу положень нормативно-правових актів, проблемних питань, які виникають під час вступу на державну службу, а також формулювання конструктивних пропозицій для вирішення деяких з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Окремі питання вирішення кадрової ситуації – вступу на державну службу викликають інтерес та занепокоєння, як з боку керівників державної служби (суб'єктів призначення) державних органів (органів судової гілки влади), так і з боку осіб, які претендують на зайняття вакантних посад державної служби. Не є винятком і органи судової гілки влади.

У чому ж полягає таке ставлення до процедур проведення конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби? Відповіддю на ці питання є фактори, які відбувалися (відбуваються) дотепер у країні й на яких ми зупинимося під час дослідження.

По-перше, поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19), суттєво вплинуло на процедуру вступу на державну службу, на запобігання поширення якої органом законодавчої ініціативи та Урядом України видано ряд нормативно-правових актів. Такими актами є Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» від 13.04.2020 № 553-IX [1] стосовно проведення конкурсного відбору на вакантні посади державної служби та призначення на відповідні посади за результатами його проведення на період дії карантину, установленого Урядом України (постанова від 11.03.2020 № 211), а також постанова Кабі-

нету Міністрів України «Деякі питання призначення на посади державної служби на період дії карантину, установленого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 22.04.2020 № 290 [2].

Зазначеною постановою затверджений порядок та механізм добору на вакантні посади державної служби на період дії карантину шляхом проведення співбесід з визначеними суб'єктом призначення посадовими особами та, як наслідок, укладення контракту про проходження державної служби на період дії карантину. Рішення про призначення на вакантну посаду державної служби приймалось після підписання контракту шляхом видання відповідного наказу (розпорядження) керівником державної служби (суб'єктом призначення).

Умовою такого добору і призначення осіб на вакантні посади державної служби слугували виняткові випадки, пов'язані з необхідністю виконання завдань і функцій державних органів на період дії карантину. Безперечно, зазначений механізм був спрощеною процедурою зайняття вакантної посади у відповідному органі, але, нажаль, мав тимчасовий характер і використовувався до відновлення проведення «класичних» конкурсів відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів на зайняття посад державної служби та інших питань державної служби» від 23 лютого 2021 р. № 1285-IX [3].

Особи, призначені на відповідні посади за результатами добору і з якими укладено контракти на проходження державної служби на період дії карантину до дня визначення керівником державної служби (суб'єктом призначення) переможця за результатами конкурсного відбору відповідно до законодавства, за їх бажанням, повинні були пройти конкурсний відбір задля подальшого перебування в трудових правовідносинах із цим державним органом.

Таким чином, особи, які були призначені на посади за вказаною процедурою, мали право на участь у конкурсі, оголошеному за рішенням керівника державної служби разом з іншими кандидатами, які подали необхідну інформацію для участі у конкурсі на зайняття вакантної посади.

Наступним фактором, який суттєво вплинув на проведення конкурсів на зайняття вакантної посади державної служби, є прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII (далі – Закон № 2704-VIII) [4], Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо презавантаження влади» від 19 вересня 2019 р. № 117-IX [5].

Наслідком вказаних дій є зміни, внесені до Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII, зокрема п. 5 ч. 1 ст. 25 Закону (далі – Закон № 889-VIII) [6]. Відповідно до зазначеної норми, особа, яка бажає взяти участь у конкурсі, подає в установленому порядку до конкурсної комісії копію Державного сертифіката про рівень володіння державною мовою (витяг з реєстру Державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою), що підтверджує рівень володіння державною мовою, визначений Національною комісією зі стандартів державної мови.

Безперечним є обов'язок державного службовця вільно володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків, як того вимагає чинне законодавство України [4; 6].

Проте ті наслідки застосування нормативно-правових актів, які ми спостерігаємо деякий час викликають необхідність їх обговорення та вирішення на законодавчому рівні. Зміни, внесені до законодавства України з питань проведення конкурсу, призвели до зменшення кількості кандидатів на зайняття вакантних посад державної служби. Не є виключенням і органи судової влади. Отже, на прикладі окремої судової установи окреслимо динаміку подання документів на участь у конкурсі. Так, за період з жовтня по листопад поточного року було прийнято рішення про проведення 3 конкурсів на зайняття 17 вакантних посад категорії «В» в апараті суду, але з причин відсутності Державного сертифіката про рівень володіння державною мовою (далі – Державний сертифікат) фактично конкурси по 9 посадам не відбулися.

У рамках дослідження спробуємо розібратися, які можливі фактори ускладнюють отримання Державного сертифіката особами, що мають намір прийняти участь у конкурсі на зайняття вакантних посад.

На законодавчому рівні визначено, що особа, яка претендує на зайняття вакантної посади державної служби, повинна вільно володіти державною мовою (ст. 20 Закону № 889-VIII) [6].

Своєю чергою вимоги щодо відповідного рівня володіння державною мовою зазначеної категорії осіб встановлює Національна комісія зі стандартів державної мови [4].

Комісія видає особі Державний сертифікат за умови, якщо за результатами складання іспиту на рівень володіння державною мовою особа підтвердила володіння державною мовою на одному з рівнів, визначених ст. 11 Закону № 2704-VIII [4].

Шкала рівнів володіння державною мовою визначає три загальні рівні навичок: початковий рівень А, середній рівень В та рівень вільного володіння мовою С [4]. Саме на такому етапі спостерігаємо першу проблему, яка полягає у тому, що недостатньо прийняти участь у складанні іспиту, а необхідно підтвердити саме рівень вільного володіння мовою першого ступеня (С1), або другого ступеня (С2), з метою дотримання положень Закону № 889-VIII [4, 6].

У разі отримання Державного сертифікату про підтвердження початкового або середнього рівнів володіння мовою та прикріплення його копії до поданої інформації для участі у конкурсі на зайняття вакантної посади, особі відмовляють у прийнятті такої інформації ще на стадії її подання через Єдиний портал вакансій державної служби.

Наступним фактором, на нашу думку, є те, що підвищення підтвердженого рівня володіння державною мовою (у разі нижчого за той, що потрібен) можливо, але не частіше (раніше) одного разу на чотири місяці. Тобто, існує бар'єр у часі, який рахується не на користь особи, яка має намір прийняти участь у конкурсі на зайняття тої чи іншої посади в державному органі.

Ще одним чинником у цьому прикладі, який на наш погляд впливатиме на вирішення проблеми своєчасного складання іспиту, є ініціювання

Національною комісією зі стандартів державної мови збільшення спеціально уповноважених державою установ (організацій), які проводять іспити через значну кількість претендентів, що мають намір офіційно підтвердити свій рівень володіння державною мовою.

Останнім фактором є результати іспиту, які встановлюються не пізніше 15 календарних днів від дати складання іспиту. Запис про видачу державного сертифіката заноситься Комісією до Реєстру не пізніше наступного дня після встановлення результатів іспиту. Державний сертифікат вважається виданим у момент внесення до Реєстру відповідного запису. За таких умов більша кількість претендентів, не встигає отримати Державний сертифікат вчасно, та подати його разом з іншою інформацією для участі у конкурсі на зайняття вакантної посади, оголошеному у державному органі.

Висновки. Враховуючи беззаперечні посилення, викладені у Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», щодо визначення української мови як єдиної державної мови в Україні й покладання на державу обов'язку забезпечення всебічного розвитку й функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. А також, на виконання Висновку Європейської комісії за демократію через право, відповідно до якого за особливих умов, що склалися в Україні, збалансована політика в мовній сфері вимагає належних гарантій для збереження державної мови як інструмента єднання суспільства, та Рекомендацій Європейської комісії за демократію через право українському законодавчому органу рекомендовано віднайти істотно сприятливіші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови й ужити додаткових заходів для зміцнення її ролі в українському суспільстві, Верховною Радою України ухвалено вказаний вище нормативно-правовий акт.

Незважаючи на це, натепер існують деякі питання, які потребують уточнення або внесення відповідних змін. Окреслені під час цього дослідження проблемні питання, або недоліки чинного законодавства України можна ліквідувати трьома способами:

1) шляхом скорочення часу підвищення підтвердженого рівня володіння державною мовою (повторного складання іспиту) до одного разу на місяць;

2) максимально переглянути в бік зменшення встановлення результатів іспиту з 15 календарних днів, наприклад, до 7 календарних днів від дати складання іспиту;

3) ініціювання Національною комісією зі стандартів державної мови збільшення спеціально уповноважених державою установ (організацій), які проводять іспити, через значну кількість претендентів, які мають намір офіційно підтвердити свій рівень володіння державною мовою.

Література

1. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» : Закон України від 13 квітня 2020 р. № 553-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20#Text> (дата звернення: 25.11.2021).

2. Деякі питання призначення на посади державної служби на період дії карантину, установленого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби

COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 290 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/290-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2021).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів на зайняття посад державної служби та інших питань державної служби : Закон України від 23 лютого 2021 р. № 1285-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-20#Text> (дата звернення: 25.11.2021).

4. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 26.11.2021).

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади : Закон України від 19 вересня 2019 р. № 117-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-20#Text> (дата звернення: 26.11.2021).

6. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 26.11.2021).

А н о т а ц і я

Зарубіна І. Н. Окремі питання вступу на державну службу. – Стаття.

Стаття присвячена актуальним питанням вирішення кадрової ситуації, пов'язаної зі вступом на державну службу для посад державної служби категорій «Б» і «В». За результатами опрацювання нормативно-правових актів, які регламентують порядок вступу на державну службу, окремих прикладів їх практичного застосування окреслено порядок і механізм добору на вакантні посади державної служби на період дії карантину шляхом проведення співбесід із визначеними суб'єктом призначення посадовими особами й укладення контракту про проходження державної служби на період дії карантину.

Разом із цим зазначено про фактори, які впливають на проведення конкурсів на зайняття вакантної посади державної служби в державному органі за наслідками прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади».

Окремо проаналізовано умови й можливі фактори, які ускладнюють отримання Державного сертифіката особами, що мають намір взяти участь у конкурсі на зайняття вакантних посад у державному органі.

Розглянуто рівні володіння державною мовою за трьома загальними рівнями навичок: початковий рівень А, середній рівень В і рівень вільного володіння мовою С.

Наголошено на необхідності підтвердження рівня вільного володіння мовою першого (C1) або другого ступеня (C2) із метою дотримання положень чинного законодавства України про державну службу під час прийняття рішення про участь у конкурсному відборі на вакантні посади державного органу.

За наслідками проведеного дослідження запропоновано можливі шляхи розв'язання проблемних питань, які виникають під час вступу на державну службу. Окремо звернуто увагу на необхідність внесення відповідних змін до чинного законодавства України, що регламентують вказані питання.

Ключові слова: державна служба, керівник державної служби, добір і призначення шляхом укладення контракту на вакантні посади державної служби, Національна комісія зі стандартів державної мови, державний сертифікат про рівень володіння державною мовою, початковий рівень А, середній рівень В, рівень вільного володіння мовою С.

S u m m a r y

Zarubina I. N. Specific issues of entering the public service. – Article.

This article is devoted to the current problem of the personnel status, associated with the entry into the public service for the positions of public service categories "B" and "B". According to the results of the examination of legal acts that regulate the procedure of entry into the public service, certain examples of their practical application, the procedure and mechanism of selection for the vacant positions of the public service for the period of quarantine by holding meetings with the persons designated by the subject of recognition and signing a contract of public service for the period of quarantine was defined.

At the same time it is mentioned about the factors that influence a competition for the vacancy of a public service position in the state body as a result of adoption of the Act of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" and the Act of Ukraine "On Amendments to Certain Acts of Ukraine on the Restructuring of the Public Administration".

The conditions and possible factors that complicate obtaining the State certificate by persons who intend to take part in the competition for the vacant positions in the state body have been separately analyzed.

The level of proficiency in the state language in three general levels of skills is reviewed: the initial level A, the average level B and the level of proficiency in the language C.

It was decided to confirm the language proficiency of the first level (C1), or the second level (C2), in order to comply with the provisions of current Ukrainian legislation on the public service when making a decision about participation in the competitive selection for the vacant positions of the state body.

As a result of the conducted research, possible ways of solving problematic issues that take place at the time of joining the public service were suggested. Special attention is paid to the necessity of making the appropriate amendments to the current legislation of Ukraine that regulates issues mentioned above.

Key words: Public Service, Head of the Public Service, selection and appointment by contract for the vacant positions of Public Service, National Commission on the Standards of the State Language, Certificate of Proficiency in the State Language, initial level A, average level B, level of proficiency in the language C.

А. Ф. Крижановський, І. А. Бальжик

ЦЕРКОВНИЙ ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК ЯК СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Постановка проблеми та її актуальність. Загальносоціальний правовий порядок задається всією системою суспільних відносин та системою цінностей суспільства, які, заломлюючись крізь право, стають правовими цінностями. В системі цінностей, що зумовлюють формування та підтримання загальносоціального порядку, важливу роль продовжують відігравати релігія та пов'язані з нею явища, процеси, відносини. Своєю чергою церковний правовий порядок виникає і функціонує у рамках загальносоціального правового порядку, а, відтак, отримує від нього певні риси і характеристики. Феномен церковного правового порядку ілюструє багатоманітність проявів правового життя суспільства, уможливорює вихід у розумінні права за рамки позитивістського його бачення, характеризує правовий устрій сучасного суспільства як складноструктурований, багаторівневий феномен.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема статті співвідноситься з кількома категоріями юриспруденції, а саме з такими як: конституційний правовий порядок, офіційний та неофіційний правовий порядок, релігійна правова система, церковне право. Відповідно, дослідження останніх років певною мірою торкались проблематики церковного правового порядку. Так, методологічно важливими є висновки А.Р. Крусян про те, що конституційний правопорядок забезпечується не тільки діями публічної влади, але й структурами громадянського суспільства [1, с. 20], серед яких, на наше переконання, не останню роль відіграє церква. Слід привітати спробу вироблення критеріїв конституційного правового порядку, серед яких О.В. Меленко й Л.І. Вдовичена називають «суспільно схвалену Конституцію, що виражає волю та інтереси громадян загалом і суспільних груп зокрема, її верховенство й пряму дію; ефективну роботу органів держави щодо створення сприятливих умов розвитку суспільства загалом і громадян зокрема (реалізації їх прав і свобод), виконання ними юридичних обов'язків, а також забезпечення невідворотності понесення юридичної відповідальності правопорушниками» [2, с. 56]. Як видається, такі критерії варто доповнити критерієм рівня та якості взаємодії органів держави з недержавними інституціями у справі забезпечення умов виживання, життєдіяльності та розвитку суспільства. Зокрема, церква та

релігійні організації, авторитет яких у суспільстві є досить високим, здатні підкріпити зусилля держави у сфері забезпечення правового порядку властивими їх засобами та методами.

Для цілей дослідження важливою є теза О.В. Крижановської про інституційну природу правового порядку, який не є результатом суто владної діяльності держави, а формується суспільством, тобто «будується «знизу вверху» [3, с. 61]. Продовжуючи цю думку, зазначимо, що церква, будучи відокремленою від держави, не стоїть осторонь цього процесу, а також вносить свою частку в утвердження правового порядку.

М.І. Отрош у монографії «Католицька церква і міжнародний правопорядок» доводить, що католицька церква, будучи соціальною структурою та особливим правовим порядком, відіграє важливу роль у міжнародному правовому порядку. Зокрема, автором викладено правову природу Католицької Церкви та її міжнародно-правову доктрину, діяльність католицизму на міжнародній арені та його вплив на розвиток міжнародного права і міжнародних відносин. Утім власне проблематиці канонічного правопорядку у монографії присвячено відносно скромну увагу [4]. Про канонічне право як окремий правовий порядок, співвідносний із міжнародним публічним правом, а церковне право як правопорядок, співвідносний із державним правом, пише В.В. Ластовський [5, с. 150]. Проте щодо зазначених робіт складається враження, що їх автори ототожнюють поняття правової системи та правового порядку. У дисертації О.П. Мельничука прямо не аналізується феномен церковного правового порядку, але автор робить важливий висновок про найсприятливішу модель державно-конфесійних відносин, яка не буде мати руйнівного впливу на національні культури, і водночас, буде забезпечувати право особи на свободу віросповідання, а саме – модель автономії держави і церкви, де церква за своїм статусом є інститутом громадянського суспільства [6]. Правовий порядок як складова частина релігійної правової системи певною мірою висвітлений Д.В. Лук'яновим у його монографії, утім за межами його дослідження залишилися специфічні ознаки церковного правового порядку [7]. Варто відзначити й те, що в понад 60 дисертаціях, написаних за часи незалежності України з проблематики церковного права, відносин церкви та держави тощо [8], питання сутності, складових частин чи ознак церковного правового порядку не ставилось.

Поняття правового порядку у західній правничій традиції є дещо відмінним від такого поняття в національній правовій доктрині. Нерідко там воно звужується до сукупності правових настанов, що діють у певному суспільстві, або ж до аналізу джерел права. Дискусійними залишаються питання про межі втручання церкви у формування нормативних основ правового порядку, зокрема в законотворчість і прецедентну правотворчість. Утім, у загальному вигляді проблема визначення природи, основ та ознак церковного правового порядку у зарубіжній юриспруденції взагалі не ставилась.

Мета статті – визначення та характеристика співвідношення церковного правового порядку та загальносоціального правового порядку.

Виклад основного матеріалу. Церковний правовий порядок як складова частина загальносоціального правового порядку є необхідною

передумовою та реальним правовим тлом цивілізованого функціонування та розвитку людського суспільства. Як і увесь порядок у суспільстві, правовий порядок – це не тільки належний чи можливий, а, що найголовніше – фактичний якісний стан повсякденного правового життя суспільства. Фактичність (тобто наявність тут і зараз) правового порядку є свідченням втіленості у реальну життєву практику категоричного правового імперативу І. Канта, згідно з яким максима (принцип) вчинку могло би стати загальним законом [9, с. 239]. Як усталювана в координатах права впорядкованість, безпечність і передбачуваність суспільного буття індивідів, соціальних груп і усього соціуму, правовий порядок є важливою соціальною і особистісною потребою, а, відтак, і цінністю. В умовах корелювання людського буття у координатах належного і сушого правовий порядок розгортається від належного (право) саме до такого реального сушого, яке є дійсним, втіленим у домінуючу у соціумі людську правозначущу поведінку, і складає певний, ґрунтований на праві, устрій суспільної життєдіяльності. Правовий порядок формується під впливом усіх складових частин суспільного життя, будучи пунктом перетину правових інтересів соціальних спільнот, окремих осіб, інших різноманітних суб'єктів права, як результат взаємодії різних видів правозначущої поведінки й відносин учасників правового буття.

Сучасний правовий порядок являє собою складноструктурований, багаторівневий, інфраструктурно розгалужений соціально-правовий феномен і має вітальне значення для людини і суспільства. Взята у вітальному вимірі, людина виступає як жива, тілесна істота, як організм, що знаходиться під владою природних законів та підпорядкований механізмам біологічної детермінації. Як індивід, тобто як неподільна частка природи, людина не володіє свободою в соціально-етичному розумінні, а повністю залежить від вимог природної необхідності, що впливає на природні процеси, які протікають в організмі й свідомості людини [10, с. 250]. У такому сенсі природні процеси складають найпотужніші детермінанти впорядкування життєдіяльності людини і суспільства, у тому числі й у правовій сфері. То ж, право і правовий порядок будуть сприйматися людиною як необхідні тоді, коли вони визначаються як «природні», тобто такі, що не суперечать природнім імперативам людського буття. Саме в такій своїй якості правовий порядок набуває дотичності до функціонування духовної сфери. За влучним зауваженням І.О. Ільїна, правовий порядок втілює «право у його головній сутності, і є необхідним для людини образом її духовного життя на землі, або інакше: це необхідна форма «зустрічі» верховного блага і людської душі» [11, с. 232]. І зрозуміло, що такий пошук духу у всіх і для усіх змушує волю зосередитися з особливою силою на створенні загального і правового порядку [11, с. 236].

Церковний правовий порядок, як і загальносоціальний, сполучається з духовністю у тому, що до сфери духовного належать усі інтелектуальні й моральні сили людини, її прагнення до свободи й порядку. З позицій канонічного розуміння правовий порядок був посланий Богом на допомогу людині, яка вчинила гріхопадіння. Згідно з православною концепцією правовий порядок охороняється державою, метою якої є не перетворення

людського суспільства на Царство Боже, а запобігання перетворення людського життя на пекло. Осягаючи духовні витoki права і правового порядку, ми маємо виходити з того, що вони є, у першу чергу, духовною цінністю. І хоча матеріальна форма (тексти законів, конституції, інші правові акти – те що отримало назву «букви закону») побутування права є важливою його ознакою, не меш значущим є те, що складає «дух закону» – все те, що не завжди має текстуально-матеріальне втілення, але, завдяки вираженню ідеалів добра і справедливості слугує надійним засобом розмежування права і неправа. Проблематика духовного у співвідношенні з правом отримує своє розгортання і поглиблення у контексті осягнення унікальної природи церковного права і церковного правового порядку.

Церква як соціальний інститут є суб'єктом правового життя у найрізноманітніших формах і проявах. Функціонування у координатах світського права породжує широкий спектр правовідносин церкви, її складових частин із державними інституціями у публічно-правовій площині, а також з іншими суб'єктами права – у приватноправовій.

Природа церковного правового порядку зумовлена унікальністю церковного права: його особливим предметом правового регулювання, властивий йому екстериторіальності, своєрідними джерелами, специфікою нормотворення та характером впливу його норм на суспільні відносини. Церковне право, а відтак, і створюваний під його впливом правовий порядок, не мають настільки тісного зв'язку з державною владою, як це властиво світському праву. Проте церковний правовий порядок є складовою частиною загальносоціального правового порядку, і якщо внутрішні відносини і процеси у ньому не вступають у протиріччя зі світським правом, держава не втручається в цю сферу.

Статус церковного права має ще один аспект, який виявляє себе не тільки щодо впливу на церковний, але й на загальносоціальний правовий порядок. Йдеться про той феномен, який отримав назву «зовнішнього» церковного права. Правовий порядок як у суспільстві, так і усередині церкви значною мірою залежить від того, наскільки законодавство точно і адекватно врегульовує відносини церкви з державою та суспільством. Про це свідчить законодавчий досвід пострадянських країн, які змушені були розпочати «нову сторінку» у відносинах держави і церкви після набуття ними незалежності. Якщо у колишніх балтійських республіках одразу було використано законодавчі моделі, які існували там ще до радянської анексії, то в Україні законодавець орієнтувався на закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про свободу совісті й релігійні організації». Такі різні стартові позиції багато в чому визначили характер і зміст нормативно-правового закріплення правового статусу церкви, функції у суспільстві та особливості її відносин із державою.

Законодавство незалежної України довгий час не використовувало поняття «церква», надаючи різні позначення релігійним спільнотам. Ставлення до церкви в умовах суверенної України значною мірою зберегло негативні прояви релігійної (точніше – антирелігійної) політики радянського періоду. Зокрема, державна реєстрація статутів релігійних організацій (церков, єпархій) не була передбачена законом. Відтак, права

церков забезпечувалися реєстрацією статутів їхніх центрів (митрополій, єпархіальних управлінь, консисторій, центрів). У законодавстві України не існує легальної дефініції поняття «церква», а його ототожнення з поняттям «релігійна організація», або ж наукове визначення церкви як різновиду релігійної організації [6, с. 323–324], викликає сумніви, оскільки однозначно поняття «церква» є ширшим за своїм обсягом. Але тільки релігійні організації як юридичні особи користуються правами і мають обов'язки відповідно до чинного законодавства й свого статуту (положення) [12, ст. 13]. Такі обставини зумовили певні обмеження в представленні й захисті прав церкви як такої та прав вірян. Зокрема, неоднаковий підхід до правового регулювання публічних богослужінь (дозвільний) та інших мирних зібрань (повідомний) уже викликав висновок Конституційного Суду України про невідповідність його Конституції: «У демократичній, правовій державі не може бути встановлений різний порядок проведення мирних зібрань залежно від їх організаторів та учасників, мети і місця, форми тощо, а саме: в одних випадках вимагається отримати дозвіл, а у інших – завчасно сповістити про намір провести таке зібрання» [13].

Специфіку церковного правового порядку визначає й таке. Церква як особливий соціальний організм є сама по собі складним структурним утворенням, що містить вірян, служителів церкви, органів її самоврядування і управління, а тому прагне внутрішньої єдності, цілісності і впорядкування. Церковне право як звід норм і правил має за мету забезпечення цих характеристик церковного життя. Внутрішній правовий порядок у церкві є правовим за природою і церковним за формою.

Церковний правовий порядок – різнорівневе, багатоелементне утворення, що поєднує у собі правові порядки у парафіях, монастирях, братствах, сестринствах, духовних навчальних закладах. Первинним творцем і носієм церковного правового порядку виступає парафіянин (вірянин), а також клірик – служитель церкви. Церковне право в Україні є значущим фактором державо-і-правотворення, а сама церква – важливим суб'єктом формування самобутніх культурно-духовних основ свідомості і буття українського суспільства, що й підтверджується, зокрема, правом церкви (релігійних організацій) на заснування навчальних закладів [14]. В орбіті церковного права побутує велика кількість організацій, установ, осіб, які так чи інакше впливають на стан правового порядку на певній території країни чи регіону.

Говорячи про правовий порядок, варто розглядати його з телеологічних позицій. І тут цілі церкви й світської влади розходяться. Основна мета церкви – не досягнення соціальної справедливості, а попередження людей про божественну справедливість. Важлива особливість церковного правового порядку виявляється у тому, що норми і принципи церковного права мають морально-імперативний характер, і не можуть, як це властиве правовим приписам, забезпечуватися фізичним примусом, чи засобами економічного (штрафи та ін.) примусу. Дотримання норм церковного права забезпечуються їхнім авторитетом, а також за допомогою моральних, духовних засобів. Тим не менше, будучи правом у дійсному сенсі, церковне право є системоутворюючим фактором як щодо церковного, так і щодо загальносоціального правового порядку.

Як особлива самостійна система права, що є відмінною від права світського, і не є співвідсною з ним, у тому числі й щодо поділу на публічне і приватне, та складається, власне, з канонічного права, яке максимально можливою мірою сходиться до права природного, але не є тотожним йому, і, власне, церковного права, за допомогою якого здійснюється оптимізація конкретних життєвих умов, у яких реалізується концептуальна мета канонічного права, церковне право має свою власну структуру. Для характеристики церковного правового порядку визначальним є поділ церковного права на внутрішнє церковне право і зовнішнє.

Для формування правового порядку – як церковного, так і загальносоціального, важливим є і те, що право церковне й світське мають значну спільну історію. Для світського права, а відтак, і для досягнення бажаного рівня загальносоціального правового порядку, велике значення має збережений церковним правом його тісний зв'язок з моральними і духовними цінностями і нормами. Ця властивість церковного права має бути використаною як потенціал правопорядковуючого впливу на суспільне життя. Яскравим прикладом «інтегративного» характеру релігійних норм є десять заповідей, які поєднують у собі релігійні імперативи, моральні імперативи і найважливіші імперативи права.

Отже, церковний правовий порядок, який виникає і функціонує на теренах суспільства, є складовим елементом, частиною загальносоціального (національного) правового порядку. Як складова частина загальносоціального правового порядку, церковний правовий порядок несе на собі відбиток історії, культури, моралі, звичаїв і традицій конкретного суспільства. Це стає очевидним, якщо порівняти реалії України і близького її оточення. З іншого боку, особливості розвитку церковного життя України в умовах відсутності національної державності протягом довгого часу також наклало свій відбиток на його конфігурацію. І попри те, що поліконфесійність України у сучасних умовах інколи призводить до суспільного напруження та конфліктів, така модель інституціоналізації церковного устрою є одним із запобіжників поширення тоталітаризму і авторитарного політико-правового режиму у державній владі.

Церковний правовий порядок отримує відзнаку сакральності, яка виходить з усієї специфіки уцерковленого буття кліриків і спільноти вірян, внутрішніх і зовнішніх відносин у церкві, специфіки правового регулювання та іншого. Наприклад, особливий склад суб'єктів церковного права і правового порядку, їхній унікальний правовий статус яскраво забарвлені тим, що отриманню церковної правосуб'єктності передують здійснення певних релігійних таїнств (хрещення, миропомазання, хіротонії). Ці таїнства, завдяки своїй особливій процедурі і оформленню, глибоко закарбовуються у свідомості особи, і значною мірою впливають на її подальше життя та поведінку. І тому усі відносини між суб'єктами церковного права не тільки усередині церковного життя, але й поза ним, відзначаються цими рисами доєднаності до релігійної громади. Наявність у свідомості релігійних переконань і знань, що модифікує комунікації та відносини між учасниками церковних відносин, впливає на правозначущу поведінку, і у результаті – на формування як церковного, так і світського правового

порядку. Сакральність релігійних тайнств має подвійну природу: з одного боку, вони належать до догматичного богослов'я, а з іншого, – процедура їхнього здійснення належить до церковного права, має юридичну природу й, будучи втіленою в правомірну поведінку учасників церковного життя, складає вже елемент церковного правового порядку.

Висновки. Церковний правовий порядок є складовим елементом загальносоціального (національного) правового порядку. Його специфіка зумовлена тим, що регулювання церковних правовідносин здійснюється як правовими актами церкви, так і законодавством держави. Така подвійна залежність створює вразливість церковного правового порядку від характеру та якості світського законодавства, а інколи призводить до загострення відносин конфліктів у відносинах між конфесіями. Це вимагає особливої чутливості законодавця до процесів, які розвиваються у церковному житті країни.

Особливістю є також частковий вплив держави та її правоохоронних інституцій на формування і підтримання церковного правового порядку. Основне навантаження щодо забезпечення церковного правового порядку несуть інститути церкви – її органи, клірики, громада вірян та ін. Роль державних інституцій у забезпеченні правового порядку виявляється у зовнішніх відносинах церкви з суспільством, а також у дотриманні вірянами законів країни.

Амбівалентний характер має суб'єктна структура церковного правового порядку. Як зазначалось, суб'єктами церковного права виступають віряни, служителі церкви, її посадові особи і органи церковного самоврядування. З одного боку, це, як правило, громадяни України, які мають дотримуватися світського права, і тим самим творять загальносоціальний правовий порядок. З іншого, значна частина їхнього життя відбувається у царині функціонування церковного права, тобто на тлі церковного правового порядку. Отже, ті соціальні ролі, які несуть на собі певні суспільні верстви, виявляють себе у різних правових порядках, які вони творять у цей час.

Суб'єктний склад церковного правового порядку формує його горизонтально-вертикальну структуру. «Горизонтально» церковний правовий порядок є сукупністю правових порядків його носіїв (творців) – вірян, служителів, ієрархів, органів самоврядування та інших структурних утворень. Разом із тим правовий порядок має певну прив'язку до території – меж розташування церковної громади, єпархії та іншого.

Подвійну природу має для церковного правового порядку й правознаюча поведінка суб'єктів церковних правовідносин: дотримання та виконання світського права вірянами і кліриками є фактором підтримання як загальносоціального правового порядку, так і церковного. З іншого боку, «світські» правопорушення вірян негативно відбиваються як на стані загальносоціального правового порядку, так і церковного.

В Україні як у поліконфесійному суспільстві, окремий (автономний) церковний правовий порядок є властивим кожній конфесії. Взаємовідносини, відмінності між конфесіями, взаємодія чи протиріччя між ними так чи інакше впливають на стан церковного правового порядку у суспільстві, а також – на загальносоціальний правовий порядок у цілому.

Література

1. Крусян А.Р. Конституційний правопорядок у системі сучасного українського конституціоналізму. *Юридичний вісник : щоквартальний журнал*. 2009. № 1. С. 16–21.
2. Меленко О.В., Вдовічена Л.І. Конституційний правопорядок в Україні: теоретичне обґрунтування та критерії виміру. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 51–58.
3. Крижановська О.В. Офіційний і неофіційний правопорядок як інституційна проблема правової політики сучасних демократичних держав. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 58–63.
4. Отрош М.І. Місце і роль Католицької церкви у міжнародному правопорядку : монографія. Київ ; Одеса : Фенікс, 2017. 594 с.
5. Ластовський В.В. Канонічне право: характер співвідношення з державним і міжнародним правом. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Вип. 3. С. 143–152.
6. Мельничук О.П. Відносини держави і церкви (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» ; Запорізький національний університет. Запоріжжя. 2021. 452 с.
7. Лук'янов Д.В. Релігійні правові системи в сучасному світі : монографія. Харків : Право, 2015. 352 с.
8. Білаш О.В. Історіографія державно-конфесійного права на основі дисертаційних досліджень правників України (1991–2017 рр.). *Вісник Ужгородського національного університету (Серія «Право»)*. 2018. № 52. Т. 1. С. 69–75.
9. Кант І. Основи метафізики нравственности (с рецензией на книгу И. Шульца. 1783). 1785. *Сочинения в шести томах*. Москва : Мысль, 1965. Т. 4. Ч. I. С. 211–310.
10. Бачинин В.А. Философия права и преступления. Харьков : Фолио, 1999. 559 с.
11. Ильин И.А. О сущности правосознания. *Собрание сочинений* : в 10 т. Т. 4. Москва : Русская книга, 1994. С. 149–415.
12. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ (у редакції від 31 січня 2019 р). / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 08 вересня 2016 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів : Закон України від 02 червня 2015 р. № 498-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498-19#Text> (дата звернення 01 листопада 2021).

А н о т а ц і я

Крижановський А. Ф., Бальжик І. А. Церковний правовий порядок як складова загальносоціального правового порядку. – Стаття.

У статті аналізується церковний правовий порядок як складова частина загальносоціального правового порядку. Визначено, що унікальна природа церковного права й церковного правового порядку є основою для нового прочитання проблеми співвідносності духовного та юридичного начал життя суспільства. Церковний правовий порядок, як і загальносоціальний, сполучається з духовністю в тому, що до сфери духовного належать усі інтелектуальні й моральні сили людини, її прагнення до свободи й порядку. Функціонування церковного правового порядку є аргументом у протистоянні тим доктринальним позиціям, які виводять правовий порядок із закону й законності, та акцентує апеляцію до права як його дійсного й надійного підґрунтя. Тому поняття правового й церковного правового порядку співвідносяться як взаємопов'язані, але водночас і відмінні явища. Правове регулювання церковних правовідносин має подвійну природу. Воно здійснюється як законодавством держави, так і правовими актами церкви. Так само амбівалентний характер має суб'єктна структура церковного правового порядку. Суб'єктний склад церковного правового порядку формує його горизонтально-вертикальну структуру

(носії – віряни, служителі, ієрархи – являють собою вертикальну, а релігійні громади – горизонтальну структуру).

Окремий (автономний) церковний правовий порядок в Україні як у поліконфесійному суспільстві властивий кожній конфесії. Взаємовідносини, відмінності між конфесіями, взаємодія чи протиріччя між ними так чи інакше впливають на стан церковного правового порядку в суспільстві, а також на загальносоціальний правовий порядок у цілому.

Діалектика церковного й загальносоціального правопорядків проявляється в тому, що церква й релігійні організації, авторитет яких у суспільстві досить високий, здатні підкріпити зусилля держави у сфері забезпечення правопорядку властивими їм засобами й методами.

Ключові слова: загальносоціальний правовий порядок, церковний правовий порядок, церква, релігійна організація, церковне право, духовність.

S u m m a r y

Kryzhanovskiy A. F., Balzhyk I. A. Church legal order as a component of general social legal order. – Article.

The article explores the church legal order as a component of the general social legal order. It is determined that the unique nature of church law and church legal order is the basis for a new interpretation of the problem of the relationship between the spiritual and legal principles of society. The church legal order, as well as the general social order, is combined with spirituality in that the sphere of the spiritual includes all the intellectual and moral forces of man, his desire for freedom and order. Comprehending the spiritual origins of law and legal order, the authors proceed from the fact that they are, first of all, a spiritual value. The functioning of the church legal order is an argument in opposition to those doctrinal positions that derive the legal order from the law and legality and emphasizes the appeal to the law as its real and reliable basis. Therefore, the concepts of legal order and church legal order are correlated as interconnected, but at the same time different phenomena. The legal regulation of church relations has a dual nature. It is carried out both by the legislation of the state and by legal acts of the church. The subjective structure of the church legal order is also ambivalent. The subjective composition of the church legal order forms its horizontally-vertical structure (bearers-believers, ministers, hierarchs present vertical structure, therefore, religious communities – the horizontal structure. The separate (autonomous) church legal order in Ukraine, as in a multi-confessional society, is inherent in each denomination. Relationships, differences between denominations, interaction or contradictions between them in one way or another affect the state of the church legal order in society, as well as – the general social legal order. The dialectic of ecclesiastical and general social legal order is manifested by the fact that the church and religious organisations, whose authority in society is quite high, are able to support the state's efforts to ensure law and order by their own means and methods.

Key words: legal order, international legal order, church legal order, church, canon law, church law, spirituality.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.724>*М. А. Крутько*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА МЕХАНІЗМ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. З моменту прийняття Декларації про незалежність Україна становилась як цілісна та незалежна держава, захист національних інтересів якої виступає пріоритетним завданням. У контексті цього значущості набуває питання національної безпеки й економічної безпеки держави зокрема. Дослідження питання нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки є актуальним, адже Україна, як і кожна держава, прагне економічної стабільності й фінансової самостійності, що є важливим аспектом в розрізі трансформаційних і глобалізаційних викликів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічне забезпечення питання організаційно-правового забезпечення фінансової безпеки сформоване на основі наукових напрацювань С.Ю. Обрусна, В.Т. Білоус, О.Д. Ладюк, О.О. Бригінець, В.С. Чубань та інших. Але державні процеси знаходяться у стані постійного розвитку, що саме і зумовлює проведення подальших досліджень зазначеного напрямку та основну увагу приділити саме нормативно-правовому забезпеченню фінансової безпеки в Україні.

Мета статті полягає в аналізі нормативно-правового базису забезпечення фінансової безпеки й у розробці дієвого й ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення Україна стикається з великою кількістю реальних загроз, що здатні пошатнути стабільність фінансової системи, стан національної валюти чи економіки країни взагалі, що актуалізує проблематику захисту національних інтересів у фінансовій сфері. Зважаючи на це виникає потреба у напрацюванні ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки адже стабільність внутрішньої економічної системи гарантує високий рівень фінансової безпеки держави. Для повного аналізу проблематики необхідно спочатку дослідити загальні положення: поняття та основні складові частини фінансової безпеки держави; фактори ризику, які можуть становити загрозу та безпосередньо викласти алгоритм дій, необхідний задля забезпечення фінансової безпеки.

На наш погляд доцільно розпочати з визначення поняття фінансової безпеки, стосовно тлумачення якого і досі точаться дискусії в наукових

колах. Теоретичне обґрунтування сутності фінансової безпеки знаходимо в працях О.І. Барановського, який вважає, що фінансова безпека – це важлива складова частина економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності й конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України, яка відбивається через систему критеріїв і показників її стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів, ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин, стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання і саморегулювання [4]. На противагу цьому деякі автори вважають це визначення занадто вузьким та таким, що не охоплює всі складові частини фінансової безпеки. Інша група науковців визначає поняття фінансової безпеки в розрізі взаємозв'язку між фінансовою безпекою держави та фінансовою безпекою підприємства і надають таке визначення: фінансова безпека держави – це стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю такої сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення і в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток» [2, с. 220].

Отже, загалом фінансова безпека держави – це:

1) захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин;
2) достатній рівень фінансової незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників, що загрожують національним інтересам у фінансовій сфері;

3) здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стає економічне зростання [5, с. 12]. Сутність фінансової безпеки як ґрунтовної складової частини економічної безпеки визначається як захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень фінансової незалежності, стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стає економічне зростання [1, с. 61].

Задля розробки ефективного механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки України необхідно для початку визначити дестабілізуючі фактори (загрози), що негативно на неї впливають. На нашу думку до таких факторів (загроз) слід віднести:

- кіберзлочинність у фінансовій системі;
- недосконалість правового регулювання фінансово-кредитної сфери;
- нестабільна політична ситуація;
- вплив світових фінансових коливань та криз на економіку країни;
- корупційна складова частина;

– недосконалість бюджетної політики та нецільове використання бюджетних коштів;

– неефективність податкової системи, ухилення від сплати податків і зростання «тіньової» економіки й інші.

З огляду на наявні загрози ми пропонуємо виділяти активні та пасивні заходи із забезпечення фінансової безпеки. Активні заходи – це превентивні дії, які дозволяють мінімізувати або виключити негативний вплив загроз та базуються на прогнозуванні соціально-економічних процесів у суспільстві. Пасивні характеризуються опосередкованим втручанням державних органів в процес забезпечення фінансової безпеки в країні. За такої політики провадження заходів по регулюванню економічних процесів у фінансовій сфері відбувається вже після виникнення загроз фінансовій безпеці держави [3]. На нашу думку ефективним буде використання системи превентивних заходів, які за одночасного застосування зможуть показати успішний результат. Такою системою є:

– моніторинг фінансової сфери й економіки в цілому;

– врахування порогу фінансово-економічних показників, перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу;

– розробка й реалізація заходів, спрямованих на нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави [6, с. 268].

Моніторинг є необхідним засобом виявлення, попередження і прогнозування загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки. Індикаторами за якими постійно потрібно здійснювати моніторинг є: рівень перерозподілу внутрішнього валового продукту (далі – ВВП) через Зведений бюджет України; рівень монетизації ВВП; дефіцит державного бюджету; ступінь доларизації національної економіки; швидкість обігу готівки; процентна ставка за банківський кредит; ставка рефінансування Національного банку України; валютний курс; питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі наданих кредитів; питома вага податків в обсязі ВВП [7, с. 93].

Найбільш дієвим методом боротьби із загрозами фінансово-економічній безпеці нами вбачається реформування політичної та правоохоронної системи; розробки дієвих алгоритмів та створення компетентних органів для боротьби з корупційною складовою частиною, а також, що найважливіше, удосконалення правової бази у сфері фінансової безпеки держави.

Наразі правову основу забезпечення фінансово-економічної безпеки становить: Конституція України й загальні законодавчі акти, серед положень яких присутні норми, що стосуються фінансової сфери: Цивільний кодекс, Закон України «Про національну безпеку України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», та інші. Задля усунення колізій та прогалин в національному законодавстві з питань фінансово-економічної безпеки вважаємо за необхідне прийняття спеціалізованого закону «Про основи фінансової безпеки України» де закріпити:

– легальне визначення фінансової безпеки, її складові частини;

– органів та осіб уповноважених на здійснення функцій, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки держави;

– перелік заходів, необхідних для попередження загрозам та викликам економічній безпеці;

– відповідальність за порушення вимог закону.

Поряд із прийняттям нового закону необхідно також розробити та втілити в життя Концепцію фінансової безпеки України, Стратегію фінансової безпеки держави, де визначити засади державної політики забезпечення фінансової складової частини національної економічної безпеки. У рамках такої Стратегії представникам владних структур обов'язково потрібно передбачити виконання низки важливих завдань: створення таких фінансових умов, за яких національний капітал буде залишатися конкурентоспроможним, не відбуватиметься легалізація тіньового капіталу, а також вивезення його за кордон; гарантування ефективного регулювання банківського та небанківського ринків фінансових послуг; підтримка купівельної спроможності, рівня довіри до національної валюти та нівелювання різких коливань її курсу на валютному ринку; активізація внутрішніх інвестицій шляхом механізмів податкових преференцій; спрощення процедури початку професійної діяльності на вітчизняному фінансовому ринку, контроль рівня доступності та якості фінансових продуктів та послуг [8, с. 38].

Під час розробки документів необхідно насамперед дослідити досвід зарубіжних країн із вищим рівнем економічного й правового розвитку, імплементувати міжнародні стандарти у сфері забезпечення фінансової безпеки держави а також приєднатися до міжнародних конвенцій з тематики.

Висновки. Отже, в сьогочасних українських реаліях питання фінансової безпеки є вкрай актуальним. Фінансово-економічна безпека держави напряду залежить від взаємоузгодженої та налагодженої стабільно-працюючої фінансової системи. В умовах внутрішньої та зовнішньої економічної кризи існують фактори ризику, що слугують каталізатором негативних процесів у системі фінансової безпеки держави задля боротьби з якими необхідно розробити дієвий механізм забезпечення порядку. На нашу думку, найдієвішими заходами забезпечення фінансової безпеки України будуть такі:

1) насамперед удосконалення нормативно-правової бази регулювання фінансової безпеки країни шляхом прийняття спеціалізованого закону «Про основи фінансової безпеки України» разом з яким прийняти Концепцію та Стратегію фінансової безпеки держави, де визначити засади державної політики забезпечення фінансової складової частини національної економічної безпеки;

2) необхідно створити ефективний орган та систему заходів, спрямованих на боротьбу з корупційною складовою частиною;

3) забезпечити залучення іноземних інвестицій шляхом створення сприятливого інвестиційного клімату;

4) перейняти іноземний досвід забезпечення фінансової безпеки та імплементувати міжнародні стандарти в національне законодавство;

5) створити умови для виходу коштів із тіньової економіки;

6) удосконалити регулювання кредитно-банківської системи.

Література

1. Гетманець О.П. Правові аспекти подолання загроз у сфері фінансової безпеки. *Економічна безпека держави в контексті національних інтересів* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 60–63.
2. Гетманець О.П. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 218–223.
3. Загарій В.П. Ключові характеристики фінансової безпеки як системи. *Ефективна економіка*. 2014. № 3. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2838>
4. Лисяк Л.В., Подлужна Я.Ю. Сучасний стан та основні проблеми фінансової безпеки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4690>.
5. Фінансова безпека держави : навчальний посібник / О.М. Марченко, Я.Я. Пушак, І.О. Ревак. Львів, 2020. 356 с.
6. Мелих О.Ю. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення. *Економічний аналіз*. 2013. Вип. 12. Ч. 2. С. 266–272.
7. Наконечна Н.В. Ризики та загрози фінансовій безпеці України. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2012. С. 90–95.
8. Носаць Н.С. Актуальні загрози та ризики фінансової безпеки України на межі посткризового та євроінтеграційного періодів. *Причорноморські економічні студії: економіка та управління національним господарством*. 2019. Вип. 40. С. 35–39.

Анотація

Крутько М. А. Нормативно-правове регулювання фінансової безпеки держави та механізм її забезпечення в Україні. – Стаття.

У статті визначено, що з моменту прийняття Декларації про незалежність Україна становилась як цілісна й незалежна держава, захист національних інтересів якої виступає пріоритетним завданням. У такому контексті встановлено значущість питань національної безпеки, та економічної безпеки держави зокрема. Проведено дослідження питання нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки, яке є актуальним, адже Україна, як і кожна держава, прагне до економічної стабільності й фінансової самостійності, що є важливим аспектом у розрізі трансформаційних і глобалізаційних викликів сьогодення.

Доведено, що фінансово-економічна безпека держави напряду залежить від взаємозгодженої та налагодженої стабільно-працюючої фінансової системи. В умовах внутрішньої та зовнішньої економічної кризи існують фактори ризику, що слугують каталізатором негативних процесів у системі фінансової безпеки держави, задля боротьби з якими необхідно розробити дієвий механізм забезпечення порядку. Запропоновано найдієвіші заходи забезпечення фінансової безпеки України, якими виступають:

- 1) насамперед удосконалення нормативно-правової бази регулювання фінансової безпеки країни шляхом прийняття спеціалізованого закону «Про основи фінансової безпеки України», разом з яким прийняти Концепцію та Стратегію фінансової безпеки держави, де визначити засади державної політики забезпечення фінансової складової частини національної економічної безпеки;
- 2) обов'язкове створення ефективного органу й системи заходів, спрямованих на боротьбу з корупційною складовою частиною;
- 3) забезпечення залучення іноземних інвестицій шляхом створення сприятливого інвестиційного клімату;
- 4) переймання іноземного досвіду забезпечення фінансової безпеки й імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство;
- 5) створення умов для виходу коштів із тіньової економіки;
- 6) удосконалення регулювання кредитно-банківської системи.

Визначено, що під час розробки зазначених регуляторно-забезпечуючих нормативних документів необхідно насамперед вивчити й запозичити досвід зарубіжних країн із вищим рівнем економічного й правового розвитку, імплементації міжнародні стандарти у сфері забезпечення фінансової безпеки держави, а також приєднатися до міжнародних конвенцій досліджуваного напрямку.

Ключові слова: кредитно-банківська система, іноземні інвестиції, фінансово-економічна безпека держави, нормативно-правове забезпечення, фінансова система.

S u m m a r y

Krutko M. A. Regulatory and legal regulation of financial security of the state and the mechanism of its provision in Ukraine. – Article.

The article states that since the adoption of the Declaration of Independence, Ukraine has become an integral and independent state, the protection of national interests of which is a priority. In this context, the importance of issues of national security and economic security of the state in particular. A study of the issue of regulatory and legal support of financial security, which is relevant, because Ukraine, like any country seeks economic stability and financial independence, which is an important aspect in terms of transformational and globalization challenges today.

It is proved that the financial and economic security of the state directly depends on a mutually agreed and well-established stable financial system. In the conditions of internal and external economic crisis there are risk factors that serve as a catalyst for negative processes in the system of financial security of the state in order to combat which it is necessary to develop an effective mechanism to ensure order. The most effective measures to ensure financial security of Ukraine are proposed, which are:

1) first of all improvement of the legal framework for regulating the financial security of the country by adopting a specialized law "On Fundamentals of Financial Security of Ukraine" to adopt the Concept and Strategy of financial security. principles of state policy to ensure the financial component of national economic security;

2) it is necessary to create an effective body and system of measures aimed at combating the corruption component;

3) ensure the attraction of foreign investment by creating a favorable investment climate;

4) adopt foreign experience in ensuring financial security and implement international standards into national legislation;

5) create conditions for the withdrawal of funds from the shadow economy;

6) improve the regulation of the credit and banking system.

It is determined that in the development of these regulatory and regulatory documents it is necessary to first study and borrow the experience of foreign countries with higher economic and legal development, implement international standards in the field of financial security of the state and join international conventions.

Key words: credit and banking system, foreign investments, financial and economic security of the state, regulatory and legal support, financial system.

UDC 349.2

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.725>

I. V. Lagutina

ELECTRONIC LABOUR BOOKS AND DATA PROTECTION

Formulation of the problem. Collection, processing, storage, use of personal data and other actions with them are performed in many areas of society and the state: financial and tax, pension, social and medical insurance, labour, operational and investigative activities and more. Personal data is an integral part of information resources at all levels.

Analysis of recent research and publications. In the legal literature, the protection of personal data of the employee has already been subjected to scientific analysis by such domestic and foreign scientists as M. Araceli Mangas, I. Aristova, I. Bachyla, W. Berka, R. Boardman, Z. Bogatyrenko, I. Bochkareva, V. Bryzhko, L. Curren, U. Dammann, P. De Hert, C. Docksey, S. Gutwirth, A. Hamilton, N. Hrytsyak, P. Hustinx, H. Kranenborg, A. Marushchak, R. Morgan, M. Lapchynsky, V. Lipkan, A. Levenchuk, R. Marutyan, A. Minkov, E. Munier, A. Pazyuk, Y. Pouillet, J. Rosemary, A. Semenchenko, V. Tymbalyuk, A. Chernobay, M. Shvets and others.

The purpose of this article is to research issues of ensuring the right to data protection in the context of digitalization.

Presentation of the main material of the study. The right to protection of personal data is one of the fundamental rights. The ILO Code of Practice of 1997, which is of a recommendatory nature, applies to the protection of employees' personal data.

The first international legal act in the field of data protection was the Council of Europe Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data of 28.01.1981 № ETS № 108.

Under EU law, data protection has been acknowledged as a distinct fundamental right. It is affirmed in Article 16 of the Treaty of the Functioning of the EU, as well as in Article 8 of the EU Charter of Fundamental Rights.

Directive 95/46 / EC of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data was adopted on 24 October 1995 in Luxembourg.

The world's first special law on personal data protection was adopted in Germany in 1970. In 1977, the Federal Law of the Federal Republic of Germany "On Personal Data Protection" was adopted (Bundesdatenschutzgesetz (BDSG) [1].

On June 1, 2010 the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine “On Personal Data Protection” [2].

The Law of Ukraine “On Personal Data Protection” defines personal data as information or a set of information about an individual who is identified or can be specifically identified. The broadest definition is used to cover all information that may relate to a person.

The concepts of “personal data” and “privacy information” should not be equated. Their content intersects as follows: all information about private life personifies the individual by reflecting the process of his life in the sphere of private life, therefore, is a segment of the category of personal data. However, there is a large amount of personal data that, although personally identifiable, does not constitute information about privacy. Information technologies allow to convert, combine, systematize electronic data sets from various spheres of social management and services in a short time. Thus, personal data that identifies their carrier, but does not contain information about his private life, in the process of their accumulation and systematization can form an array of information about a person’s private life.

Personal data of the employee contain a number of features that distinguish them from other information about the employee (citizen, person). They contain information that is necessary for the employer and in connection with the employment relationship with a particular employee. Personal data of the employee are primarily related to his employment, and serve as a basis for determining his position as a party to the employment contract with the employer.

Information about the identity of the employee, his career, marital status are purely personal, related only to him, his life and work.

On June 10, the Law “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Accounting of Employee Labour Activity in Electronic Form” of 05.02.2021 № 1217-IX [3] (this Law entered into force three months after its publication) entered into force, which amended the Labour Code of Ukraine on the new rules of accounting for employment of the employee.

Among the documents and materials that contain information required by the employer in connection with the employment relationship, the main place is occupied by documents presented at the conclusion of the employment contract.

On June 10, 2021, the official start of work with electronic labour books began. To date, more than 695.7 thousand (of them: by policyholders – 358.6 thousand, by insured – 337.1 thousand) [4] scanned employment documents have been submitted in electronic form. Employers are now required to provide information contained in paper employment records on the employment of their employees for inclusion in the Register of Insured Persons of the State Register of Compulsory State Social Insurance. It should be noted that this can be done not only by employers, but also directly by citizens who have a labour book and a qualified electronic signature.

In other words, June 10 is an intensification of the process of digitization of employment records of all working Ukrainians [5].

The Law “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Accounting of Employee Labour Activity in Electronic Form”

№ 1217-IX from 05.02.2021 provides the following: the employee, when hiring him submits a paper version of the labour – only if available – or the transfer of information on employment from the register of insured persons of the State Register of compulsory state social insurance; to an employee who is hired for the first time – a paper version is issued only at his request; information about work (transfer, dismissal), incentives and rewards for success in work is now entered in the paper labour book – obligatorily, and according to the Law № 1217-IX, the employer is obliged to make such entries in the paper workbook only at the request of the employee; on the day of dismissal, the employer is obliged to issue a copy of the dismissal order (instruction) to the employee, to settle with him within the time specified in Article 116 of the Labour Code, and, at the request of the employee, to make appropriate records of dismissal in the employment record. At the same time, Law № 1217-IX does not specify either the form of such an “requirement” of the employee or the mechanisms of its presentation [6].

The state has set a five-year transition period to include information from paper employment records in the Register of Insured Persons. The goal is to transfer all data from paper labour books on the employment of each insured citizen to the Register during these five years. However, according to the Law, at the request of the employee, a paper employment record can be kept after the expiration of the five-year term.

The Pension Fund of Ukraine is already successfully using the technology of translating scanned data into digital format. After the employer or citizen fills out the questionnaire and attaches scan copies, the specialists of the territorial bodies of the Fund translate them into digital format. In addition, the Fund's specialists reconcile the records of the employment record book with the data already contained in the personal card of the Register of Insured Persons. As a result, the final version of the electronic labour book is formed. When the employment record is successfully digitized, the data on periods of work and available insurance experience can be viewed in the personal account on the web portal of the Foundation's electronic services.

Information on the employee's employment is stored as part of the insured person's personal account card in the register of insured persons of the State Register of Compulsory State Social Insurance for the period provided for in part four of Article 20 of the Law of Ukraine “On Collection and Accounting of Single Contribution for Compulsory State Social Insurance”.

After digitization, the original paper labour book is transferred to the employee for safekeeping. If the employee wishes, the employer will continue to be obliged to make records of employment, transfer to another job and termination of the employment contract in the paper labour book.

For users who are defined in the systems of the Pension Fund of Ukraine as individuals, when logging in with a qualified electronic signature, all data are provided, including personalized (name, date of birth, gender, passport data), data on salary, insurance, pension (for retirees), electronic labour book, data on periods of temporary disability, identity documents, sent inquiries and appeals and information on their processing, etc. After registration in the office of the policyholder for the employer in the section “Policyholder”

opportunities for: review the reporting information of the policyholder; request for the preparation of paper documents; sending appeals (questions, suggestions, complaints, petitions); receipt of data of the policyholder from the Unified Register of Policyholders; review of all their appeals to the bodies of the Pension Fund of Ukraine; sending a request for electronic documents; receipt of data from the Electronic Register of sick leaves of employees [7].

Thus, the electronic labour book is a convenient and accessible service from the Pension Fund of Ukraine. The service allows you to submit through the web portal of electronic services of the Fund (portal.pfu.gov.ua) signed by a qualified electronic signature, scanned copies of paper labour books, and other documents confirming the employment of the employee.

Benefits of an electronic labour book: convenient and quick access of employees to information about work activities; minimization of inaccurate and inaccurate information about work activities; additional opportunities for distance employment; remote registration of pensions according to personal account data without additional documentary confirmation; new opportunities for analytical processing of labour activity data for employers and government agencies; using the data of the electronic labour book for obtaining public services.

However, despite these many benefits, the digital age is also creating challenges for privacy and the protection of personal data, as large amounts of personal information are collected and processed in increasingly complex and non-transparent ways. Technological progress has led to the formation of massive data sets that can be easily compared and further analyzed to identify patterns or to make decisions based on algorithms that can provide an unprecedented view of human behavior and privacy [8].

It is necessary to distinguish between employment records, the procedure for which is determined by the labour legislation of Ukraine, and E-WorkBook, created by IDBS [9], which marked a new chapter in the company's history by releasing The E-WorkBook Cloud, an enterprise, cloud-based platform designed to meet the future challenges of scientific and R&D data management, in 2017.

Combining the very best functionalities of lab-based informatics, E-WorkBook goes beyond traditional lab management software, providing cutting-edge data capture and analysis tools, job requesting and management, inventory management. The advantages are the following: platform to unify, centralize and standardize R&D data; secure environment that accepts data input from any source; cloud technology for access to contextualized data irrespective of location; a scalable and modular platform; intuitive and easy to use for high adoption rate; time-saving and efficient experiment report-writing tool; powerful and versatile search engine, etc.

E-WorkBook, created by IDBS, enables collaborative working by bringing together scientific task management, research content submission and review, and communication, in a single environment.

In the digital age or age of big data, data has been described as “the new oil” of the economy for boosting innovation and creativity [10].

A survey of the most common data protection problems specific to the employment context can be found in a working document of the Article

29 Working Party [11]. The working party analysed the significance of consent as a legal basis for processing employment data. It found that the economic imbalance between the employer asking for consent and the employee giving consent will often raise doubts about whether or not consent was given freely. The circumstances under which consent is relied on as the legal basis for data processing should therefore be carefully considered when assessing the validity of consent in the employment context [12].

Within the framework of Modernised Convention 108 (Article 6) and the GDPR (Article 9), the following categories are considered sensitive data: personal data revealing racial or ethnic origin; personal data revealing political opinions, religious or other beliefs, including philosophical beliefs; personal data revealing trade union membership; genetic data and biometric data processed for the purpose of identifying a person; personal data concerning health.

For instance, Bodil Lindqvist [13] concerned the reference to different persons by name or by other means, such as their telephone number or information on their hobbies, on an internet page. The CJEU stated that “reference to the fact that an individual has injured her foot and is on half-time on medical grounds constitutes personal data concerning health” [14].

Conclusions. The main obvious problem is to ensure a high degree of protection of personal data contained in the employee’s electronic labour book. Security systems are complex IT applications in and of themselves: they communicate on the network and are equipped with all hardware and software components that could be vulnerable to cyber attacks, unless hacking measures are an integral part of the solution. Therefore, the demand for cybersecurity specialists, persons who identify information security threats and risks of data loss, develop and implement measures to counter threats and solutions to protect against information loss, ensure the safety and confidentiality of data, and participate in the development and implementation of IT solutions, increases every year.

Bibliography

1. Bundesdatenschutzgesetz (BDSG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bdsg_2018/BJNR209710017.html
2. Про захист персональних даних : Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2010. № 49. Ст. 1604.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі : Закон України від 05 лютого 2021 р. № 1217-IX / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2021. № 21. Ст. 882.
4. Подано 695,7 тис. сканкопій трудових книжок / Пенсійний фонд України. 15 листопада 2021 р. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2149879-podano-695-7-tys-skankopij-trudovyh-knyzhok/>
5. «Електронна трудова: офіційний старт» – Євгеній Капінус в інтерв’ю для тижневика «Пенсійний кур’єр». 18 червня 2021 р. *Урядовий портал* : Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/elektronna-trudova-oficijnij-start-yevegenij-kapinus-v-intervyu-dlya-tizhnevika-pensijnij-kuryer-18062021>
6. Трофіменко І.В. Електронна трудова книжка: як оформити та замінити паперову. 03 березня 2021 р. *Протокол* : юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/elektronna-trudova_knigka_yak_oformiti_ta_zaminiti_paperoivu/
7. Запитання-відповіді: електронна трудова книжка / Пенсійний фонд України. 11 листопада 2021 р. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2149846-zapytannya-vidpovidi-elektronna-trudova-knyzhka/>

8. Європейський Парламент (2017), Резолюція про значення великих даних для основних прав: приватність, захист персональних даних, відсутність дискримінації, безпека та правозастосування закону (P8_TA-PROV(2017)0076, Страсбург, від 14 березня 2017 р. *Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних*. Київ : К.І.С., 2020. С. 376. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_data_protection_UKR.pdf
9. E-WorkBook. IDBS : web-site. URL: <https://www.idbs.com/products/e-workbook/>
10. Chazan G. Data is the new oil... who's going to own it? *Financial Times* : web-site. 16 November 2016. URL: <https://www.ft.com/content/e548deac-856a-11e6-8897-2359a58ac7a5>
11. Article 29 Working Party (2017). *Opinion 2/2017 on data processing at work*. WP 249, Brussels, 8 June 2017. URL: https://www.datenschutz-grundverordnung.eu/wp-content/uploads/2017/07/wp248_enpdf.pdf
12. Article 29 Working Party (2005), *Working document on a common interpretation of Article 26(1) of Directive 95/46/EC of 24 October 1995*. WP 114, Brussels, 25 November 2005. URL: https://www.datatilsynet.dk/media/7876/wp114_en.pdf
13. CJEU, C-101/01. *Criminal proceedings against Bodil Lindqvist*, 6 November 2003, para. 51. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0101>
14. Former Directive 95/46/EC, Art. 8 (1), now General Data Protection Regulation Art. 9(1). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31995L0046>

Summary

Lagutina I. V. Electronic labour book and data protection. – Article.

The article considers the protection of personal data as a modern and active law that provides a system of checks and balances to protect the individual if his personal data is processed. Data processing must meet the basic requirements of personal data protection, namely independent control and respect for the rights of the personal data subject.

The development of legislation on personal data protection has been marked by a significant expansion of the rights of their subjects and the legal regulation of all transactions with information from collection to destruction. With the adoption of the Law of Ukraine “On Personal Data Protection” of June 1, 2010, a regulatory framework for the protection of personal data in national legal practice was created.

It is emphasized that the right to protection of personal data is not absolute; it may be restricted as necessary to satisfy the general interest or to protect the rights and freedoms of others. The right to data protection is often interlinked with other rights, such as freedom of expression and the right to receive and impart information.

Any type of information can be personal data, provided that the information relates to an identified person or a person who can be identified.

Personal data are processed legally if they meet one of the following criteria: processing is carried out with the consent of the personal data subject; data processing is required by contractual relationship; data processing is necessary for the controller to comply with a legal obligation; data processing is required to comply with the vital interests of personal data subjects or others; data processing is necessary to perform the task in the public interest; the legitimate interests of the controllers or other persons are the basis for processing, but only if they are not outweighed by the interests or fundamental rights of the data subjects.

It is necessary to develop a sectoral mechanism for the protection of personal data of employees under labour legislation of Ukraine, as the Law of Ukraine “On Personal Data Protection” does not take into account the peculiarities of personal data protection of employees as subjects of labour relations.

Key words: labour rights, employee, personal data, electronic employment record book.

А н о т а ц і я

Лагутіна І. В. Електронна трудова книжка та захист персональних даних. – Стаття.

У статті розглядається захист персональних даних як сучасне й активне право, яке забезпечує систему стримання та протидії для захисту фізичної особи, якщо її персональні дані обробляються. Обробка даних має відповідати базовим вимогам захисту персональних даних, а саме має бути незалежний контроль і повага до прав суб'єкта персональних даних.

Розвиток законодавства про захист персональних даних ознаменувався значним розширенням прав їхніх суб'єктів і правовою регламентацією всіх операцій з інформацією від

збирання до знищення. З прийняттям Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року було створено нормативну основу для захисту персональних даних і в національній юридичній практиці.

Підкреслюється, що право на захист персональних даних не абсолютне; воно може бути обмежено за потреби для задоволення загального інтересу або захисту прав і свобод інших осіб. Право на захист даних часто взаємопов'язане з іншими правами, як-от свобода вираження поглядів і право отримувати й передавати інформацію.

Будь-який вид інформації може бути персональними даними за умови, якщо інформація стосується ідентифікованої особи або особи, яку можна ідентифікувати.

Персональні дані обробляються законно, якщо вони відповідають одному з таких критеріїв: обробка здійснюється на підставі згоди суб'єкта персональних даних; обробка даних вимагається договірними відносинами; обробка даних необхідна для дотримання контролером юридичного обов'язку; обробка даних вимагається для дотримання життєво важливих інтересів суб'єктів персональних даних або інших осіб; обробка даних необхідна для виконання завдання в суспільних інтересах; легітимні інтереси контролерів або інших осіб є підставою для обробки, але тільки якщо їх не переважають інтереси або основоположні права суб'єктів даних.

Необхідна розробка галузевого механізму захисту персональних даних працівників за трудовим законодавством України, оскільки Законом України «Про захист персональних даних» не враховані особливості захисту персональних даних працівників як суб'єктів трудових правовідносин.

Ключові слова: трудові права, працівник, персональні дані, електронна трудова книжка.

УДК 336.13

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.726>*Т. А. Латковська, І. В. Корнієнко*

РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ КРАЇНИ

Актуальність дослідження. Успішне вирішення завдань, поставлених перед українською державою, яка за Конституцією визнана як соціально та правова, а також досягнення європейського рівня соціального та економічного розвитку вимагають удосконалення наявної пенсійної системи, ефективність функціонування якої сприяє забезпеченню гідного рівня життя людини.

Соціально-економічні й політичні зміни, які відбуваються в Україні з початку реформування пенсійної системи України є найважливішим пріоритетом у реалізації соціальної політики держави. В умовах фінансової, соціальної та політичної нестабільності в Україні триває процес реформування вітчизняної пенсійної системи. Цей процес потребує великої уваги, адже пенсійне страхування займає важливе місце у соціально-економічному розвитку країни та безпосередньо впливає на економічний добробут населення. Такий вид страхування є об'єктивною потребою сучасного суспільства, задовольнити яку в інший спосіб неможливо. Беззаперечно важливим чинником втілення конституційної моделі соціальної й економічно розвиненої держави є фінансове забезпечення цього процесу, який все складніше реалізовується в останні часи. Тож дослідження реформування пенсійної системи, враховуючи світовий досвід, є актуальним питанням сьогодення.

Метою статті є висвітлення процесу реформування пенсійної системи з метою забезпечення фінансової стабільності країни.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою для розвитку економіки є стабільна й ефективна фінансова система, якій довіряють і громадяни, і бізнес. На розвиток та стійкість фінансової системи впливає діяльність і Верховної Ради України, і Кабінету Міністрів України, і інших державних органів.

Дослідження у сфері фінансової стабільності проводять Міністерство фінансів; Національний банк України; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб тощо. Забезпечення фінансової стабільності входить до пріоритетних завдань економічної політики нашої країни і це пояснюється тим, що фінансова стабільність сприяє ефективному розміщенню економічних ресурсів та

розподілу ризиків, а отже, стимулює економічну активність та підвищує добробут у країні.

Як правило, фінансова стабільність охоплює різні елементи фінансової системи: інфраструктуру, інститути та ринки, причому фінансова стабільність передбачає не тільки відсутність економічних криз, а й здатність фінансової системи вчасно обмежувати та усувати різні дисбаланси, тобто до того, як вони нанесуть шкоди самій системі.

Безспірно, що Національний банк сприяє фінансовій стабільності, допомагаючи фінансовій системі ефективно виконувати свої функції та бути стійкою до криз. Центральним банком країни вживаються заходи, щоб звести до мінімуму ризики для всієї фінансової системи та здійснюється допомога банкам протистояти системним ризикам.

Тож під фінансовою стабільністю необхідно розуміти такий стан фінансової системи, за якого вона ефективно виконує свої ключові функції та здатна вчасно обмежувати та усувати різні збої, не завдаючи шкоди реальному сектору економіки.

У рамках нашого дослідження сутність фінансової стабільності розкривається через поняття «фінансова система» та її функції, а отже зміст поняття «фінансова стабільність» залежить від того, як розглядаємо фінансову систему, зосереджуючи увагу на її інституціональних складових частинах. Науковці досліджують фінансову систему, поділивши її на дві такі підсистеми, по-перше, публічні державні фінанси та фінанси органів місцевого самоврядування і, по-друге, фонди господарюючих суб'єктів.

Підсистему публічних державних фінансів та фінансів органів місцевого самоврядування складають публічні централізовані й децентралізовані фонди, які взаємопов'язані й взаємозумовлені.

До публічних централізованих фондів грошових коштів належать грошові кошти, що надходять у розпорядження держави як владного суб'єкта. До них належать насамперед:

1) публічні централізовані державні й муніципальні фонди – державний й місцеві бюджети;

2) централізовані державні цільові позабюджетні фонди (в Україні до таких фондів належать: Пенсійний фонд України; Фонд соціального страхування України; Фонд соціального страхування України на випадок безробіття; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб);

3) державний і муніципальний кредити;

4) державне обов'язкове особисте і майнове страхування;

5) фонди державних кредитних установ.

Однак відзначимо що перелік фондів не вичерпний, адже трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, сприяють появі нових публічних фондів, що вимагає необхідності глибокого дослідження фінансово-правових інститутів, які включаються у фінансову систему [1].

Важливе значення для побудови громадянського суспільства має процес реформування та створення нових фінансово-правових інститутів соціального призначення.

І на такому шляху можна уникнути багатьох серйозних прорахунків та помилок, якщо використовувати весь накопичений світовий досвід

діяльності таких установ. Як показує практика США, Японії, Великобританії, Німеччини та інших країн, чії системи соціального страхування створювались в умовах найтяжчих економічних криз, соціальні реформи найефективніші саме в той час, коли вони супроводжують важливі економічні перетворення.

Натепер централізовані позабюджетні цільові фонди стали потужними фінансовими інститутами України, що консолідують значні фінансові ресурси.

Пенсійний фонд, як зазначено вище, є централізованим державним цільовим позабюджетним фондом і, відповідно, самостійною ланкою фінансової системи держави. Тож Пенсійний фонд відокремлений від бюджетної системи публічний фонд грошових ресурсів, який має власні джерела формування, призначені для матеріального забезпечення чітко визначених публічних заходів.

Правовідносини у пенсійному забезпеченні – це правові зв'язки, які дозволяють не просто існувати, але й функціонувати та діяти.

Пенсійні права – це одні із ключових, визначальних соціальних прав, які визначені Конституцією України, законами України, які не тільки проголошені чи задекларовані, а такі права, що реалізуються та стосуються кожної особи, активного учасника суспільного життя.

Основний Закон проголошує Україну соціальною державою, а його II розділ чітко закріплює, що громадяни мають право на соціальний захист, який містить право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Таке право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням коштом страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

На підставі положень Конституції право на пенсію, пенсійна система – це невід'ємні атрибути соціальної держави. Проте науковці зазначають, що наявність пенсійного забезпечення та його дієвість і ефективність – це різні речі [2].

Соціально-економічна та політична криза, що триває в Україні, виявила неспроможність державних цільових позабюджетних фондів належним чином забезпечувати реалізацію державних зобов'язань у сфері пенсійного й соціального забезпечення.

Пенсійне законодавство потребує суттєвих змін, особливо в частині запровадження накопичувальної пенсійної системи, закріплення міжнародних соціальних стандартів.

Враховуючи неспроможність традиційної солідарної системи забезпечити гідний рівень пенсійних виплат потрібно вивчати досвід інших країн, не залишаючи поза увагою потреби своєї країни.

Як переконує світовий досвід, ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, яке ґрунтується на засадах добровільної участі як фізичних, так і юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень, сприятиме як отриманню додаткових виплат, так і мобілізації додаткових джерел інвестиційних ресурсів у економіку України.

Відповідно до Положення «Про Пенсійний фонд України» [3] Пенсійний фонд є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

У своїй діяльності Пенсійний фонд керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими нормативно-правовими актами законодавства. Положенням виділені основні завдання Пенсійного фонду, серед яких:

- реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

- внесення пропозицій Міністрові соціальної політики щодо забезпечення формування державної політики із зазначених питань;

- виконання інших завдань, визначених законом.

Пенсійний фонд України є особливим фондом соціального призначення. Відповідно до покладених завдань Пенсійний фонд:

- 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові соціальної політики;

- 2) здійснює керівництво й управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- 3) вивчає та аналізує ситуацію у сфері пенсійного забезпечення, забезпечує проведення щорічних актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- 4) розробляє проєкт бюджету Пенсійного фонду України та подає його Міністрові соціальної політики для внесення в установленому порядку на розгляд Кабінетові Міністрів України, здійснює ефективний розподіл фінансових ресурсів для пенсійного забезпечення, забезпечує своєчасне й у повному обсязі фінансування виплати пенсій, допомоги на поховання та інших виплат, які згідно із законодавством проводяться коштами Пенсійного фонду України й інших джерел, визначених законодавством, складає звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України;

- 5) формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування та у складі зазначеного реєстру – реєстр платників страхових внесків до солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

6) організовує, координує та контролює роботу територіальних органів;
7) вживає відповідно до законодавства та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, заходів до переказування пенсій громадянам України, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, та виплати пенсій пенсіонерам іноземних держав, які постійно проживають в Україні;

8) організовує обмін відомостями, що містять ознаки використання праці неоформлених працівників і порушень законодавства про працю, з Держпраці та ДПС;

9) здійснює у межах повноважень, передбачених законом, контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України, інших коштів, призначених для виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці;

10) аналізує та прогнозує надходження коштів від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, організовує взаємодію та обмін інформацією з питань нарахування та сплати єдиного внеску, персоніфікованого обліку надходжень від його сплати, розрахунку показників середньої заробітної плати працівників для призначення пенсії тощо.

Необхідність створення позабюджетних цільових фондів, до яких належить і Пенсійний фонд України, була викликана об'єктивною закономірністю існування та розвитку суспільства, що пов'язано насамперед із необхідністю перерозподілу фінансових ресурсів для вирішення найважливіших соціально-економічних завдань, не передбачених бюджетом. У сучасних умовах значення централізованих позабюджетних цільових фондів зростає в умовах нестабільності економічних відносин, низького збирання бюджетних доходів, збільшення соціальних видатків держави. Одним з основних завдань сучасного періоду проведення ринкових реформ в Україні є реформування соціальної сфери та якісне оновлення системи соціальних гарантій, соціального захисту та соціального забезпечення.

Основними критеріями успішної пенсійної реформи мають стати здатність підтримувати доступність, стійкість, справедливість та надійність пенсійних виплат, одночасно досягаючи результатів, які поліпшують добробут у спосіб, що відповідає поточній та очікуваній ситуації в країні.

Кабінетом Міністрів України сьогодні презентована концепція майбутньої пенсійної реформи, якою передбачений запуск другого рівня пенсійної системи з відкриттям індивідуальних пенсійних рахунків кожному працівнику. Другий рівень пенсійного забезпечення – це обов'язкові накопичувальні пенсії. Його відмінність від першого (солідарного) рівня полягає в тому, що відрахування працівників будуть спрямовуватися не у загальний фонд, звідки виплачують гроші нинішнім пенсіонерам, а накопичуватимуться на індивідуальних рахунках.

За особою, яка робитиме внески, залишатиметься право власності на ці кошти. Їх можна буде передавати в спадок, ними можна буде достроково користуватися у випадках, які встановить уряд.

Усі отримані кошти накопичувальний пенсійний фонд інвестуватиме в певні фінансові інструменти, аби вберегти їх від інфляції та отримати

додатковий прибуток. Відповідно до концепції запуск другого рівня пенсійного забезпечення відбудеться у 2023 році і матиме кілька етапів. На кожному з них сума обов'язкових відрахувань щорічно збільшуватиметься, а з 2026 року всі учасники другого рівня отримають право самостійно обирати того, хто управлятиме їхніми пенсійними заощадженнями.

Концепцією передбачено, що у цей період солідарні пенсії, які виплачуються в межах першого рівня пенсійної системи, нікуди не зникнуть. Їх продовжуватиме виплачувати Пенсійний фонд з єдиних соціальних внесків, які сплачують усі роботодавці та фізичні особи-підприємці. Тож на першому етапі кошти акумулюватиме Державний накопичувальний пенсійний фонд, який буде обов'язковим та єдиним для всіх українців, що братимуть участь у другому рівні пенсійного забезпечення, до кінця 2025 року. Із січня 2026 року держава дозволить громадянам переносити свої пенсійні накопичення до недержавних фондів. Нині їх в Україні 63, з яких, за розрахунками Мінсоцполітики, активні 15–20.

На користь такої системи наводяться такі дані: в Україні зараз 11 млн пенсіонерів, а осіб, які сплачують єдиний соціальний внесок, — лише 9,7 млн. У найближчому майбутньому на одного працівника припадатиме все більше пенсіонерів [4].

Раніше світ жив за пенсійною моделлю *defined benefit*, коли розмір пенсії визначався за формулою та залежав від рівня зарплати й стажу. Забезпечення цих виплат відбувалося завдяки внескам, сплаченим працівниками особами. Сьогодні уряд пропонує паралельно впроваджувати нову для українців систему *defined contribution*, за якою після виходу на пенсію людина буде отримувати стільки, скільки змогла відкласти за час трудової діяльності.

Міністерством фінансів, Міністерством соціальної політики, профільним комітетом Верховної Ради підготовлені законопроекти, які передбачають запровадження обов'язкового накопичувального рівня пенсійного забезпечення.

Розвиток системи пенсійних накопичень передбачає два етапи.

1. Запровадження другого рівня. Уряд розробляє Єдиний соціальний реєстр, який буде центром надійного зберігання даних про пенсійні накопичення незалежно від того, у якій установі людина накопичуватиме собі на пенсію.

2. Розвиток добровільних пенсійних накопичень. Зараз триває дискусія щодо кола учасників обов'язкового накопичувального рівня та джерел фінансування.

Учасникам, зарахованим до накопичувальної системи, пропонується сплачувати такі внески: 1% від зарплати — у 2023 році, 1,5% — у 2024 році, 2% — у 2025 році. Таке фінансування буде відбуватися шляхом відповідного перерозподілу через ЄСВ для осіб, які беруть участь у новій системі.

Крім того, передбачається, що держава буде додатково фінансувати внески з держбюджету: у 2023 році — 1%, у 2024 році — 1,5%, у 2025 році — 2%. Такі програми дійсно поширені у світі й допомагають проводити гнучкішу політику стимулювання участі в системі. Громадяни

матимуть індивідуальні накопичувальні рахунки і будуть мотивовані відраховувати частину коштів із зарплат, держава же буде фінансувати такі внески на паритетних умовах.

Висновки. Серед чинників, які гальмують фактичне провадження пенсійної реформи є і забезпечення належного доступу громадськості до публічної інформації, пов'язаної з роботою Пенсійного фонду України, і забезпечення реалізації принципу публічності та прозорості діяльності фонду, і недовіра суспільства до недержавних фондів фінансових ресурсів, і недоліки та суперечності законодавчих актів, відсутність сформованого галузевого законодавства, що спричиняє порушення прав громадян на пенсійне забезпечення.

Проблеми існують, однак лише час покаже, чи правильні шляхи їх розв'язання. Але нині з метою забезпечення фінансової стабільності країни потрібні кроки для реформування пенсійної системи.

Література

1. Латковська Т.А. Стан сучасної фінансової системи держави в контексті сучасного праворозуміння. *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 166–171.
2. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2016. 680 с.
3. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України : Постанова К кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 р. № 280 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text>
4. Марченко С.М. Трансформация пенсионной системы. 15 ноября 2021 г. *Экономическая правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/11/15/679688/>

А н о т а ц і я

Латковська Т. А., Корнієнко І. В. Реформування пенсійної системи з метою забезпечення фінансової стабільності країни. – Стаття.

Виходячи із сучасного стану світової економіки, усі національні проблеми набувають світового значення, оскільки акумулюються та інтегруються в спільний економічний процес. Інтеграційні питання стають визначальними, тому що виступають ключовими факторами подолання кризових явищ. Перед Україною, як і перед кожною країною, постає питання про необхідність інтегруватися в ту чи іншу спільноту для економічного процвітання, заявленого не лише в Конституції, а насамперед в українському суспільстві.

Тісно пов'язане з інтеграційними процесами й реформування фінансової системи, яке спостерігається нині, тож виникає необхідність створення ефективних систем управління на всіх рівнях. Важливе й болюче реформування пенсійної системи України, адже Пенсійний фонд є найбільшим фондом соціального призначення, який належить до групи державних централізованих цільових позабюджетних фондів і, відповідно, самостійною ланкою фінансової системи держави.

На жаль, фінансова стійкість Пенсійного фонду України стоїть під питанням. Сфера соціального забезпечення перебуває в глибокій кризі, адже наша країна, успадкувавши багато чого від колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, суттєво відстала у справі надання соціальних пільг і гарантій громадянам. Постійне недофінансування соціальної галузі стає значною перешкодою на шляху розвитку держави. В Україні триває пенсійна реформа, необхідність якої зумовлена постійним дефіцитом коштів фондів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а наявність його дефіциту спричинена багатьма чинниками. Серед таких чинників, які гальмують фактичне провадження пенсійної реформи, є і забезпечення належного доступу громадськості до публічної інформації, пов'язаної з роботою Пенсійного фонду України, і забезпечення реалізації принципу публічності й прозорості діяльності фонду, і недовіра суспільства до недержавних фондів фінансових ресурсів, і недоліки й суперечності законодавчих актів, і відсутність сформованого галузевого законодавства, що спричиняє порушення прав громадян на пенсійне

забезпечення. І хоча пенсійна реформа на відміну від багатьох інших не є частиною вимог Міжнародного валютного фонду, однак уряду необхідно проводити її через те, що Пенсійному фонду бракує коштів, у зв'язку із чим фонд потребує дедалі більшого фінансування з державного бюджету.

Ключові слова: Пенсійний фонд, позабюджетні цільові фонди, фінансова система, фінансова стабільність, концепція пенсійної реформи, накопичувальний пенсійний фонд.

S u m m a r y

Latkovska T. A., Korniienko I. V. Reforming the pension system to ensure the country's financial stability. – Article.

Based on the current state of the world economy, all national problems acquire global significance as they accumulate and integrate into the common economic process. Integration issues are becoming crucial, as they are key factors in overcoming the crisis. Ukraine, like every country, is faced with the question of the need to integrate into one or another community for economic prosperity, stated not only in the Constitution, but above all in Ukrainian society.

Closely related to integration processes and the reform of the financial system, which is observed today, so there is a need to create effective management systems at all levels. It is important and painful to reform Ukraine's pension system, as the Pension Fund is the largest social fund, which belongs to the group of state centralized extra-budgetary trust funds, and, accordingly, is an independent part of the state financial system.

Unfortunately, the financial stability of the Pension Fund of Ukraine is questionable. The sphere of social security is in a deep crisis, because our country, having inherited much from the former USSR, has lagged far behind in the provision of social benefits and guarantees to citizens. Constant underfunding of the social sector is becoming a significant obstacle to the development of the state. Ukraine is undergoing pension reform, the need for which is due to the constant shortage of funds of the mandatory state pension insurance, the existence of which is due to many factors. Such factors that hinder the actual implementation of pension reform include ensuring proper public access to public information related to the work of the Pension Fund of Ukraine, and ensuring the implementation of the principle of publicity and transparency of the fund, and public distrust of private funds and shortcomings and contradictions of legislative acts, the lack of existing sectoral legislation, which causes a violation of citizens' rights to pensions. Although pension reform, unlike many others, is not part of the International Monetary Fund's requirements, the government needs to implement it because the Pension Fund is short of funds and the fund needs more and more funding from the state budget.

Key words: Pension fund, extra-budgetary trust funds, financial system, financial stability, concept of pension reform, accumulative pension fund.

УДК 340.12:327.39

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.727>*І. Й. Магновський*

ГРОМАДСЬКІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ КЛЮЧОВИХ СКЛАДОВИХ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Проблема участі громадськості в здійсненні публічної влади зумовлена державотворчими процесами в Україні, які відбуваються під впливом неоднозначних взаємовідносин держави й суспільства, зокрема загостренням ситуації у сфері державотворення та правової культури через активні політичні події сучасності, а також суперечливість процесів державного, соціально-економічного й правового розвитку країни на шляху імплементації кращих світових стандартів і злиття у європейську прогресивну спільноту, що своєю чергою потребує подальшого теоретико-правового дослідження та критичного осмислення задля поглиблення демократичних засад державного управління, утвердження принципів громадянського суспільства, домінування прав і свобод людини над усіма іншими явищами, зміцнення правопорядку та національної безпеки й підвищення авторитету на міжнародній арені, породжуючи тим самим актуальність і значущість для трансформаційного періоду розбудови правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означену наукову проблематику викладали у своїх працях такі вчені: Ю.Г. Барабаш, Н.П. Бортник, С.К. Бостан, А.В. Грабильніков, І.І. Дахова, І.М. Жаровська, О.А. Зарічний, М.С. Кельман, В.Б. Ковальчук, М.І. Козюбра, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінювич, В.М. Скрипнюк, Ю.О. Фрицький, О.О. Чуб, Ю.С. Шемшученко й ряд інших, напрацювання котрих містить корисний за обсягом фактичний матеріал та сприяє до подальших загальноправових розвідок щодо участі громадськості у формуванні й здійсненні публічної влади в Україні.

Формулювання цілей. Метою статті є викладення в теоретико-правовому аспекті громадськості як однієї із ключових складових частин здійснення публічної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Звісно, участь громадян у здійсненні публічної влади є проявом контролю з боку суспільства за діяльністю посадових осіб та представників влади. Представник теорії партисипаторної демократії Б. Барбер вагомому роль у суспільних відносинах віддавав громадянству, котре розглядав як формування специфічного типу демократичної спільноти, у якій окремі індивіди постають як активні учасники

спільного для всіх процесу політичної участі, що на основі взаємної поваги через переговори досягають консенсусу. Бути громадянином, зауважує вчений, означає брати участь в усвідомленому способі буття, що припускає усвідомлення існування інших осіб і здійснення спільної діяльності разом із ними [1, с. 259]. На думку іншої представниці теорії К. Пейтмен, повна участь має місце лише тоді, коли індивіди, перебуваючи в центрі з прийняття рішень, наділені рівними можливостями щодо визначення кінцевого варіанту рішення [2].

В.Б. Ковальчук зауважує, що участь громадян легалізує та легітимує публічну владу. Легальність відбувається шляхом формування представників органів державної та муніципальної влади. Легітимність відбиває довіру до публічної влади. Відповідно до такого розуміння легітимності, народ є реальним носієм влади й лише він наділений правом вибирати форму здійснення народовладдя, визначати принципи функціонування державної влади, забезпечувати контроль за її діяльністю і, врешті-решт, змінювати владу, яка втратила свою легітимність [3, с. 230–231].

Своєю чергою С.Г. Серьогіна додає, що інститут участі громадян у здійсненні публічної влади забезпечує демократичну легітимність публічної влади. Для публічної влади одним із найважливіших чинників її функціонування є легітимність як фактор довіри громадян та елемент стабільності у здійсненні публічно-владних функцій. Найнадійнішим джерелом легітимності державної влади вчені не даремно називають участь громадян в управлінні, що створює відчуття причетності людей до політики, яка здійснюється владою, дозволяє людям відчувати себе певною мірою її суб'єктом. Саме тому демократичні режими, порівняно з іншими, володіють найбільшим потенціалом легітимності [4, с. 169].

Водночас Л.Я. Угрин наполягає, що участь є поняттям, яке визначає міру залучення громадян до процесів політичного життя, будь-які вияви та форми активності, дії, через які громадяни намагаються впливати на уряд, владні інститути, на результати функціонування політичної системи загалом [5, с. 455].

Інститут участі громадян у здійсненні публічної влади, наголошує А.І. Кохан, допомагає встановити зв'язок держави з громадськістю, публічний діалог, партнерські відносини органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, сприяє підвищенню ефективності механізму залучення громадськості до розроблення та реалізації державної політики – саме від вирішення цих питань залежатимуть усі подальші дії влади [6].

У такому контексті В.М. Скрипнюк підсумовує, що демократична держава і громадянське суспільство взаємодіють у такий спосіб, де громадяни мають можливість не просто періодично висловлювати свою волю та артикулювати власні інтереси, але й виступають постійним джерелом легітимності публічної влади, внаслідок чого держава отримує та зберігає свій демократизм [7, с. 45].

І що головне, констатує Т.О. Ольхова, контрольна діяльність громадськості не повинна мати періодичного характеру. Контроль – повсякденна, необхідна діяльність творчого характеру, без контролю не мислиме управління [8, с. 169].

Соціальна активність особистості зумовлена умовами життя, які визначають потреби й інтереси суспільства, соціальної групи, особистості. Теоретик права В.В. Оксамитний стверджує, що соціально-правова активність особистості – це насамперед ініціативна поведінка, яка може стати та нерідко стає вагомим чинником змін у самій правовій системі. Відтак соціально-правова активність визначається високим рівнем правосвідомості, глибокою правовою переконаністю, свідомо взятою на себе здатністю використовувати надані правом можливості, творчо керуватися ними у своїй повсякденній поведінці [170, с. 469–470]. До ініціативності, як ознаки активності, науковці також додають цілеспрямованість, законність, енерговитратність [9, с. 482–483], творчий характер, корисність, моральну узгодженість з правом [10, с. 324].

В.І. Червонюк доречно говорить про правову активність (вид соціальної активності) як відбиття двох взаємопов'язаних процесів: сприйняття права, набуття необхідних для правової життєдіяльності системи якостей та вплив соціального суб'єкта за допомогою активності, що реалізується на правове середовище. У стислому вигляді поняття правової активності розглядається як сприйняття права та узгоджені з ним дії [11, с. 668–669]. Отже, активність громадянин сприяє захисту власних законних інтересів, а також активізує та посилює обізнаність у суспільно-політичному і публічно-правовому житті, підвищує та примножує рівень правосвідомості громадян.

Український теоретик О.В. Петришин вказує на сутність права, яке має розглядатись у безпосередньому зв'язку з процесами соціалізації індивідів, демократизації політичного життя, активною участю громадян у процесі нормотворчості, зокрема з виявленням необхідності регулювання певних суспільних відносин, формуванням соціальних очікувань щодо спрямованості та змісту їх регламентації, обговоренням проєктів законів та інших нормативно-правових актів і внесенням до них пропозицій, залученням громадськості до процесу реалізації й оцінки ефективності законодавства [12].

Загалом, вказує Ю. Хабермас, народовладдя передбачає трансформації влади як панування у такий стан, коли сам народ дає собі закони. Місце історичного пакту, договору про панування посідає тут суспільний договір як абстрактна модель способу конституювання влади, яка легітимізує себе лише в здійсненні демократичного законодавства, що виходить від самого народу [13, с. 215–21].

На думку В.В. Цветкова, для ефективності державних рішень потрібно створити належні передумови, тому що в загальному плані ефективність управлінської діяльності залежить насамперед від соціального середовища: наукової організації всіх сфер суспільного життя, його демократичності, планомірності та економності використання природних, матеріальних, людських та організаційних ресурсів суспільства, національної злагоди і політичної стабільності [14, с. 159].

Як стверджує О.А. Зарічний, участь громадян у здійсненні публічної влади забезпечує їх контрольну функцію щодо державної влади, яка проявляється в таких позитивних аспектах:

- 1) поінформованість громадськості про діяльність державних органів та ширший доступ до управлінської сфери суспільства;
- 2) громадськість отримує можливість допомогти органам влади та місцевого самоврядування, спрямовуючи їх діяльність відповідно до потреб суспільства;
- 3) удосконалення діяльності органів влади відповідно до вимог громадськості;
- 4) координація співробітництва між владою та громадянами;
- 5) можливість своєчасного усунення недоліків у сфері публічно-владних відносин;
- 6) можливість притягнення до відповідальності в разі незаконних проявів діяльності органів державної влади та їх посадових осіб;
- 7) збільшення рівня поваги до влади [15, с. 69].

Суспільство та правова система правомірно встановлюють обмеження для держави і публічної влади, що сприяє консолідації суспільних інтересів. Із цього приводу, зауважує М.І. Козюбра, правові обмеження в державі полягають у чіткому визначенні правових процедур, форм і меж, у яких ця держава повинна існувати й діяти. Правними межами діяльності соціальної держави є, насамперед, права людини. Свого конкретного вияву правне обмеження державної влади має набувати у фіксації Конституцією та поточними законами, а також у реальному здійсненні певних принципових положень. До них, передусім, належать недопущення задоволення соціально-економічних прав на шкоду економічній, політичній та духовній свободам, будь-яких позитивних прав на шкоду негативним; заборона встановлення дискримінаційних обмежень, які гальмують розвиток приватного сектора економіки, разом із заборною розширення державного сектора шляхом приватного (а також використання приватної власності на шкоду загальному благу); недопущення зміни умов підприємництва для окремих осіб, виробничих та комерційних структур, регіонів тощо [16, с. 11].

Участь громадян у здійсненні публічної влади, як один із найвагоміших інститутів демократії, повинен діяти так, щоб не допустити переходу від демократичних до охлократичних проявів державності. Громадськість, стверджує О.Г. Мучник, не повинна стати засобом досягнення неправомірних цілей певними кланово-олігархічними групами. Отож, участь громадськості повинна здійснюватися широко, але в чітких правових межах, де діє принцип «особа може робити все, що прямо не заборонено законом». Водночас закони держави повинні передбачити чіткі процедури й механізми участі для забезпечення реальної участі та можливості впливу громадськості на публічну владу, але недопущення перегинів у бік охлократії, анархізму чи державного етатизму. Усі ці крайнощі є неприпустимими в цивілізованому суспільстві, яке утверджує «не лише права, обов'язки та відповідальність народу, а, насамперед, його солідарну відповідальність за власний конституційний вибір [17].

Загальновідомо, що демократичні цінності формують демократичний напрям державності. Проте демократія, як влада народу, може мати і девальвоване трактування. Одним із таких і є охлократія. Як свідчить І.О. Воронов, у сучасному суспільстві зберігається загроза перетворення

демократії на охлократію, що означає нехтування законами, зневажання демократичних принципів та процедур, спроби галасом та погрозами впливати на органи влади [18, с. 32].

Відтак громадянське суспільство вимагає і формує демократичність держави. Однією з найважливіших умов демократії є принцип відкритості та доступності державної влади, її відкритість та гласність. Громадяни мають право знати про дії та наміри політичних сил, органів державної влади. Вони повинні впливати на процеси створення й реалізації законів, якість роботи державного апарату, рівень освіченості та громадської самосвідомості політиків, які ухвалюють політичні рішення [19, с. 90–96].

Участь громадян, на переконання О.Г. Данильяна, є засобом консолідації громадянського суспільства, способом підвищення рівня правової та політичної культури населення. Однак вагомою виступає участь для окремого громадянина. Одним з основних наслідків участі громадян в умовах демократії, вважає Р. Даль, є чітка артикуляція власної позиції щодо того, чи в належний спосіб діє державна влада, чи є чинні владні інститути легітимними [20, с. 41].

Ініціативна творчість громадян, громадська думка, утворюючи певну соціально-психологічну атмосферу, стверджує В.В. Оксамитний, істотно впливають на всі суспільно-політичні інститути суспільства, на свідомість і поведінку людей, зростання їх залучення до політико-правового життя. Їхній вплив багатоплановий і відтворюється в усіх сферах життєдіяльності суспільства [21, с. 470–471].

У цілому, констатує О.А. Зарічний, соціальною передумовою реальної участі громадськості в публічно-владній діяльності виступає розуміння суспільством необхідності її політико-правової активності, наявність правових ініціатив з приводу належної побудови державної влади, діяльності її органів та органів місцевого самоврядування або розуміння потреби зміни сталих, нелегітимних державних процедур та механізмів, що проводяться діючою владою. Саме високий рівень правової і політичної культури громадськості забезпечить можливість політичної активності та правової ініціативи [15, с. 89].

Лише громадянське суспільство, що ґрунтується на ініціативі «знизу», соціальна активність громадян, їхнє прагнення до самоорганізації, утворення самодіяльних структур, які перебувають поза системою державної влади і слугують захисту й задоволенню їх власних інтересів, визнає В.М. Кравчук, здатне протистояти руйнівним процесам, стабілізувати і консолідувати суспільство й державу [22]. На думку А.Ю. Якімова, це реальний спосіб творення необхідних для людини правових норм, де людина виступає суб'єктом правотворчості, відбувається «входження» особи у право, адже «суб'єкт права – це джерело права, джерело всіх правових ролей, це завжди правова індивідуальність, яка створює об'єктивне право, об'єктивну правову матерію своєю волею, діяльністю, свідомістю» [23, с. 10].

Своєю чергою, соціальна активність громадськості та організаційно-правовий механізм є соціальними умовами ефективності громадського контролю, який чітко регулював би повноваження держави, її органів та інститутів громадянського суспільства для того, щоб публічна влада

не обмежувала можливість реальної реалізації громадсько-контрольних повноважень. Стосовно цього Ж. Марітен зазначав, що необхідно аби народ мав прагнення й засоби для встановлення свого контролю над державою [24, с. 34].

Натепер, констатують дослідники, недостатньо розробленим і таким, що потребує правового врегулювання, є механізм соціального партнерства між інститутами громадянського суспільства та державою. Для цього необхідний ширший правовий підхід, чітке визначення стратегічних і тактичних завдань державної політики щодо формування в громадськості політичної свідомості та їх активності [25, с. 16].

Висновки. Таким чином, залучення громадськості в здійсненні публічної влади підвищує рівень обізнаності й значущості громадян, формує належний рівень правової культури та сприяє налагодженню консенсусу між приватними і державними інтересами, між владою та особою, є надійним способом демократичного громадського контролю за публічною владою та засобом консолідації громадянського суспільства, виступає вагомим чинником відкритості й ефективності державно-владної діяльності, а звідси й дієвих рішень, що формують основу народовладдя і прокладають шлях до розвитку демократичної, правової держави та створення належного рівня соціального середовища, у якому перебуває людина, – громадянин країни.

Література

1. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. Демократія : антологія / упоряд. О.В. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 254–262.
2. Stoker G. Governance as theory: five propositions. *International Social Science Journal*. 1998. Vol. 50. Iss. 155. March.
3. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : монографія. Київ : Логос, 2011. 392 с.
4. Серьогіна С.Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2011. 765 с.
5. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / Б.Л. Кухта, А.С. Романюк, Л.І. Старицька та ін. Львів : Кальварія, 2003. 500 с.
6. Кохан А.І. Державна комунікативна політика – механізм ефективної діяльності інституту публічної влади в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України «Державне управління: теорія та практика»*. 2011. № 1. С. 2–8.
7. Скрипнюк В.М. Громадянин, суспільство, держава: політична участь як механізм демократичної легітимації влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1/2. С. 44–51.
8. Ольхова Т.О. Загальнотеоретичні підходи до контрольно-наглядової функції держави. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 163–169.
9. Теория государства и права / под ред. В.К. Бабаева. Москва : Юрист, 1999. 592 с.
10. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник. Москва : Юрист, 2002. 414 с.
11. Червонюк В.И. Теория государства и права : ученик. Москва : ИНФРА-М, 2006. 704 с.
12. Петришин О.В. Конфлікт та співробітництво як соціальне середовище права. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3(38). С. 24–34.
13. Хабермас Ю. Гражданство и национальная идентичность. *Демократия. Разум. Нравственность : (лекции и интервью (Москва, апрель 1989 г.))*. Москва : ACADEMIA, 1995. С. 209–245.
14. Цветков В.В., Горбатенко В.П. Демократія – управління – бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2001. 248 с.

15. Зарічний О.А. Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 229 с.
16. Козюбра М.І. Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правні аспекти). *Українське право*. 1995. № 1(2). С. 4–13.
17. Мучник А.Г. Комментарии к Конституции Украины. Книга первая. Киев : Парламентское издательство, 2003. 88 с.
18. Воронов І.О. Громадянське суспільство і влада. *Людина і політика*. 2003. № 1. С. 31–41.
19. Шпортько О.А. Поле публічної політики. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5(44). С. 90–96.
20. Данильян О.Г. Місце і значення соціального контролю у сфері правового виховання. *Проблеми законності*. 2009. № 103. С. 220–225.
21. Оксамитный В.В. Теория государства и права : учебник для студентов высших учебных заведений. Москва : ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. 563 с.
22. Кравчук В.М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Київський національний університет внутрішніх справ. Київ : 2008. 229 с.
23. Якимов А.Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы). *Государство и право*. 2003. № 4. С. 5–10.
24. Маритен Ж. Человек и государство / пер. с англ. Т.П. Лифинцевой. Москва : Идея-Пресс, 2000. 196 с.
25. Участь громадськості в політичних процесах: корені трави – 3 / упоряд. : Г.О. Усатенко, О.В. Боронь. Київ : Агентство «Україна», 2005. 352 с.

А н о т а ц і я

Магновський І. Й. Громадськість як одна із ключових складових здійснення публічної влади в Україні: теоретико-правовий аспект. – Стаття.

Стаття присвячена викладенню в теоретико-правовому аспекті участі громадськості у формуванні й здійсненні публічної влади в Україні. Означено нагальні проблеми реалізації права участі громадськості в організації публічної влади в Україні, котрі виникають під впливом неоднозначних взаємовідносин держави й суспільства, зокрема загострення ситуації у сфері державотворення та правової культури у зв'язку з активними політичними подіями сучасності, а також суперечливості процесів державного, соціально-економічного й правового розвитку країни тощо. Наголошується на участі громадян у здійсненні публічної влади як прояву контролю з боку суспільства за діяльністю посадових осіб і представників влади, де участь громадян легалізує та легітимує публічну владу. Своєю чергою підкреслюється, що легальність відбувається шляхом формування представників органів державної та муніципальної влади, а легітимність відбиває довіру до публічної влади. Констатується, що лише народ є реальним носієм влади й наділений правом вибирати форму здійснення народовладдя, визначати принципи функціонування державної влади, забезпечувати контроль за її діяльністю та змінювати владу. Зазначається, що інститут участі громадян у здійсненні публічної влади, де його вплив багатоплановий і відтворюється в усіх сферах життєдіяльності суспільства, допомагає встановити зв'язок держави з громадськістю, публічний діалог, партнерські відносини з органами державної влади. Зосереджено увагу на соціально-правовій активності особистості, що зумовлена умовами життя, які окреслюють потреби й інтереси суспільства, соціальної групи й самої особистості й має визначатися високим рівнем правосвідомості, глибокою правовою переконаністю. Участь громадян є засобом консолідації громадянського суспільства, способом підвищення рівня правової та політичної культури населення, що забезпечить можливість політичної активності й правової ініціативи. Залучення громадськості в здійснення публічної влади підвищує рівень обізнаності й значущості громадян, виступає вагомим чинником відкритості й ефективності державно-владної діяльності, наслідком якої є дієві рішення, що формують основу народовладдя.

Ключові слова: громадськість, публічна влада, державна влада, муніципальна влада, громадянське суспільство.

S u m m a r y

Mahnovskiy I. Y. Public as one of the key components of exercise of public authority in Ukraine: theoretical and legal aspect. – Article.

The article highlights a theoretical and legal aspects involved the public in the formulation and implementation of public authorities in a country. The urgent problems of realization of the right of public participation in the organization of public power in Ukraine which arise under the influence of ambiguous mutual relations of the state and a society, in particular aggravation of a situation in the field of state formation and legal culture in connection with active political contemporary events and contradictory processes of public, social, economic and legal development of the country and so on. Emphasis on the participation of citizens in the exercise of public authority as a display control by the Society for the activities of official persons and representatives of the government, which in part citizens legalizes and legitimizes public authority. In turn legality occurs through the formation of representatives of state and municipal government, and the legitimacy reflecting confidence in public authorities. It is stated that the people are the real bearer of power and only they have the right to choose the form of democracy, to determine the principles of functioning of state power, to ensure control over its activities and to change power. It is noted that institute of participation of citizens in the exercise of public authority where its impact is in an interdisciplinary and displayed in all spheres of life of society, helping to establish the connection state of the public, public dialogue, partnership relations with bodies of state power. The emphasis on social and legal activity of the individual that caused by the living conditions that outline the needs and interests of society, social groups and of the personality and has to be defined with a high level of consciousness, deep legal certainty. Citizen participation is a tool of consolidating civil society, a way to increase the level of legal and political culture of the population, which will provide the opportunity for political activity and legal initiative. With involving public in the exercise of public authority increases the level of awareness and the importance of citizens favor a significant factor in the transparency and efficiency of state-government activities, the effect of which is efficient and effective solutions that form the basis of democracy.

Key words: public, public authorities, state power, municipal authorities, civil society.

Ю. М. Мирошниченко

**ПРОБЛЕМА РОЗВ'ЯЗАННЯ СУДОМ СИТУАЦІЙ,
ЗУМОВЛЕНИХ КЛОПОТАННЯМИ СТОРІН
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ПРО ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ НЕДОПУСТИМИМИ**

Постановка проблеми. Оцінка доказів – важливий елементом процесу судового дослідження, в системі якого особливий інтерес викликає проблема розв'язання судом ситуацій, зумовлених заявами суб'єктів кримінального процесуального доказування щодо отримання протилежною стороною доказів з істотним порушенням закону. Такі докази не мають юридичної сили, вони є недопустимими й не можуть бути покладені в основу вироку чи іншого судового рішення.

У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате (ч. 2 ст. 89 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК)). Водночас суд повинен дуже зважено підходити до розгляду клопотань про визнання доказів недопустимими, маючи на увазі, що відмова у дослідженні доказів, помилково визнаних недопустимими, може стати фатальною для результатів судового провадження. Адже за законом (ст. 410 КПК) відхилення клопотань про дослідження доказів, наданих на доведення або спростування обставин, з'ясування яких має істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення є підставою для його скасування.

Мета дослідження, частина результатів якого подається у цій статті, полягала в доведенні необхідності відмови від традиційного підходу до розуміння сутності подання суду доказів у кримінальному провадженні. У цій публікації така необхідність обґрунтовується на прикладі розв'язання судом окремих ситуацій, зумовлених спорами сторін щодо допустимості доказів під час розгляду клопотань учасників судового провадження в порядку ст. 350 КПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія доказів має давню історію і є глибоко й ретельно розробленим науковим напрямом. З-поміж науковців, які в різні часи системно досліджували або так чи інакше торкалися теми доказування в кримінальному процесі варто згадати

Р.С. Белкіна, Ю.П. Боруленкова, В.П. Гмирка, Ю.М. Грошевого, В.Г. Гончаренка, В.С. Зеленецького, Л.Д. Кокорева, В.О. Лазареву, О.М. Ларіна, Л.М. Лобойка, В.З. Лукашевича, П.А. Лупинську, В.Т. Нора, Ю.К. Орлова, І.Д. Перлова, І.Л. Петрухіна, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєву, Н.В. Сибільову, Л.Д. Удалову, С.А. Шейфера, М.Е. Шумила й інших. Проте питання перевірки й оцінки судом допустимості доказів залишається доволі дискусійним, що певною мірою пояснюється появою нового для вітчизняного кримінального процесу терміна «очевидно недопустимий доказ» без належного уточнення законодавцем змісту цього правового феномена.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом інститут оцінки доказів судом, на відміну від інших складових частин процесу доказування, є кінцевим елементом, що визначає його результат. Суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ст. 94 КПК).

Отже, дослідження доказів для кожного акту доказування є процес необхідний [1, с. 109]. Разом із тим судова практика склалася таким чином, що зібрані сторонами докази подаються ними під час розгляду судом клопотань учасників судового провадження, що зводиться до передавання суду доказових джерел з розрахунком на їх подальше оголошення суддею, головуючим у судовому засіданні. З нашої точки зору, подібна практика себе не виправдовує, оскільки нерідко породжує між сторонами спори щодо належності та допустимості доказів ще до початку їх фактичного дослідження. Розв'язання таких спорів з огляду на відсутність у суду попередніх відомостей про зміст наявних у сторін доказів буває вельми проблематичним і не відповідає завданням цієї фази судового розгляду.

Зважаючи на це, нами запропоновано дещо інший підхід до розуміння змісту й порядку подання суду доказів сторонами кримінального провадження. Він заснований на необхідності розмежування розгляду судом клопотань сторін і надання ними своїх доказів відповідно до встановленої послідовності їх дослідження. Водночас подання доказів логічно перетворюється з механічної передачі головуючому матеріалів досудового розслідування на процес демонстрації сторонами своїх доказів, обґрунтування їх вагомості, переконливості, доведення належності та допустимості [2].

Рідше порушується й простіше вирішується питання щодо неналежності доказу. Здебільшого сторони заперечують проти залучення до матеріалів справи того чи іншого доказу з огляду на його очевидну недопустимість, оскільки зрозуміло, що «неочевидна недопустимість» вимагає детального дослідження обставин його отримання й ретельної оцінки, зазвичай під час ухвалення остаточного рішення по справі. Проте, як зазначалось, закон не містить дефініції поняття «очевидно недопустимий доказ», що суттєво ускладнює визнання доказу таким у конкретній ситуації.

Разом з тим в юридичній літературі робляться спроби розв'язання проблеми визнання судом доказу очевидно недопустимим [3], які поки що не

привели до вироблення загальновизнаної позиції з цього приводу. Наразі абсолютно упевнено можна стверджувати лише те, що «очевидність», як лексична одиниця, що входить до конструкції зазначеного терміна, вказує на його безумовно оцінний характер і відносить розв'язання такого питання до дискретних повноважень суду, котрий повинен водночас керуватися вимогами закону та наявною у нього цієї миті інформацією щодо обставин, на які посилаються сторони на обґрунтування своїх доводів і заперечень, покладаючись на власні знання, досвід та здоровий глузд.

З рештою, слід погодитися з процесуалістами, котрі очевидно недопустимими вважають докази, отримані з істотними порушеннями, передбаченої законом процедури (в результаті проведення процесуальних дій без дозволу слідчого судді, коли його наявність вимагається законом; проведення слідчої дії за межами строків досудового розслідування або не уповноваженою на те особою тощо). Водночас в основу висновку щодо очевидної недопустимості доказу не можуть бути покладені обставини, що й самі мають оцінний характер (наприклад, «істотність порушення прав і свобод людини», «порушення права особи на захист») і потребують дослідження шляхом встановлення додаткових фактів [4, с. 175–176].

Окремою проблемою в цьому плані є заперечення проти залучення до матеріалів справи доказів з посиланням на порушення вимог ст. 290 КПК щодо відкриття сторонами одне одній матеріалів, зібраних ними під час досудового розслідування. Позиція Верховного Суду з приводу виконання цього обов'язку стороною захисту загалом зводиться до того, що захист не зобов'язаний ініціювати ознайомлення сторони обвинувачення з наявними у нього доказами й повинен відкрити їх лише на вимогу сторони обвинувачення й тільки за умови, що вони не можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення [5].

Інше ставлення законодавця й судової практики до відкриття доказів стороною обвинувачення й до наслідків порушення нею цього обов'язку. Особливо гостро це питання постає щодо ознайомлення сторони захисту з процесуальними документами, які стали правовою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД).

До прикладу, у 2019 році Велика палата Верховного Суду, виходячи з припису ч. 12 ст. 290 КПК, сформулювала правову позицію, згідно з якою за наявності відповідного клопотання процесуальні документи, що стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ухвали, постанови, клопотання) і які не були відкриті стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, оскільки їх на той час не було в розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не було розсекречено на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні. Але суд не має допустити відомості, що містяться в цих матеріалах кримінального провадження, як докази [6].

Проте, на наш погляд, розв'язуючи проблему, не можна обмежуватися буквальною розумінням змісту наведеної норми. Необхідно звернутися до телеологічного та системного способів тлумачення відповідних норм пра-

ва. Неознайомлення обвинуваченого з наявними проти нього доказами, безперечно, порушує його право на захист, але це порушення не є неправним. Практиці невідомі випадки умисного притримування стороною обвинувачення (на відміну від захисту) того чи іншого доказу до певного моменту, фактор раптовості тут недоречний.

Тож якщо з якихось незалежних від слідчого, прокурора причин сторона захисту не ознайомилася з окремим документом або речовим доказом, цей недолік може бути усунено під час судового провадження. Інша річ, що окремі адвокати, озброївшись наведеною вище практикою найвищого судового органу, заявляють про небажання знайомитися з несвоєчасно відкритими доказами, відверто «торпедуючи» досягнення завдань кримінального провадження.

Переконані, що підходи до тлумачення законодавчих приписів має бути гнучкішими, свідченням чому є подальша практика Верховного Суду, який в одній зі своїх постанов зазначив, що КПК чітко встановлює процесуальні підстави проведення НСРД, а в протоколі про результати проведення цих дій завжди вказується, на підставі якого рішення вони проводилися. Зважаючи на це, не можна говорити про те, що для сторони захисту в цілому буде неочікуваним побачити відповідний процесуальний документ, якщо його буде відкрито не на стадії закінчення досудового розслідування, а дещо пізніше.

Якщо сторона захисту, ознайомившись із відкритими їй матеріалами досудового розслідування, виявить, що в них наявний протокол про результати НСРД, але відсутні процесуальні документи, які стали підставою проведення цих дій, і вона вважатиме за необхідне ознайомитися з цими документами, цілком очікувано розраховувати на те, що ця сторона якнайшвидше заявить слідчому, прокурору чи суду клопотання про необхідність відкриття й долучення вказаних документів до матеріалів провадження. Вищезазначене стосується й доводів щодо невідкриття в разі закінченні досудового розслідування речових доказів, коли в реєстрі матеріалів зазначено низку процесуальних документів (протоколи оглядів, обшуків, постанови про долучення речових доказів, призначення експертиз, висновки експертів), які свідчать про наявність у кримінальному провадженні таких доказів.

У справі, що розглядалася, зазначені документи (клопотання й ухвали) сторона обвинувачення намагалась відкрити стороні захисту в ході судового розгляду, однак остання відмовилася ознайомлюватися з ними, наголошуючи на необхідності визнання недопустимими доказів, отриманих на підставі вказаних матеріалів через невиконання обвинуваченням вимог ч. 12 ст. 290 КПК під час закінчення досудового розслідування. Водночас із зазначеними документами в тому ж судовому засіданні прокурор на попередній запит сторони захисту відкрив їй витяг із матеріалів кримінального провадження, з яким захисники й обвинувачені ознайомились, не заперечували проти долучення його до справи та, посилаючись на нього, наводили свої міркування щодо незаконності участі у кримінальному провадженні слідчого тощо.

З огляду на це Верховний Суд зауважив, що фактично сторона захисту, обираючи для себе найвигіднішу лінію поведінки, висловила перед судом

свою думку про те, які докази сторони обвинувачення слід долучити, а які долучати неможливо через порушення стороною обвинувачення вимог ч. 12 ст. 290 КПК. Водночас із моменту дослідження судом зазначених документів до ухвалення судом вироку минуло понад місяця, тобто сторона захисту мала достатньо часу, щоб підготуватися та скорегувати лінію захисту у зв'язку з дослідженням судом вищеназваних доказів, отримувати доступ до яких у порядку ч. 11 ст. 290 КПК відмовилась.

Ураховуючи наведене, зокрема й процесуальну поведінку учасників кримінального провадження, Суд констатував, що під час розгляду справи не було порушено балансу інтересів сторін кримінального провадження, вони нарівно використовували надані їм процесуальні права на збирання та подання до суду доказів і з огляду на це мали достатньо часу для обстоювання своїх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК. Відкриття стороні захисту клопотань слідчого, прокурорів та ухвал слідчих суддів було здійснено з дотриманням вимог ч. 11 ст. 290 КПК, а рішення сторони захисту про відмову отримувати доступ до вказаних документів було прийнято нею на власний розсуд. Відтак немає підстав для визнання недопустимими доказами як указаних клопотань слідчого, прокурора та ухвал слідчих суддів, так і відповідних протоколів НСРД, складених на підставі цих документів [6].

У такому ж аспекті заслуговує на увагу інша постанова Верховного Суду, в якій зазначено, що характер і обсяг доказів, які не стосуються предмета доказування, але можуть мати значення, наприклад, для з'ясування допустимості чи достовірності наданих сторонами доказів, практично неможливо визначити наперед. Враховуючи, що сторони вільні у використанні своїх процесуальних прав і самостійно обирають стратегію і тактику ведення справи (ст. ст. 22 та 26 КПК), зокрема тактику спростування доказів, наданих протилежною стороною, обсяг доказів, які можуть бути надані на спростування або, навпаки, на підтвердження допустимості чи достовірності доказів, не може бути визначено заздалегідь, оскільки він залежить від динаміки кримінального провадження, що визначається головним чином діями сторін у процесі.

На підставі цього Суд дійшов висновку про те, що сторона, у володінні якої знаходяться докази, які обґрунтовують допустимість інших наданих доказів, приймає рішення про необхідність їх надання суду лише у випадку, якщо допустимість цих доказів обґрунтовано поставлена під сумнів на тих чи інших підставах. В такому разі у сторони, яка надала спірний доказ, виникає обов'язок довести його допустимість (ч. 2 ст. 92 КПК), надавши інші докази, і, відповідно, як умова надання доказу – обов'язок відкрити їх іншій стороні. Водночас суд, що розглядає справу, має забезпечити стороні можливість підготувати свою позицію щодо наданого доказу, який не був відкритий стороні на більш ранніх стадіях провадження [7].

Такий підхід Верховного Суду заслуговує цілковитої підтримки й має бути рекомендований до застосування судами всіх інстанцій. Принагідно слід зазначити, що суду вато надавати тільки джерела доказів та документи, зміст яких, зазвичай, наводиться в судовому рішенні. Процесуальні документи щодо руху справи, рішень слідчого, прокурора, слідчого судді

подаються на дослідження лише у разі необхідності доведення допустимості певного доказу. Інші матеріали, що стосуються результатів оперативно-розшукових заходів, листування слідчого й таке інше, тільки захирають справу.

Необхідно розуміти, що норма, яка забороняє суду допускати як докази відомості, що містяться в матеріалах, які не були відкриті однією стороною іншій після закінчення досудового розслідування, це не тільки попереджувальна санкція, що заохочує до належної процесуальної поведінки, але й інструмент забезпечення реалізації принципу безперервності судового розгляду, що не передбачає як підставу для його відкладення ознайомлення учасників судового провадження з новими для них доказами (ч. 2 ст. 322 КПК). Тобто законодавець, запроваджуючи зазначений припис, мав на увазі відсутність механізму ознайомлення сторін з доказами під час судового розгляду з огляду на його безперервність.

Однак принцип безперервності в національному законодавстві втратив свій первісний зміст, за якого один і той же суддя не мав права розглядати іншу справу до закінчення слухання розпочатого провадження. Практика кримінального судочинства демонструє нездатність держави забезпечити безперервність судового розгляду. Відтак до повернення цьому принципу його дійсного значення практика визнання недопустимими несвоєчасно відкритих стороні захисту доказів, особливо коли йдеться про розглядувані місяцями й роками кримінальні справи, не відповідає здоровому глузду й шкодить кримінальному правосуддю.

На обґрунтування правильності такого підходу можна навести й поради Організації з безпеки й співробітництва в Європі, на які рекомендовано орієнтуватися державам-учасницям під час реформування сфери кримінального правосуддя. Так, зокрема, вважається, що коли суду надаються нові докази (які не були відомі захисту до початку судового розгляду), суд може на свій розсуд відмовити в залученні до справи таких доказів (наприклад, на підставі невірогідності, відсутності доказової цінності, отримання з порушенням закону, неможливості перевірки, неналежності до справи або повторювання вже наявних доказів). Водночас не виключається можливість (*слід розуміти, за відсутності зазначених підстав – Ю. М.*) надання судом обвинуваченому часу для вивчення нової інформації чи доказів і підготовки свого захисту [8, с. 35].

Висновки. На підставі викладеного слід дійти висновку про те, що доказ може вважатися очевидно недопустимим за умови, що наявність ознак цього дефекту є безсумнівною, однозначною, незаперечною, безспірною з точки зору будь-якої неупередженої розумної людини. Натомість коли перевірка поставленої під сумнів якості доказу потребує з'ясування певних обставин і дослідження інших доказів, очевидність його недопустимості відсутня. Інколи сама гострота процесуального спору, глибина наявних між сторонами щодо цього суперечностей свідчить про відсутність «очевидності», що в такому разі вимагає свого доведення в процесі судового дослідження.

Втягування суду в передчасні суперечки сторін щодо процесуальних вад певних доказів дезорганізує судове провадження. З метою подолання

деструктивного впливу таких спорів на хід судового розгляду необхідно відокремити розгляд клопотань учасників судового провадження, безпосередньо не пов'язаних з процесом судового дослідження, від подання ними доказів, в процесі якого вони мають продемонструвати перед судом як належність та допустимість окремих джерел фактичних даних, так і логічні зв'язки між ними, доводячи певні обставини, критикуючи докази процесуального супротивника, підкреслюючи недоліки чужих та переваги власних доказів.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов в 3-х томах. Т. 1. Москва, 2001. 532 с.
2. Мирошниченко Ю.М. Зміст і порядок подання доказів під час судового розгляду кримінальних справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. № 52. С. 90–93.
3. Див., наприклад: Зейкан Я.П. Недопустимі докази. Харків : Фактор, 2019. 128 с. ; Литвин О.В. Деякі питання порядку визнання судом недопустимих доказів у стадії судового розгляду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–1. С. 356–358 ; Рожнова В.В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 301–306 ; Тютюнник В.В. Очевидна недопустимість доказу як критерій здійснення окремої судової процедури визнання доказу недопустимим під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Випуск 28. Том 3. С. 137–140.
4. Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 220 с.
5. Див., наприклад: Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 17 березня 2020 р. у справі № 691/1358/15-к (провадження № 51-5681км19). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88401654> (дата звернення: 01.03.2021) ; Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 21 липня 2020 р. у справі № 54/4875/18 (провадження № 51-869км20). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90563137> (дата звернення: 01.03.2021).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 р. у справі № 751/7557/15-к (провадження № 13-37к18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340> (дата звернення: 21.06.2021).
7. Постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду від 11 лютого 2020 р. у справі № 596/927/17 (провадження № 51-9240км18). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87672583> (дата звернення: 21.06.2021).
8. Справочное руководство по уголовному процессу. ОБСЕ : Бельгия, 2006. URL: <http://polis.osce.org/library> (дата звернення: 21.06.2021).

А н о т а ц і я

Мирошниченко Ю. М. Проблема розв'язання судом ситуацій, зумовлених клопотаннями сторін кримінального провадження про визнання доказів очевидно недопустимими. – Стаття.

Мета дослідження, частина результатів якого подається в статті, полягала в доведенні необхідності відмови від традиційного підходу до розуміння сутності подання суду доказів у кримінальному провадженні. У публікації така необхідність обґрунтовується на прикладі розв'язання судом окремих ситуацій, зумовлених спорами сторін щодо допустимості доказів під час розгляду клопотань учасників судового провадження.

Визнано невинуватеною практику, за якої зібрані сторонами докази подаються до суду під час розгляду ним клопотань учасників судового провадження, як таку, що породжує між сторонами передчасні суперечки з приводу допустимості доказів. Констатується, що розв'язання таких спорів з огляду на відсутність у суду попередніх відомостей щодо змісту

наявних у сторін доказів є вельми проблематичним і не відповідає завданням такої фази судового розгляду.

У підсумку автор доходить висновку про те, що доказ може вважатися очевидно недопустимим за умови, що наявність ознак такого дефекту безсумнівна, однозначна, незаперечна, безспірна з боку будь-якої неупередженої розумної людини. Натомість коли перевірка поставленої під сумнів якості доказу потребує з'ясування певних обставин і дослідження інших доказів, очевидність його недопустимості відсутня. Інколи сама гострота процесуального спору, глибина наявних між сторонами з такого приводу суперечностей свідчить про відсутність «очевидної» недопустимості, що вимагає свого доведення в процесі судового дослідження. Тому втягування суду в передчасні суперечки сторін щодо процесуальних вад певних доказів дезорганізує судове провадження. З метою подолання деструктивного впливу таких спорів на хід судового розгляду необхідно відокремити розгляд клопотань учасників судового провадження, безпосередньо не пов'язаних із процесом судового дослідження, від подання сторонами доказів, у процесі якого вони мають продемонструвати перед судом як належність і допустимість окремих джерел фактичних даних, так і логічні зв'язки між ними, доводячи певні обставини, критикуючи докази процесуального супротивника, підкреслюючи недоліки чужих і переваги власних доказів.

Ключові слова: кримінальний процес, судове провадження, подання доказів, визнання доказів очевидно недопустимими.

Summary

Miroshnichenko Yu. M. The problem of solution by the court of situations related to the petitions of the parties of the criminal proceedings on the recognition of evidence obviously inadmissible. – Article.

The purpose of the study, part of the results of which are presented in this article, was to prove the need to abandon the traditional approach to understanding the essence of the presentation of evidence in criminal proceedings. In this publication, this need is based on the example of the court's resolution of certain situations caused by disputes between the parties on the admissibility of evidence during the consideration of the petitions of the participants in the proceedings.

The practice of submitting the evidence collected by the parties to the court during the consideration of the petitions of the participants in the court proceedings as such that gives rise to premature disputes between the parties over the admissibility of the evidence was recognized as unjustified. It is stated that the resolution of such disputes, given the lack of prior information in court on the content of the evidence available to the parties, is very problematic and does not meet the objectives of this phase of the trial.

Based on the above, the author concludes that the evidence can be considered manifestly inadmissible, provided that the presence of signs of this defect is undoubted, unambiguous, indisputable and indisputable from the point of view of any impartial reasonable person. Instead, when verifying the quality of the evidence in question requires clarifying certain circumstances and examining other evidence, there is no evidence of its inadmissibility. Sometimes the very severity of the procedural dispute, the depth of the contradictions between the parties in this regard indicates the lack of "obviousness", which requires its proof in the course of judicial investigation. Therefore, the involvement of the court in the premature disputes of the parties regarding the procedural defects of certain evidence disrupts the court proceedings. In order to overcome the destructive impact of such disputes on the course of the trial, it is necessary to separate the consideration of motions of participants in court proceedings not directly related to the judicial process from the submission of evidence by the parties, in which they must demonstrate, and logical connections between them, proving certain circumstances, criticizing the evidence of the procedural opponent, emphasizing the shortcomings of others and the advantages of their own evidence.

Key words: criminal process, court proceedings, submission of evidence, recognition of evidence as obviously inadmissible.

УДК 342.32

DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.729>*Н. В. Мішина*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одною з основних форм здійснення державної влади завжди був та залишається державний контроль. Завдяки цьому виду контролю забезпечується ефективне функціонування підконтрольних суб'єктів, дотримання Конституції України 1996 року, законів та підзаконних актів тощо. Публічне адміністрування, безперечно, не може існувати без державного контролю. У статті проблематика державного контролю проілюстрована прикладами інституту місцевого самоврядування, досліджено національний досвід і досвід Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії у сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми та на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Під час написання статті використовувались праці відомих дослідників проблем місцевого самоврядування (М.П. Орзіх, І.М. Вайль, В.В. Смірної та інших), а також практика Конституційного Суду України, матеріали преси, міжнародні муніципальні стандарти.

Метою статті є визначення адміністративно-правових проблем державного контролю (на матеріалах державного контролю за органами місцевого самоврядування в Україні та у Сполученому Королівстві Великобританії і Північної Ірландії).

Виклад основного матеріалу. Варто почати з того, що у сучасній юридичній літературі не викликає сумнівів той факт, що «державний контроль» істотно відрізняється від «державного нагляду». Ці поняття не є ідентичними, і на сучасному етапі розвитку української юридичної науки навряд чи хтось оспорує цю тезу.

Слід нагадати, що, як правило, під державним контролем розуміють право певного державного органу перевіряти діяльність суб'єкта та самостійно усувати чи самостійно наполягати на усуненні виявлених недоліків, у тому числі відміняти акти підконтрольного органу. Як правило, під державним наглядом розуміють право певного державного органу перевіряти діяльність суб'єкта без можливості самостійно усу-

вати чи самостійно наполягати на усуненні виявлених недоліків, – для цього слід звернутись до інших державних органів (як правило, правоохоронних). У цій статті йтиметься про державний контроль саме у цьому розумінні.

Державному контролю за місцевим самоврядуванням притаманні родові ознаки державного контролю у цілому, тобто універсальність, систематичність, безсторонність, реальність, результативність, гласність. Це варто враховувати під час подальших досліджень.

На сучасному етапі в Україні існують два рівня публічної влади – державна і муніципальна. Згідно з Конституцією України 1996 року, місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Головна «опорна» риса місцевого самоврядування – самостійність рішення віднесених до його відання питань.

Одним з факторів, що визначають ступінь самостійності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, є вироблена державою політика щодо здійснення контролю за їх діяльністю. Закон України від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає, що «державний контроль може здійснюватися тільки на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади або їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень» [1].

У цілому в українському законодавстві інститут державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування врегульовано недостатньо повно. Крім того, норми інституту не систематизовані, часто суперечать одна одній, через нечіткі формулювання ускладнюється розуміння змісту норм суб'єктами муніципального права і виникають питання про відповідність їх Конституції України [2]. У такому випадку, до вирішення конфлікту норм часто залучаються судові органи у цілому та Конституційний Суд України зокрема.

Багато в чому це є наслідком відсутності відповідного історичного досвіду – «в Україні такий контроль часто асоціюється з колишнім командним стилем <...>, не сприймається сама ідея контролю над місцевим самоврядуванням з боку яких би то не було органів державної влади в разі гіпертрофованої уваги до контролю з боку населення» [3].

Натепер актуальна ретельна теоретична проробка поняття, видів, способів здійснення державного контролю за органами місцевого самоврядування тощо як бази для доопрацювання концепції такого контролю, з обов'язковим залученням закордонного досвіду. Це призводить до необхідності звернути особливу увагу на досвід Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії (далі – Сполучене Королівство), – в англійській доктринальній літературі інститут державного контролю за органами місцевого самоврядування отримав детальну теоретичну розробку, водночас протягом останнього десятиліття особливу увагу вчених спрямовано на реалізацію на державному рівні політики зниження підконтрольності органів місцевого самоврядування центру.

В україномовній літературі практично не виникає розбіжностей щодо класифікування державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування:

- залежно від виду контролю: на контроль за законністю діяльності органів місцевого самоврядування та контроль за доцільністю їх діяльності;
- залежно від характеру контрольованих повноважень: на контроль за здійсненням органами місцевого самоврядування власних повноважень і контроль за здійсненням ними делегованих повноважень.

Класифікація державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування залежно від приналежності органів, які здійснюють контроль, до певної гілки державної влади, дискусійна.

Не викликає суперечок виділення закріпленого в міжнародних документах [4] адміністративного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Однак, вивчення практики його здійснення в Сполученому Королівстві видається малоперспективним в зв'язку з наявністю в Сполученому Королівстві англосаксонської, а в Україні - континентальної системи місцевого самоврядування. У разі ж визнання за доцільне запозичення для України практики видання типових документів для органів місцевого самоврядування (регламентів рад і тому подібне), думається, слід аналізувати досвід Сполученого Королівства в сукупності з доповнюючим і збагачує його досвідом США.

Звісно ж вірним буде об'єднати контрольні можливості парламентів по відношенню до органів місцевого самоврядування терміном «парламентський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування» [5, с.1 6]. Такий вид контролю виділяють не всі дослідники [6–7]; деякі вчені, виділяючи його, іменують його законодавчим [10, с. 25–26]. Варто зауважити, що правильніше говорити не про законодавчий контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку держави (в Сполученому Королівстві – держави та її історичних частин), а про законодавче регулювання на рівні держави (в Сполученому Королівстві – держави і її історичних частин) діяльності органів місцевого самоврядування.

Дослідники відзначають, що в Україні «контрольна діяльність парламенту регламентована фрагментарно, неповно» [9]. Таке твердження справедливо й щодо контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. З практики здійснення розглянутого виду контролю в Сполученому Королівстві вбачається за доцільне запозичення спеціалізованого контрольного органу парламенту – омбудсмана у справах місцевого самоврядування [10].

Основним недоліком функціонування омбудсманів при Парламенті Сполученого Королівства є практично повна відсутність у них владних повноважень по відношенню органам місцевого самоврядування, скарги на яких приймаються до розгляду [11, р. 42]. Одночасне врахування недоліків діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини дозволить створити в Україні інститут ефективно діючого Уповноваженого Верховної Ради України з питань місцевого самоврядування.

Висновки з дослідження. Судовий контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні натеper є менш ефективним видом державного контролю. У Сполученому Королівстві судовий контроль, як

і парламентський, набагато ефективніший за контроль адміністративний: визнані джерелами муніципального права судові прецеденти і традиційно сильна судова влада зумовлюють його жорсткість. Підвищення ефективності судового контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні можливо одночасно з підвищенням правової культури громадян і створенням механізмів ефективної реалізації судових рішень.

Поряд з адміністративним, судовим і парламентським контролем за діяльністю органів місцевого самоврядування іноді виділяють фінансовий контроль [12, с. 319]. Однак представляється вірною протилежна думка, що знайшла відтворення, наприклад, у роботах І.М. Вайль, В.В. Смірної [8, с. 25–26], – вести мову про фінансовий контроль як про підвид контролю парламентського чи адміністративного, але не як про самостійний вигляд контролю в класифікації.

Отже, на сучасному етапі представляється актуальним доопрацювання і закріплення в українському законодавстві деталей політики контролю за органами місцевого самоврядування, здійснюваного органами державної влади з метою «включення переговорного механізму між органами влади різного рівня» [3], «розкриття величезного, по-справжньому до сих пір не затребуваного творчого соціального потенціалу місцевого самоврядування» [13]. Відповідні норми доцільно або включити до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», або об'єднати в рамках окремого, нового закону. *Перспективи подальших розвідок у напрямі* вбачаються у тому, щоб розробити відповідні рекомендації.

Література

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
2. Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 2000 року у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 6, частини першої статті 11, частини четвертої статті 16, пунктів 3, 5, 6, 9, 10, 16 частини першої статті 26, частин третьої і четвертої статті 41, частин шостої статті 42, статей 51, 52, 53, 54, частини четвертої статті 61, частини першої статті 62, частин першої, шостої, сьомої статті 63, частин четвертої, п'ятої, шостої статті 78, частин третьої, п'ятої, сьомої статті 79, абзацу третього пункту 2 розділу V «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про місцеве самоврядування) / Конституційний Суд України. *Офіційний вісник України*. 2000. № 30. Ст. 1283.
3. Бабич П.Б. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: за і проти. *Командор*. 1997. № 2. С. 13–19.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування. *Бюлетень центру інформації та документації Ради Європи в Україні*. 1997. № 2. Ст. 8.
5. Marsh S.B. The Outlines of English Law. Manchester, 1995. 160 p.
6. Mishyna N. Ukrainian Municipal Reform: Constitutional Basis. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. № 3. Р. 85–91.
7. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення у контексті теорій про природу місцевого самоврядування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 1. С. 26–30.
8. Местные органы в политической системе капитализма. Москва, 1985. 240 с.
9. Орзих М.Ф., Кивалов С.В. Парламентский контроль и государственно-правовая реформа. *Голос України*. 1999. 2 ноября.
10. Scottish Legal Services Ombudsman and Commissioner for Local Administration in Scotland Act 1997. URL: <http://www.hms.o.gov.uk/acts/acts1997/1997035.htm#aofs> (дата звернення: 15.07.2021).

11. Loughlin M. The Constitutional Status of Local Government. Local Democracy And Local Government. Hampshire, 1998. 300 p.

12. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. Москва : Юрист, 1997. 570 с.

13. Чернецкий А.М. Право на ... право? *Муниципалитет*. 1997. № 1. С. 4.

Анотація

Мишина Н. В. Адміністративно-правові проблеми державного контролю. – Стаття.

Однією з основних форм здійснення державної влади завжди був і залишається державний контроль. Завдяки такому виду контролю забезпечується ефективне функціонування підконтрольних суб'єктів, дотримання Конституції України 1996 року, законів і підзаконних актів тощо. Публічне адміністрування, безперечно, не може існувати без державного контролю.

Метою статті є визначення адміністративно-правових проблем державного контролю (на матеріалах державного контролю за органами місцевого самоврядування в Україні й у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії).

Зазначено, що одним із факторів, які визначають ступінь самостійності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, є вироблена державою політика щодо здійснення контролю за їх діяльністю. Але в Україні їй бракує чіткості й послідовності.

Підкреслено, що в цілому в українському законодавстві інститут державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування врегульовано недостатньо повно. Крім того, норми інституту не систематизовані, часто суперечать одна одній, через нечіткі формулювання ускладнюється розуміння змісту норм суб'єктами муніципального права й виникають питання про відповідність їх Конституції України. У такому випадку до вирішення конфлікту норм часто залучаються судові органи в цілому й Конституційний Суд України зокрема.

Наголошується, що класифікація державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування залежно від приналежності органів, які здійснюють контроль, до певної гілки державної влади, дискусійна.

Резюмовано, що судовий контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні натепер є менш ефективним видом державного контролю. У Сполученому Королівстві судовий контроль, як і парламентський, набагато ефективніший за контроль адміністративний: визнані джерелами муніципального права судові прецеденти й традиційно сильна судова влада зумовлюють його жорсткість. Підвищення ефективності судового контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні можливо одночасно з підвищенням правової культури громадян і створенням механізмів ефективної реалізації судових рішень.

Ключові слова: державний контроль, публічне адміністрування, муніципальне управління, місцеве самоврядування, територіальна громада.

S u m m a r y

Mishyna N. V. Administrative and legal problems of state control. – Article.

One of the main forms of exercising state power has always been and remains state control. This type of control ensures the effective functioning of controlled entities, compliance with the Constitution of Ukraine of 1996, laws and bylaws, etc. Public administration, of course, cannot exist without state control.

The purpose of the article is to determine the administrative and legal problems of state control (on the materials of state control over local governments in Ukraine and in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland).

It is noted that one of the factors determining the degree of independence of local governments and their officials is the policy developed by the state to control their activities. But in Ukraine it lacks clarity and consistency.

It is emphasized that in general in the Ukrainian legislation the institute of state control over the activity of local self-government bodies is not fully regulated. In addition, the norms of the institute are not systematized, often contradict each other, due to vague wording it is difficult to understand the content of the norms by the subjects of municipal law and there are questions about their compliance with the Constitution of Ukraine. In this case, the judicial

authorities in general and the Constitutional Court of Ukraine in particular are often involved in resolving conflicts of norms.

It is emphasized that the classification of state control over the activities of local self-government bodies depending on the affiliation of bodies exercising control over a certain branch of state power is debatable.

It is summarized that judicial control over the activities of local governments in Ukraine is currently a less effective type of state control. In the United Kingdom, judicial control, like parliamentary control, is much more effective than administrative control: judicial precedents recognized by sources of municipal law and a traditionally strong judiciary determine its rigidity. Improving the effectiveness of judicial control over the activities of local governments in Ukraine is possible simultaneously with improving the legal culture of citizens and creating mechanisms for effective implementation of court decisions.

Key words: state control, public administration, municipal administration, local self-government, territorial community.

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.32837/npuuola.v28i29.730>*Л. О. Нікітенко, К. В. Бородата*

ОСОБЛИВОСТІ ОСНОВНИХ ФОРМ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Постановка проблеми. Україна знаходиться в числі тих держав, які віддали перевагу демократії поміж інших політичних режимів. У світі існують різні теорії демократії, які по-різному визначають межі діяльності держави по забезпеченню прав і свобод людини. Провідне місце в сучасних демократичних теоріях посідає концепція партисипативної демократії, суть якої полягає у поверненні до класичних ідеалів демократії, які передбачають активну участь громадян в обговоренні й прийнятті рішень з основних питань суспільного життя. Не виключенням є й Україна, де в сучасних умовах реформування влади використання різних форм партисипативної демократії набуває важливого значення, особливо на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання та особливостей реалізації форм партисипативної місцевої демократії викладені в працях таких українських вчених як М. Баймуратов, О. Батанов, І. Бодрова, В. Брудний, Р. Колісніченко, І. Лукеря, А. Орловський та інших. Серед науковців є як прихильники партисипативної демократії, так і ті, хто вважає, що вона далеко не у всіх випадках є ефективним методом прийняття рішень не лише на загальнонаціональному, а й на локальному рівні. Не варто забувати, що демократія є постійним процесом удосконалення, оскільки сучасні її форми не можна вважати ідеальними.

Тому **метою статті** є виявлення особливостей основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. У тлумачних словниках термін «партисипативна демократія» розглядається як процес залучення широкого кола учасників до формування та функціонування відповідних політичних систем [1]. Така модель демократії реалізується як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Серед основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні прийнято виділяти такі як місцеві вибори, місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, звернення громадян у порядку подання місцевих е-петицій тощо. Розглянемо детальніше кожну з них.

Місцеві вибори є формою партисипативної демократії, що забезпечує особисту участь громадян у формуванні виборних органів місцевого самоврядування та обранні їхніх посадових осіб. У той же час їх можна

вважати механізмом представницької демократії, коли громадяни доручають управління територіальною громадою своїм представникам. Питання організації та проведення місцевих виборів в Україні сьогодні є найбільш врегульованими порівняно з іншими формами партисипативної місцевої демократії, оскільки вони чітко прописані у чинному Виборчому кодексі України. Саме ця обставина сприяє регулярному та безперешкодному проведенню місцевих виборів в нашій державі.

Місцевим референдумом вважається форма прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування [2]. Його головним завданням є вирішення питань в інтересах громади через вільне волевиявлення на основі максимального усвідомлення його учасниками всіх переваг і недоліків цих питань, які винесені на голосування. Порядок підготовки та проведення місцевих референдумів в Україні законодавчо не визначено, проте наразі на розгляді Верховної Ради України знаходиться проєкт Закону України «Про місцевий референдум» [3]. Через вказану законодавчу прогалину українські громадяни вже майже десять років не можуть реалізувати своє право на участь у місцевому референдумі.

Загальні збори громадян за місцем проживання, згідно з Постановою Верховної Ради України про затвердження Положення про ці збори [4], є формою їхньої безпосередньої участі у розв'язанні питань місцевого значення. Загальні збори не наділені правом приймати місцеві нормативні акти, але потенційно є найсильнішою за рівнем впливу на місцеву владу формою демократії участі. Основна ідея зборів полягає у тому, що вони мають бути доступні для реалізації навіть невеликій групі громадян, які наділені виборчими правами і проживають на території відповідної територіальної громади. Організаційно-правовий механізм підготовки та проведення зборів має дозволяти їх ініціаторам досягати мети, навіть якщо цьому протидіють органи і посадові особи місцевого самоврядування. Основною перевагою зборів є сприяння активізації участі громадян у справах місцевого самоврядування незалежно від політичних поглядів. На порядку денному Верховної Ради України також стоїть питання ухвалення спеціального Закону України «Про загальні збори громадян за місцем проживання».

Значення місцевої ініціативи як форми локальної демократії відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» полягає в реалізації права членів територіальної громади ініціювати розгляд у раді будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування. Ефективність використання місцевих ініціатив значною мірою залежить від особливостей процедури їхнього застосування, закріпленої у статутах відповідних територіальних громад. Сьогодні маємо лише проєкт Закону України «Про місцеві ініціативи», де місцева ініціатива визначається як офіційна письмова пропозиція громадян України з питань, які належать до відання місцевого самоврядування, внесена в порядку, передбаченому законом, до відповідної ради для розгляду та прийняття відповідного рішення в межах її компетенції [5].

Згідно зі статистичними даними громадські слухання є найбільш залученим механізмом локальної демократії, однак процедури їх проведення

у низці українських міст значно ускладнені [6]. Вітчизняні науковці, які ґрунтовно досліджують питання громадських слухань, зазначають, що «деякі органи місцевого самоврядування фактично узурпували право скликати громадські слухання або максимально обмежили права територіальних громад. Таким чином, громадські слухання переважно виступають не інструментом локальної демократії, а інструментом, який використовується органами місцевого самоврядування для дотримання формальних процедур, легітимізації під прикриттям громадських слухань рішень, які не завжди відповідають або навіть шкодять інтересам громади» [7, с. 194]. Для виправлення такої ситуації необхідно врегулювати питання проведення громадських слухань на рівні спеціального Закону України «Про громадські слухання», існуючий проект якого визначає їх як форму безпосередньої участі членів територіальної громади, посадових осіб органів місцевого самоврядування в спільному обговоренні й прийнятті рішень із найважливіших питань місцевого значення [8].

З розвитком комп'ютерних технологій та цифровізацією українського суспільства найбільшій популярності набуває така форма партисипативної демократії на місцевому рівні як місцеві е-петиції. Україна запровадила її відносно нещодавно, але практика показує, що вона «прижилась» [9]. У статті 5 Закону України «Про звернення громадян» електронна петиція визначається як особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування [10]. Законодавством не встановлено прямого обов'язку органів місцевого самоврядування впроваджувати в себе інструмент е-петицій, хоча таке зобов'язання логічно виходить з права громадян подавати такі звернення. Так само, місцеві ради не зобов'язані ухвалювати власні нормативно-правові акти з такого питання, а закон тільки рекомендує їм це зробити. Враховуючи потребу визначити порядок розгляду е-петицій, необхідність у створенні місцевої нормативно-правової бази все одно постає. Доцільним вбачається ці питання врегулювати на рівні спеціального Закону України «Про петиції», проект якого вже подавався на розгляд парламенту [11].

Висновки. Таким чином, до особливостей форм партисипативної демократії на місцевому рівні можна віднести: затребуваність та широку розповсюдженість серед територіальних громад; суттєвий вплив на розвиток місцевого самоврядування; сприяння максимальній залученості кожного члена громади до розв'язання питань місцевого значення; допомога у швидшому й ефективнішому розв'язанні нагальних місцевих проблем. Однак, окрім зазначених позитивних аспектів ці форми партисипативної демократії об'єднує також відсутність належного нормативного регулювання (окрім місцевих виборів). Утім, робота в такому напрямі ведеться, що підтверджується фактом знаходження відповідних проектів Законів України на розгляді в парламенті України.

Література

1. Законодавче регламентування демократії участі в місцевому самоврядуванні країн Європейського Союзу : інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідниць-

ким центром. *USAID* : вебсайт. URL: https://radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/publications/partysypatyvna_demokratiya_2.pdf

2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 1639-IX (зі змінами) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

3. Про місцевий референдум : Проект Закону України від 19 травня 2021 р. № 5512. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942

4. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні : Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р. № 3748-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 6. Ст. 30.

5. Про місцеві ініціативи : Проект Закону України від 03 липня 2012 р. № 9404. *Ліга 360* : вебсайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF79800B?an=3>

6. Статистика громадських слухань. *Доступ до правди* : вебсайт. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/statistika_ghromadskikh_slukhan

7. Колісніченко Р.М., Цумарев М.І. Мошняга Л.В. Механізми локальної демократії: правова природа та особливості реалізації в Україні. *Наукові перспективи*. 2021. № 4(10). С. 191–212.

8. Про громадські слухання : Проект Закону України від 06 липня 2015 р. № 2295а. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55905

9. Єдина система місцевих петицій. URL: <https://petition.e-dem.ua>

10. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 25611.

11. Про петиції : Проект Закону України від 03 червня 2015 р. № 2997. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55426

А н о т а ц і я

Нікітенко Л. О., Бородата К. В. Особливості основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні. – Стаття.

У статті виявлено особливості основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні.

Наголошено, що провідне місце в сучасних демократичних теоріях посідає концепція партисипативної демократії, суть якої полягає в поверненні до класичних ідеалів демократії, які передбачають активну участь громадян в обговоренні й прийнятті рішень з основних питань суспільного життя. Не виключенням є й Україна, де в сучасних умовах реформування влади використання різних форм партисипативної демократії набуває важливого значення, особливо на місцевому рівні.

Визначено, що до основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні прийнято відносити місцеві вибори, місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, звернення громадян у порядку подання місцевих е-петицій тощо.

Авторками надано характеристику кожній із зазначених форм партисипативної місцевої демократії з формулюванням їхнього визначення, вказівкою на суттєві ознаки й оцінкою стану нормативного регулювання.

З'ясовано, що особливостями форм партисипативної демократії на місцевому рівні є: затребуваність і широка розповсюдженість серед територіальних громад; суттєвий вплив на розвиток місцевого самоврядування; сприяння максимальній залученості кожного члена громади до розв'язання питань місцевого значення; допомога у швидшому й ефективнішому розв'язанні нагальних місцевих проблем. Однак установлено, що окрім зазначених позитивних аспектів такі форми партисипативної демократії об'єднує також відсутність належного нормативного регулювання (окрім місцевих виборів). Закцентовано, що для виправлення такої актуальної проблеми ведеться робота, що підтверджується фактом проходження на розгляді в парламенті України відповідних проектів Законів, зокрема «Про місцевий референдум», «Про загальні збори громадян за місцем проживання», «Про місцеві ініціативи», «Про громадські слухання», «Про петиції».

Ключові слова: партисипативна демократія, місцеве самоврядування, місцеві вибори, місцевий референдум, місцева ініціатива, загальні збори, громадські слухання, е-петиція.

S u m m a r y

Nikitenko L. O., Borodata K. V. Features of the main forms of participatory democracy at the local level. – Article.

The article reveals the features of the main forms of participatory democracy at the local level.

It is emphasized that the leading place in modern democratic theories is occupied by the concept of participatory democracy, the essence of which is to return to the classical ideals of democracy, which provide for active participation of citizens in discussion and decision-making on major issues of public life. Ukraine is no exception, where in the current conditions of government reform the use of various forms of participatory democracy is becoming important, especially at the local level.

It is determined that the main forms of participatory democracy at the local level include local elections, local referendums, general meetings of citizens at the place of residence, local initiatives, public hearings, appeals of citizens in the order of local e-petitions, etc.

The authors describe each of these forms of participatory local democracy with the formulation of their definition, an indication of the essential features and assessment of the state of regulation.

It was found that the peculiarities of forms of participatory democracy at the local level are: demand and wide distribution among territorial communities; significant impact on the development of local self-government; promoting the maximum involvement of each member of the community in addressing issues of local importance; assistance in faster and more effective solution of urgent local problems. However, it was found that in addition to these positive aspects, these forms of participatory democracy are also united by the lack of proper regulation (except for local elections). It is emphasized that work is being done to correct this urgent problem, which is confirmed by the fact that the relevant draft laws are being considered in the Parliament of Ukraine, in particular “On Local Referendum”, “On General Meetings of Citizens at Residence”, “On Local Initiatives”, “On Public Initiatives”, “On public hearings”, “On petitions”.

Key words: participatory democracy, local self-government, local elections, local referendum, local initiative, general meeting, public hearings, e-petition.

УДК 347.73:(346.543:330.332)(477)
DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.731>

О. С. Омельчук, Д. Р. Байталюк

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРАУДФАНДИНГУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Нещодавня історія сервісу з доставки їжі Crypto Eats відновила дискусію щодо захисту прав інвесторів за спільного фінансування інноваційних проєктів за допомогою діджитал-інструментів в Інтернеті. Псевдо-стартап із доставки їжі зник, присвоївши кошти користувачів на суму понад \$ 500 000, залишивши після себе лише рекламну продукцію у вигляді брендovаних футболок та інших аксесуарів [22].

Номінальні розробники проєкту Crypto Eats анонсували вихід на ринок децентралізований додаток для доставки їжі, який розроблявся з 2020 року для того, щоб поєднати в систему доставку їжі, для оплати якої можуть використовуватися криптовалюти, а також традиційні види платежів [1]. Для користувачів сервісу було обіцяно ряд переваг, серед яких можливість замовлення продуктів з окремих ресторанів в одній доставці, наднизькі тарифи та доставку протягом п'яти хвилин [3].

В середині жовтня 2021 року автори проєкту презентували логотип компанії та зареєстрували власну торгову марку. До рекламної кампанії були залучені популярні британські TikTok-блогери, які носили брендovanу уніформу компанії та рекламували її послуги у своїх відеороликах. Було оголошено про випуск токена EATS у прес-релізі, який розповсюдили через службу GlobeNewswire, яку часто використовують відомі компанії, такі як Walmart [24].

Широкий розголос та вдала маркетингова кампанія допомогли залучити значні інвестиції за один тиждень, після цього розробник перевів зібрані кошти на різні гаманці Binance Coin, а бажаючи продати свої токени отримували повідомлення про помилку. Мобільний додаток Crypto Eats так і не було випущено, фірмовий сайт, сторінка в Instagram і Telegram-канал були видалені, як і електронна скринька.

Стан дослідження теми. Натеper проблематика правового регулювання краудфандингових відносин стає об'єктом наукового інтересу дослідників по всьому світу, однак правова природа таких відносин майже не досліджувалася вітчизняними науковцями. Попри широке викладення економічних характеристик краудфандингу та номінальне опікування держави питаннями залучення інвестицій до української економіки необхідність врегулювання краудфандингових відносин правовими засобами

відзначається буквально в кожному ґрунтовному дослідженні за темою. Саме тому **мета** статті проаналізувати структуру краудфандингових відносин та з'ясувати межі потенціалу та значення їх правового регулювання на національному рівні.

Виклад основного матеріалу. Натепер як фінансування комерційних інноваційних проєктів і суспільно важливих ініціатив, так і спонсорування науки, творчості й сфери розваг набувають децентралізованого характеру. Це означає, що фізичні та юридичні особи, які потребують додаткових фінансових ресурсів для продовження власної діяльності ведуть переговори не з банками або інвестиційними компаніями щодо кредиту, а звертаються до пересічних користувачів інтернету, небайдужих до долі тих чи інших проєктів, або зацікавлених в майбутньому таких ініціатив.

Як такий спільний збір коштів не є чимось новим, адже широко відомим є випадок збору коштів на пам'ятник О.С. Пушкіну в Одесі Слов'янським благодійним товариством з-поміж самих одеситів, за що, згідно з міською легендою, монумент розташований спиною до міської думи [14]. Відомими також є кейси фінансування видання літературних творів коштами українських діаспор Канади й США, збору коштів на будівництво культурних і релігійних будівель містянами тощо, однак в теперішній час краудфандинг став методом, який активно використовується стартапами для фінансування нових проєктів шляхом залучення капіталу в масштабі всієї планети за допомогою інтернету. На сучасному етапі розвитку такого інструменту залучення коштів як спільне (громадське) фінансування останній набув специфічних рис, пов'язаних з найчастіше інноваційним характером проєктів, способом розміщення інформації про такі проєкти на спеціальних платформах, а також з можливістю залучення широкої аудиторії за допомогою глобальної комунікації.

Зародження явища інтернет-краудфандингу асоціюється з діяльністю окремих громадських організацій, музичних виконавців та кінематографічних продюсерів, які ініціювали збір коштів серед своїх шанувальників для впровадження в життя власних ідей. На початку 2000-х років діяльність перших «краудфандерів» пов'язана з такими ресурсами як ArtistShare та FilmVenture.com. Після успішного втілення технології інтернет-краудфандингу в галузях некомерційних культурних та соціальних проєктів краудфандинг набув популярності у сфері фінансування стартапів і локальних бізнесів [20, с. 58]. Починаючи з 2009 року краудфандинг, сенс якого був пов'язаний з пошуком великого числа людей, готових підтримати стартап або будь-яку іншу ініціативу невеликою сумою грошей, набув популярності як новий спосіб пошуку фінансування для своїх проєктів [6].

Значну роль у процесі відіграли соціальні мережі, які стали майданчиком для поширення інформації про проєкт та посилянь на фандрайзингові майданчики. Краудфандинг як явище отримав подвійне призначення, пов'язане не лише з залученням додаткових ресурсів для свого проєкту, а й з потребою валідації власних ідей підприємцями та громадськими активістами.

У 2012 році була запущена перший універсальний краудфандинговий майданчик в Інтернеті Fundable. Користувачі платформи могли інвесту-

вати в ті проекти, в життєздатність яких вони вірять [6]. Сьогодні таких платформ існує вже кількості, зокрема широковідомі Indiegogo та Kickstarter, що були засновані у 2008–2009 роках [25].

У 2012 році в США набув чинності закон під назвою JOBS Act (Jumpstart Our Business Startups Act), яким було дозволено стартап-компаніям збирати за допомогою краудфандингу до \$ 1 млн без емісії цінних паперів та їх продажу [21, с. 301–306].

Правове регулювання краудфандингу в державах Європейського Союзу (далі – ЄС) залишалося децентралізованим, однак минулого року в Офіційному журналі Європейського Союзу було опубліковано постанову 2020/1503 Європейського парламенту і Ради щодо європейських краудфандингових постачальників послуг для бізнесу разом з директивою 2020/1504, що вносить зміни в MiFID II (Директива Євросоюзу «Про ринки фінансових інструментів»). Метою Регламенту є регулювання діяльності європейських постачальників краудфандингових послуг, в той час як метою Директиви є забезпечення того, щоб суб'єкти, які проводять краудфандингові кампанії на суму до 5 млн EUR протягом 12-місячного періоду, не підпадали під дію MiFID II. Набуття чинності цими нормативними документами 10 листопада 2021 року забезпечить узгоджений режим краудфандингу в ЄС з метою встановлення режиму правової визначеності у всіх державах-членах [12].

Натепер не викликають подиву випадки краудфандингового фінансування потреб добровільних батальйонів або гуманітарних місій, реалізації соціальних та екологічних ініціатив, діяльності незалежних агентств новин, засобів масової інформації, випуску нових пізнавальних та розважальних програм та іншого контенту в Інтернеті.

В контексті забезпечення ефективного правового регулювання важливим є термінологічне опрацювання проблематики сфери суспільних відносин, що пропонується врегулювати. Слід зазначити, що вітчизняним законодавством не закріплено нормативного визначення поняття краудфандингу, що виключає можливість коректного визначення сфери відносин, що регулюються, та методів правового регулювання. Єдиною згадкою краудфандингу в чинному законодавстві України є розшифрування поняття як добровільного об'єднання ресурсів для фінансування проектів в Стратегії розвитку малого й середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року [18], однак таке визначення більше розкриває суть поняття «краудсорсінг» як використання ресурсів розосереджених інтернет-користувачів в рамках одного проекту [8, с. 79].

Краудфандинг зазвичай ідентифікують як новітній механізм збору коштів [26, с. 5]. Е. Кірбі й Ш. Ворнер, співробітники відділу досліджень Міжнародної організації регуляторів ринків цінних паперів (IOSCO), визначають краудфандинг як загальний термін, що описує використання невеликих сум грошей, отриманих від великої кількості осіб або організацій, для фінансування проекту, бізнесу чи особистої позики та інших потреб через онлайн-платформу [2, с. 2].

М. Шапіро (керівник Комісії з цінних паперів і вкладів Уряду США) визначила краудфандинг як «метод формування капіталу, в межах якого

групи людей об'єднують свої гроші, як правило, дуже маленькі особисті суми, з метою підтримки ініціатив інших людей по досягненню ними конкретних цілей» [5].

А. Швейнбаркеру й Б. Ларралде пропонують розуміти під краудфандингом це відкрите звернення, найчастіше через Інтернет, щодо збору коштів у формі пожертви, або в обмін на будь-яку винагороду та/або акції з метою підтримки реалізації конкретних цілей [4].

В.А. Кузнецов пропонує розуміти краудфандинг як діяльність по залученню фінансових ресурсів групи зацікавлених осіб (фізичних і юридичних), які добровільно передають свої грошові кошти або, в широкому сенсі, матеріальні та інтелектуальні ресурси з метою створення продукту або послуги, проведення заходів, підтримки фізичних і юридичних осіб тощо [13, с. 67–70].

Таким чином, зміст поняття «краудфандинг» містить добровільне об'єднання фінансових ресурсів, колективний збір коштів. Особи, зацікавлені в реалізації проєкту, підтримують його, натомість отримуючи певну винагороду, подяку або моральне задоволення. Водночас краудфандинг має ряд додаткових переваг і для автора проєкту, адже такий спосіб залучення фінансування помітно знижує транзакційні витрати, усуває багато бар'єрів доступу до фінансових ресурсів. Крім того, дослідження результатів краудфандингу дозволяє аналізувати ринок, щоб зрозуміти, наскільки той чи інший проєкт цікавий аудиторії [10, с. 161].

Враховуючи той факт, що під краудфандингом розуміється широке коло суспільних відносин, доцільним є систематизація та класифікація краудфандингових відносин. У літературі виділяють одразу декілька критеріїв, що дозволяють класифікувати краудфандинг.

Одним із головних критеріїв, що дозволяють класифікувати відносини у сфері краудфандингу є тип проєкту, на реалізацію якого залучаються кошти. За таким критерієм виділяють комерційний, соціальний, екологічний, творчий краудфандинг.

Залежно від статусу учасників краудфандингових відносин виділяють р2р-краудфандинг, коли інвестор і фаундер – фізичні особи; р2b-краудфандинг, коли інвестор – це фізична особа, фаундер – юридична особа; b2b-краудфандинг, коли інвестор і фаундер – юридичні особи.

Залежно від форми інвестицій розрізняють краудфандинг на основі пожертвувань або донатів; краудфандинг за винагороду (передбачено отримання продукції або призів); краудфандинг із залученням боргового капіталу (Debt-based Crowdfunding); краудфандинг акцій (Equity Crowdfunding); краудфандинг криптовалюти (ICO) [19].

Згідно з висновками IOSCO, краудфандинг можна розділити на чотири категорії: частковий краудфандинг; кредитування між фізичними особами; краудфандинг із передбачуваною вигодою і благодійне фінансування [2].

Отже, краудфандингові відносини є неоднорідними, правовий статус їх учасників, мета збору коштів та її форма визначають специфіку таких відносин. Залежно від заявлених критеріїв краудфандинг за змістом набуває спільних рис із благодійністю, кредитними відносинами, відносинам публічної обіцянки винагороди, емісією та розміщенням цінних паперів та

іншими видами приватно-правових відносин. Однак, аналіз законодавства зарубіжних країн у сфері краудфандингу та доктринальних висновків щодо юридичної природи таких відносин дає змогу говорити про відмінність краудфандингових відносин від зазначених вище відносин, що й визначає специфіку їх правового регулювання.

Безвідплатний краудфандинг є лише одним із способів залучення коштів на некомерційні цілі. У краудфандингу використовується проєктний метод, тому безвідплатний краудфандинг – це спосіб підтримки не благодійної організації в цілому, а окремого напрямку її діяльності, конкретного проєкту. Важлива відмінність краудфандингу від благодійності в тому, що спонсори благодійних крауд-кампаній отримують якусь винагороду за свою участь, але більше значення має посил. Прийоми, які працюють в благодійності, не завжди працюють в безвідплатному краудфандингу, адже головне в будь-який краудфандинговій кампанії – це автор і цікава ідея, в реалізації якої хочеться взяти участь [9].

Крім того, безвідплатний краудфандинг містить не лише відносини щодо фінансування проєктів благодійної спрямованості (пожертви). Цікавим у такому випадку є відносини у сфері фінансування творчості шляхом донатів – добровільних єдиноразових або періодичних внесків на розвиток та просування авторського контенту. Ключова відмінність таких відносин від благодійності – можливість отримання нематеріальної (а іноді символічної матеріальної) вигоди за свою участь у спонсоруванні творчості.

Показовим є приклад майданчика для спонсорування Patreon, за допомогою якого на періодичній основі автори можуть отримувати фінансування від своїх шанувальників та небайдужих осіб. Як зазначають розробники платформи: «Patreon – платформа для підписки, яка дозволяє креаторам отримувати платежі від шанувальників їхньої творчості» [23]. Своєю чергою креатор може стимулювати своїх «патреонів» шляхом надання раннього доступу до контенту своїм підписникам, випуску ексклюзивного контенту лише для спонсорів, ініціювання можливості впливу на напрямок своєї творчості тощо.

Що ж до краудфандингових відносин на відплатній основі, останні також мають свою специфіку, що дозволяє говорити про необхідність врахування особливостей під час розробки основ правового регулювання таких відносин. Як зазначають фахівці Міжнародної організації регуляторів ринків цінних паперів, онлайн-природа та зазвичай невеликий розмір інвестицій у краудфандинг відрізняють цю галузь від приватного розміщення цінних паперів чи інших подібних видів діяльності [2].

Попри те, що краудфандинг називають «альтернативною стратегією кредитування» [16, с. 205], прослідковуються відмінності таких відносин і з договірними кредитними відносинами. Головною відмінністю є суб'єктний склад таких відносин, адже у випадку краудфандингу відсутній спеціальний суб'єкт фінансових послуг – банк або інша кредитна установа. Водночас нові р2р і b2b «краудфандингові» банківські організації часто визначають як «тіньові банки» [16, с. 205].

Як саме явище краудфандингу, так і його правове забезпечення є об'єктами зростаючого наукового і практичного інтересу. Окрема

проблема – державне регулювання нових фінансових відносин, так само як регулювання нових інформаційних продуктів і платформних рішень в цілому [10, с. 158].

Головне завдання правового регулювання краудфандингу – забезпечити баланс між розвитком відповідного сектора економіки і контролем за ним з метою забезпечення захисту приватних та публічних інтересів. Дослідники проблем правового регулювання краудфандингу відзначають важливість створення гнучких правил та стимулів, які будуть сприяти залученню інвестицій в розвиток інноваційних проєктів, збільшення рівня зайнятості населення та економічному зростанню [11, с. 34].

В.О. Бударна виділяє такі проблеми правового регулювання відносин у сфері краудфандингу в Україні:

- неповна відповідність визначення часток (як у майні, так і в розумінні корпоративних прав) та моделі «народного» кредитування системі краудфандингових відносин;

- нормативна схильність до менш ризикових форм інвестування, сподівання інвесторів на державні гарантії, упередженість у тому, що перспективні ідеї не можуть бути у відкритому доступі для інвестування; малорозвиненість венчурного ринку;

- низька обізнаність про краудфандингову модель як таку [7, с. 122].

Відсутність правових норм, що безпосередньо регламентують досліджувані правовідносини, змушує їх учасників керуватися прямо або за аналогією загальними нормами зобов'язального права [15, с. 69].

На необхідності врегулювання краудфандингових відносин в Україні наголошується і в чинних нормативних актах стратегічного спрямування. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 03 березня 2021 р. за стратегічною ціллю створення кращого в регіоні середовища для виробництва технологічних продуктів та реалізації стартапів висунуте завдання врегулювання діяльності «бізнес-ангелів» і «краудфандингу» [17].

Крім того, акцентується на необхідності гармонізації законодавства до вимог європейського права. Так, за стратегічною ціллю зі створення нових можливостей для реалізації людського капіталу, розвитку інноваційних, креативних та «цифрових» індустрій і бізнесу передбачено заходи із забезпечення імплементації Стратегії інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС та плану заходів з її виконання («дорожньої карти»), розробленої відповідно до Додатка XVII до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та сприяння розвитку місцевого краудфандингу та за принципом «рівний рівному» (peer-to-peer) у рамках програми EU4Digital шляхом гармонізації правової бази України із законодавством ЄС і підтримування інтеграції до європейських платформ і мереж [17].

Слід зазначити, що думка щодо необхідності врегулювання сфери краудфандингових відносин саме в контексті приватно-правового регулювання не є новою. У тексті Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року робився акцент на необхідності «перегляду питання регулювання сфери договірної права в частині забез-

печення прозорості та захисту прав кредиторів у системах краудфандингу» [18]. Однак далі стратегічного планування та обіцянок розробки проєктів законів справа не зрушила.

На сьогоднішній день виділяють дві моделі державного регулювання краудфандингових відносин: модель регуляторної пісочниці (у випадках, коли без експерименту неможливо визначити, працює рішення чи ні) та модель ліцензування, за допомогою якої створюються додаткові бар'єри для входу нових учасників на ринок [11, с. 34]. Слід відзначити, що специфіка досліджуваних відносин передбачає наявність загальнодозвільного правового режиму регулювання таких відносин, що є характерним для галузей приватного права. Залежно від суб'єктного складу таких правовідносин можна говорити про цивільно-правові або господарсько-правові договірні основи регулювання відповідних відносин відповідно до чинного законодавства. Однак відсутність нормативної регламентації таких правовідносин і відповідної судової практики не дозволяє говорити про механізми захисту прав суб'єктів краудфандингу (наприклад, у випадках придбання токенів інвестиційного проєкту, як засвідчення корпоративних прав) [15, с. 72].

Висновки. Краудфандингові відносини виходять за межі відносин у сфері благодійності, розміщення цінних паперів або прямого інвестування. Приватноправовий характер таких відносин зумовлює виникнення ризиків порушення прав сторін краудфандингових відносин та публічних інтересів у випадках відсутності належного правового регулювання. За результатами дослідження можна констатувати, що чинне законодавство не передбачає чітких, прозорих та ефективних механізмів захисту прав донорів у відносинах краудфандингу через недостатню урегульованість самих відносин колективного фінансування, відсутність єдності в практиці правозастосування у визначенні природи таких відносин, невизначеність статусу краудфандингових платформ. Додатковою перепорою розв'язання таких питань на законодавчому рівні є транснаціональний характер таких відносин (найпопулярніші краудфандингові платформи знаходяться поза межами вітчизняної юрисдикції; велика кількість проєктів, що залучають кошти є міжнародними та не мають чіткої ідентифікації їх правового статусу у відкритому доступі) та електронна форма вираження волі у таких відносинах (для краудфандингу все ширше застосовуються криптовалютні активи або платформи, які не надають інформації щодо особи та фінансової інформації отримувача коштів).

Література

1. Crypto Eats – Is There a New Food App to Be Released in UK? NewsBTC : web-site. 2021. URL: <https://www.newsbtc.com/news/company/crypto-eats-is-there-a-new-food-app-to-be-released-in-uk/>
2. Kirby E., Worner S. Crowd-funding: An Infant Industry Growing Fast. *Staff Working Paper of the IOSCO Research Department* : web-site. 2014. URL: <https://www.iosco.org/research/pdf/swp/Crowd-funding-An-Infant-Industry-Growing-Fast.pdf>
3. Lieferservice CryptoEats: Der Hype, der sich als Krypto-Betrug entpuppte. *Stern* : web-site. 2021. URL: <https://www.stern.de/genuss/lieferservice-cryptoeats-der-hype-der-sich-als-krypto-betrug-entpuppte-30851958.html>
4. Schwienbacher A., Larralde B. Crowdfunding of Small Entrepreneurial Ventures. *Handbook of entrepreneurial finance* : web-site. 2010. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1699183>

5. SEC Considering New Regulations Governing Capital Formation for Smaller Companies, Crowdfunding, Social and Other New Media. URL: <http://www.corporatesecuritieslawblog.com/2011/04/sec-considering-new-regulationsgoverning-capital-formation-for-smaller-companies-crowdfunding-social-andother-new-media>
6. Seres I. What Every Startup Needs to Know About Crowdfunding. *Valuer* : web-site. 2018. URL: <https://www.valuer.ai/blog/what-every-startup-needs-to-know-about-crowdfunding>
7. Бударна В.О. Краудфандинг як модель інвестування (правовий аспект). *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 119–126.
8. Василькова В.В., Кольцов А.И. Краудсорсинг как новая социокommunikативная технология. *Дискуссия*. 2015. № 7. С. 78–84.
9. Игнатенко Н.М. 14 млн рублей, 474% и другие рекорды благотворительного краудфандинга. *Филантроп* : электронный журнал о благотворительности. 2017. URL: <https://philanthropy.ru/cases/2017/06/21/51532/>
10. Кашкин С.Ю., Алтухов А. В., Пожилова Н. А. Платформенное право как инструмент инновационных инвестиционных платформ (краудфандинг). *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина*. 2021. № 1. С. 155–164.
11. Клещёва С.А. Международный опыт регулирования краудфандинга как инструмента привлечения инвестиций. *Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы* : Материалы международной научно-практической конференции, г. Пинск, 26 апреля 2019 г. Пинск : Полесский государственный университет, 2019. С. 33–35.
12. Краудфандинг в Европе: новые возможности финансирования для стартапов. *IQ Decision* : веб-сайт. 2021. URL: <https://iqdecision.com/kraudfanding-v-evrope-novye-vozmozhnosti-finansirovaniya-dlya-startapov/>
13. Кузнецов В.А. Краудфандинг: актуальные вопросы регулирования. Информационно-аналитические материалы. *Деньги и кредит*. 2017. № 1. С. 65–73.
14. Парамонов Ю.А. Куда глядит бронзовый Пушкин? *Об Одессе с любовью* : веб-сайт. 2008. URL: <http://obodesse.at.ua/publ/3-1-0-16>
15. Парукова Е.В. Правовое регулирование краудфандинга как инвестиционной деятельности в Республике Беларусь. *Вестник Сургутского государственного университета*. 2020. Вып. 2. С. 68–74.
16. Патласов О.Ю., Грахов А.А. Краудфандинг и сеть Р2Р: прогноз взаимодействия и альтернативного финансирования в условиях кризиса. *Наука о человеке: гуманитарные исследования*. 2016. Раздел 3. Экономические науки. С. 204–218. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kraudfanding-i-set-p2p-prognoz-vzaimodeystviya-i-alternativnogo-finansirovaniya-v-usloviyah-krizisa>
17. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179 / Кабінет Міністрів України. *Ліга 360* : вебсайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP210179?an=1>
18. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р / Кабінет Міністрів України. *Ліга 360* : вебсайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR170504?an=1>
19. Решетникова М.А. Что такое краудфандинг: обзор платформ и советы начинающим. *РБК* : веб-сайт. 2021. URL: <https://trends.rbc.ru/trends/innovation/60a4f17d9a79473292bfd627>
20. Санин М.К. История развития краудфандинга. Классификация видов. Анализ перспектив развития и преимуществ. *Научный журнал Национального исследовательского университета точной механики и оптики. Серия «Экономика и экологический менеджмент»*. 2015. № 4. С. 57–63.
21. Санин М.К., Безуглова Е.Ю. Краудсорсинг в инновационной деятельности. *Труды гуманитарного факультета. Сборник научных статей Национального исследовательского университета точной механики и оптики*. 2014. С. 301–306.
22. Смаль В.В. Сервис доставки за криптовалюту Crypto Eats оказался мошенничеством. *Happy Coin News* : веб-сайт. 2021. URL: <https://happycoin.club/servis-dostavki-za-kriptovalyuty-crypto-eats-okazalsya-moshennichestvom/>
23. Условия использования Patreon. *Patreon* : веб-сайт. URL: <https://www.patreon.com/ru-RU/policy/legal>
24. Хватило нескольких минут: аферисты украли \$ 500 тыс., пообещав юзерам еду за криптовалюту. *Фокус* : веб-сайт. 2021. URL: <https://focus.ua/digital/495813-hvatilo-neskolkih-minut-aféristy-ukrali-500-tys-poobeshchav-yuzeram-edu-za-kriptovalyutu>

25. Чи потрібно сплачувати ПДВ, якщо ви розпочали краудфандингову кампанію в ЄС? Deloitte : вебсайт. 2016. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/deloitte-press/VAT-crowdfunding-campaign-launched-in-the-EU.html>

26. Шуміло О.Ш. Фінансування екологічних проєктів шляхом краудфандингу: правові аспекти та практика застосування : практичний посібник / за заг. ред. О.О. Кравченко. Львів : Видавництво «Компанія «Манускрипт», 2020. 108 с.

А н о т а ц і я

Омельчук О. С., Байталюк Д. Р. Проблеми і перспективи правового регулювання краудфандингу в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена проблемам правового регулювання краудфандингових відносин в Україні. Визначено, що натеper фінансування комерційних і суспільно важливих проєктів набуває децентралізованого характеру. З'ясовано, що краудфандинг як явище не є чимось новим, однак в інформаційну епоху він отримав широке розповсюдження завдяки поширенню інтернет-технологій. Аргументовано думку щодо неможливості коректного визначення сфери краудфандингових відносин, що регулюються, і методів правового регулювання через те, що вітчизняним законодавством не закріплено нормативного визначення поняття «краудфандинг». Проаналізовано наявні погляди на визначення краудфандингу, сформовано авторське бачення змісту краудфандингових відносин. Класифіковано краудфандингові відносини за типом проєкту (комерційний, соціальний, екологічний, творчий краудфандинг), залежно від статусу учасників краудфандингових відносин (p2p-краудфандинг, p2b-краудфандинг, b2b-краудфандинг), залежно від форми інвестицій і зворотності коштів.

Зроблено висновок, що краудфандингові відносини виходять за межі стосунків у сфері благодійності, кредитних, корпоративних або інших традиційних договірних цивільних правовідносин. Доведено, що приватноправовий характер таких відносин зумовлює виникнення ризиків порушення прав сторін краудфандингових відносин і публічних інтересів у випадках відсутності належного правового регулювання. За результатами дослідження визначено, що чинне законодавство не передбачає чітких, прозорих та ефективних механізмів захисту прав донорів у відносинах краудфандингу через недостатню урегульованість самих відносин колективного фінансування, відсутність єдності в практиці правозастосування у визначенні природи таких відносин, невизначеність статусу краудфандингових платформ. Додатковою перепоною розв'язання питань на законодавчому рівні є транснаціональний характер таких відносин (найпопулярніші краудфандингові платформи знаходяться поза межами вітчизняної юрисдикції; велика кількість проєктів, що залучають кошти, міжнародні й не мають чіткої ідентифікації їх правового статусу у відкритому доступі) та електронна форма вираження волі в таких відносинах (для краудфандингу все ширше застосовуються криптовалютні активи або платформи, які не надають інформації щодо особи й фінансової інформації отримувача коштів).

Ключові слова: краудфандинг, фандрайзинг, фінансування проєктів, види краудфандингу, правове регулювання.

S u m m a r y

Omelchuk O. S., Baitaliuk D. R. Problems and prospects of legal regulation of country funding in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the problems of legal regulation of crowdfunding relations in Ukraine. It is determined that today the financing of commercial and socially important projects is becoming decentralized. Crowdfunding as a phenomenon has not been found to be new, but it has become widespread in the information age due to the spread of Internet technology. The opinion on the impossibility of correct definition of the sphere of regulated crowdfunding relations and methods of legal regulation is argued due to the fact that the domestic legislation does not establish a normative definition of the concept of crowdfunding. The available views on the definition of crowdfunding are analyzed, the author's vision of the content of crowdfunding relations is formed. Crowdfunding relations were classified according to the type of project (commercial, social, environmental, creative crowdfunding), depending on the status of participants in crowdfunding relations (p2p-crowdfunding, p2b-crowdfunding, b2b-forms of crowdfunding), depending on the form of investment and the form of funds return.

It is concluded that crowdfunding relations go beyond relations in the field of charity, credit, corporate or any other traditional contractual civil relations. It is proved that the private nature of these relations causes risks of violation of the rights of the parties to crowdfunding relations and public interests in cases of lack of proper legal regulation. According to the results of the study, the current legislation does not provide clear, transparent and effective mechanisms to protect donors' rights in crowdfunding relations due to insufficient regulation of collective financing relations, lack of unity in law enforcement practice in determining the nature of such relations, uncertainty of crowdfunding status. An additional obstacle to resolving these issues at the legislative level is the transnational nature of such relations (the most popular crowdfunding platforms are outside domestic jurisdiction; a large number of projects involving funds are international and do not have a clear identification of their legal status in the public domain) and electronic form of relationships (cryptocurrency assets or platforms that do not provide personal and financial information to the recipient are increasingly used for crowdfunding).

Key words: crowdfunding, fundraising, project financing, types of crowdfunding, legal regulation.

УДК 351.746.2:343.98.06:343.985
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.732>

С. О. Павленко

ОПЕРАТИВНА КОМБІНАЦІЯ: КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ

Актуальність дослідження. Аналіз наукової літератури, вивчення практики й результати опитування працівників оперативних підрозділів засвідчує, що виконання оперативно-тактичних завдань, спрямованих на досягнення тактичної мети, особливо в проблемних (специфічних, конфліктних) оперативно-тактичних ситуаціях, передбачає проведення оперативних комбінацій, що полягає в штучному створенні сприятливих умов задля зміни цих ситуацій в інтересах оперативних підрозділів [1, с. 76].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вчених у сфері оперативно-розшукової діяльності: В.І. Василичука, К.К. Горяїнова, М.Л. Грібова, М.П. Капушина, Б.Г. Морохіна, А.О. Михайличенка, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, В.Д. Пахомова, В.Г. Самойлова, В.М. Ценова, В.В. Шендрика та інших.

Водночас у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та внесенням змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» розроблення зазначеної проблематики потребує ґрунтовних наукових доробків, що зумовлює **актуальність дослідження** [1, с. 76].

З огляду на викладене, **метою** статті є аналіз підходів до класифікації видів оперативної комбінації та визначення її основних елементів.

У теорії оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) поняття «оперативна комбінація» трактується як «сукупність тактичних прийомів і дій, об'єднаних спільним задумом і легендою, що спрямовані на створення штучних умов, які сприяють реалізації завдань ОРД у конкретних ситуаціях, а також дозволяють правоохоронним органам здійснювати контроль за такими ситуаціями, за винятком дій провокаційного характеру» [2, с. 39].

Зважаючи на викладене можна стверджувати, що в теорії оперативно-розшукової діяльності терміни «оперативна комбінація» та «система тактичних прийомів» є синонімічними [1, с. 80].

Водночас окремі вчені зауважують [3], що оперативна комбінація може мати універсальне значення не лише як сукупність (система) тактичних прийомів, а й як окремий тактичний прийом. На нашу думку, така позиція

є недостатньо обґрунтованою та суперечить змістовому наповненню поняття «оперативна комбінація».

Адже, як слушно зазначає Ю.В. Чуфаровський, будь-яка оперативна комбінація становить систему тактичних прийомів [4].

Досліджуючи систематизацію тактичних прийомів у криміналістиці, В.Ю. Шепітько зазначає, що система тактичних прийомів має становити не лише їх сукупність, перелік елементів, а чітку структуру, яка передбачає організацію їх у вигляді цілісного утворення, складові частини якого взаємопов'язані, мають окреме місце в певній послідовності й виконують відповідні функції [5, с. 178–179].

На думку вченого, системи (підсистеми) тактичних прийомів становлять певні типові програми, своєрідні алгоритми для слідчого (судді), які є рекомендованими для використання у відповідних ситуаціях як найефективніші [5, с. 179]. Зрештою ця позиція (згідно з якою система тактичних прийомів – це алгоритм) може бути застосована й стосовно предмета нашого дослідження.

Таким чином, систему тактичних прийомів у теорії оперативно-розшукової діяльності можна визначити як оптимальний алгоритм оперативно-тактичних дій суб'єкта оперативно-розшукової діяльності.

Причому, як слушно зазначають учені в теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності (В.Ю. Шепітько [5], С.І. Ніколаюк [6], Н.Ю. Пономаренко [7]), розроблення системи тактичних прийомів безпосередньо залежить від характеру оперативно-тактичної ситуації.

У цьому контексті Н.Ю. Пономаренко стверджує, що оперативно-тактична ситуація фактично визначає вид оперативної комбінації [7].

Найважливішою, на наш погляд, є класифікація оперативних комбінацій, наведена в праці В.А. Некрасова й Л.С. Белік, а саме:

– за суб'єктами:

а) прості, суб'єктами яких є особи, з якими працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів встановили конфіденційне співробітництво;

б) складні, які здійснюються за участю спеціального суб'єкта: штатних негласних співробітників оперативних підрозділів правоохоронних органів; працівників гласних оперативних підрозділів; працівників інших підрозділів правоохоронних органів; представників громадських і державних установ;

– залежно від терміну їх проведення: короточасні і довгострокові;

– з огляду на складність задуму щодо досягнення мети проведення оперативно-розшукових заходів: багатоетапні й одноактні;

– залежно від рівня розв'язуваних завдань: тактичні, які застосовуються для вирішення конкретних оперативно-тактичних завдань; стратегічні, які охоплюють діяльність кількох організованих злочинних груп або організацій з метою вирішення завдань, охоплених задумом правоохоронного органу;

– залежно від територіальності їх проведення: регіональні, міжрегіональні;

– за сферою поширення: такі, що охоплюють одну особу; групу осіб; кілька злочинних груп; злочинні організації;

– залежно від забезпечення виявлення і збереження джерел доказів: такі, що забезпечують встановлення джерел доказів; забезпечують збереження джерел доказів; забезпечити отримання правдивих показань учасників кримінального судочинства [8].

Варта уваги також класифікація оперативних комбінацій залежно від вирішення конкретних завдань: забезпечують пошук об'єктів оперативної уваги й отримання первинної інформації; спрямовані на затримання злочинців; забезпечують контакт негласного співробітника з підозрюваним; забезпечують безпеку учасників кримінального судочинства; дозволяють підвищити ефективність проведення окремих оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів щодо документування злочинної діяльності.

У межах оперативної розробки: такі, що створюють умови для впровадження негласного співробітника в організовану злочинну групу; такі, що створюють умови для виведення негласного співробітника з оперативної розробки.

У межах оперативної профілактики: а) усувають причини й умови для вчинення злочину (знищують знаряддя злочину; ускладнюють обстановку вчинення злочину; нейтралізують окремих учасників злочинної діяльності); б) підвищують ефективність профілактичного впливу на осіб, які готуються до вчинення злочину [8].

Узагальнення емпіричного матеріалу засвідчує, що в умовах інтелектуалізації організованої злочинності пріоритетного значення для працівників оперативних підрозділів набуває розроблення системи тактичних прийомів за організаційно-тактичними формами ОРД, зокрема щодо оперативного пошуку, оперативно-розшукової профілактики та оперативної розробки злочинних спільнот з транснаціональними зв'язками, що вчиняють злочини у таких сферах: торгівля людьми – 78%; нелегальна міграція – 74%; кіберзлочинність – 73,2%; наркозлочинність – 69%; торгівля зброєю – 67,3%.

Крім того, як слушно зазначає С.І. Ніколаюк, теорія ОРД повинна науково обґрунтувати максимальну кількість алгоритмів для забезпечення перекриття всіх можливих оперативно-тактичних ситуацій [6].

Особливого значення набуває систематизація та вдосконалення алгоритмів щодо проведення оперативних комбінацій залежно від оперативно-тактичних ситуацій, серед яких: початкова, проміжна, кінцева; сприятлива (проста), несприятлива (складна); типова, специфічна; ситуація, що вимагає негайного реагування; ситуація, що надає можливість продумати рішення, підготуватися до проведення оперативно-розшукових заходів; ситуація, що вимагає ретельного, а іноді тривалого розроблення рішення та підготовки до проведення оперативно-розшукових заходів; ситуації, що утворилися природно чи були створені штучно; ситуації в умовах ризику.

Попри це, вивчення матеріалів практики дозволяє стверджувати, що особливій уваги потребують вивчення й удосконалення класифікації оперативних комбінацій залежно від способів (методів) психологічного впливу на об'єкт оперативної уваги. Саме тактико-психологічні прийоми найефективніше забезпечують вирішення оперативно-тактичних завдань (про це зазначили 63% респондентів).

Зрештою така позиція практичних працівників є очікуваною, оскільки, як свідчить аналіз наукової літератури, тактичні прийоми як у криміналістиці, так і в теорії оперативно-розшукової діяльності розробляються на основі математики, етики, лінгвістики та інших наук, передусім логіки та психології.

Одним з перших у теорії оперативно-розшукової діяльності класифікацію оперативних комбінацій за психологічною спрямованістю запропонував В.Г. Самойлов:

- оперативні комбінації, що передбачають введення в оману, притуплення настороженості або занепокоєння особи, яка становить оперативний інтерес, та повне усвідомлення того, що штучно створені умови працівниками оперативних підрозділів утворилися природним шляхом;

- оперативні комбінації, які спонукають до активних дій, що сприяють та полегшують виявлення та затримання особи, яка становить оперативний інтерес [9; 10].

Аналогічну думку обстоюють В.А. Некрасов і Л.С. Белік, які здійснюють класифікацію оперативних комбінацій залежно від психологічного впливу на об'єкти оперативної уваги, зокрема виокремлюють з-поміж них такі, що:

- спонукають розроблювану особу до активних дій у межах задуму проведеної оперативно-розшукової діяльності;

- створюють конфліктні ситуації між учасниками злочинного середовища;

- вводять в оману розроблюваних осіб стосовно істинного задуму проведеної оперативно-розшукової діяльності.

Зазначене дає змогу стверджувати, що методи психологічного впливу є визначальними для оперативної комбінації.

Психологічний вплив означений «проникненням» однієї особи (групи осіб) у психіку іншої особи (групи осіб). Метою та результатами цього проникнення є зміна, перебудова індивідуальних або групових психічних явищ (поглядів, відносин, мотивів, установок, станів тощо) [11, с. 160].

У теорії оперативно-розшукової діяльності [12, с. 175; 13] виокремлюють такі основні тактичні прийоми психологічного впливу, як переконання, примушування, навіювання (сугестія).

У психології вміння переконувати – свідомо аргументований вплив на іншу людину або групу людей, що має на меті змінити їхнє судження, ставлення, намір або рішення [14, с. 129–131]. Основними компонентами переконання є інформування, роз'яснення, спростування, переговори. Стимулюючими засобами в процесі переконання можуть бути: виклад певних доводів; вислуховування сумнівів і заперечень об'єкта та використання додаткових аргументів. Ефективним засобом переконання є метод моделювання, тобто відтворення подій. Він дозволяє викликати асоціативні зв'язки, а також певний емоційний стан в особі, на яку впливають, що полегшує процес сприйняття нею тих чи інших фактів і доводів [12, с. 175].

Переконання людини є досить складним процесом. Адже важливо переконати її не шляхом відмови від власних думок та ідей, а методом зміни власного рішення. Аргументи й докази, що пропонуються об'єкту переко-

нання, обов'язково повинні бути значущими для нього. Крім того, об'єкт переконуючого впливу повинен виявляти зацікавленість і готовність до обговорення тих питань, які йому пропонують, бути уважним, не відчувати тиску.

Переконання має бути послідовним, логічним, максимально доказовим, та відповідати рівню розвитку особистості. Головний критерій людини, яка бажає донести свою думку методом переконання, – вона повинна сама глибоко вірити в те, про що говорить [15, с. 137].

Примушення є жорсткою формою психологічного впливу. Воно здебільшого полягає в позбавленні об'єкта права вільного вибору прийнятних для нього умов і правил поведінки. Найвідомішим прийомом примушення є вплив на особу шляхом психологічного маніпулювання певними обставинами, ситуаціями тощо, унаслідок чого вона обирає вигідний для мети ОРД варіант поведінки, але такий, що об'єктивно суперечить її справжнім інтересам [12, с. 175].

Навіювання – навмисний свідомий вплив на підсвідомість людини або групи осіб з метою зміни їхнього стану або ставлення до питання, а також створення схильності до певних дій [14, с. 129–131]. Ще великий фізіолог, невропатолог, психіатр, психолог В.М. Бехтерев у своїх дослідженнях довів, що навіювання викликає певний психічний стан людини, не вимагаючи доказів і логіки міркувань. Цей метод є переважно емоційно-вольовим впливом юриста на правопорушника [16].

Працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів під час здійснення ОРД застосовують усі зазначені методи психологічного впливу [17].

Причому вибір зазначених вище методів передусім залежить від:

- об'єкта впливу, його реальної психологічної вразливості (рис характеру, біографії, психологічного стану тощо);
- мети впливу (зміни погляду, переконання, залучення до негласного співробітництва, отримання потрібної інформації, надання одноразової допомоги тощо);
- власних персональних установок (правових, моральних, етичних) і реальних можливостей суб'єкта впливу (наявність часу, знань, умінь, організаційної і технічної підготовки тощо) [12, с. 176].

Варто зауважити, що для застосування зазначених методів психологічного впливу оперативний (негласний) працівник повинен володіти здібностями комунікативного характеру, які дозволяють йому успішно налагоджувати контакт з об'єктом, що становить оперативний інтерес, а також встановлювати з ним довірливі стосунки.

Загалом у комунікативній діяльності під час проведення оперативної комбінації чільне місце належить встановленню психологічного контакту оперативного (негласного) працівника з об'єктом оперативної уваги.

Адже, як слушно зазначають у теорії оперативно-розшукової діяльності, без встановлення психологічного контакту проведення запланованої оперативної комбінації буде здебільшого безуспішним, а невміння оперативно-го працівника визначати й аналізувати ознаки його встановлення вказують на низький рівень його комунікативної компетенції [18, с. 112].

На значущості психологічного контакту в оперативно-розшуковій діяльності неодноразово наголошували вчені (Г.К. Синілов, Я.Ю. Кондратьєв, С.А. Тарарухін).

У науковій літературі [19] психологічний контакт визначають як систему тактичних і психологічних прийомів, психологічних способів спілкування, взаємний вплив (прогнозований, випадковий) природжених і набутих психічних якостей негласного працівника, що дозволяють йому створити найсприятливіші умови для встановлення довірливих стосунків з об'єктом оперативної уваги з метою вивідання інформації, що становить оперативний інтерес.

Вивчення практики діяльності працівників оперативних підрозділів засвідчує, що під час оперативного провадження (виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації) основними тактичними прийомами встановлення психологічного контакту оперативного (негласного) працівника з об'єктом оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) і негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) є такі: викликати зацікавленість у розроблюваного, бути корисним у вирішенні проблемних питань (надання порад, моральна, фізична, матеріальна допомога); підвищення рівня нервово-емоційного напруження в особи, яку розробляють (наприклад, повідомлення дезінформації про те, що його співільники надали покази, про активізацію слідчих дій), що заважає адекватно сприймати ситуацію та спонукає об'єкт ОРЗ і НС(Р)Д звернутися за порадою до оперативного (негласного) працівника, розкриваючи таким чином інформацію, що становить оперативний інтерес; створення в особи позитивного ставлення до оперативного (негласного) працівника.

Таким чином, слушним слід визнати переконання про те, що основною метою застосування системи тактичних прийомів психологічного впливу під час проведення оперативної комбінації є дезінформування об'єкта оперативної уваги з метою вирішення оперативно-тактичних завдань.

Згідно з довідковими джерелами, дезінформування, або дезінформація (від фр. *des* – заперечення; *information* – інформація), – спосіб психологічного впливу, який полягає в намірі надання об'єктові такої інформації, яка вводить його в оману щодо справжнього стану справ та створює викривлену реальність; поширення перекручених, неповних або свідомо неправдивих відомостей для досягнення пропагандистської, військової (введення противника в оману), комерційної або іншої мети [20].

Відповідно до термінологічного словника оперативно-розшукової діяльності, дезінформація – свідомо неправдиве повідомлення; інформація, що не відповідає дійсності, яку за допомогою спеціальних заходів доводять до відома певних осіб з метою введення їх в оману та дезорієнтації [21, с. 27].

У теорії оперативно-розшукової діяльності вказане поняття визначають як елемент оперативної комбінації, що сприяє створенню необхідних умов для реалізації оперативно-розшукової інформації шляхом надання конкретним особам відомостей, що дають змогу прогнозувати їх подальшу поведінку; спосіб маскуванню, що полягає в навмисному поширенні неправдивих відомостей про об'єкт, його склад і діяльність [22, с. 20].

Оперативно-розшукову дезінформацію можна визначити як оперативно-тактичний засіб прямого та/або опосередкованого нормативно допустимого введення в оману особи, яку перевіряють (розробляють) та щодо якої є інформація про підготовку до вчинення або вчинення нею злочину, стосовно справжнього стану речей, що спонукає вказану особу до самовикриття, вияву контрольованої та своєчасно документованої правоохоронними органами злочинної (зокрема корупційної) активності [23, с. 227].

Варто наголосити на неоднозначності поглядів теоретиків [24] щодо моральної етичності й допустимості використання дезінформації в практичній діяльності оперативних підрозділів.

Не вдаючись до детальної дискусії щодо цього питання, вважаємо за доцільне погодитись з позицією зарубіжного вченого Р.С. Белкіна [25], який зазначає, що допустимість дезінформації в оперативно-розшуковій діяльності є безперечною, оскільки, не вдаючись до хитрощів, неможливо проникнути до організованого злочинного угруповання.

Слушною з цього приводу є позиція таких вітчизняних дослідників, як М.В. Стащак та О.Ю. Плескач про те, що в оперативно-розшуковій діяльності дезінформація – це те, без чого не може здійснюватися збір інформації, необхідної для протидії кримінальним правопорушенням. Адже передумовою отримання оперативним (негласним) працівником необхідних даних від правопорушника чи його співників є приховування свого справжнього інтересу [26, с. 94–95; 24, с. 169].

З огляду на зазначене, вчені пропонують ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» доповнити положенням про ще одне право оперативних підрозділів – «використовувати дезінформацію з метою отримання первинної оперативно-розшукової інформації з дотриманням законності та прав і свобод людини», а також визначити випадки допустимості використання дезінформації працівниками оперативних підрозділів [24, с. 170].

Доцільність урегулювання на законодавчому рівні порядку застосування дезінформації обґрунтовують М.Л. Грібов та О.О. Сухачов. Зокрема, учені пропонують питання застосування дезінформації урегульовувати в Законі України «Про державну таємницю», де окремим розділом визначити «Заходи із запобігання викриттю секретної інформації» [27, с. 37].

Також вони доводять доречність закріплення у ЗВДТ та використання таких традиційних для ОРД понять, як «дезінформація», «легенда», «легендування», «засоби маскування» й «документи оперативного прикриття». Це дасть змогу сформулювати положення щодо змісту відомостей, які становлять державну таємницю у сфері охорони правопорядку та боротьби зі злочинністю, таким чином, щоб не витратити ресурси на засекречування загальновідомих відомостей. Вказану позицію дослідники обґрунтували з огляду на результати опитування оперативних працівників. Цей висновок підтримали 72 % опитаних нами оперативних працівників [27, с. 39].

На думку І.І. Басецького, у процесі ОРД припустимим є все, що не заборонено законом: психологічна гра, пастки, введення в оману і психологічний вплив [28].

Неодмінними атрибутами тактичного дезінформування є такі обставини:

- модельна, імітаційна, постановочно-ігрова складова частина реалізація вербальної та невербальної активності;
- здатність створюваного дезінформаційного продукту чинити психологічний вплив на адресатів і вводити їх в оману щодо справжнього стану речей;
- цілеспрямованість активності суб'єктів, які діють відповідно до розробленого на основі легенди планом – сценарієм;
- наявність маскувальної складової частини (документів прикриття, засобів маскування зовнішності) учасників дезінформування, використовуваних ними транспортних засобів та інших об'єктів;
- використання за потреби екіпірування, реквізитів, не притаманних статусу суб'єктів інсценування в їх щоденній діяльності, але характерних для досліджуваної ситуації (подій, їх учасників, учинених ними дій тощо) [29, с. 256].

Водночас, як слушно зауважують В.А. Некрасов і Л.С. Белік стверджують, що дезінформація буде ефективною за наявності трьох обов'язкових елементів: легендування, інсценування і матеріальне підкріплення легенди, завдяки чому можливо ефективно вирішити найскладніші завдання ОРД, навіть за відсутності сприятливих для цього умов [8].

Отже, розглянемо основні елементи структури оперативної комбінації: задум; легендування; інсценування; матеріально-технічне забезпечення. Згідно зі словником, задум – задуманий план дій і намір [30].

У теорії оперативно-розшукової діяльності зазначено, що задум – це найбільш загальна програма дій зі штучного створення сприятливих умов для досягнення успіху. Він залежить від оперативно-розшукової ситуації, що підлягає вирішенню, і має враховувати всі можливі варіанти розвитку подій [31; 10, с. 81–82; 32, с. 96].

Окремі вчені зазначають, що легендування як обов'язковий елемент структури оперативної комбінації має самостійне тактичне значення [33, с. 107].

У теорії оперативно-розшукової діяльності підходи науковців до поняття легендування мають певну спільність і водночас різняться між собою.

Так, Н.В. Павліченко зазначає, що легендування передбачає введення в оману іншої сторони з використанням легенди щодо різних обставин об'єктивної дійсності [34, с. 113]. Легендування є одним з ефективних способів створення сприятливих умов для вирішення тактичних завдань певної діяльності шляхом доведення протилежній стороні вигаданих або перекручених відомостей [34, с. 113]. На думку С.В. Албула, легендування – це створення й використання сприятливих можливостей для вирішення різних завдань шляхом розробки й реалізації відповідної легенди [35].

У контексті новел КПК України вдалим слід визнати визначення вказаного поняття, яке запропонували М.Л. Грібов та О.О. Сухачов, які зазначають, що легендування – це діяльність оперативних підрозділів з підготовки комплексу відомостей, що використовуються з метою приховування інформації про факт, час, місце, об'єкти і суб'єкти ОРЗ і НСРД, коло осіб, залучених до їх проведення, запобігання викриття негласних сил і засобів оперативних підрозділів [27, с. 39].

На підставі аналізу наявних літературних джерел та з огляду на зазначене вище можна стверджувати, що сутність і зміст легендування становить легенда.

Грунтовний науковий аналіз поняття легенди в оперативно-розшуковій діяльності здійснив Г.М. Бірюков [36]. Він дійшов висновку, що легенда – це сукупність вигаданих, але правдоподібних відомостей, підготовлених суб'єктами оперативно-розшукової діяльності з урахуванням оперативно-тактичної ситуації, яка дозволяє ввести в оману об'єкт, що становить оперативний інтерес, спонукати його діяти так, як це потрібно оперативному працівнику, а також дає змогу зашифрувати оперативно-розшукові й оперативно-технічні засоби та заходи, негласний апарат, залучений до їх проведення, для досягнення поставлених оперативно-тактичних завдань [37].

Варте уваги переконання дослідників стосовно того, що легенда в діяльності оперативних підрозділів – спеціально підготовлені відомості, що використовуються для приховування інформації про факт, час, місце, об'єкти і суб'єкти ОРЗ і НСРД, коло осіб, залучених до їх проведення, а також для запобігання викриттю негласних сил і засобів оперативних підрозділів [27, с. 39].

Легенда становить спеціально підготовлені, повністю або частково вигадані відомості, котрі доводять особам, яких розробляють (перевіряють), з метою дезінформації та змушують їх поводитися так, як це вигідно оперативникам [31; 10, с. 81–82].

Слід зауважити, що легендою є спеціально дібрані, з урахуванням призначення та умов використання, факти й вигадані відомості, які суб'єкти кримінального переслідування та особи, що надають допомогу правоохоронним органам, використовують під час підготовки та здійснення дезінформаційних дій і заходів (зокрема під час встановлення інформаційного контакту з особою, підозрюваною в учиненні злочину), приховуючи таким чином справжні задуми й цілі власної діяльності [29, с. 256].

Легенда повинна бути правдоподібною, надійно захищеною від перевірки та містити відомості, достовірність яких не можна встановити [31; 10, с. 81–82]. Безперечно, легенда потребує досить тривалої підготовки й надійного забезпечення [3, с. 732].

Для розроблення переконливої легенди підбирають такі відомості, які, вплітаючись у ланцюг дійсних фактів і подій, створюють правдоподібну ситуацію, розраховану на те, щоб спонукати осіб, яких розробляють, «розкритися», виявити свою справжні наміри, зробити очікувані з їх боку дії [38; 39; 10].

Важливою складовою частиною легендування, крім власне розроблення легенди, є добір документів, вибір екіпірування, репетиція ролі [40].

Важливою особливістю розроблення та реалізації легенди є рольова поведінка оперативного (негласного) працівника.

У такому контексті слушною є думка П.Я. Пригунова про те, що однією з основних вимог до негласного працівника, зумовлених специфікою оперативно-розшукової діяльності, є наявність у нього артистичних здібностей і сформованої на їх основі схильності до рольового перевтілення,

розігрування ролей різноманітних типів, приховуючи власну професійну належність і видаючи себе за іншу людину [41, с. 9].

Не менш важливий елемент оперативної комбінації – інсценування, що є результатом творчої діяльності оперативного працівника [42, с. 158]. Ідеться про штучне створення видимості будь-якої події з метою підтвердження легенди та доведення її особам, яких розробляють [43; 10, с. 81–82].

Сутність оперативного інсценування полягає в штучному створенні в процесі здійснення ОРД сукупності обставин, які помилково сприймаються як істинні [42, с. 157].

Основа мети інсценування – це передбачуваний і бажаний результат, який хоче отримати суб'єкт інсценування в результаті власних дій.

За допомогою інсценування можна вводити в оману осіб, яких перевіряють, притупляти їх пильність, спонукати до вчинення дій, що сприяють їх викриттю. Створення таких ситуацій сприяють вирішенню завдань виявлення, документування злочинних дій, затриманню злочинців [42, с. 157].

Важливе значення набуває матеріальне підкріплення та оперативно-технічне забезпечення, залучення необхідних сил і засобів ОРД, спрямованих на вирішення поставленого завдання [43; 10, с. 81–82].

Оперативна комбінація потребує всебічної підготовки. Під час підготовки та здійснення оперативної комбінації необхідно дотримуватися певних правил. Найважливішими із них є такі:

- визначення доцільності застосування оперативної комбінації (тактична доцільність);
- забезпечення режиму законності й конспірації під час її здійснення;
- ретельна підготовка плану комбінації, раціональне використання наявних сил і засобів;
- забезпечення особистої безпеки учасників [43; 10; 44, с. 81–82].

Ефективність оперативної комбінації залежить від дотримання розроблених у теорії оперативно-розшукової діяльності правил підготовки та застосування, ретельного відпрацювання кожного етапу, добору виконавців й учасників, чіткого визначення ролі кожного з них [44, с. 71].

Причому її можна умовно розділити на кілька етапів:

- аналіз конкретної оперативно-тактичної ситуації [45] та оцінка природно сформованих умов;
- прийняття рішення про застосування комбінації для досягнення поставленої мети;
- визначення характеру та загального напрямку комбінації;
- вибір легенди, яку найкраще використовувати для прикриття дій сил, що беруть участь у її проведенні;
- розроблення плану проведення комбінації та запасних варіантів;
- власне проведення комбінації [46].

Застосування оперативних комбінацій в оперативно-розшуковій практиці забезпечує дотримання принципів конспіративності й наступальності проведених заходів [44, с. 70].

Дотримання конспірації дає достатню гарантію оперативної комбінації збереження в таємниці її цілей і завдання за допомогою приховування істинного характеру реалізації заходів її змісту [7]. Принцип наступаль-

ності в теорії оперативно-розшукової діяльності тісно пов'язаний з принципом конспіративності, що дає змогу отримати й перевірити оперативно значущу інформацію, активні дії всіх уповноважених суб'єктів з використанням наявних можливостей [47, с. 35].

Водночас проведені останні дослідження вітчизняних науковців [48], узагальнення результатів опитування та вивчення матеріалів практики свідчать про зниження активності й ініціативності працівників оперативних підрозділів щодо реалізації принципів конспірації та наступальності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Окремі вчені слушно зазначають, що значною мірою ця обставина пояснюється тим, що теоретичному вивченню питань організації і тактики їх застосування під час проведення оперативно-розшукових заходів не приділяють належної уваги [44, с. 70].

Висновки. На підставі узагальнення основних положень дослідження сутності та змісту оперативної комбінації, отримані такі результати.

З'ясовано, що в теорії оперативно-розшукової діяльності терміни «оперативна комбінація» та «система тактичних прийомів» є синонімічними.

Систему тактичних прийомів у теорії оперативно-розшукової діяльності визначено як оптимальний алгоритм оперативно-тактичних дій суб'єкта оперативно-розшукової діяльності.

Здійснено класифікацію оперативних комбінацій залежно від вирішення конкретних завдань: забезпечують пошук об'єктів оперативної уваги й отримання первинної інформації; спрямовані на затримання злочинців; забезпечують контакт негласного співробітника з підозрюваним; забезпечують безпеку учасників кримінального судочинства; дозволяють підвищити ефективність проведення окремих оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів щодо документування злочинної діяльності.

Встановлено, що особливого значення набуває систематизація та вдосконалення алгоритмів щодо проведення оперативних комбінацій залежно від оперативно-тактичних ситуацій, серед яких: початкова, проміжна, кінцева; сприятлива (проста), несприятлива (складна); типова, специфічна; ситуація, що вимагає негайного реагування; ситуація, що надає можливість продумати рішення, підготуватися до проведення оперативно-розшукових заходів; ситуація, що вимагає ретельного, а іноді тривалого розроблення рішення та підготовки до проведення оперативно-розшукових заходів; ситуації, що утворилися природно чи були створені штучно; ситуації в умовах ризику.

Вивчення матеріалів практики дозволяє стверджувати, що особливій уваги потребують вивчення й удосконалення класифікації оперативних комбінацій залежно від способів (методів) психологічного впливу на об'єкт оперативної уваги. Саме тактико-психологічні прийоми найефективніше забезпечують вирішення оперативно-тактичних завдань (про це зазначили 63% респондентів).

Встановлено, що основною метою застосування системи тактичних прийомів психологічного впливу під час проведення оперативної комбінації є дезінформування об'єкта оперативної уваги з метою вирішення оперативно-тактичних завдань.

Розглянуто основні елементи структури оперативної комбінації: задум; легендування; інсценування; матеріально-технічне забезпечення.

Узагальнення результатів опитування та вивчення матеріалів практики свідчать про зниження активності й ініціативності працівників оперативних підрозділів щодо реалізації принципів конспірації та наступальності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Література

1. Павленко С.О. Наукові підходи до розуміння поняття «оперативна комбінація» в теорії оперативно-розшукової діяльності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Том 32 (71). № 3. С. 76–82.
2. Белик Л.С. Понятие оперативной комбинации. *Юридическая наука*. 2013. № 2. С. 37–39.
3. Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. Москва : ИНФРА-М, 2007. 832 с.
4. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов. Москва : Право и Закон, 1996. С. 4.
5. Шепитько В.Ю. Систематизация тактических приемов в криминалистике: история возникновения и развития проблемы. *Проблемы законности* : республиканский межведомственный научный сборник. Харьков, 1996. Вып. 31. С. 174–180.
6. Ніколаюк С.І. Алгоритмізація дій оперативних працівників в процесі оперативного пошуку ознак господарських злочинів шляхом використання можливостей нечіткої логіки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 43–47.
7. Пономаренко Н.Ю. Тактические операции и оперативно-тактические комбинации как средства расследования преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность». Белгород, 2017. 255 с.
8. Некрасов В.А., Белик Л.С. Некоторые особенности структуры оперативной комбинации. *Юридическая наука и практика: история и современность* : сборник материалов I Международной научно-практической конференции, г. Рязань / Филиал Московского института государственного управления и права в Рязанской области ; Отв. ред. И.В. Пантюхина. Рязань : Издательство ООО «Концепция», 2013. С. 113–117.
9. Самойлов В.Г. Способы решения оперативно-тактических задач оперативной разработки. Сущность и значение оперативной комбинации : материалы к лекции. Москва : УУС и ИИУ МВД СССР, 1984. 30 с.
10. Тесников А.И. Оперативно-розыскное обеспечение уголовного судопроизводства о преступлениях, совершенных организованными группами : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж., 2002. 269 с.
11. Куликов В.Н. Прикладное исследование социально-психологического воздействия. *Прикладные проблемы социальной психологии*. Москва : Наука, 1983. С. 158–172.
12. Конфлікти в оперативно-розшуковій діяльності кримінальної поліції України : навчально-практичний посібник / Д.О. Александров, Б.І. Бараненко, О.І. Богучарова та ін. ; за ред. В.М. Комарницького, В.О. Криволапчука, Б.І. Бараненка ; Міністерство внутрішніх справ України. Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 661 с.
13. Москвин Е.О. Тактико-психологические приемы следователя (основы формирования и воздействия) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж. 2003. 24 с.
14. Сидоренко Е.В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию. *Психологические проблемы самореализации личности*. Санкт-Петербург, 1997. С. 123–142.
15. Козинець І.І. Мистецтво аргументації. Форми та засоби процесу переконання. *Філософія. Культура. Життя*. 2015. Вип. 42. С. 135–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2015_42_15
16. Рекуненко Т.О. Методи і прийоми впливу на особистість у правоохоронній діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 268–271.
17. Кондратьев Я.Ю. Психологічне забезпечення діяльності оперативних підрозділів МВС України : монографія. Київ : НАВСУ, 1999. С. 151–163.
18. Казак И.Б., Лубков Е.А. Психологический контакт в работе сотрудников оперативных подразделений: теоретические и практические вопросы решения задач оператив-

но-розыскной деятельности. *Вестник Российского университета кооперации*. 2016. № 3(25). С. 111–114.

19. Сокиран Ф.М. Психологічний вплив як елемент тактики розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2(21). С. 199–203.

20. Дезінформування. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/Дезінформування>

21. Основи оперативно-розшукової діяльності : термінологічний словник / уклад. С.В. Албул. Одеса : Астропринт, 2017. 132 с.

22. Светлаков А.Г., Марченко А.В. Основы оперативно-розыскной деятельности : методические указания / Министерство сельского хозяйства Российской Федерации, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования Пермская государственная сельскохозяйственная академия. Пермь : Издательство ФГБОУ ВО Пермская ГСХА, 2015. 42 с.

23. Бертовский Л.В., Елисов П.П., Потапов И.Н. Криминалистическая инсценировка и дезинформация как приемы выявления и раскрытия коррупционных преступлений. *Проблемы в российском законодательстве*. 2017. № 4. С. 228–223.

24. Стащак М.В., Плєскач О.Ю. Використання дезінформації підрозділами кримінальної поліції в умовах правової держави. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 27 листопада 2020 р. / Міністерство внутрішніх справ України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2020. С. 168–170.

25. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. *Злободневные вопросы российской криминалистики*. Москва : НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2001. С. 104–109.

26. Карпов Н.С. Злочинна діяльність : монографія. Київ, 2004. 306 с.

27. Грібов М.Л., Сухачов О.О. Конспірація як система заходів забезпечення негласності кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 33–44. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/33-44>.

28. Басецкий И.И. Формирование основ профессиональной этики оперативного работника. *Мировоззренческая культура личности сотрудника органов внутренних дел и пути ее формирования* : сборник научных трудов. Минск, 1992. С. 89–91.

29. Бертовская Н.Л. Тактическое дезинформирование как средство оперативно-розыскной деятельности. *Проблемы в российском законодательстве*. 2010. № 2. С. 253–258.

30. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/sposib>.

31. Пахомов В.Д., Чекунов В.И. Оперативная комбинация в деятельности аппаратов / Борьба с хищениями социалистической собственности. Всероссийский научно-исследовательский институт Министерства внутренних дел Союза Советских Социалистических Республик. Москва : 1981. 44 с.

32. Ценов В.М. Деякі аспекти організації проведення оперативної комбінації органами Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 95–99.

33. Невский Е.П. Соотношение рефлексивного управления и оперативной комбинации в оперативно-розыскной деятельности. *Теоретические аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения* : сборник статей по материалам XXII Международной научно-практической конференции. Москва : Издательство «Интернаука», 2019. № 4(22). С. 106–109.

34. Павличенко Н.В. Предпосылки формирования частной теории негласности раскрытия и расследования преступлений. *Правовая парадигма*. 2017. Т 6. № 2. С. 113–117.

35. Албул С.В. Легендування оперативно-розшукових заходів як обставина, що виключає злочинність діяння. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 5–13.

36. Бірюков Г.М. Теоретичне визначення поняття «легенда» в оперативно-розшуковій діяльності. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 1. С. 16–32.

37. Венедиктов А.А. Понятие легендированного общения в оперативно-розыскной деятельности. 2016 г. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов : веб-сайт. URL: <http://jurnal.org/articles/2016/uri7.html>

38. Демянчук Е.В. Оперативно-розыскное обеспечение безопасности культурных ценностей : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2003. 20 с.

39. Одинцов В.В. Оперативная деятельность служб безопасности и частных охранных предприятий. Москва, 1998. С. 10–11.
40. Гусев В.А., Луговик В.Ф. Теория оперативно-розыскных процедур : монография. Москва : Проспект, 2019. 336 с. *Электронная библиотечная система «Консультант студента»* : веб-сайт. URL: <https://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785392288403.html>
41. Прыгунов П.Я. Практикум по психологии ролевого поведения (для сотрудников правоохранительных органов) : учебное пособие. 2-е изд., испр. Москва : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2003. 256 с.
42. Ходасевич О.Н. Определение понятия тактической оперативно-розыскной инсценировки. *Правопорядок: история, теория, практика*. 2014. № 2(3). С. 157–161.
43. Горяинов К.К., Пахомов В.Д. Некоторые проблемы оперативной комбинации в деятельности аппаратов БХСС. *Труды Всероссийского научно-исследовательского института Министерства внутренних дел Союза Советских Социалистических Республик*. Москва : 1974. № 32. С. 3–13.
44. Абрамов А.М. Оперативная комбинация как способ решения частных оперативно-тактических задач. *Вестник Российской таможенной академии*. 2012. № 2. С. 70–72.
45. Давыдов С.И. Оперативно-розыскные ситуации: понятие, структура, виды : учеб. пособие. Барнаул : Барнаульский юридический институт Министерства внутренних дел России, 2006. С. 7–18.
46. Образцов В.А., Бертовский Л.В., Бертовская Н.Л. Дезинформирование в криминальной, оперативно-розыскной и следственной практике. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 144–145.
47. Основы оперативно-розыскной деятельности : навчальний посібник / О.Ю. Анциферов, О.М. Чистолінов, С.В. Єськов та ін. ; за ред. С.М. Гусарова ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : Золота миля, 2015. 312 с.
48. Сташак А.Ю. Наступальність у контексті принципів оперативно-розыскної діяльності. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 11. Ч. 2. С. 284–289.

Анотація

Павленко С. О. Оперативна комбінація: класифікація видів та основні елементи. — Стаття.

У статті здійснено аналіз підходів до класифікації видів оперативної комбінації та визначення її основних елементів. З'ясовано, що в теорії оперативно-розшукової діяльності терміни «оперативна комбінація» та «система тактичних прийомів» синонімічні. Систему тактичних прийомів у теорії оперативно-розшукової діяльності визначено як оптимальний алгоритм оперативно-тактичних дій суб'єкта оперативно-розшукової діяльності. Доведено, що особливого значення набуває систематизація та вдосконалення алгоритмів щодо проведення оперативних комбінацій залежно від оперативно-тактичних ситуацій, серед яких: початкова, проміжна, кінцева; сприятлива (проста), несприятлива (складна); типова, специфічна; ситуація, що вимагає негайного реагування; ситуація, що надає можливість продумати рішення, підготуватися до проведення оперативно-розшукових заходів; ситуація, що вимагає ретельного, а іноді тривалого розроблення рішення та підготовки до проведення оперативно-розшукових заходів; ситуації, що утворилися природно чи були створені штучно; ситуації в умовах ризику. Вивчення матеріалів практики дозволяє стверджувати, що особливої уваги потребують вивчення та вдосконалення класифікації оперативних комбінацій залежно від способів (методів) психологічного впливу на об'єкт оперативної уваги. Саме тактико-психологічні прийоми найефективніше забезпечують вирішення оперативно-тактичних завдань (про це зазначили 63% респондентів).

Установлено, що основною метою застосування системи тактичних прийомів психологічного впливу під час проведення оперативної комбінації є дезінформування об'єкта оперативної уваги з метою вирішення оперативно-тактичних завдань. Визначені основні елементи структури оперативної комбінації: задум; легендування; інсценування; матеріально-технічне забезпечення. Узагальнення результатів опитування та вивчення матеріалів практики свідчать про зниження активності й ініціативності працівників оперативних підрозділів щодо реалізації принципів конспірації та наступальності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: оперативна комбінація, система, тактичні прийоми, тактика, елементи.

S u m m a r y

Pavlenko S. O. Operational combination: classification of species and basic elements. – Article.

The article analyzes the approaches to the classification of types of operational combination and the definition of its main elements. It has been found that in the theory of operative-search activity the terms “operative combination” and “system of tactics” are synonymous. The system of tactics in the theory of operational and investigative activities is defined as the most optimal algorithm of operational and tactical actions of the subject of operational and investigative activities. It is proved that the systematization and improvement of algorithms for conducting operational combinations depending on operational and tactical situations, including: initial, intermediate, final, acquires special significance; favorable (simple), unfavorable (complex); typical, specific; a situation that requires an immediate response; a situation that provides an opportunity to think through decisions, to prepare for operational and investigative measures; a situation that requires careful and sometimes lengthy decision-making and preparation for operational and investigative measures; situations that arose naturally or were created artificially; situations in conditions of risk. The study of materials of practice allows us to state that special attention needs to be paid to the study and improvement of the classification of operative combinations depending on the ways (methods) of psychological influence on the object of operative attention. It is tactical and psychological techniques that most effectively provide solutions to operational and tactical tasks (this was stated by 63% of respondents).

It is established that the main purpose of the application of the system of tactical methods of psychological influence during the operational combination is to misinform the object of operational attention in order to solve operational and tactical tasks. The main elements of the structure of the operational combination are determined: the plan; legend; staging; logistics. The generalization of the results of the survey and the study of materials of practice indicate a decrease in the activity and initiative of employees of operational units to implement the principles of secrecy and aggression in the implementation of operational and investigative activities.

Key words: operative combination, system, tactics, tactics, elements.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.733>*А. В. Плотнікова*

ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СКАСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Арешт майна є досить поширеним заходом забезпечення кримінального провадження. Разом із тим його застосування значно обмежує права власника.

Правове забезпечення застосування арешту та його скасування передбачене главою 17 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України й на перший погляд виглядає досить якісним, аж до того моменту, поки не доведеться стикатися із завданням щодо його скасування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням арешту майна присвячували свої роботи такі науковці, як І.В. Гловюк, В.П. Мороз, С.М. Смоков, О.Г. Шило й інші. Разом з тим практика демонструє значну кількість проблемних аспектів скасування арешту, які потребують внесення якісних пропозицій із метою поліпшення якості процесуального закону та захисту інтересів власників майна.

Формулювання цілей. Метою статті є надання пропозицій щодо поліпшення якості кримінального процесуального законодавства, що регулює питання скасування арешту майна у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо накладення арешту дуже часто постає у кримінальних провадженнях. Водночас, як свідчить практика, суди як правило задовольняють клопотання про накладення арешту.

На жаль, питання доцільності обмеження прав власника є далеко не першочерговим під час розгляду клопотань про накладення арешту.

Це пояснюється традиційним обвинувальним ухилом суду, який у такому випадку проявляється в усталеній презумпції законності дій слідчих органів та прокуратури.

Здавалося б, власник обмежується у своїх правах тимчасово й закон передбачає процедуру захисту прав та законних інтересів власників майна. Але не все так просто.

Суди часто користуються можливістю, передбаченою ч. 1 ст. 172 КПК України та скороченими строками (не пізніше двох днів з дня його надходження клопотання до суду), і розглядають клопотання про арешт майна за відсутності власника майна та інших осіб, які мають відношення до кримінального провадження, тож надати власні аргументи та заперечення під час його розгляду не є можливим.

Насправді в ч. 1 ст. 172 КПК України зазначено, що клопотання про арешт майна розглядається за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Разом із тим можливість розгляду клопотання про арешт майна за відсутності цих осіб перетворила це положення закону в просту формальність. Суд не ставить в залежність можливість розгляду клопотання від того, чи повідомлені особи, зокрема власник майна щодо розгляду клопотання.

Наступна невідповідність вбачається у тому, що клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом **не пізніше двох днів** з дня його надходження до суду, тоді як клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд **не пізніше трьох днів** після його надходження до суду (ч. 2 ст. 174 КПК України). Про час та місце розгляду повідомляється особа, яка заявила клопотання, та особа, за клопотанням якої було арештовано майно.

Отже, процесуальні строки для сторони обвинувачення і захисту є нерівними. Крім того положення ч. 2 ст. 174 КПК України, в якому вказано про необхідність повідомлення особи, яка заявила клопотання, та особи, за клопотанням якої було арештовано майно, не доповнюється положенням про можливість розгляду цього клопотання за відсутності цих осіб.

Таким чином, стороні обвинувачення у кримінальному провадженні надаються процесуально ширші можливості, ніж особам, чії права щодо майна обмежуються.

Вважаю за доцільне змінити положення ч. 2 ст. 174 КПК України й визначити 2-х денний строк розгляду клопотання та передбачити можливість розгляду його за відсутності особи, за клопотанням якої було накладено арешт на майно.

Не є секретом, що суди переважно дотримуються процесуальних строків під час розгляду клопотання слідчого про накладення арешту, у той час як клопотання про його скасування може розглядатися півроку і навіть більше! Як таке трапляється та чому – у подальшому викладенні.

Власник майна, інтереси якого представляла автор статті, є добросовісним набувачем автомобіля. Як виявилось, за фактом незаконного заволодіння вказаним автомобілем було відкрито кримінальне провадження, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України.

23 грудня 2019 р. слідчим суддею Харківського районного суду О.В. Назаренко задоволено клопотання слідчого й винесено ухвалу щодо накладання арешту на авто, яку спрямовано на виконання начальнику територіального сервісного центру Міністерства внутрішніх справ Одеської області.

22 квітня 2021 р. працівниками управління патрульної поліції в Одеській області автомобіль було оглянуто й вилучено на підставі ухвали суду.

Водночас власник майна не був повідомлений про розгляд питання про арешт майна, що є його власністю, не був присутній у відповідному судовому засіданні, а тому не знав, що на його автомобіль накладено арешт.

Варто нагадати, що скасування арешту майна добросовісного набувача має специфічні правила його застосування, оскільки КПК України не дозволяє арешт майна добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів (ч. 10 ст. 170 КПК України).

Разом із тим закон не містить визначення добросовісного набувача. Звісно, можна звернутися з позовом про визнання особи добросовісним набувачем до суду загальної юрисдикції. Однак, ми добре розуміємо скільки часу забере розгляд такого звернення.

У провадженні ми звернулися до Харківського районного суду Харківської області з клопотанням про скасування арешту, в задоволенні якого було відмовлено 29 червня 2021 р.

Рішення суду вмотивовано лише тим, що накладався арешт на автомобіль з одним реєстраційним номером, а на момент розгляду справи в суді у автомобіля був інший державний номер [1].

Водночас з Ухвали Харківського районного суду Харківської області від 23 грудня 2019 р. вбачається, що автомобіль був неодноразово перереєстрований на нових власників, зазначено на кого саме і як змінювався державний номер [2].

Не переконало суд і те, що окрім реєстраційного номеру є й інші ідентифікуючі автомобіль ознаки, які не змінюються із зміною нового власника автомобіля, це: двигун, номер кузова, ідентифікаційний номер транспортного засобу (VIN).

Якщо слідувати логіці суду, автомобіль вилучили із іншим реєстраційним номером, ніж було зазначено в ухвалі Харківського районного суду Харківської області від 23 грудня 2019 р. Виходить, що вилучили не той автомобіль!

Але коли його вилучали, ніхто не сумнівався, а от під час зняття арешту виникли сумніви. І це попри те, що той самий суд у своїй ухвалі чітко зазначив як саме відбувалася реєстрація та перереєстрація автомобіля.

Таким чином, вважаємо, що суд формально поставився до з'ясування обставин цієї справи.

Така обставина не лишила вибору і змусила знову надати до суду клопотання про скасування арешту майна.

Водночас, вивчивши ухвали у цій справі, ми виявили те, що майже рік минув з того часу, як закінчилися строки давності.

Так, суд у своїй ухвалі від 28 травня 2021 р. встановлює, що строк досудового розслідування закінчився ще 23 травня 2020 р. Водночас суд вказує, що зазначене клопотання надходить до Харківського районного суду Харківської області втретє, але недоліки, які зазначені в ухвалях суду від 18 травня 2021 р. та 20 травня 2021 р. жодним чином не усунуті слідчим, тому суд, встановивши, що клопотання подане без додержання вимог ст. 295-1 КПК України, повертає його прокурору, слідчому, про що постановляється ухвала [3].

Отже, в зазначеній справі строк досудового розслідування закінчився ще 23 травня 2020 р. Тож виконання ухвали про накладення арешту від 23 грудня 2019 р. позбавлено будь-якого сенсу.

З огляду на зазначене виходить, що суд відмовляв у скасуванні арешту в закритому на той час кримінальному провадженні. Чи можливо таке взагалі? Виходить, що так. Думається, що ухвалити таке рішення можливо тільки з огляду на відсутність процесуальної можливості оскаржити відповідну ухвалу.

Тож вважаємо за доцільне передбачити можливість оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту. Це б не провокувало суд формально відмовляти у задоволенні клопотань про скасування арешту майна.

Нами було зроблено адвокатські запити до прокуратури й до відділу поліції (далі – ВП) № 3 Харківського районного управління поліції (далі – РУП) № 1 Головного управління Національної поліції (ГУНП) в Харківській області. З № 3 Харківського РУП № 1 ГУНП в Харківській області було отримано відповідь, що таке провадження закрито й надано Постанову про закриття кримінального провадження у зв'язку з закінченням строку досудового розслідування. Водночас у відповіді з прокуратури зазначено про те, що провадження закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, тобто встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення.

Таким чином, ми змушені були повторно звернутися до суду з клопотанням про зняття арешту. Таке клопотання суд задовольнив. Розглядаючись вказане клопотання з 26 липня 2021 р. по 12 листопада 2021 р. [4].

Розгляд деяких проблем скасування арешту майна в кримінальному провадженні дозволив сформулювати висновки і пропозиції.

Передусім вважаємо за доцільне змінити положення ч. 2 ст. 174 КПК України і визначити 2-х денний строк розгляду клопотання та передбачити можливість його розгляду за відсутності особи, за клопотанням якої було накладено арешт на майно.

І хоча, на переконання автора, ці строки навряд чи будуть дотримані, цей крок хоча б формально надасть сторонам обвинувачення і захисту процесуально рівні можливості.

Також доцільним є впровадження можливості оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту. Це б не провокувало суд на формальних підставах відмовляти у задоволенні клопотань про скасування арешту майна.

Література

1. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 29 червня 2021 року у справі № 635/9234/19 провадження № 1-кс/635/869/2021. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97967880>
2. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 23 грудня 2019 року у справі № 635/9234/19 провадження № 1-кс/635/3824/2019. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86553663>
3. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 28 травня 2019 року у справі № 635/9234/19 провадження № 1-кс/635/3824/2019. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97248417>
4. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 12 листопада 2021 року у справі № 635/9234/19 провадження № 1-кс/635/3824/2019. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97248417>

Анотація

Плотнікова А. В. Деякі практичні аспекти скасування арешту майна у кримінальному провадженні. – Стаття.

Статтю присвячено викладенню деяких практичних аспектів, які виникають під час скасування арешту майна в кримінальному провадженні. Аналіз указаних проблем відбувається з позицій захисту прав і законних інтересів власників і добросовісних набувачів майна. Метою статті є надання пропозицій щодо поліпшення якості кримінального процесуального законодавства, що врегульовує питання скасування арешту майна в кримінальному провадженні.

Під час розгляду практичних аспектів скасування арешту майна в кримінальному провадженні зосереджено увагу на недопустимості безпідставного обмеження власника його прав щодо майна. Особливо викладено специфіку скасування арешту майна добросовісного набувача. Наголошено на недотриманні судами процесуальних строків розгляду клопотань про скасування арешту майна. Особливо виявлено проблему щодо неузгодженості дій органів досудового слідства й прокуратури.

Автор звертає увагу на невідповідність процесуальних можливостей органів досудового слідства й осіб, права щодо майна яких обмежується, котра проявляється передусім у різних строках, під час яких відбувається розгляд відповідних клопотань, а також у формулюванні в тексті закону можливості розгляду клопотань за відсутності сторони, яка ініціювала арешт майна в кримінальному провадженні, та особи, яка заявила клопотання.

Автором на підставі власного практичного досвіду вдається викласти теоретичні й практичні неузгодженості щодо врегулювання питань скасування арешту майна в кримінальному провадженні й сформулювати зміни й доповнення до Кримінального процесуального кодексу України, які, на думку автора, могли б найефективніше захистити інтереси власників майна.

Ключові слова: скасування арешту, арешт майна, клопотання, добросовісний набувач, слідчий суддя.

S u m m a r y

Plotnikova A. V. Some practical aspects of the abolition of arrest of property in the criminal proceeding. – Article.

The article is devoted to the reflection of some practical aspects that arise during the abolition of arrest of property in criminal proceeding.

The analysis of the indicated problems takes place from the positions of protection of the rights and legal interests of the proprietors and the conscientious acquirers of property. The aim of the article is to make suggestions about improving of quality of the criminal judicial legislation that regulates the question of the abolition of arrest of property in the criminal proceeding.

During the consideration of practical aspects of the abolition of arrest of property in criminal proceeding the attention is concentrated on the prohibition of baseless limitation of the joint owner's rights to property. The specific of the abolition of arrest of the property of the conscientious acquirer is separately reflected. It is marked a failure to observe of judicial terms of consideration of solicitors courts about the abolition of arrest of property. A problem of inconsistency of actions of the organs of pre-trial investigation and office of public prosecutor is separately elicited.

An author pays attention to disparity of the judicial possibilities of organs of pre-trial investigation and the persons whose rights to property are limited. Ultimately, it shows in different terms during of the consideration of corresponding solicitors, and also in formulation in the text of the law of possibility of consideration of solicitors in the case of default of a side that initiated the arrest of property in the criminal proceeding and a person who declared the solicitor.

On the basis of own practical experience an author is succeeded to light up the theoretical and practical inconsistencies in the relation to the settlement of the questions of the abolition of arrest of property in the criminal proceeding and to set the amendments and supplements to the CC of Ukraine that, in the author's opinion, would protect all the interests of property proprietors more effectively.

Key words: abolition of arrest, arrest of property, solicitation, conscientious acquirer, inquisitional judge.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.734>*В. В. Савіцька*

НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Постановка проблеми. Важливою складовою частиною взаємовідносин громадян з органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування є доступність та якість надання публічних послуг. Уперше про надання послуг із боку виконавчої влади йшлося в Указі Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» № 810/98 від 22 липня 1998 р. [1], в якому термін «послуги» вживається в різних словосполученнях: «управлінські послуги», «державні послуги», «громадські послуги», «муніципальні послуги».

Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади від 15 лютого 2006 р. № 90-р започаткувала розвиток адміністративних послуг у державі. Надалі було здійснено аналіз надання адміністративних послуг, визначено правову обґрунтованість їх видів, розроблено їх стандарти, розміри й порядок справляння плати за їх надання, визначено кваліфікаційні вимоги до уповноважених осіб, які надають адміністративні послуги. Унаслідок чого було внесено зміни до нормативно-правових актів і прийнято ряд законодавчих актів із таких питань.

Був прийнятий Закон України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI, який визначає правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг [2], та інші законодавчі акти, в яких також вживається термін «послуга». Зокрема, в Законі України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 р. № 1591-IX вживаються терміни «платіжні послуги», «транспортні послуги», фінансові послуги [3], у Законі України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII – «фінансові й консультаційні послуги», «юридичні послуги» й інші [4].

В інших законодавчих актах також вживаються терміни «електронні послуги», «соціальні послуги», «правові послуги» й інші види послуг.

Мета статті полягає в проведенні науково-теоретичного й практичного аналізу правових засад надання публічних послуг органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування.

Стан дослідження. Розгляду питань надання публічних послуг присвятили роботи провідні вітчизняні фахівці в галузі адміністративного права, зокрема: В. Авер'янов, А. Берлач, І. Венедіктова, В. Гаращук, П. Діхтієвський, О. Музичук, Р. Калюжний, Т. Коломоець, В. Колпаков, І. Коліушко, Г. Писаренко, В. Сороко, О. Світличний, С. Стеценко, В. Тимошук та інші. Проте значна кількість різного виду послуг і суб'єктів їх надання породжує жваві дискусії з такого питання, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Створення зручних і доступних умов надання та отримання публічних послуг є однією з головних задач, що впливає з положень, визначених ч. 3 ст. 42 Конституції України, відповідно до якої держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю та безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [5].

Основою ідеї сервісної держави й доктрини адміністративних послуг є концепція служіння державою людині / громадянину. З кінця 80-х років минулого століття багато розвинених країн світу, зокрема Велика Британія, США, Канада, Нідерланди, Швеція, Фінляндія, почали запроваджувати клієнтоорієнтовані моделі обслуговування громадян, тобто організацію роботи органів влади з громадянами за принципами приватного сектору. Суть змін полягає в тому, щоб переорієнтувати заскорузлу бюрократичну машину на гнучкішу, приязнішу до громадян систему обслуговування. Тоді ж стали використовувати оцінювання роботи органів влади, що ґрунтуються на очікуваннях і вподобаннях споживачів. Серед критеріїв оцінки якості публічних (у тому числі адміністративних) послуг переважно виділяються: результативність, своєчасність, професійність, компетентність, привітність, зручність. Водночас категорія «послуг» у публічному, у тому числі муніципальному секторі, у своїй основі має те саме навантаження, що й у приватному секторі, – це діяльність щодо задоволення певних потреб особи, яка здійснюється переважно за зверненням особи [6, с. 4].

Слід підкреслити, що впровадження в практичну діяльність органів публічної влади європейських стандартів і принципів не могло позитивно не позначитися на обслуговуванні громадян шляхом наданням публічних послуг.

Нині ринок надання послуг громадянам та юридичним особам, що надаються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та уповноваженими підприємствами, установами й організаціями, які належать до сфери їх управління, досить строкатий і різноманітний, що постійно привертає увагу науковців. Аналіз нормативних актів і наукових праць свідчить, що на нормативно-правовому й доктринальному рівні існують різні підходи до визначення терміну «публічна послуга». Зокрема, прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 18 грудня 2009 р. № 967-0-2-09-22 [7], в якому вживався термін «публічні послуги», наробив галасу серед посадових і службових осіб публічної адміністрації, внаслідок чого Міністерство юстиції України в Листі «Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» пояснило, що сферу публічних послуг

становлять послуги, які надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні [8].

Варто зазначити, що такі вчені-адміністративісти, як І. Коліушко, В. Тимошук, Б. Савченко, В. Сорока, О. Григораш вважають, що публічними є всі послуги, котрі надаються публічним сектором публічними коштами, за надання яких відповідальність несе публічна влада [9, с. 117].

Державні послуги надаються органами державної влади (в основному виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями, а також органами місцевого самоврядування в порядку виконання делегованих державою повноважень коштами державного бюджету.

Муніципальні послуги надаються органами місцевого самоврядування, а також органами виконавчої влади й підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих органами місцевого самоврядування повноважень коштами місцевого бюджету.

Важливою складовою частиною як державних, так і муніципальних послуг є адміністративні послуги, що визначаються як результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, який відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [8].

На думку В. Тимошука, доцільно проводити певне розмежування між поняттям «адміністративні послуги» й деякими суміжними категоріями. Послуги, що надаються державою та місцевим самоврядуванням, разом складають сферу публічних послуг. За ознаками суб'єкта, що надає публічні послуги, можна розрізняти державні й муніципальні послуги. Державні послуги – це послуги, що надаються органами державної влади (як правило, виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями. Муніципальні послуги – послуги, що надаються органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами, установами. Надання адміністративних послуг пов'язане з реалізацією владних повноважень (тобто прийняттям рішень / вчиненням дій тощо). Неадміністративними є послуги, які не пов'язані з прийняттям владних рішень (наприклад, освітні й медичні послуги тощо) [6, с. 4]. Водночас Ю. Тихомиров вважає, що державні послуги підрозділяються на публічні й адміністративні [10, с. 27].

Якщо виходити з оцінки ефективності законодавства, то тут слушна думка Н. Оніщенко. На його розсуд, найпоширеніше визначення ефективності полягає в з'ясуванні співвідношення фактичного результату дії законодавства й тих соціальних цілей, для досягнення яких законодавство було прийнято [11, с. 3].

Ураховуючи, що термін «публічна послуга» все ще не знайшов єдиного всебічного розуміння та охоплює різноманітні види інших послуг, а також суб'єктів їх надання, О. Світличний вважає, що вказаний термін повинен бути загальноновизнаним і має бути закріпленим в окремому законодавчому акті, який повинен врегулювати організаційно-правові відносини надання публічних послуг в Україні [12, с. 3].

Основою доктрини публічних послуг є концепція служіння держави громадянину й людині. Нині публічне адміністрування такої сфери суспільних відносин породжує необхідність створення ефективної системи надання публічних послуг, яка буде гарантувати забезпечення законності задоволення потреб суб'єктів звернень (фізичної або юридичної особи) в зазначених послугах за дотримання принципів і стандартів якості надання публічних послуг. Утім, на думку Є. Легези, наявна система надання публічних послуг в Україні характеризується невизначеністю як на законодавчому, так і на підзаконному рівні нормативно-правових актів, непрозорістю, неврегульованістю, закритістю для споживачів (фізичних чи юридичних осіб) і потребує негайного реформування. Тому необхідно прийняти Концепцію надання публічних послуг в Україні [13, с. 83].

Існують також і інші думки щодо терміну «публічна послуга». Зокрема, О. Григораш виділяє декілька підходів до визначення поняття:

1) поняття «публічна послуга» використовується для характеристики управлінської діяльності органів публічної влади (а також державних і місцевих службовців), пов'язаної з їх роботою з громадянами, підприємствами, установами, організаціями;

2) за допомогою публічних послуг визначаються дії публічних суб'єктів з організації обслуговування населення, підприємств, установ, організацій, надання їм життєво необхідних благ. Така управлінська діяльність має дещо інший характер, аніж у попередньому випадку: йдеться про організацію діяльності тих господарюючих суб'єктів, які займаються наданням послуг населенню;

3) публічні послуги, що надаються населенню в режимі цивільно-правового регулювання, але мають масовий характер, відповідальність за організацію яких несе орган публічної влади [14, с. 74].

І. Голосніченко також наголошував на тому, що не всяка розпорядча діяльність (навіть та, що спрямована на реалізацію прав і свобод громадян) є послугою. Адже призначенням усієї діяльності органів виконавчої влади, їх посадових і службових осіб є забезпечення прав і свобод громадян та інших осіб. Учений визначав управлінську послугу як створення організаційних умов для реалізації свого права громадянином або іншим суб'єктом адміністративно-правових відносин [15, с. 88].

Окрім того, однією з актуальних проблем у галузі надання публічних послуг є потреба надалі в розвитку й підтримці довіри громадян до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб. Складовою частиною такого напрямку є своєчасне, повне та якісне надання публічних послуг, особливо щодо сільського населення, де якість і своєчасність отримання публічної послуги потребує вдосконалення низки організаційних, технічних і фінансових питань. Нині весь тягар надання публічних (адміністративних) послуг жителям територіальних громад у межах села й селища покладається на старосту відповідної територіальної громади. На це вказує абз. 4 ч. 1 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, відповідно до якого староста за рішенням сільської, селищної, міської ради надає адміністра-

тивні послуги й / або виконує окремі завдання адміністратора центру надання адміністративних послуг (у разі утворення такого центру) [16]. Це означає, що надання адміністративних послуг жителям територіальних громад може здійснюватися лише в разі створення центру надання адміністративних послуг. Проте вказана норма закону входить у протиріччя із ч. 1 ст. 9 Закону України «Про адміністративні послуги», відповідно до якого адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо або через центри надання адміністративних послуг. Згідно із ч. 2 ст. 12 вказаного закону центри надання адміністративних послуг утворюються: Київською, Севастопольською міською, районною в містах Київ, Севастополь державною адміністрацією та міською, селищною, сільською радою [2].

Слід також звернути увагу, що на відміну від Закону України «Про місцеве самоврядування» в Законі України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05 лютого 2015 р. № 157-VIII уживається термін «публічна послуга» [17].

До проблемних у галузі надання публічних послуг слід віднести діяльність адміністратора. Ст. 13 Закону України «Про адміністративні послуги» визначає адміністратора як посадову особу органу, що прийняв рішення про утворення центру надання адміністративних послуг, яка надає адміністративні послуги або організовує їх надання шляхом взаємодії із суб'єктами надання адміністративних послуг. У разі утворення центру надання адміністративних послуг як постійного робочого органу до його складу включаються окремі посадові особи виконавчих органів (структурних підрозділів) органу, що прийняв рішення про утворення центру надання адміністративних послуг, на яких можуть покладатися всі або окремі завдання адміністратора. Адміністратор призначається на посаду й звільняється з посади відповідно до законодавства [2].

Зважаючи на те, що на рівні сільських і селищних громад (об'єднаних нових територіальних громад) існують проблемні питання щодо створення центрів надання публічних послуг і залучення до них кваліфікованих адміністраторів, вбачається доцільним надати селищним і сільським радам самостійно розв'язувати питання зі створення центрів надання публічних послуг, а також залучення до надання публічних послуг не тільки адміністраторів, але й інших кваліфікованих працівників.

Висновки. Таким чином, роблячи загальний висновок із викладеного, наголосимо на тому, що в галузі надання публічних послуг існують наявні проблеми правового регулювання, особливо щодо центрів надання публічних послуг у сільських і селищних громадах, де в рамках вдосконалення системи надання публічних послуг мають бути вирішені завдання із забезпечення правових засад реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання публічних послуг.

Категорія «публічні послуги» охоплює всі інші види послуг, що надаються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих повноважень коштами державного й місцевого бюджетів.

Література

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98> (дата звернення: 14.11.2021).
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
3. Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 р. № 1591-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20> (дата звернення: 14.11.2021).
4. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Тимошук В.П. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі : Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Асоціація міст України. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 124 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 18 грудня 2009 р. № 967-0-2-09-22 / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 46. Ст. 699.
8. Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» : Лист Міністерства юстиції України від 18 грудня 2009 р. № 967-0-2-09-22 / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09> (дата звернення: 15.11.2021).
9. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / І.Б. Коліушко (відповідальний редактор) ; В.П. Тимошук (автор-упорядник). Київ, 2003. 496 с.
10. Тихомиров Ю.А. Правовые аспекты административной реформы. *Законодательство и экономика*. 2004. № 4. С. 21–32.
11. Оніщенко Н.М. Проблема ефективності законодавства та сучасний розвиток. *Вісник Журнал Верховної Ради України*. 2007. № 12. С. 3–6.
12. Світличний О.П. Публічні послуги: сутнісні характеристики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 199–202. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-pomegiv?id=134> (дата звернення: 15.11.2021).
13. Легеза Є.О. Основні теоретичні положення концепції публічних послуг в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 81–85.
14. Григораш О.І. Публічні послуги у сфері державного управління : поняття та зміст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: «Правознавство»*. 2007. № 385. С. 71–75.
15. Голосніченко І.П. Правове регулювання надання державних управлінських послуг та вирішення адміністративних спорів. *Право України*. 2003. № 10. С. 82–89.
16. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
17. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05 лютого 2015 р. № 157-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 91.

Анотація

Савіцька В. В. Надання публічних послуг органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу надання публічних послуг органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та уповноваженими підприємствами, установами й організаціями, які належать до сфери їх управління. Крізь призму правового аналізу Законів України «Про адміністративні послуги», «Про публічні закупівлі», «Про місцеве самоврядування», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», інших нормативно-правових актів, а також наукової літератури з'ясовано низку проблемних питань надання публічних послуг, що здійснюються органами публічної влади. Звертається увага, що в законодавчих актах термін «послуги» вживається в різних словосполученнях: «управлінські послуги», «державні послуги», «громадські послуги», «муніципальні послуги», «електронні послуги», «соціальні послуги», «правові послуги» й інші види.

У роботі актуалізовано непослідовність законодавця у визначенні терміну «публічна послуга», звертається увага на законодавчу суперечливість підходів щодо центрів із надання адміністративних послуг і призначення адміністраторів як посадових осіб із надання адміністративних послуг.

Зосереджено увагу на проблемних питаннях надання публічних послуг, що надаються громадам, які проживають у сільській місцевості, де якість і своєчасність отримання публічної послуги потребує вдосконалення низки організаційних, технічних і фінансових питань.

За результатами дослідження встановлено, що на рівні сільських і селищних громад (об'єднаних нових територіальних громад) існують проблемні питання щодо створення центрів надання публічних послуг і залучення кваліфікованих адміністраторів до надання послуг. Пропонується надати селищним і сільським радам право самостійно розв'язувати питання зі створення центрів надання публічних послуг, а також щодо залучення до надання публічних послуг не тільки адміністраторів, але й інших кваліфікованих працівників.

Зроблено висновок, що термін «публічні послуги» охоплює всі інші види послуг, що надаються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих повноважень коштами державного й місцевого бюджетів.

Ключові слова: публічні послуги, органи, публічна влада, адміністратор, законодавство.

S u m m a r y

Savitska V. V. Provision of public services by executive authorities and local governments. – Article.

The article is devoted to the analysis of the provision of public services by executive authorities, local governments and authorized enterprises, institutions and organizations that belong to the sphere of their management. Through the prism of the legal analysis of the Laws of Ukraine: “On Administrative Services”, “On Public Procurement”, “On Local Self-Government”, “On Voluntary Association of Territorial Communities”, other regulations, as well as scientific literature, a number of problematic issues of public services provided by public authorities. Attention is drawn to the fact that in legislative acts the term “services” is used in various phrases: “management services”; “Public services”; “Public services”; “Municipal services”, “electronic services”; “Social services”; “Legal services” and other types of services.

The paper highlights the inconsistency of the legislator in defining the term «public service», draws attention to the legislative inconsistency of approaches to the centers for the provision of administrative services and the appointment of administrators as officials for the provision of administrative services.

The focus is on the problematic issues of public services provided to citizens living in rural areas, where the quality and timeliness of public services requires improvement of a number of organizational, technical and financial issues.

According to the results of the research, at the level of rural and settlement communities (united new territorial communities) there are problematic issues regarding the establishment of public service centers and the involvement of qualified administrators in the provision of services. It is proposed to give village and village councils the right to independently decide on the establishment of public service centers, as well as to address the issue of involving in the provision of public services not only administrators but also other skilled workers.

It is concluded that “public services” covers all other types of services provided by executive authorities, local governments and enterprises, institutions, organizations in the exercise of delegated powers at the expense of state and local budgets.

Key words: public services, bodies, public authorities, administrator, legislation.

Н. В. Харченко

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Події, які відбуваються протягом останніх років в Україні, свідчать про загострення проблем національної безпеки та неоднозначний вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на розвиток країни. Ці та інші фактори призводять до того, що потенціал загроз національній безпеці досяг рівня, за якого без вдосконалення системної державної політики захисту національних інтересів та відповідних механізмів її реалізації може нести загрозу існуванню України як суверенної держави. Проводячи наукове дослідження, варто розпочати з визначення зовнішніх та внутрішніх факторів загроз національній безпеці. Однією з основних загроз є саме розвідувальна та інша діяльність спеціальних служб та організацій іноземних держав, а також промисловий шпіонаж, що проявляється як витік інформації, яка становить державну таємницю. Нині захист державної таємниці є надзвичайно важливим як у зв'язку з безпрецедентною активністю російських спецслужб, так і через глобалізацію світового інформаційного простору.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти правових і організаційних загроз національній безпеці у сфері витоку інформації, що становить державну таємницю, висвітлювали такі вітчизняні учені, як В.Ф. Пузирний, Д.Є. Денишук, О.А. Пономаренко, А.М. Лисеюк, А.М. Супруненко, О.В. Шевченко, С.Є. Булавина, В.В. Тишук, О.Г. Семенюк, А.М. Гуз та ін.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України [1] визначено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу».

П. 6 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» визначено, що «загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України».

Ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» [3] визначає державну таємницю як «вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди

національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою».

Варто погодитися з І. Божковим, який у своїй науковій роботі зазначив, що «регулювання відносин у сфері охорони державної таємниці здійснюється відповідно до чинного законодавства України та визначається Конституцією України, законами України «Про державну таємницю», «Про інформацію» [4], міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та іншими нормативно-правовими актами...» [5].

Зокрема, Закон України «Про інформацію» визнав інформаційний суверенітет України, закріпив право громадян на інформацію, встановив обов'язок держави здійснювати контроль за інформацією з обмеженим доступом, визначив правові основи інформаційної діяльності в державі. Вказаний Закон визначив місце державної таємниці серед іншої інформації, поділив інформацію за режимом доступу на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом [6].

З метою охорони державної таємниці здійснюється комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв.

Законом України «Про службу безпеки України» [7] закріплено, що одним із завдань СБУ є забезпечення охорони державної таємниці.

Службою безпеки України за участю державних експертів із питань таємниць сформовано та Наказом Голови Служби безпеки України від 23 грудня 2020 р. № 383 введено в дію редакцію Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ) [8].

Розроблення та здійснення конкретних заходів щодо забезпечення режиму секретності, постійного контролю за їх додержанням в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах і організаціях покладаються на їхні режимно-секретні органи. Завдання та права режимно-секретних органів визначені Законом України «Про державну таємницю», при цьому режимно-секретні органи є головними підрозділами організацій, установ та підприємств із виконання завдань у сфері охорони державної таємниці [9].

Контроль та охорона державної таємниці здійснюється на двох рівнях: 1) вищі органи державної влади (Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний суд, державні експерти з питань таємниці, РНБО, міністерства і центральні органи виконавчої влади); 2) судові, правоохоронні та контролюючі органи.

До вказаної системи органів належать:

- суди загальної юрисдикції, які виконують покладені на них Конституцією України функції з правосуддя шляхом розгляду кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з охороною державної таємниці;

- прокуратура України здійснює представництво інтересів держави в суді, нагляд за додержанням законності при проведенні ОРД у сфері забезпечення ДТ;

– Служба безпеки України є спеціально уповноваженим державним органом у сфері забезпечення ОДТ відповідно до своїх основних завдань;

– Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, який призначений для формування та реалізації державної політики у сфері контррозвідувального та технічного захисту інформації;

– керівники державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею [10, с. 180–181].

У державних органах та організаціях – суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність, котра пов'язана з державною таємницею, з метою забезпечення режиму секретності, постійного контролю за додержанням необхідних умов створюються на правах окремих підрозділів режимно-секретні органи, які безпосередньо керуються керівником відповідних державних органів. Суб'єкти господарювання, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, вводиться посада заступника керівника з питань режиму, що виконує обов'язки та права РСО.

Відповідно до мети охорони державної таємниці, стосовно заходів забезпечення якості впроваджуються: чіткі вимоги до виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування та обліку носіїв секретної інформації; обмеження щодо перебування та здійснення діяльності в Україні іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, доступу до державної таємниці.

Щодо додержання законодавства про державну таємницю в пресі та інших засобах масової інформації, то контроль за здійсненням цієї діяльності покладений на центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики.

Спеціально уповноваженим державним органом у сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України, що дає право на контроль стану охорони державної таємниці в усіх державних органах та суб'єктів господарювання, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею.

Важливість охорони секретної інформації пов'язана з можливістю настання тяжких наслідків для національної безпеки України у вигляді зриву виконання оборонного замовлення, розголошення відомостей про структуру, чисельність, розпорядок змін та систему охорони оборонних підприємств, організацію переведення роботи підприємства під час воєнного стану, кількість одиниць, робіт оборонного замовлення та кошти, виділені на його виконання, зразки та технічну документацію військової техніки тощо. У зв'язку з цим заподіюється значна шкода підприємствам ВПК, а саме:

- понесення збитків та упущеної вигоди;
- одержання науково-конструкторської документації комерційними та іноземними установами (промислове шпигунство);
- зниження конкурентоспроможності продукції та своєю чергою потенційних військових замовників;

– дискредитація органів державної влади спеціально уповноважених на захист державної таємниці та протидія розвідувально-підривній діяльності проти України тощо.

Окрім зазначення вищевикладеного матеріалу в розрізі державних органів, органів місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, важливості створення відповідних підрозділів, залучення осіб на відповідні посади, організації та контролю діяльності відділу за додержанням державної таємниці, слід звернути увагу на необхідність реформування законодавства.

Варто зазначити, що реформування законодавства має відбуватися на основі всебічного вивчення досвіду провідних держав світу у сфері безпеки інформації. Однак потрібно зауважити, що копіювання чужого, нехай і найуспішнішого досвіду, мало продумане перенесення його на наш ґрунт без урахування українських реалій ніколи не приводило до успіху [11, с. 342].

Слід зазначити, що окремі напрями реформування системи охорони державної таємниці (пов'язані з процедурами віднесення інформації до такої, що потребує обмеження в доступі; визначення на законодавчому рівні Національного органу безпеки; питання технічного захисту інформації) [12, с. 79].

Здебільшого суб'єктами, що провадять режимно-секретну діяльність, є саме державні органи, зупинення чи скасування яких відповідно до Спеціального дозволу призведе до повного припинення їхньої діяльності. Така ситуація є неприпустимою, адже порушується забезпечення сталого функціонування певних галузей діяльності держави.

Варіантом вирішення наведеного питання є надання права уповноваженому органу СБУ здійснювати відповідні заходи з надання, переоформлення спеціального дозволу установам.

Адаптація законодавства до більш сучасних вимог і потреб є необхідним кроком не лише для урегулювання питань, що залишаються за рамками нормативно-правових актів, котрі регулюють питання стосовно державної таємниці, а й для вдосконалення реалізації своїх функцій відділів, які безпосередньо здійснюють важливу державну функцію захисту державної таємниці.

Стосовно державної політики щодо забезпечення охорони державної таємниці, метою вказаної політики є своєчасне виявлення джерел реальних і потенційних загроз у цій сфері, аналіз причин їх виникнення, способів нейтралізації й попередження шляхом розроблення адекватних організаційно-правових заходів.

Основними завданнями державної політики щодо забезпечення охорони державної таємниці є:

- створення умов для своєчасного виявлення джерел загроз у цій сфері й визначення можливих наслідків їхньої дії;
- визначення комплексу превентивних заходів із запобігання витоку і розголошенню інформації з обмеженим доступом та нейтралізації або зменшення негативних наслідків реалізації загроз;

- забезпечення отримання своєчасної, повної й точної інформації для прийняття управлінських рішень з охорони державної таємниці та службової інформації;

- удосконалення організаційно-правової діяльності з метою гармонізації державних, суспільних й особистих інтересів у цій сфері, недопущення обмеження права громадян на вільний доступ до інформації;

- забезпечення технічного захисту інформації з обмеженим доступом.

Основними напрямками державної політики щодо забезпечення охорони державної таємниці та службової інформації є:

- створення нормативно-правової основи забезпечення охорони державної таємниці;

- розроблення та вжиття комплексних заходів для захисту державної таємниці;

- удосконалення правового режиму отримання доступу, зберігання та використання інформації, яка становить державну таємницю й службову інформацію;

- розроблення контррозвідувальних заходів, спрямування їх на протидію спеціальним службам іноземних держав, а також організаціям, окремим групам і особам, які намагаються отримати інформацію з обмеженим доступом.

Результативність державної політики щодо забезпечення охорони державної таємниці та службової інформації забезпечується:

- по-перше, визначенням чітких та реалістичних цілей (мети) й напрямів;
- по-друге, якістю аналізу проблеми в цій сфері та розроблених альтернативних управлінських рішень;

- по-третє, обізнаністю з метою, принципами, напрямками державної політики й дотриманням уповноваженими державними органами.

Виходячи із сутності державної політики щодо забезпечення охорони державної таємниці та службової інформації, що визначається як цілеспрямована діяльність органів державної влади з вирішення проблем охорони інформації з обмеженим доступом, досягнення й реалізації суспільно значущих цілей у цій сфері, а також визначального впливу на вільний доступ до інформації, у край важливе значення має наукове забезпечення державної політики.

Викладений матеріал дає змогу підкреслити всебічність дослідженого питання, важливість аналізу та синтезу кожного аспекту державної таємниці, як діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, організацією контролю цієї діяльності та відповідної державної політики щодо державної таємниці, базові принципи та основні напрями державної політики стосовно забезпечення державної таємниці.

Служба безпеки України займає визначне місце в системі органів, що здійснюють контроль за додержанням державної таємниці. Саме за цим правоохоронним органом закріплене право контролювати стан охорони державної таємниці в усіх державних органах та суб'єктах господарювання, що здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею. Зазначені в актах офіційних перевірок за результатами контролю стану охорони

державної таємниці висновки Служби безпеки України є обов'язковими для виконання. Відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України» діяльність щодо забезпечення контролю за додержанням державної таємниці має виконувати Служба безпеки України.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.
4. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
5. Божков І.І. Державна таємниця та система її охорони. *Правове, нормативне та методологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2002. № 4. С. 7–10. URL: http://pnzzi.kpi.ua/4/04_p7.pdf
6. Супруненко А.М., Башта І.І., Лисеюк А.М., Свіріна К.С. Організація охорони державної таємниці в Україні : навчальний посібник. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. 370 с.
7. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
8. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ ЦУ СБУ від 23 грудня 2020 року № 383. Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14 січня 2021 року за № 52/35674.
9. Кірін Р.С., Гришак С.В., Шашенко Д.О. Інформаційне законодавство. Правове забезпечення захисту інформації. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. Частина 4. 171 с.
10. Дрейс Ю.О. Функціонування системи охорони державної таємниці в Україні: організаційно-правова структура, принципи та завдання. *Безпека інформації*. 2014. Т. 20, № 2. С. 176–184. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/bezin_2014_20_2_13
11. Семенюк О.Г. Проблеми охорони державної таємниці : кримінально-правові та кримінологічні аспекти : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім "АртЕк"», 2017. 342 с.
12. Болдир С.В. Перспективи реформування системи охорони державної таємниці та службової інформації. *Інформація і право*. 2017. № 4(23). С. 79–85.

А н о т а ц і я

Харченко Н. В. Організаційно-правові засади охорони державної таємниці в Україні. – Стаття.

З огляду на чинне законодавство України проаналізовано визначення поняття державної таємниці, визначено порядок обов'язку держави здійснювати контроль за інформацією, зарахованою до державної таємниці. На підставі Закону України «Про службу безпеки України» та з метою охорони державної таємниці законодавчо закріплено за Службою безпеки України обов'язок здійснювати забезпечення охорони державної таємниці. Досліджено, що органи державної влади та підприємства, установи або організації, що здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею, з метою забезпечення режиму секретності створюють на правах окремих підрозділів режимно-секретні відділи, які безпосередньо керуються керівником відповідних державних органів. Важливо усвідомлювати ймовірність витоку інформації, адже втрата чи витік зазначеного виду інформації несе загрозу для національної безпеки держави. Саме тому державна політика країни щодо забезпечення державної таємниці ставить на меті своєчасне виявлення джерел реальних і потенційних загроз у цій сфері, не від'ємною діяльністю цього напрямку є аналіз причин виникнення, спосіб нейтралізації й попередження таких випадків. Підкреслюючи важливість Служби безпеки України, слід зазначити, що правоохоронний орган контролює стан охорони державної таємниці в усіх державних органах та підприємствах, установах або організаціях, що здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею. Безпосередньо Служба

безпеки України має право здійснювати офіційні перевірки за додержанням стану охорони державної таємниці та за результатом цієї перевірки фіксувати порушення в акті перевірки, що містить позитивний або негативний відгук про стан якості за додержанням відповідних вимог, зауваження, що містяться в актах перевірки, є обов'язковими до усунення.

Ключові слова: державна таємниця, Служба безпеки України, охорона державної таємниці, режим секретності.

S u m m a r y

Kharchenko N. V. Organizational and legal principles of protection of state secrets in Ukraine. – Article.

The analysis of the definition of the term “state secret” and regulations of the state responsibility to exercise control over the information referred to as state secret is provided according to the current legislation of Ukraine. Based on the Law of Ukraine “About the Security Service of Ukraine” and with the purpose to protect the state secret, the Security Service of Ukraine is tasked to ensure protection of the state secret. The research shows that the state governmental bodies and enterprises, institutions or organizations which carry out activities related to the state secret, with the purpose to ensure security, create regime-secret departments on the rights of separate divisions under direct management of the head of the corresponding state bodies. It is important to realize the possibility of the information leakage since loss or leakage of the referred information poses a threat to the national security of the state. Thus, the state policy concerning ensuring the state secret aims to timely disclose the sources of real and potential threats in this sphere. Analyzing the causes of the emergence, methods of neutralization and prevention of such cases is seen as an integral part of the activity conducted in the mentioned direction. When highlighting the importance of the Security Service of Ukraine, it should be mentioned that a law enforcement agency monitors the condition of state secret protection in all state bodies and enterprises, institutions or organizations which carry out activities related to the state secret. The Security Service of Ukraine has the right to directly conduct official inspections of the enforcement of state secret protection and, based on the result of the audit, to formulate and fix violations in the act of inspection, which contains positive or negative feedback concerning the quality of adhering to the relevant requirements, remarks, which are contained in the acts of inspection and are to be eliminated.

Key words: state secret, Security Service of Ukraine, state secret protection, security regime.

УДК 342.53

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.736>*І. С. Щебетун, Н. В. Горейко*

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕПУТАТСЬКУ НЕДОТОРКАНИСТЬ

Вступ. Багато років у соціумі, в політиці й серед науковців не вщухають дискусії щодо парламентської недоторканості — окремі представники вважають цей інститут застарілим, таким, що втратить свою актуальність і суперечить фундаментальним принципам конституційного права; інші ж, навпаки, наполягають на необхідності його існування, оскільки він забезпечує незалежність депутата, його захист від необґрунтованих переслідувань, зокрема, коли йдеться про представників опозиції, убезпечує членів парламенту від політичних переслідувань та судових рішень із політичних мотивів.

Загальновідома позиція Венеціанської комісії, що парламентський імунітет не потрібен у тих країнах, де суворо дотримуються принципу верховенства права та доведена ефективність демократичних інститутів, оскільки ризик втручання в діяльність законодавчого органу дуже низький. Стосовно країн перехідного типу, то депутатам варто надати певні гарантії з метою убезпечення їх від переслідування з політичних мотивів, адже звинувачення висуває судова чи виконавча влада. Оскільки жодних європейських стандартів щодо депутатського імунітету не існує, в більшості розвинутих країн недоторканність закріплена конституційно, однак у кожній країні є особливості набуття, її дії та зняття недоторканості, тому в Україні їх склали на свій розсуд.

З 1 січня 2020 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)», відповідно до якого закріплено повне скасування імунітету депутатів. З одного боку, це нововведення є захистом від зловживання депутатами своїми повноваженнями, запобіжним інструментом для уникнення відповідальності, а з іншого — повне позбавлення депутатів імунітету можна розглядати як певну перешкоду їх захисту. Враховуючи, що без достатньої уваги залишилися питання механізму реформування недоторканності депутатів, вищевказане свідчить про актуальність вибраної теми.

Проблема депутатської недоторканності цікавила й продовжує цікавити не тільки юристів, а й політологів, соціологів та пересічних громадян. Цьому питанню присвятили свої праці такі науковці, як С. Аскеров, І. Бабій, Н. Баєв, В. Берназ, Т. Варфоломеева, В. Гончаренко, О. Гришук, Л. Лобойко, В. Маклаков, В. Маляренко, В. Молдован, В. Навроцький, В. Нор, Г. Омеляненко, В. Попелюшко, Л. Приполова, О. Реєнт, Д. Савицький,

С. Сас, С. Скрипниченко, В. Тертишник, Л. Удалова, С. Шаранич, В. Шибіко, О. Яновська та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд зарубіжного досвіду закріплення депутатської недоторканності, аналіз проблеми позбавлення та зменшення обсягу депутатської недоторканності в Україні та вироблення пропозицій щодо оптимальної моделі депутатської недоторканності для парламентарів України на основі аналізу зарубіжного законодавства.

Результати дослідження. Існує дві складових частини, які входять до змісту поняття недоторканості, – це індемнітет та імунітет.

У більшості європейських країн законодавством передбачено подвійний захист для членів парламенту:

1) відсутність відповідальності за голосування, дії, вираження поглядів, думок під час виконання своїх професійних обов'язків (non-liability), який не містить обмежень за терміном дії недоторканності і не передбачає жодних інших обмежень;

2) заборона переслідування, арешту, проведення слідчих дій щодо члена парламенту без згоди парламенту (inviolability), що передбачає випадки зняття недоторканності за певних обставин і обмежений терміном дії депутатського мандату.

В Україні до 01.01.2020 року, згідно з Основним Законом [1], існував «абсолютний імунітет» парламентаріїв, сутність якого полягала в особливостях притягнення народних депутатів до відповідальності лише за згодою Верховної Ради України. Депутатська недоторканність («імунітет», «свобода від арешту» «звільнення від відповідальності») унеможливило притягнення депутата до відповідальності за його політичну діяльність, навіть якщо вона має ознаки злочину чи правопорушення.

Доцільність зняття депутатського імунітету неодноразово критикувалась із боку Венеціанської комісії та європейської спільноти.

На підтвердження позиції того, що скасування недоторканості не відповідає світовій практиці, свідчить таке:

– відповідно до висновку Венеціанської Комісії від 19.06.2015 року було зазначено: Венеціанська комісія визнає, що недоторканність може бути перешкодою для боротьби з корупцією, не варто повністю скасовувати депутатський імунітет через те, що в політичній системі із вразливою демократією, такою як в Україні, де широко поширена судова корупція, повне скасування недоторканності може бути небезпечним для функціонування та автономії парламенту [2];

– у рішенні Конституційного Суду України від 26.06.2003 року зазначається: «...депутатська недоторканність як елемент статусу народного депутата України є конституційною гарантією безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх повноважень» [3];

– вирішуючи питання стосовно європейських рекомендацій із цього питання, варто звернути увагу на підготовлену Місією Європейського парламенту з оцінки потреб дорожню карту щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Аналізуючи зміст документа, можна зробити висновок, що з понад 50 рекомендацій жодна не стосується питання скасування депутатської недоторканності.

Загалом у зарубіжних країнах є досить поширеною практика обмеження депутатського імунітету в певних обсягах, а не його повне скасування. Серед європейських країн, у яких повністю скасовано депутатський імунітет, можна виділити лише Нідерланди, а серед неєвропейських – Намібію та Малайзію.

Якщо розглядати досвід передових демократичних європейських країн, то варто звернути увагу на такі законодавчі норми:

1) згода парламенту на затримання чи арешт депутата не потрібна, якщо парламентаря затримали на місці скоєння злочину:

– ч. 2 ст. 46 Основного Закону ФРН 1949 р.: «Депутат може бути притягнений до відповідальності або заарештований за кримінально каране діяння лише зі згоди Бундестагу, за винятком випадків затримання під час вчинення такого діяння або протягом наступного дня» [4];

– ч. 2 ст. 57 Конституції Австрії 1975 р.: «Члени Національної ради можуть бути заарештовані за кримінальні правопорушення лише зі згоди Національної Ради, за винятком випадку затримання під час вчинення такого діяння» [5];

2) згода парламенту на затримання чи арешт депутата не потрібна, оскільки є посилення на тяжкість злочинів, суворість санкції за той чи інший злочин чи характер вчиненого діяння:

– ч. 13 ст. 15 Конституції Ірландії: «Члени кожної палати Парламенту, за винятком здійснення зради, як це визначено в Конституції, тяжкого злочину або порушення миру, повинні мати привілей свободи від арешту при проходженні в палату, повернення з неї і під час знаходження в межах палати» [6];

– п. 8 гл. 4 Основного Закону Швеції: «Якщо член Ріксдага підозрюється у скоєнні злочину, то положення про затримання, арешт та взяття під варту повинні застосовуватися тільки тоді, коли він зізнався у злочині або застигнутий на місці скоєння злочину або коли йдеться про злочин, за який встановлено покарання не менше, ніж позбавлення волі терміном на два роки» [7];

– у США депутатський імунітет не поширюється на тих обранців, які здійснили державну зраду або інший тяжкий злочин чи порушували громадський порядок [8].

Зважаючи на вищенаведені приклади, чітке визначення в законі випадків притягнення до відповідальності надасть більше прозорості в цьому питанні, ніж процедура повного зняття недоторканості, яка передбачена законодавством нині в Україні.

Індемнітет визнано у всіх країнах, проте обсяг його може бути ширший чи вужчий. Питання депутатського індемнітету не викликає у світовій спільноті таких неоднозначних підходів, як депутатський імунітет, але має певні особливості. Як і в більшості демократичних країн, депутатський індемнітет в Україні обмежений, адже за ст. 80 Конституції України (у редакції 01.01.2020 року) народні депутати України «не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп» [9].

Метою індемнітету є забезпечення незалежної позиції депутата з будь-яких питань, що розглядаються в парламенті. Прикладами законодавчого закріплення позицій абсолютного характеру індемнітету та дії його не тільки протягом усього терміну, але й надалі в зарубіжному законодавстві є наступні:

– ч. 1 ст. 68 Конституції Італії: «Члени парламенту не можуть піддаватися переслідуванню за висловлені ними думки та голосування в процесі виконання своїх функцій» [10];

– ч. 1 ст. 71 Конституції Іспанії: «Депутати і сенатори користуються недоторканістю в процесі висловлення думок під час здійснення своїх функцій» [11].

Спільним для багатьох країн є обмеження депутатського індемнітету в аспекті того, що він не поширюється на випадки образи чи наклепу.

Незважаючи на те, що звуження обсягу індемнітету не є поширеною практикою, його запровадження в деяких країнах пов'язане з необхідністю запобігати потенційно можливим зловживанням із боку депутатів. Можливість зняття індемнітету парламентаріїв передбачена законодавством Данії, Фінляндії, Чехії, Німеччини, Греції, Угорщини, Мальти, Нідерландів, Швейцарії, Великобританії.

Загальна процедура зняття індемнітету передбачає необхідність ініціативи від індивіда або компетентного органу, за поданням якої слідує прийняття рішення парламентом на підставі голосування. В Україні така процедура не передбачена законодавством, що є прогалиною, адже є практика зловживання парламентаріями наданими їм привілеями. Позитивним є закріплення того, що депутати несуть відповідальність за образу чи наклеп. З огляду на загалом достатній рівень розвитку інституту індемнітету, є певні кроки, які змогли б його покращити, зокрема, це стосується відсутності чітких критеріїв та підстав дисциплінарної відповідальності в разі образи чи наклепу, тому було б доречно запровадити досвід Великобританії, який полягає у відповідальності у вигляді попередження, догани, штрафу, позбавлення заробітної плати.

Висновки. З огляду на прогалини та недосконалість чинного законодавства України з досліджуваної проблеми, варто виділити такі напрями для його вдосконалення: визначити чіткі санкції дисциплінарної відповідальності за порушення (образу чи наклеп) та розробити механізм розумного обмеження індемнітету. У цьому випадку варто звернутися до досвіду Британії, який полягає у відповідальності у вигляді попередження, догани, штрафу, позбавлення заробітної плати для парламентаріїв.

Таким чином, враховуючи вищевказане, пропонується викласти ст. 80 Конституції України у такій редакції:

«Стаття 80.

1. Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

2. Недоторканість народних депутатів не поширюється на злочини, не пов'язані з політичною діяльністю парламентаріїв, а також на тяжкі злочини чи злочини, пов'язані з державною зрадою.

3. Члени Верховної Ради України можуть бути заарештовані за кримінальні правопорушення лише зі згоди Верховної Ради України, за винятком випадку затримання під час вчинення такого діяння».

Література

1. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) : Закон України від 3 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 38. Ст. 160.
2. Висновок Венеціанської комісії щодо закону «Про очищення влади» № 788/2014 від 19.06.2005 року. Страсбург. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15061>
3. Рішення Конституційного Суду України від 26.06.2003 р. у справі № 1–15/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v012p710-03> (дата звернення: 10.11.2018).
4. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation
5. Конституція Австрії. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=160/>
6. Конституція Ірландії. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/ireland/ireland-r.htm
7. Конституція Швеції (Королівства Швеція). URL: <https://legalns.com/download/books/cons/sweden.pdf>
8. The Constitution of the United States of America. Art. I. Section 5. URL: www.law.cornell.edu/constitution/constitution.articlei.html#section5
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141 (Із змінами).
10. Конституція Італійської Республіки. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=148>
11. Испанская Конституция. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM>

А н о т а ц і я

Щебетун І. С., Горейко Н. В. До питання про депутатську недоторканість. – Стаття.

Для забезпечення незалежності депутатів у світовій практиці існує система гарантій його діяльності, яка має назву «депутатська недоторканість». Депутатська недоторканність є невід'ємною традиційною складовою частиною загального забезпечення незалежності представницьких органів влади, захисту демократизму та парламентаризму. У статті, яка присвячена інституту депутатської недоторканності, досліджується зміст цього інституту, аналізуються окремі положення національного та зарубіжного законодавства у сфері правового регулювання депутатської недоторканності;

Питання доречності зняття депутатського імунітету неодноразово критикувалось із боку міжнародної спільноти, міжнародних експертів із цього питання, які зазначали, що в Україні слабка та корумпована система правоохоронних органів і це, відповідно, може потягнути за собою загрозу політичних переслідувань парламентаріїв.

Дослідженням визначаються проблеми, які виникли в Україні через зміни до Конституції щодо скасування депутатської недоторканності; акцентується на необхідності депутатського імунітету під час виконання своїх повноважень народними депутатами.

Законодавству багатьох країн притаманне саме обмеження імунітету, а не його скасування, саме через розуміння недоторканості як гарантії дійсної автономії парламенту в межах системи поділу влади.

Звертається увага на те, що парламентський імунітет не потрібен у тих країнах, де суворо дотримуються принципу верховенства права, а також наголошується, що повне його скасування не відповідає ні європейській, ні міжнародній практиці.

Робиться висновок про доцільність удосконалення обсягу та змісту депутатського імунітету, а не його скасування; пропонується оптимальна модель депутатської недоторканності для України.

Щодо питання індемнітету в дослідженні виділяються такі напрями для його вдосконалення, як визначення чітких санкцій дисциплінарної відповідальності за порушення (образу чи наклеп) та розроблення механізму розумного обмеження індемнітету.

Пропонується редакція статті 80 Конституції України із затвердженням обсягу обмеження депутатського імунітету.

Ключові слова: депутатська недоторканність, свобода висловлювань, парламентський контроль, індемнітет, імунітет.

S u m m a r y

Shchebetun I. S., Horeiko N. V. On the issue of parliamentary immunity. – Article.

To ensure the independence of deputies in world practice, there is a system of guarantees for its activities, which is called parliamentary immunity. Parliamentary immunity is an integral part of the overall guarantee of the independence of representative bodies, the protection of democracy and parliamentarism. The article, which is devoted to the institution of parliamentary immunity, examines the content of this institution, analyzes some provisions of national and foreign legislation in the field of legal regulation of parliamentary immunity.

The issue of the appropriateness of lifting parliamentary immunity has been repeatedly criticized by the international community, international experts on the issue, who noted that Ukraine has a weak and corrupt law enforcement system and that this could lead to the threat of political persecution of parliamentarians.

The study identifies problems that have arisen in Ukraine due to amendments to the Constitution regarding the abolition of parliamentary immunity; emphasis is placed on the need for parliamentary immunity in the exercise of their powers by people's deputies.

In conclusion, the legislation of many countries is characterized by the restriction of immunity, not its abolition, precisely because of the understanding of immunity as a guarantee of real autonomy of parliament within the system of separation of powers.

Attention is drawn to the fact that parliamentary immunity is not required in those countries where the rule of law is strictly adhered to, and it is emphasized that its complete abolition is not in line with either European or international practice.

The conclusion is made about the expediency of improving the scope and content of parliamentary immunity, and not its abolition; the optimal model of parliamentary immunity for Ukraine is proposed.

On the issue of indemnity, the study identifies areas for improvement: the definition of clear sanctions for disciplinary liability for violations (insult or slander) and to develop a mechanism for reasonable limitation of indemnity.

The wording of Article 80 of the Constitution of Ukraine with the approval of the scope of the restriction of parliamentary immunity is proposed.

Key words: parliamentary immunity, freedom of expression, parliamentary control, indemnity, immunity.

УДК 342.53

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.737>*І. С. Щебетун, О. Д. Поліщук*

ДО ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Вступ. Прагнення України інтегруватися в європейську спільноту, намагання реформувати діяльність політичних партій в аспекті розширення їхньої прозорості й публічності актуалізували питання з удосконалення законодавства щодо запровадження державного фінансування політичних партій в Україні.

Державне фінансування політичних партій є загальновизнаною практикою у світі (згідно з дослідженням 98 країн світу зі 180 виділяють кошти на поточну діяльність партій, а третина країн коштом платників податків фінансує й передвиборчі кампанії партії) [1]. Його впровадження зумовлено необхідністю захисту національної безпеки та обмеження впливу будь-яких суб'єктів на діяльність політичних партій, у тому числі й для унеможливлення лобювання інтересів певної групи.

Державне фінансування політичних партій посилює рівень фінансових, організаційних та кадрових можливостей партій, забезпечує зменшення рівня корупції в політичній сфері за рахунок руйнування залежності партій від приватних донорів, допомагає зосередити їхню увагу на проблемах внутрішньопартійного розвитку, а не на питанні фінансування, що своєю чергою забезпечить чесну, прозору, вільну конкуренцію та сприятиме створенню й розвитку нових партій. Вищевказане свідчить про актуальність вибраної теми.

Тема фінансування політичних партій була об'єктом досліджень як вітчизняних науковців (зокрема, Л. Гонюкова, С. Кустової, І. Кушнар'ова, С. Леванського, Е. Оліфіренко, Г. Петришина-Дюг, А. Романюка, В. Шаповала, Ю. Шведа, О. Шумельда, так і іноземних науковців (М. Дюверже, Л. Сайда, К. Фон-Бейме, К. Хессе й інших).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблеми державного фінансування політичних партій та внесення пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавства у сфері фінансування діяльності політичних партій в Україні.

Результати дослідження. Політичні партії відіграють провідну роль у будь-якій країні, оскільки реалізують важливі функції в політичній системі. Їх розглядають як один із головних елементів сучасної демократії, правової системи і громадянського суспільства. Нині можна стверджувати,

що політичні партії значно впливають не лише на розвиток суспільства, політичні процеси, які відбуваються в країні, на формування органів державної влади, а також взагалі на розвиток суспільства, тому нагальною проблемою для держави є завдання таким чином законодавчо регламентувати статус та сприяти їхній діяльності, щоб забезпечити реальну незалежність від впливу з боку будь-яких суб'єктів. Йдеться, передусім, про незалежність від джерел фінансування, тому питання фінансування політичних партій є надзвичайно важливим.

Попри те, що державне фінансування політичних партій у більшості країн Європи є звичайним явищем, його запровадження в Україні з 1 липня 2016 року викликало активне обговорення як серед представників науки, так і в суспільстві загалом. Різні опитування, соціологічні дослідження засвідчили, що більша частина українського суспільства негативно ставиться до отримання політичними партіями значних коштів із державного бюджету, незважаючи на те, що його запровадження було однією з умов введення безвізового режиму між Україною та ЄС.

Міжнародні організації (GRECO, Венеціанська комісія, ОБСЄ/БДПЛ, Міжнародна фундація виборчих систем та інші) багато разів критикували українське законодавство саме з питань фінансування партій і виборчих кампаній, тому Україна прийняла на себе зобов'язання виконати і повномуобсязі рекомендації ОБСЄ/БДПЛ за результатами 16-го саміту «Україна – Європейський Союз» [2], у тому числі з проблеми фінансування політичних партій.

Парламентом України 8 жовтня 2015 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», спрямований на зменшення корупції через внесення комплексних змін до законодавства України у сфері фінансування політичних партій та передвиборної агітації [3], який було ухвалено в процесі лібералізації візового режиму з ЄС. Венеціанська комісія та GRECO визнали цей закон одним із найякісніших порівняно з актами інших європейських країн. Щоправда, цей Закон також зазнав змін у 2019 році [4, с. 105].

Аналіз зарубіжної практики дає змогу виділити три підходи до фінансування політичних партій:

1) щодо тих партій, які під час останніх виборів не отримали жодного мандата представницького органу;

2) кошти отримують лише ті політичні партії, які представлені в парламенті, з урахуванням кількості одержаних на виборах голосів (Бельгія, Іспанія, Кіпр);

3) фінансуються всі політичні партії, які брати участь у виборах, незважаючи на те, чи отримали вони мандати (Німеччина, Австрія, Франція, Греція).

Аналіз законодавства України дає змогу визначити, що формами державного фінансування політичних партій за рахунок коштів державного бюджету є:

1) фінансування статутної діяльності політичних партій, не пов'язаної з їхньою участю у всіх видах виборів;

2) відшкодування витрат політичних партій, пов'язаних із фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України [5].

Закон України «Про політичні партії в Україні» визначає обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій у розмірі однієї соті розміру мінімальної заробітної плати, встановленого на 1 січня року, що передуює року виділення коштів державного бюджету та помножується на загальну кількість виборців, що узяли участь у голосуванні в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на останніх чергових (позачергових) виборах народних депутатів України (ст. 17²) [5].

Спочатку з метою підтримки малих партій та забезпечення їх різноманіття законодавство містило норми, згідно з якими було можливе державне фінансування політичних партій, які не представлені в парламенті, але вони подолали 2% бар'єр. Нині встановлена позначка у 5%, яка фактично зумовлює виділення фінансування лише партіям, що пройшли до парламенту [6, с. 59].

Цікавою в цьому контексті є зміст електронної петиції М. Томенка від 23 липня 2019 р. «Скасувати бюджетне фінансування політичних партій в Україні», в якій автором було запропоновано проєкт закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» і рекомендовано скасувати або призупинити законодавчі акти, які передбачають фінансування політичних партій із державного бюджету [7].

2 жовтня 2019 р. парламент прийняв Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції», де встановлено розмір щорічного державного фінансування статутної діяльності політичних партій у дві сотих розміру мінімальної заробітної плати за умови отримання нею не менше п'яти відсотків голосів виборців від загальної кількості голосів виборців, поданих за всі виборчі списки кандидатів у народні депутати України в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, а також зазначається, що ці кошти партії повинні використовувати лише на власну статутну діяльність і заборонено їх спрямовувати на діяльність, пов'язану з їхньою участю у виборах [8].

Проте нечіткість визначення змісту поняття «статутна діяльність партії» призводить до певних проблем застосування цієї норми, оскільки це поняття дає змогу тлумачити його як у широкому значенні (як фактично будь-які витрати політичної партії), так і у вузькому (виключно для досягнення прямих статутних завдань і цілей, залежно від суб'єктивного переконання відповідних контролюючих органів).

Тому варто погодитись із думками науковців щодо необхідності конкретизації змісту зазначеного поняття шляхом внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні», а саме: у частині визначення напрямів, за якими партії можуть витрачати кошти, отримані від держави та законних форм, у котрих це відбуватиметься або ж, навпаки, напрямів, за якими партії не можуть витрачати ці кошти [9].

Свого часу Комітетом виборців України було проведено аналіз структури витрат державного фінансування, отриманого партіями, яким було встановлено, що основними напрямками витрат державних коштів були політична реклама, забезпечення діяльності центрального апарату та місцевих осередків партій та зарплата працівників статутних органів і місцевих організацій партій [10], а також зазначалось, що витрати партіями коштів держбюджету загалом відповідають цільовому призначенню, визначеному законодавством, – «фінансування статутної діяльності», проте відсоток державного фінансування на рекламу був значним [11].

Аналіз практики використання політичними партіями державного фінансування свідчить, що третина коштів, наданих із державного бюджету, партії витратили на пропагандистську діяльність та задоволення побутових потреб, а саме: оренди офісу, придбання техніки, виплату заробітної плати тощо. Лише окремі партії спрямували ці кошти на потреби своїх місцевих організацій, адже в Україні нечисельні партії мають розгалужену територіальну мережу [12, с. 78].

Таким чином, до кола основних проблем державного фінансування політичних партій можна зарахувати:

- непрозорість нарахування грошей на рахунки партії;
- надмірну залежність партій від великого бізнесу;
- неможливість нових та малих партій конкурувати з великими партіями, яких підтримує великий бізнес.

Висновки. Державне фінансування політичних партій (зокрема, позапартламентських) – ефективний механізм, який створює умови для забезпечення сталості політичних партій, підвищує їхню фінансову, організаційну та кадрову спроможність, зменшує ступінь залежності партій від великого капіталу та ризик корупції в політиці, дає змогу приділяти більше уваги внутрішньопартійному розвитку, розширює систему контролю за законністю політичної діяльності, збільшує партійний плюралізм, сприяє партійній конкуренції із залученням громадян до суспільно-політичного життя.

Фінансування непартламентських політичних партій – важливе питання для нашої держави, оскільки воно дає змогу створити сталі політичні партії в майбутньому, а відсутність фінансової підтримки непартламентських політичних партій може суттєво вплинути на спроможність нових політичних партій.

Відсутність чіткого визначення змісту поняття «статутна діяльність партії» вимагає вирішення шляхом внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» в частині визначення напрямів, за якими партії можуть витрачати кошти, отримані від держави, форм, у яких це відбуватиметься, напрямів, за якими партії не можуть витрачати ці кошти.

У чинному законодавстві також варто передбачити відповідальність за приховане фінансування і визначити, що розмір державного фінансування залежить від збереження чи втрати суспільної підтримки відповідної політичної партії, на відміну від практики, яка існує нині, коли державне фінансування залишається незмінним протягом усього строку повноважень Верховної Ради.

Література

1. Шибалкіна Ю. Політичні партії тепер будуть фінансуватися з бюджету. Ціна держави. URL: <http://costua.com/news/101>
2. Фінансування політичних партій як структурна складова інтеграційного процесу України до ЄС. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/10/16-3-2015.pdf>
3. Пояснювальна записка до проєкту закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції як структурна складова інтеграційного процесу України до ЄС. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55653
4. Кустова С.М. Фінансування політичних партій як структурна складова інтеграційного процесу України до ЄС. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 105–110.
5. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23.
6. Цюбченко А. Державне фінансування політичних партій: український та світовий досвід. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 14. С. 56–61.
7. Скасувати бюджетне фінансування політичних партій в Україні. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/66668>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції : Закон України від 2 жовтня 2019 року / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 47. Ст. 311.
9. Хавронюк М.І. Яка діяльність політичної партії є «статутною»? URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20871779-yaka-diyalnist-politichnoyi-partiyi-estatutnoyu>
10. Основні висновки за результатами аналізу фінансових звітів політичних партій щодо використання коштів із Державного бюджету України. *Комітет виборців України*. URL: http://cvu.org.ua/uploads/zvit_KVU_analiz_finansovih_zvitiv_partiy.pdf
11. КВУ: партії масово скуповують рекламу за державні кошти. *Комітет виборців України*. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:kvu-partii-masovo-skupovuiut-reklamu-za-derzhavni-koshty>
12. Посібник для політичних партій із політичного фінансування. *Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) в Україні*. 2018. 167 с.

А н о т а ц і я

Щебетун І. С., Поліщук О. Д. До питання державного фінансування політичних партій в Україні. – Стаття.

Політичні партії відіграють важливу та провідну роль у будь-якій країні, є ознакою демократії і громадянського суспільства. Шлях України до Європи та прагнення суспільства зробити діяльність політичних партій більш прозорою, публічною та унеможливити політичну корупцію, поставили перед державою завдання забезпечити умови, які б дали змогу політичним партіям мати достатнє фінансування для реалізації своїх завдань, залишаючись при цьому незалежними від джерел фінансування, виявили необхідність розробки законодавства щодо запровадження державного фінансування політичних партій в Україні.

Державне фінансування політичних партій викликало дискусії як у суспільстві, так і в колі науковців, поставило питання про можливість партій представляти та захищати інтереси суспільства, знаходячись при цьому в прямій фінансовій залежності від держави, тому питання щодо джерел формування та забезпечення фінансовими ресурсами політичних партій залишається актуальним.

У статті представлено аналіз політико-правових засад державного фінансування політичних партій в Україні, у тому числі обсягів їх фінансування; наведені приклади державного фінансування політичних партій у зарубіжних країнах.

Встановлено, що фінансування політичних партій можливе за трьома варіантами: щодо партій, які під час останніх виборів не отримали жодного мандата представницького органу; кошти отримують лише ті політичні партії, які представлені в парламенті, з урахуванням кількості одержаних на виборах голосів; фінансуються всі політичні партії, які брали участь у виборах, не зважаючи на те, отримали вони мандати чи ні.

Звертається увага на те, що найбільше політичні партії витрачали бюджетні кошти на утримання осередків, заробітну плату для працівників, оренду офісів і кошти фактично не

спрямовувались вдосконалення ідеології партійної діяльності, розроблення та удосконалення програм і стратегій партії.

У статті визначено актуальні проблеми, що унеможливають належне фінансове забезпечення діяльності політичних партій, порушується та обстоюється питання про подальше вдосконалення законодавства у сфері фінансування діяльності політичних партій в Україні.

Ключові слова: політичні партії, фінансове забезпечення діяльності політичних партій, державне фінансування партій.

S u m m a r y

Shchebetun I. S., Polishchuk O. D. On the issue of state financing of political parties in Ukraine. – Article.

Political parties play an important and leading role in any country, are a sign of democracy and civil society. Ukraine's path to Europe and the desire of society to make the activities of political parties more transparent, public and prevent political corruption, set the state to provide conditions that would allow political parties to have sufficient funding to carry out their tasks, while remaining independent of funding sources, the need to develop legislation on the introduction of state funding of political parties in Ukraine.

State funding of political parties has caused debate in society and among scholars, raised the question of the ability of parties to represent and protect the interests of society, while being directly financially dependent on the state, so the question of sources of formation and financial resources of political parties remains relevant.

The article presents an analysis of the political and legal foundations of state funding of political parties in Ukraine, including the amount of their funding; examples of state funding of political parties in foreign countries are given.

It has been established that the financing of political parties is possible in three ways: for parties that did not receive any mandate from a representative body during the last elections; funds will be received only by those political parties that are represented in parliament, taking into account the number of votes received in the elections; all political parties participating in the elections are funded, regardless of whether they have won seats or not.

It is noted that most political parties spent budget funds on the maintenance of cells, salaries for employees, office rent and funds were not actually directed to improve the ideology of party activities, development and improvement of party programs and strategies.

The article identifies current issues that make it impossible to properly finance the activities of political parties, raises and defends the issue of further improvement of legislation in the field of financing the activities of political parties in Ukraine.

Key words: political parties, financial provision of political parties' activity, public financing of political parties.

УДК 347.65/66 (477)

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.738>

Т. В. Ярошевська, Д. С. Артеменко

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОНУКІВ У ПРОЦЕСІ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ

Вступ. В умовах ринкової економіки важливість дослідження правових питань спадкування за законом зумовлена зростаючим значенням права приватної власності громадян та необхідністю розробки правового механізму, який належним чином міг би захистити інтереси та права громадян. Значення спадкування полягає також у тому, що кожному члену суспільства гарантується те, що доля належного йому майна буде визначена ним особисто: воно або перейде до його спадкоємців за законом, або стане надбанням усього суспільства за його волею. Також можливість визначення долі майна і передачі його у спадщину є однією з найважливіших гарантій стабільності відносин приватної власності.

Стан дослідження теми. Проблемні питання спадкування за законом досліджували багато українських та зарубіжних вчених-юристів, таких як М.М. Агарков, Ч.Н. Азімов, С.С. Алексеев, Б.С. Антімонов, М.І. Брагінський, К.О. Граве, Ю.О. Заїка, О.С. Іоффе, В.М. Співак, А.А. Підпригора, Я.М. Шевченко, Б.Б. Черепакін, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов та інші. Проте нині багато проблемних питань у цій сфері залишаються невирішеними.

Мета статті. Головною метою статті є визначення правового статусу онуків у процесі спадкування за законом.

Виклад основного матеріалу. Так, відповідно до ст. 1258 ЦК України спадкоємці за законом отримують право на спадкування по черзі. Кожен наступний ряд спадкоємців набуває за законом права на спадкування в разі відсутності спадкоємців попереднього ряду, позбавлення їхнього права на спадщину, її неприйняття або відмова прийняти спадщину.

Як свого часу зазначали Б.С. Антімонов та К.О. Граве [1, с. 117], закон базується на припущенні про найбільш ймовірну групу осіб, яку спадкодавець хотів би запросити до спадщини. Саме в колі спадкоємців за законом чітко простежується зв'язок спадкового та сімейного права. Крім того, стабільною тенденцією національного законодавства є розширення переліку спадкоємців за законом. Зокрема, ЦК України вибрав підхід, спрямований на охоплення якомога ширшого кола осіб, до яких може перейти спадщина без заповіту. Відповідно до ст.ст. 1261–1264 ЦК України, усі спадкоємці об'єднані в п'ять черг. Ступінь спорідненості визначається кількістю народжень, які відокремлюють родича від поручителя. До цього числа

не входить народження спадкодавця. Крім того, право на спадкування за законом мають особи на утриманні поручителя, які не були членами його сім'ї, вони належать до п'ятої черги (ст. 1265 ЦК України).

У зв'язку із цим Верховний Суд наголосив, що ступінь є своєрідною одиницею міри спорідненості між родичами за походженням. Він дає змогу визначити «відстань» між родичами (родичами за походженням). Причому таку «відстань» можна охарактеризувати як ближчу чи віддалену. У результаті, чим далі біологічно віддалені особини, тим більший ступінь спорідненості, що їх об'єднує [2]. За законом, усі спадкоємці здавна поділяються на прямих (або своїх) і «бічних» (далеких) спадкоємців. Перші — члени однієї сім'ї, це близькі родичі, які зазвичай жили разом і вели одне господарство. Вони своєю чергою поділялися на спадкоємців за низхідною лінією за народженням (син, онук, правнук) і спадкоємців за висхідною (батько, дід, прадід). Їх також називали спадкоємцями, які отримали «сумну спадщину», наприклад, батьків, які пережили своїх дітей.

Спадкоємцями бічної лінії споріднення є особи від спільного предка, а не одна за одною. Наприклад, це родичі, двоюрідні брати. Звичайно, твердження про походження від одного предка є умовним, оскільки суто біологічно це не може бути одна людина.

Традиція відліку родичів від спільного прасура, на думку І.В. Жилинкової [3, с. 29], має давній характер. З римських часів родичів ділили за тим, від кого вони походили, — від батька чи матері. За цією ознакою розрізняли лінії по батькові або по материнській лінії. Пізніше в європейських країнах жінки були практично виключені зі спадкування. Тому підрахунок родичів проводився в тому порядку, в якому враховувався чоловік — «глава» сім'ї (предок). У дореволюційному законі йшлося про те, що до родини належать лише кровні особи, особи чоловічого походження, оскільки «родоначальником» не може бути жінка.

Відповідно до закону, коло спадкоємців не підлягає широкому тлумаченню, що своєю чергою призвело до бурхливої теоретичної та практичної дискусії щодо правового статусу онуків спадкодавця. Зокрема, онуки спеціально не визначені в жодному з п'яти рядів спадкоємців за законом, а відокремлені у ч. 1 ст. 1266 ЦК України, яка регулює спадкування на підставі права представництва. Таким чином, онуки поручителя успадковують частину спадщини, яка за законом належала б їхній матері, батькові, якби вони були живі на момент відкриття спадщини. Тому необхідно з'ясувати два випадки спадкування за законом від онуків спадкодавця: право на представництво та за життя їхніх батьків на момент відкриття спадщини.

У першу чергу до спадкування за правом представництва закликаються онуки спадкодавця. Слід мати на увазі, що спадкування за представництвом — це особливий порядок спадкування за законом осіб, які заступають на місце спадкоємця, що помер раніше спадкодавця. Таким чином, онуки успадковують за правом представництва, якщо на момент смерті спадкодавця не залишився живим один з батьків, який у першу чергу має спадкувати як спадкоємець.

У будь-якому разі живий спадкоємець виключає його заміну нащадковим. Таким чином, механізм успадкування за правом представництва

має на меті виправити неприродну ситуацію в послідовності смерті, коли дитина помирає раніше за своїх батьків. Верховний Суд наголосив, що, по суті, спадкування за представництвом – це специфічний порядок набуття права на спадкування за законом, який не є окремою підставою чи видом спадкування і відповідно до якого суб'єктом спадкування є окремі спадкоємці за законом [4].

Одним із дискусійних у цивільній доктрині є питання визначення правового статусу осіб, які призиваються до спадкування за правом представництва, в тому числі онуків поручителя. Рішення з цього питання має не лише суто теоретичне, а й практичне значення, бо ніби було домовлено, що спадкоємці, перелік яких встановлено ст. 1266 ЦК України, входять до складу спадкоємців першого, другого, третього ряду за законом, тобто мають усі підстави для надання їм прав, якими користуються спадкоємці відповідного порядку.

У цьому контексті можна помітити існування кількох суперечливих або взаємодоповнюючих понять. В юридичній літературі радянських часів не існувало єдиної позиції щодо присвоєння «представництва» спадкоємців за відповідними рангами. Згідно зі ст. 529 ЦК УРСР 1963 року, строк дії якого втратив, внуки та правнуки спадкодавця визнаються спадкоємцями за законом, якщо на момент відкриття спадщини не було батьків, які були б спадкоємцями. Крім того, положення про спадкування онуків і правнуків структурно вміщено в статтю, яка визначає спадкоємців за правом першості. Виходячи з цього, Г.М. Степаненко [5, с. 22] стверджував, що «внуки та правнуки» успадковують «замість» померлих спадкоємців першої черги. Зі свого боку В.О. Рясенцев [6, с. 18] дійшов висновку, що «представницькі» спадкоємці закликаються «разом» зі спадкоємцями першої черги. Висловлювалися і діаметрально різні думки. Зокрема, Р.О. Халфіна [7, с. 14] вважала, що онуки та правнуки померлого зовсім не є його спадкоємцями. Б.С. Антимонов і К.О. Граве [1, с. 130], на відміну від спадкування на основі права на представництво та спадкування за внуками на утриманні, віддавали першість спадкоємцям за законом лише останніх.

Серед сучасних вчених також немає єдиної думки з цього приводу. Наприклад, І.В. Жилінкова [3, с. 29] вказує, що особи, які мають право на спадкування за представництвом, утворюють окрему групу спадкоємців за законом. Їх обсяг невеликий і чітко визначений у законі.

Натомість Р.Б. Шишка [8, с. 141] заперечує переведення осіб, які успадковують право представництва, на будь-який із законодавчих рівнів спадкування, оскільки відсутність спадкоємців попередніх рівнів не є достатньою для того, щоб ці особи стали спадкоємцями. Не вдаючись до характеристики правового статусу осіб, які спадкують на підставі ст. 1266 ЦК України, З.В. Ромовська [9, с. 189] робить висновок, що через механізм «права на представництво» спадщина буде по черзі зосереджена в руках близьких родичів, які перебували в прямих (висхідних або низхідних) відносинах з особою, могли успадковувати, якщо він був живий на момент відкриття спадщини.

Підстав для зарахування спадкоємців до окремої групи спадкоємців немає. Пояснюється це тим, що такі особи призиваються до спадкування

не в окремому порядку, а разом з іншими спадкоємцями за законом, які набувають права на спадкування в загальному порядку, передбаченому ст. 1258 ЦК України. У зв'язку із цим законом застосовується процедура «заміщення» місця спадкоємця, який помер до відкриття спадщини.

Важко погодитися з думкою, що спадкоємці за представницьким правом покликані до спадкування не за своїм правом, а за законом іншого спадкоємця. Виходячи з цього, слід визнати, що в досліджуваних відносинах він успадковує від померлого спадкоємця. Однак такий висновок є помилковим, оскільки з огляду на останнє спадщина відкривається окремо і це буде вже не спадкування за законом представництва, а загальний порядок спадкування за законом. Це означає, що можна констатувати наявність двох спадщин, перша з яких буде відкрита після смерті спадкодавця, а друга – у зв'язку зі смертю спадкоємця, який «замінений». Особа, яка закликається до спадкування за представництвом, є безпосереднім і незалежним правонаступником за кровним спорідненням і відсутні законні підстави вважати її правонаступником або представником спадкоємця, який помер до початку спадкування. Невипадково для регулювання відповідних правовідносин використовується фікція представництва померлого.

Онуки спадкодавця призиваються до спадкування на підставі ч. 1 ст. 1266 ЦК України як самостійних спадкоємців, яка визнає за ними власне право на спадкування за нащадками родичів спадкодавця (діда та баби). Вони ані юридично, ані фактично не представляють нікого, крім себе, оскільки, з огляду на універсальний характер спадкування, набувають права не від померлого спадкоємця (його батька чи матері), а безпосередньо від спадкодавця. Звідси можна зробити важливий висновок: виключення зі спадщини після померлого спадкоємця на підставі ст. 1224 ЦК України не впливає на обсяг спадкових прав його нащадка, який закликається до спадкування за правом представництва.

Справедливим є те, що спадкоємці за правом представництва є спадкоємцями того порядку, в якому спадкоємець помер. Отже, в разі спадкування в розумінні ч. 1 ст. 1266 ЦК України, онуки поручителя є спадкоємцями за законом першої черги, що водночас виключає спадкоємців наступних черг від спадкування. А особливий механізм вступу в спадщину з правом представництва є лише однією з умов реалізації онуками свого права на спадщину.

Схожу позицію займає і Верховний Суд, який у постанові від 20 червня 2018 року [2] зазначає, що спадкування за представництвом є процедурою набуття права спадкування за законом, до якого включені спадкоємці п'ятої черги включаються до складу першої, другої чи третьої черги замість спадкоємця внаслідок того, що він помер до відкриття спадщини. Спадкування за законом забезпечує можливість для спадкоємців п'ятої черги за законом перейти на вищий рівень (першу, другу чи третю чергу).

Проте участь онуків спадкодавця у спадкових відносинах не обмежується спадкуванням в силу представництва. Тому ще одне питання, яке потребує розгляду в роботі, – це можливість успадкування онуків після смерті бабусі та дідуся за життя своїх батьків. Актуалізація цього питання пов'язана з тим, що онуки прямо не визначені в жодному

з п'яти рядів спадкоємців за законом, хоча ці особи є прямими нащадками спадкодавця.

З.В. Ромовська вважає визначений законом правовий статус онуків несправедливим і пропонує зарахувати їх до другої лінії спадкоємців за законом як самостійних учасників [9, с. 189]. Позицію щодо несправедливості правового статусу онуків у спадкуванні відстоюють інші автори, у зв'язку з чим таким особам пропонується надати право на спадкування в разі непрацездатності разом із низкою спадкоємців за законом.

Нотаріальна практика спадкування онуками поручителя за життя батьків не є послідовною. Наприклад, пп. 3.27 п. 3 гл. 10 розд. II Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусів України містить загальне правило, згідно з яким спадкоємець має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від порядку, включаючи онуків, правнуків, онуки, племінники та інші. Проте, відповідно до п. 1.3.4 Методичних рекомендацій щодо нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видача свідоцтв про спадщину та свідоцтва про право власності подружжя онуки та правнуки не успадковують за життя батьків. Вони закликаються до спадкування як спадкоємці першої черги, якщо на момент відкриття спадщини не було жодного з батьків, які б мали право на спадкування. Таке ставлення до неможливості успадкування онуків за життя батьків висловлюється в юридичній літературі.

Між бабусею (дідом) і онуком існує другий ступінь спорідненості. Відповідно до ч. 1 ст. 1265 ЦК України, ступінь споріднення визначається кількістю народжень, які відокремлюють родича від спадкодавця. До цього числа не входить народження самого спадкодавця. Оскільки народження бабусі (діда) не враховується в процесі визначення ступеня спорідненості, їх і спадкоємця розділяють два народження – батько (матір) спадкоємця і спадкоємець (онук).

Перші чотири черги спадкоємців за законом у ЦК України сформульовані вичерпно та імперативно, що унеможлиблює спадкування онуком спадкодавця. Разом із тим п'ятою чергою за законом надано право успадкувати інших родичів поручителя до шостого ступеня споріднення.

У зв'язку з цим онук зможе успадкувати у присутності своїх живих батьків у п'ятому ряду спадкоємців за законом, таким чином виключивши зі спадщини інших родичів померлого в цьому ряду. Наприклад, онук вилучить спадкодавця зі спадщини його двоюрідних братів.

Висновок. Отже, чинне цивільне законодавство України зараховує онуків поручителя до спадкоємців за законом п'ятої черги, що можна пояснити як другим ступенем споріднення з поручителем (дідом і бабою), так і диспозитивним характером ст. 1265 ЦК України. Це має низку важливих правових наслідків. Зокрема, інший спадкоємець, у тому числі його батьки, може відмовитися від прийняття спадщини на користь онука. Крім того, з онуком може бути укладено договір про зміну порядку прийняття спадщини, за яким така особа матиме право на спадкування разом зі спадкоємцями наступного порядку. Так само онук спадкодавця може вимагати від суду змінити порядок набуття права на спадщину за обставин,

зазначених у ч. 2 ст. 1259 ЦК України. Проте, враховуючи ступінь спорідненості онука зі спадкодавцем, а також принципи справедливості та пропорційності як засад цивільного законодавства (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК), видається доцільно внести зміни до переліку спадкоємців за законом, у тому числі до онуків, батьки яких на момент відкриття спадщини є живими, до другого ряду спадкоємців за законом разом із братами, сестрами спадкодавця, його дідом і бабою.

Правовий статус онуків спадкодавця у спадкових відносинах залежить від наявності в живих того з батьків, який має бути закликаний до спадкування як спадкоємець у першу чергу, тобто син чи дочка спадкодавця. У разі спадкування онуком за правом представництва він є спадкоємцем першочергового значення, виступаючи окремим правонаступником спадкодавця (бабою та дідом), і закликається до спадкування на власному праві.

За життя одного з батьків, який має право спадкування, онук належить до п'ятої черги спадкоємців за законом та до другого ступеня споріднення зі спадкодавцем за ст. 1265 ЦК України, що визначає відкритий список спадкоємців.

Література

1. Антимонов Б.С., Граве К.А. Советское наследственное право. Москва : Госюриздат, 1955. С. 117.
2. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2018 р., судова справа № 643/1216/15-ц, провадження № 61-6924св18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75068671> (дата звернення: 06.11.2021).
3. Жилінкова І.В. Актуальні питання спадкового права України. Харків : Ксилон, 2009. 340 с.
4. Постанова Верховного Суду від 26 вересня 2018 р., судова справа № 539/2170/17, провадження № 61-3006св18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76912305> (дата звернення: 06.11.2021).
5. Степаненко Г.М. Наследственное право РСФСР. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1965. С. 22.
6. Рясенцев В.А. Наследование по закону и по завещанию в СССР. Москва : Знание, 1972. С. 18.
7. Халфина Р.О. Право наследования в СССР. Москва : Госюриздат, 1951. С. 14.
8. Шишка Р.Б., Сопілко І.М., Козирева В.П. Спадкове право в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. проф. Шишки Р.Б. Київ : Ліра-К, 2015. 216 с.
9. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

А н о т а ц і я

Ярошевська Т. В., Артеменко Д. С. Правовий статус онуків при спадкуванні за законом. – Стаття.

У статті розглядається правове становище онуків у спадкових правовідносинах. Встановлено, що черговість успадкування онуків залежить від наявності в них батьків, які мають бути покликані до спадкоємства, тобто син або дочка спадкодавця. Якщо одного з батьків, які мають спадкувати, немає в живих на момент відкриття спадщини, все успадковують онуки. Спадкування за представленням – це особливий порядок успадкування за законом осіб, які заміщають спадкоємця, який помер раніше спадкодавця, якщо живий спадкоємець виключає його заміну своїми нащадками. Таким чином, механізм покликання виправити неприродну ситуацію в послідовності смертей, коли дитина вмирає раніше своїх батьків. У цьому випадку онуки спадкодавця закликаються до успадкування як самостійні спадкоємці, відповідно до яких право успадкування здійснюється за правом представлення, оскільки в разі смерті нащадків поручителя вони успадковують як нащадки спадкодавця.

(діда чи баби). Юридично чи фактично вони не представляють нікого, крім себе, оскільки з огляду на універсальний характер спадкування вони набувають права не від померлого спадкоємця (батька чи матері), а безпосередньо від спадкодавця. За життя одного з батьків, які мають право на спадщину, онуки належать до п'ятої черги спадкування, незважаючи на другий ступінь спорідненості з дідусем і бабусею та диспозитивний характер ст. 1265 ЦК України, що визначає невичерпний перелік спадкоємців п'ятої черги. Це має кілька важливих правових наслідків. Зокрема, інший спадкоємець, у тому числі його батьки, може відмовитися від спадщини. Крім того, з онуком може бути укладена угода про зміну порядку спадкування, згідно з якою така особа матиме право успадковувати разом із спадкоємцями наступної черги. Таким чином, онук спадкоємця може подати позов про зміну черговості наслідування права на спадщину за обставин, зазначених у ч. 2 ст. 1259 Цивільного Кодексу України.

Ключові слова: спадщина, спадкування за законом, спадкоємець, онуки спадкоємця, черговість спадкування.

S u m m a r y

Yaroshevska T. V., Artemenko D. S. Legal status of grandchildren in legal inheritance. – Article.

The article deals with the legal position of grandchildren in the inheritance legal relations. It is established that the order of inheritance of grandchildren depends on the presence of their parents, who are to be called to inherit by the son or daughter of the testator. If one of the parents, who are to inherit, is not alive at the time of opening the inheritance, the grandchildren inherit everything. Inheritance by inheritance is a special order of inheritance under the law of persons replacing the heir who died earlier than the testator. If the living heir excludes his/her replacement by his/her descendants. Thus, the mechanism is designed to correct the unnatural situation in the sequence of deaths, when a child dies before the parents. In this case the grandchildren of the testator are called to inherit as independent heirs, according to which the right of inheritance is carried out by right of representation, since in case of death of the descendants of the guarantor they inherit as descendants of the testator (grandfather or grandmother). Legally or in fact, they do not represent anyone other than themselves, since by virtue of the universal nature of inheritance they do not acquire rights from the deceased heir (father or mother), but directly from the testator. During the life of one of the parents entitled to inherit, the grandchildren belong to the fifth order of succession, despite the second degree of kinship with the grandparents and the dispositive nature of Article 1265 of the Civil Code of Ukraine, which determines the inexhaustible list of heirs of the fifth order. This has several important legal consequences. In particular, the other heir, including his parents, may refuse to inherit. In addition, an agreement can be made with the grandson to change the order of inheritance, according to which such a person will have the right to inherit together with the heirs of the next turn. Thus, the grandson of the heir may file a lawsuit to change the order of succession rights to inheritance in the circumstances specified in Part 2 of Article 1259 of the Civil Code of Ukraine.

Key words: inheritance, inheritance by law, heir, grandchildren of the heir, order of inheritance.

НАШІ АВТОРИ

Александров М. Є., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України

Алмаші І. М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування Ужгородського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Алмаші М. М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Артеменко Д. С., студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Байталюк Д. Р., асистент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Бальжик І. А., кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»

Батарчук І. І., студентка Національного університету водного господарства та природокористування

Беспалько І. Л., кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Білоцький С. Д., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бориченко К. В., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія»

Бородата К. В., студентка юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса

Василенко М. Д., доктор фізико-математичних наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кібербезпеки, професор кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Габлей Н. Г., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Галан В. О., кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Горейко Н. В., студентка Донецького національного університету імені Василя Стуса

Гуйван П. Д., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, професор Полтавського інституту бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая

Дмитришин В. С., кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Державної наукової установи «Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини» Державного управління справами

Довга М. О., студентка Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України

Дроздова О. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Заріцька К. Г., старший викладач кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Зарубіна І. Н., заступник керівника апарату Харківського окружного адміністративного суду

Конюхова М. О., студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Корнієнко І. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»

Крижановський А. Ф., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»

Крутько М. А., доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Державного біотехнологічного університету

Лагутіна І. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія»

Латковська Т. А., доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Мельник М. Я., студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мельник О. П., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового права Університету державної фіскальної служби України

Мирошніченко Ю. М., кандидат юридичних наук, голова суду Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області

Нікітенко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

Омельчук О. С., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Павленко С. О., кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу організації та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ

Плотнікова А. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права та процесу Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, керуючий партнер адвокатського об'єднання «Адвокат Арт», адвокат

Поліщук О. Д., студентка Донецького національного університету імені Василя Стуса

Савіцька В. В., кандидат юридичних наук, асистентка кафедри адміністративного права та процесу Інституту права процесу Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Слатвінська В. М., викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету

Фоміна С. В., студентка факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Харченко Н. В., науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

Щебетун І. С., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

Якимчук М. Ю., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

Ярошевська Т. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗМІСТ

<i>М. Є. Александров</i> Міністерство оборони України як суб'єкт адміністративно-правового регулювання у сфері патріотичного виховання	3
<i>І. М. Алмаші, М. М. Алмаші</i> Староста в реалізації права на місцеве самоврядування: окремі аспекти законодавчого регулювання	10
<i>І. І. Батарчук, М. Ю. Якимчук</i> Актуальні проблеми правового регулювання повітряного простору (кордону) в міжнародному праві	19
<i>І. Л. Беспалько, М. О. Конюхова, М. Я. Мельник</i> Проблематика застосування гіпнозу як нетрадиційного засобу доказування у кримінальному процесі	25
<i>С. Д. Білоцький</i> Міжнародно-правове регулювання діяльності з видобутку енергії із сонячного випромінювання в космічному просторі	31
<i>К. В. Бориченко</i> Щодо економічної доступності судового захисту права на соціальний захист	40
<i>М. Д. Василенко, В. М. Слатвінська</i> Ризики щодо можливого розпаду Європейського Союзу в імовірностях подій та подоланні світових викликів (міждисциплінарне дослідження)	47
<i>Н. Г. Габлей</i> Окремі аспекти застосування до засудженого звільнення від відбування покарання з випробуванням як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності	55
<i>В. О. Галан, С. В. Фоміна</i> Межі правової регламентації політики Європейського Союзу у сфері охорони здоров'я: права людини, вакцинація і COVID	61
<i>П. Д. Гуйван</i> Критичні міркування з питання про застосування позовної давності лише за заявою сторони у процесі	78
<i>В. С. Дмитришин</i> Щодо предмета та об'єкту договору трансферу технологій	85
<i>М. О. Довга, О. П. Мельник</i> Проблеми правового регулювання фінансового контролю в Україні та шляхи їх вирішення	92
<i>О. В. Дроздова, К. Г. Заріцька</i> Слідчий суддя як гарант забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій	98

<i>І. Н. Зарубіна</i> Окремі питання вступу на державну службу	108
<i>А. Ф. Крижановський, І. А. Бальжик</i> Церковний правовий порядок як складова загальносоціального правового порядку.....	114
<i>М. А. Крутько</i> Нормативно-правове регулювання фінансової безпеки держави та механізм її забезпечення в Україні.....	123
<i>І. V. Lagutina</i> Electronic labour books and data protection.....	129
<i>Т. А. Латковська, В. І. Корнієнко</i> Реформування пенсійної системи з метою забезпечення фінансової стабільності країни	136
<i>І. Й. Магновський</i> Громадськість як одна із ключових складових здійснення публічної влади в Україні: теоретико-правовий аспект	144
<i>Ю. М. Мирошніченко</i> Проблема розв'язання судом ситуацій, зумовлених клопотаннями сторін кримінального провадження про визнання доказів недопустимими.....	152
<i>Н. В. Мішина</i> Адміністративно-правові проблеми державного контролю	160
<i>Л. О. Нікітенко, К. В. Бородата</i> Особливості основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні.....	166
<i>О. С. Омельчук, Д. Р. Байталюк</i> Проблеми і перспективи правового регулювання краудфандингу в Україні.....	171
<i>С. О. Павленко</i> Оперативна комбінація: класифікація видів та основні елементи	181
<i>А. В. Плотнікова</i> Деякі практичні аспекти скасування арешту майна у кримінальному провадженні.....	196
<i>В. В. Савіцька</i> Надання публічних послуг органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування	201
<i>Н. В. Харченко</i> Організаційно-правові засади охорони державної таємниці в Україні.....	208
<i>І. С. Щebetун, Н. В. Горейко</i> До питання про депутатську недоторканість	215
<i>І. С. Щebetун, О. Д. Поліщук</i> До питання державного фінансування політичних партій в Україні.....	221
<i>Т. В. Ярошевська, Д. С. Артеменко</i> Правовий статус онуків у процесі спадкування за законом	227

CONTENTS

<i>Aleksandrov M. Y.</i> Ministry of Defense of Ukraine as a subject of administrative and legal regulation in the field of patriotic education.....	3
<i>Almashi I. M., Almashi M. M.</i> The headman in the realization of the right to local government: certain aspects of legislative regulation.....	10
<i>Batarchuk I. I., Yakymchuk M. Y.</i> Current problems of legal regulation of airspace (border) in international public law.....	19
<i>Bespalko I. L., Koniukhova M. O., Melnik M. Ya.</i> Problems of using hypnosis as a non-traditional means of proof in criminal proceedings	25
<i>Bilotsky S. D.</i> International legal regulation of energy production from solar radiation in outer space.....	31
<i>Borychenko K. V.</i> Regarding the economic affordability of judicial protection of the right to social protection.....	40
<i>Vasilenko M. D., Slatvinska V. M.</i> Risks of a possible collapse of the EU in the probability of events and overcoming global challenges: an interdisciplinary study.....	47
<i>Hablei N. G.</i> Some aspects of application to the convict of release from serving a sentence with probation as one of the forms of realization of criminal responsibility	55
<i>Halan V. O., Fomina S. V.</i> The Boundaries of EU Health Policy Regulation: human rights, vaccination and Covid	61
<i>Guyvan P. D.</i> Critical considerations on the application of the statute of limitations only at the request of a party to the proceedings	78
<i>Dmytryshyn V. S.</i> Regarding the subject and the object of the technology transfer agreement	85
<i>Dovga M. O., Melnik O. P.</i> Problems of legal regulation of financial control in Ukraine and ways to solve them	92
<i>Drozdova O. V., Zaritska K. G.</i> Investigating judge as a guarantor of ensuring the legality and justification of restrictions on constitutional human rights and freedoms during covert investigative (search) actions (CISA).....	98

<i>Zarubina I. N.</i>	
Specific issues of entering the public service	108
<i>Kryzhanovskiy A. F., Balzhyk I. A.</i>	
Church legal order as a component of general social legal order.....	114
<i>Krutko M. A.</i>	
Regulatory and legal regulation of financial security of the state and the mechanism of its provision in Ukraine	123
<i>Lagutina I. V.</i>	
Electronic labour book and data protection	129
<i>Latkovska T. A., Korniienko I. V.</i>	
Reforming the pension system to ensure the country's financial stability	136
<i>Mahnovskiy I. Y.</i>	
Public as one of the key components of exercise of public authority in Ukraine: theoretical and legal aspect.....	144
<i>Miroshnichenko Yu. M.</i>	
The problem of solution by the court of situations related to the petitions of the parties of the criminal proceedings on the recognition of evidence obviously inadmissible.....	152
<i>Mishyna N. V.</i>	
Administrative and legal problems of state control	160
<i>Nikitenko L. O., Borodata K. V.</i>	
Features of the main forms of participatory democracy at the local level.....	166
<i>Omelchuk O. S., Baitaliuk D. R.</i>	
Problems and prospects of legal regulation of country funding in Ukraine.....	171
<i>Pavlenko S. O.</i>	
Operational combination: classification of species and basic elements.....	181
<i>Plotnikova A. V.</i>	
Some practical aspects of the abolition of arrest of property in the criminal proceeding.....	196
<i>Savitska V. V.</i>	
Provision of public services by executive authorities and local governments	201
<i>Kharchenko N. V.</i>	
Organizational and legal principles of protection of state secrets in Ukraine	208
<i>Shchebetun I. S., Horeiko N. V.</i>	
On the issue of parliamentary immunity.....	215
<i>Shchebetun I. S., Polishchuk O. D.</i>	
On the issue of state financing of political parties in Ukraine	221
<i>Yaroshevska T. V., Artemenko D. S.</i>	
Legal status of grandchildren in legal inheritance	227

Сайт видання:
www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 18900–7680 ПР від 14.11.2011

Редактор-коректор *В. Ізак*
Технічний редактор *С. Кузнєцов*

Тираж 100 прим.

Адреса редакції
вул. Академічна, 2, каб. 1009 м. Одеса, 65009, Україна
Телефон. + 38 095 301 17 48
E-mail: editor@naukovapraci.nuonua.od.ua

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.